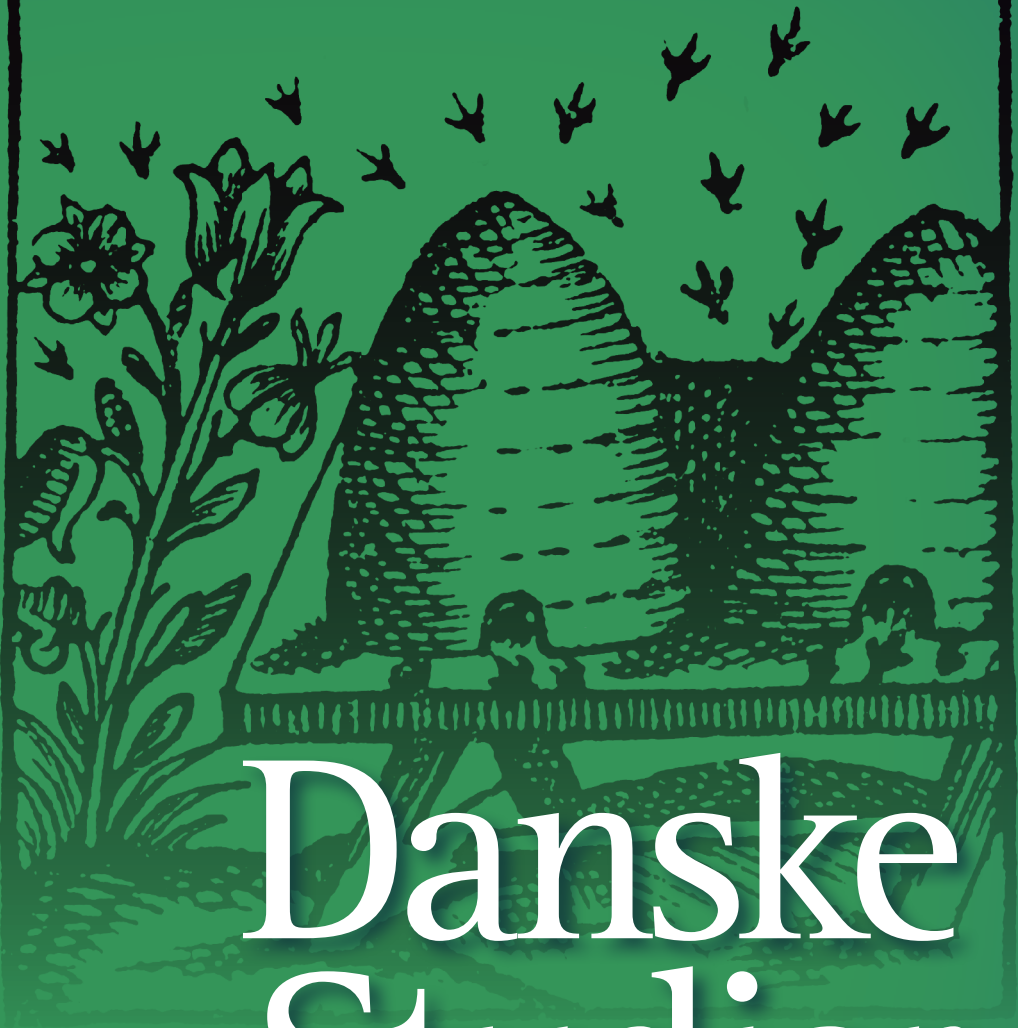

2013

Danske Studier

Universitets-Jubilæets danske Samfund

2013

Danske Studier

Udgivet af Merete K. Jørgensen
og Henrik Blicher
under medvirken af
Simon Skovgaard Boeck

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Danske Studier 2013, 108. bind, tiende række 2. bind
Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 583
Omslagsdesign: Torben Seifert
Omslag: Peder Syv: *Nogle betenkninger om det Cimbriske Sprog* (1663)

Printed in Denmark by
Tarm Bogtryk A/S
ISSN: 0106-4525
ISBN: 978-87-7674-768-8

Kommissionær: Syddansk Universitetsforlag, universitypress.dk

Udgivet med støtte fra Det Frie Forskningsråd | Kultur og Kommunikation.

Dette bind har været underkastet anonym fagfællebedømmelse.

Alle årgange af Danske Studier fra 1904 til 2012 er nu frit tilgængelige på www.danskestudier.dk

Bidrag til tidsskriftet sendes til:

lektor Henrik Blicher
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S

ledende redaktør
Merete K. Jørgensen
Gammeldansk Ordbog
Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab
Christians Brygge 1
1219 København K

Redaktionen foretrækker at modtage bidrag elektronisk, og disse kan sendes til ss@dsl.dk.

Manuskripter (inkl. resumé) skal være redaktionen i hænde inden 1. april 2014. Se i øvrigt vejledningen på www.danskestudier.dk

Indhold

<i>Michael Lerche Nielsen</i> , lektor, ph.d., og <i>Christian Troelsgård</i> , lektor, ph.d., Københavns Universitet: Litterære marginalier i Svendborg-antifonalet fra 1413. Fragmenter af en dyrefabel og to Låle-ordsprog	5
<i>Jonathan Adams</i> , akademiforsker, PhD, Uppsala Universitet: Kristi mordere. Jøder i danske passionsberetninger fra middelalderen	25
<i>Lasse Gammelgaard</i> , postdoc, ph.d., Aarhus Universitet: Omvendt ordstilling i prosa og metrisk poesi	48
<i>Christian Becker-Christensen</i> , videnskabelig medarbejder, cand.mag., Dansk Sprognævn: Nudansk Ordbog 1953-2010 . .	66
<i>Jens Bjerring-Hansen</i> , postdoc, ph.d., Det Danske Sprog- og Litteraturselskab: Kulturformidling i det lærde tidsrum. Om Peder Syvs <i>Betæn- ninger</i> ... i anledning af 350-året	97
<i>Mette Elholm Ishøy</i> , stud.mag., Københavns Universitet: En dæmpet Eksplosion. Bevidsthedsrepræsentation i Tom Kristensens <i>Hærværk</i>	116
<i>Poul Behrendt</i> , professor, mag.art., Københavns Universitet: En skæbneanekdote fra Berliner Illustrierte. Omkring <i>Vinter-Eventyrs</i> udgivelse og udslettelse i Hitler-Tyskland . . .	138
<i>Anders Ellegaard</i> , lektor, cand.mag., Humboldt-Universität zu Berlin: Tekstlandskab. Identitet og litteraritet i Thorkild Bjørnvigs tidlige lyrik.	183

ANMELDELSER

<i>Liisa Theilgaard</i> , ph.d.-stipendiat, cand.mag., Københavns Universitet: Retskrivningsordbogen, 4. udgave	197
<i>Henrik Galberg Jacobsen</i> , professor emer., dr.phil., Syddansk Universitet: Claus Dregsted-Nielsen: Grammatik på dansk	202
<i>Jens Kr. Andersen</i> , lektor, dr.phil., Københavns Universitet: Lars P. Poulsen-Hansen (udg.): Den Ryssiske Lov 1649. Oversat og kommenteret af Rasmus Æreboe 1721	210
<i>Mads Sohl Jessen</i> , postdoc, ph.d., Københavns Universitet: Erik M. Christensen: Ewalds Adam og Ewa (1769) og Ver- denslitteratur	214
<i>Erik Skyum-Nielsen</i> , lektor, mag.art., Københavns Universitet: Snorri Sturluson: Edda. På dansk ved Kim Lembek og Rolf Stavnem	217
<i>Nicolas Reinecke-Wilkendorff</i> , ledende redaktør, mag.art., Det Danske Sprog- og Litteraturselskab: Marianne Juhl, Frans Lassen og Marianne Wirenfeldd Asmussen (udg.): Karen Blixen i Afrika. En brevsamling, 1914-31.	221

FRA REDAKTIONEN

Universitets-Jubilæets danske Samfund	227
Tilsendte publikationer	228

Litterære marginalier i Svendborg-antifonalet fra 1413

Fragmenter af en dyrefabel og to Låle-ordsprog

Af Michael Lerche Nielsen og Christian Troelsgård

The parchment fragment F34 in the Provincial Archives of Fyn (Odense) is a damaged bifolium from a fully notated antiphoner, carefully written by the friar Johannes Nielsøn in 1413 and destined for the Church of Our Lady in Svendborg, as revealed by a colophon preserved at the bottom of the second verso page. No other fragments of the 'Svendborg Antiphoner' have until now been identified. The present paper focuses on three hitherto unremarked literary annotations in the lower margins, all written in Nielsøn's hand. The first one is the opening hexameter of the last elegiac couplet from a medieval versification of an Aesopian fable about a stag hiding in a barn ('De cervo et bove', Hervieux II, 58): *Exulis est non esse suum, vigilare potentis, / [Stertere servorum, velle iuvare pii]*, representing the moral of the fable: »Nobody is safe when far from home (i.e. the stag), a master is vigilant (i.e. the farmer who finds the stag), servants are snoring (i.e. the farmhands do not notice what is happening), the pious one wants to help (i.e. the cow which tries to hide the stag in the barn)«. The two remaining annotations record the opening words of two Latin hexameter proverbs, known from the medieval collection of Latin-Danish pairs of proverbs attributed to Peder Låle: a) *Stuppeus [est palpo de post holosericus ante]* »A sycophant shows a silky façade, while his rear is coarse as hemp«, and b) *Sus nigra per [tesqua noctu vix ducitur atra]*, »It is difficult to lead a black sow through the dark wilderness at night«. These annotations most probably reflect text types used for teaching Latin in the schools of late medieval Scandinavia; similar texts are pointed out in other manuscripts, a number of which are linked to Franciscan convents in Denmark and Scandinavia. Being the earliest precisely dated witness of the Låle collection, which is documented only in a few other manuscripts of the fifteenth century and three early prints from the beginning of the sixteenth, the annotations add important information about the transmission of the collection, its use, and the relationship between the Latin and the vernacular versions of the proverbs.

Blandt Landsarkivet for Fyns samling af fragmenter findes et pergament-bifolium fra et liturgisk nodehåndskrift. Fragmentet er forsynet med en skrivernotits fra 1413, der knytter det til Vor Frue Kirke i Svendborg (*Danmarks Kirker*, Svendborg Amt 4, 2012: 343 & 389). I 1600-tallet blev fragmentet tilskåret og genanvendt som omslag til et regnskab fra Sunds Herred i Fyns stiftsarkiv, og det er således kun sørgeligt lidt, der i nutiden er bevaret af håndskriftet. Ud over skrivernotitsen rummer fragmentet yderligere tre, litteraturhistorisk interessante marginalnotitser, som er hovedemnet for denne artikel.

Antifonalefragmentet

Fragmentet med katalogsignaturen F34 måler 34 cm i bredden og 41 cm i højden, idet mere end halvdelen af den ene side er skåret væk. På den side, der har tjent som yderside af omslaget, ses ret slidte og stedvis udviskede spor af antifoner samt i den bevarede højremargin 1600-talstilskriften »Regiister paa Sunds Herrit«. Indersiden, fig. 1, er derimod særdeles velbevaret, og ud over antifonerne bemærkes en række tilskrifter, som skriveren eller rubrikator har noteret med rødt blæk. Den meget

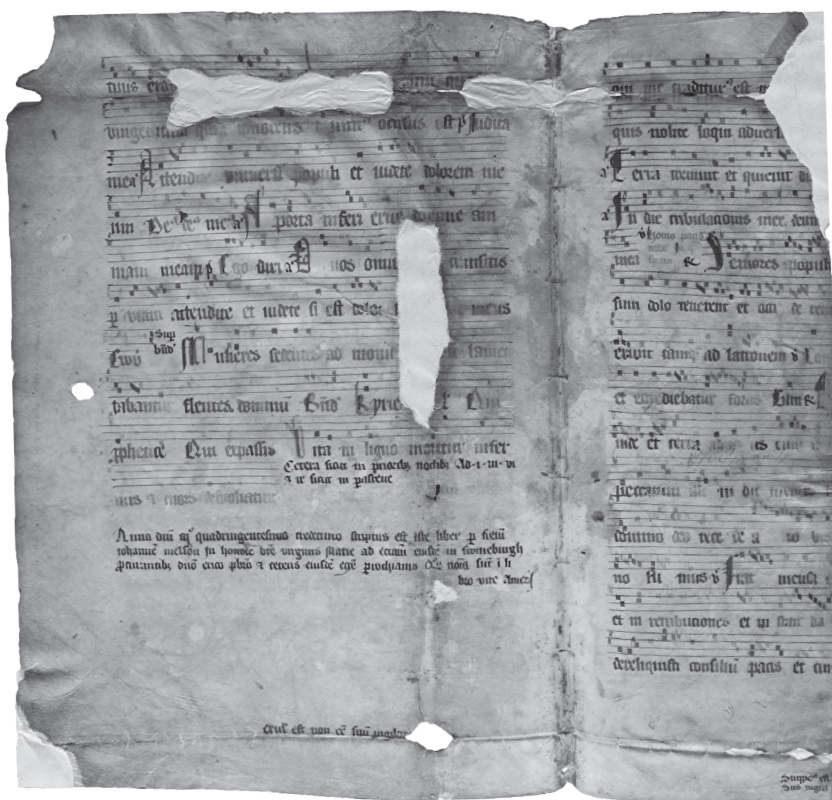

Fig. 1: LAFyn Pergamentfragmenter F34. Bifoliet, der er beskrevet på begge sider, har været anvendt som omslag på Odense Stifts regnskaber fra Sunds Herred. Her ses indersiden med den røde skrivernotits og marginalnoter, der behandles i artiklen (fotos med tilladelse fra Landsarkivet Fyn samt med tak til fotograf Mogens Vedsø, Danmarks Kirker).

smukke gotiske minuskelskrift er så ensartet, at samme skriver må antages at stå bag både antifonerne, rubrikkerne og notitserne. Sangene på venstresiden af det, der nu fremtræder som inderopslaget, blev sunget ved tidebønnerne på *Sabbatum Sanctum*, dvs. lørdag i den stille uge før påske. Antifonen »Mulieres sedentes«, der indledes midt på fragmentets venstreside ud for notitsen med rødt »[antiphona] super benedictus«, afslutter morgengudstjenesten, *Laudes*. Sangene på modstående, afskårne side er fra skærtorsdag, og denne side med to marginalnotitser nederst har således været placeret foran i det oprindelige antifonale. Marginalnotitserne forneden har derfor i det færdige antifonale været at finde med et antal sider imellem sig, og det må antages, at disse tilskrifter er blevet til i produktionsfasen, hvor arket har ligget udfoldet på skrivepulten, og at de er indskrevet samtidig med rubrikkerne. Det bør ud fra bevarede antifonaler være muligt at afgøre, hvor mange ark der er gået tabt i midten af håndskriftlægget. En nærmere redegørelse for selve antifonalet, herunder spørgsmålet om der kan påvises flere fragmenter af håndskriftet og evt. flere håndskrifter fra samme skriverværksted, vil sammen med en grundigere kodikologisk og palæografisk redegørelse blive taget op i en selvstændig artikel.

Selvom fragmentet i dag kun er en sørgelig rest af, hvad det har været engang, vidner skriften og helhedsindtrykket om et håndskrift af høj kvalitet, og det er velsagtens en medvirkende årsag til, at skriveren med rødt har tilføjet den notits om håndskriftets tilblivelse, som gør fragmentet specielt interessant for eftertiden, se fig. 2:

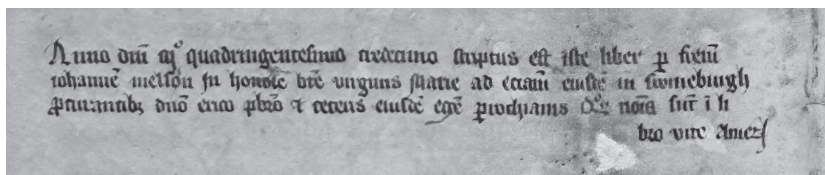

Fig. 2.

Den latinske tekst lyder:

Anno domini millesimo quadringentesimo tredecimo scriptus est iste liber per fratrem | iohannem nielson In honore beate virginis Marie ad ecclesiam eiusdem in swineburgh | procurantibus domino erico presbitero et ceteris eiusdem ecclesie parochianis Quorum nomina sunt in li | bro vite AmeN

»Denne bog er skrevet i det herrens år 1413 af broder Jens Nielsen til den hellige jomfru Marias ære til brug i sammes [dvs. Vor Frues] kirke i Svendborg på bestilling af sognepræsten hr. Erik og kirkens øvrige præster, hvis navne findes i Liber vitae (»Livets bog«), Amen.«

Filologen og musikhistorikeren Jørgen Raasted havde i 1970'erne fat i fragmenterne fra Landsarkivet i Odense. Han excerperede samtidig et utrykt register over kirkerne i Sunds Herred 1576, der bl.a. omtaler »Kle-nodier oc bøger« fra Vor Frue Kirke i Svendborg (fol. 8): »Findis bøgerne alle tilstede, Biblia, Gradual, Psalmebog, Alterbog, Ordinantz, Passional, En ny Regenskaff bog, oc en gammel, En gammel Papirs Missal, En gammel Pergamentz Gradual«. Det omtalte graduale, der indeholder hymnerne til messen, har næppe kunnet forveksles med det foreliggende anti-fonale, som blev brugt til tidebønnerne i katolsk tid, så det er ikke sikkert, at håndskriftet befandt sig i Svendborg på dette tidspunkt.¹ Så vidt den korte præsentation af fragmentets fysiske fremtræden, hovedindhold og kolofonen. Men hvad er det så for 'unoder', der er tilføjet i undermargin?

Dyrefablen

Under Jens Niensens skrivernotits findes – utvivlsomt skrevet med samme hånd – en delvis ødelagt tekstlinje, ligeledes med rød skrift. Notitsen læses »*Exulis est non esse suum uigilare*« og i slutningen af tekstlakunen på 6-7 bogstaver anes et afsluttende »is« samt et minimalt spor af et foregående bogstav *r*, *c* eller *t*, se fig. 3.

En internetsøgning afslører hurtigt, at det manglende ord skal suppleres til »*potentis*«, idet linjen udgør det indledende heksameter i et kendt, elegisk distikon (se Gibbs 2002-2008). Distikonet rummer moralen fra en dyrefabel om hjorten, der gemte sig for jægerne i en kostald: Netop som hjorten tror sig frelst, fordi staldrengene ikke havde bemærket den, bliver den opdaget af den mere opmærksomme staldmester med det passende navn Argus, fordi geviret stikker op over høet. Moralens udgøres af et distikon, som fyndigt karakteriserer henholdsvis hjorten, staldmesteren, staldrengene og kvæget i stalden: *Exulis est non esse suum, uigilare potentis / Stertere servorum, velle iuvare pii*, »Langt fra sit hjem er man aldrig sin egen! En mester er vågen!/ Tyendet snorker som reg'! Fromme vil blot hjælpe til!«. Omskrevet er meningen vel nok den, at det er usikkert at bevæge sig ud på fremmed grund, og at mesteren eller den ansvarsha-

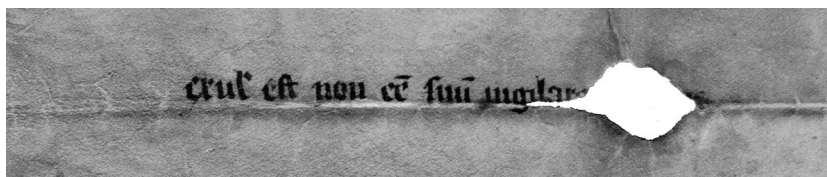

Fig. 3.

vende person ofte vil være mere årvågen end sine undergivne. Se hele fabeln i appendikset s. 22.

Der kendes et stort antal senmiddelalderlige håndskrifter med metriske dyrefabler i elegiske distika fra hele Europa (Hervieux 1893: 495–602 og Baldzuhn 2002). Denne fabel er iflg. Hervieux hentet fra den samling, der tilskrives Walthar Anglicus.² I bogen »Mastering Aesop: Medieval Education, Chaucer, and his Followers« nævner Edward Wheatley et par allegoriske fortolkninger – Aesopus moralizatus – af fablerne. Fabeln om »Hjorten i stalden« nævnes i moralkategorien »pride« og med hjortens gevir som symbol på hovmod (Wheatley 2000: 185 og 251). At dømme efter antallet af bevarede håndskrifter var interessen for dyrefablerne uformindsket omkring år 1400, og Hervieux opregner ikke mindre end 19 forskellige trykte udgaver af de versificerede fabler før 1500, ældst Rom 1473, og siden er yderligere et tilsvarende antal identificeret (Wheatley 2000: 3). Fra perioden 1500–1600 kendes mindst 17 tryk, men kun meget få derefter.

Samlehandskriftet Uppsala Universitetsbibliotek C 923 viser, at Aesopus moralizatus også var i omløb i Skandinavien. Håndskriftet, som har tilhørt Vadstena kloster, indeholder på folierne 48r-70v et fyldigt uddrag af den versificerede Aesop med en kristeligt moraliserende kommentar. Netop denne del af håndskriftet er meget nøjagtigt dateret og lokaliseret:

Explicit esopus Anno domini M cd lx iiiio feria secunda proxima post octauam uisitacionis beate marie uirginis hora undecima ante prandium pronunciatu uero per ioannem henrici locatum sub regimine magistri aruidi necnon canonici scolas lincopenses tunc temporis regentis pro cuius libri principio et fine Sit deo laus (fol. 70v) »Her slutter Aesop[s fabler], fremført [dvs. kopieret] i det Herrens år 1464, den første mandag efter ugedagen for festen for Jomfru Marias besøg [hos Elisabeth; festen 'Visitatio' fejredes 2. juli], i den 11. time, før middagsmaden, af Jøns Henriksson under opsyn af magister Arvid, kannik og forstander for skolerne i Linköping. Gud ske lov for påbegyndelsen og afslutningen af denne bog!«

Håndskriftet er i øvrigt kendt for, at der mellem de latinske tekster er indføjet et excerpt af »Sjælens trøst«, opbyggelige fortællinger til belysning af de Ti Bud (Ronge 1970), og et latin-gammelsvensk glossar (Andersson-Schmitt/Hallberg/Hedlund 1993: 362-365).

Overleveringen af de latinske dyrefabler i prosa og på vers er klart placeret i en latinskole-kontekst. Tit er der tale om samlehandskrifter, hvor de øvrige komponenter udgøres af ordsprogssamlinger, exempla, elementær grammatik, elementær aritmetik, filosofi og teologi, ofte ledsaget af kommentarer.

På dansk grund findes den latinske prosa-version af »Hjorten i stalden« med moraliserende kommentarer på latin og nedertysk i håndskriftet GKS 1978,4o, fol. 38v (Dicke/Grubmüller 1987: 318), et håndskrift som blev færdiggjort i 1434 i cistercienserklostret Ryd ved Flensborg Fjord af kapellanen Johannes Vicken (Wolf 1997: 85). Teksten stammer fra den samling, der ofte kaldes 'Romulus Anglicus', og som bygger på Ademar af Chabannes' redaktion af Phædrus' fabler fra begyndelsen af 1000-tallet. Den har en alternativ slutning, hvor bonden forbarmer sig over hjorten og lader den leve. Senere indgår mange af de antikke fabler i oversat og bearbejdet form i den fra nedertysk oversatte Rævebog, som kendes i et tryk fra 1555 og frem. Det er ifølge Laurits Bødker først i senere nordiske fabeloversættelser, at vi genfinder en anden fabel om hjortens hovmod eller forfængelighed, som i Antti Aarne og Stith Thompsons internationale klassifikationssystem af folkeeventyr har nummer AT 77 (Bødker 1958: 405).

Spørgsmålet om, hvorvidt yderligere sentenser og »moraler« fra dyrefabler cirkulerer løserevet i form af marginalnoter i andre danske håndskrifter, har ikke umiddelbart kunnet bekræftes, men det forekommer ikke usandsynligt. Der synes under alle omstændigheder at være en gli-dende overgang mellem versificerede sentenser fra fablerne og periodens »almindelige« ordsprog, fx optræder et enkelt distikon fra hjorte-fabelen, »Est leve (...) victor eris«, i en samling af latinske ordsprog og sentenser i håndskriftet Göttingen, Universitätsbibliothek, philol. 30 fra 1366, fol. 177 (Walther 1963, nr. 7569). Den moralske sentens i Svendborg-antifona-

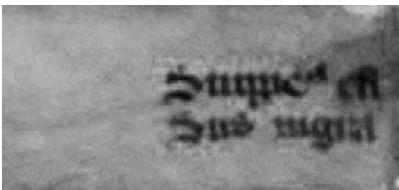

Fig. 4.

let synes dog ikke at optræde som selvstændigt ordsprog andetsteds (Walther 1963, nr. 8587).

Låle-ordsprog

På den modstående, afskårne side af nodehåndskriftet ses begyndelsen af to tekstlinjer i undermargin, ligeledes skrevet med rødt og utvivlsomt af samme skriverhånd. Desværre betyder afskæringen af pergamentbladet, at vi nu kun kan se godt 1/3 af håndskriftsiden og dermed blot stumper af teksten, se. fig. 4.

Øverst læses »Stupeus est ...« og i beskæringskanten anes de yderste spidser fra et »p«. Derunder læses »Sus nigra« samt et delvis bortskåret »p« med forkortelsestegn for »er« (sammenlign fx med præpositionen »per« i øverste linje af skrivernotitsen fig. 2). Den nedre linje skal altså læses »Sus nigra per...«. *Stup(p)eus* er en sjælden glose med betydningen »lavet af hamp« mens *sus nigra* betyder »et sort svin«. Begge udtryk giver mindelser om de middelalderlige ordsprog, og de kan da også genfindes som indledninger til latinske ordsprog i Peder Låles ordsprogssamling, der er overleveret i to danske trykte udgaver fra hhv. 1506 (med optryk 1508) og 1515 samt i den gammelsvenske oversættelse fra første halvdel af 1400-tallet.

Stupeus est palpo de post holosericus ante

Ordsproget *Stupeus est palpo de post holosericus ante* betyder »En smigrer er fortil helt af silke, bagtil af hamp« (oversættelse ved Erik Petersen i DgO I:2: 687). Der er tale om et regelret heksameter, hvis pointe – at mange ting ikke er, hvad de giver sig ud for, samt mere konkret, at den, der smisker, vil tale ilde om en, så snart han vender sig bort – kendes fra mange ordsprog. Der er kun små uoverensstemmelser i de tre kendte belæg på ordsproget, som ikke kendes uden for Låle-samlingen ifølge Walther (1963-1969, 1982-1986):

Gotfred af Ghemen 1506 (citeret efter DgO I:1: 151, nummer A1057)
Stupeus est palpo depus [dvs. *de post?*] *olocericus* [dvs. *holosericus*] *ante*

Een liseræ hawer en silkæ twngæ oc en blaagarnæ baglod

Christiern Pedersen 1515 (citeret efter DgO I:1: 340, nummer B1055)

Stuppeus est palpo de post holosericus ante.

En smigrere haffuer en silke twnge ac [sic! fejl for 'oc'] en blaa-garnss baglaad.

Den gammelsvenske Låle-oversættelse (Kock & Petersens 1889-1894: 235, nummer S947)

Stuppeus est palpo de post olosericus [rettet fra *olocericus*] *ante een lismare hawir silke thungo ok blagarns bak loth.*

Christiern Pedersens kommentar til ordsproget i 1515-udgaven vidner om, hvad man i datiden lagde vægt på ved indlæringen af ordsproget. Kommentaren lyder i Erik Petersens oversættelse (DgO I:2: 687):

Palpo, dvs. en rygklapper og smigrer, er *stuppeus*, dvs. ringe og unyttig, som et væv, der er lavet af hamp (*stuppa*), *de post*, dvs. bagtil (*a parte posteriore*), efter at en ting er gjort, og han er *holosericus*, dvs. helt af silke, *ante*, dvs. ved den første ankomst. (Palpo.i.palpator & adulator: est stuppens.i.vilis & inutilis vt tela ex stuppa facta: de post.i.a parte posteriore: post rem factam: & est holosericus.i.totus ex serico: ante.i.in aduentu primo).

Man fornemmer tydeligt interessen for at terpe usædvanlige lattingloser i undervisningen af disciplene, som var et af hovedformålene med ordsprogssamlingerne i førreformatorisk tid. I dette tilfælde er det *palpo*, der skal indlæres; (*h*)*olosericus* var nærmest et varemærke for højkvalitets-silkeklæde, mens *stup(p)eus* er det normale ord for hamp, om end ikke er særligt hyppigt forekommende i latinske tekstkorpora.

I Firmin le Vers (Firmini Verris) ordbog *Dictionarius* fra 1440 (Merri-lee & Edwards 1994) findes præpositionsadverbiet *depost/de post*, hvis gengivelse findes at have voldt Ghemen problemer, først og fremmest at have en ren temporal betydning (jf. fransk *depuis*), mens Låle forstår det mere lokalt, hvilket vel egentlig giver et mere rammende ordsprog. Udtrykket *depost* bruges faktisk også lokalt, fx i Vulgata-latin samt andetsteds.³

I den gammeldanske oversættelse er der ligeledes et par usædvanlige gloser: Ordet *lismæræ* hos Ghemen, som i Chr. Pedersens udgave er byttet ud med et mere moderne synonym *smigrere*, er i dag totalt ukendt i dansk. I Kalkars ordbog over det ældre danske sprog anføres betydningen af

lisme dels som 'logre med halen', dels 'smigre' med belæg fra Peder Høgelunds skolekomedie *Susanna* (1578–79) og frem til Matthias Moths ordbog fra begyndelsen af 1700-tallet (Kalkar II 1886-1892: 806f.). Den gammelsvenske Låle-oversættelse har ligeledes »lismare«, men i modsætning til dansk er ordet stadig gangbart i moderne svensk: *lismere* 'person som lismar, smickrare, krypare' (SAOB 16, L833) til verbet *lisma* 'ställa sig in hos någon, smickra någon, krusa för någon' (SAOB 16: L832f.). Ifølge SAOB er *lisma* »sannolikt besläktat med *liska* verb« (SAOB 16: L832), en oplysning, der gøres til genstand for en lidt grundigere kommentar i Hellquists *Svensk etymologisk ordbok*, hvor det nusvenske og gammelsvenske *lisma* holdes sammen med

ældre dansk *lisme*; besläktad med svensk *lisk(a)*, *lisma*, norsk *liska*, dansk *liske*; jfr. även lågtysk *lischen*, tala sakta, *belisken*, vinna genom smicker, till *lise*, sakta. Släktskap mellan de nordiska och lågtyska orden kan dock ej antagas (såvida ej de förra äro lånade) annat än i det fall, att lågtysk *lise* inte utgår från en form med *-n-*; jfr. *lisa* (Hellquist 1966: 578).

Oprindelsen til ordet *lismere* er som det ses ikke helt klar, men spørgsmålet må udskydes til en grundigere behandling sammen med lydligt beslægtede ord som fx *desmer* og *brosme*, *bismer*(*vægt*) m.fl.

Den danske oversættelse »blaa-garn næ baglod« (1506) og »blaa-garns baglaad« (1515) svarende til svensk »blagarns bak loth« kræver også en kommentar for nutidslæseren. Blå-garn er garn spundet af 'blår', dvs. »af-fald fremkommet ved skætning og hegling af hør eller hamp« (ODS 2: 752), mens baglod er et forældet ord for 'bagdel' (ODS 1: 1038). Blår var i den traditionelle produktion af hørstof og sækkelærred et groft restprodukt for fattigfolk (Brøndegaard 1979: 121f. (hamp) og s. 302ff. (hør)). Ordsprogets modstilling af 'silketunge' over for 'blå-garns-bag' understreges af silkens kostbarhed, skønhed og eksklusivitet over for blå-garnets grove, jævne og fattige kvalitet. Samme tankegang – 'at blive narret' eller 'selv at narre' – ligger bag talemåder som det velkendte »stikke blå i øjnene på nogen«, dels i udtrykket »æde eller spise blå« (jf. ODS a. st.). Når man kan »spinde ens øjne i blå« er en del af pointen, at man er blevet snydt gennem tilsætningen af det mindre fine blå. I det omfang blå(garnets) tilsyneladende særdanske underbetydning af at blive narret opfattes som en ekstra betydningsfinesse i ordsproget, kunne det måske indikere tid og sted for tilblivelsen af det latinske ordsprog.

Sus nigra per tesqua noctu vix ducitur atra

Ordsproget *Sus nigra per tesqua noctu vix ducitur atra* kan oversættes »Et sort svin ledes vanskeligt gennem mørke, øde egne om natten« (oversættelse Erik Petersen, DgO I:2: 687). Dette latinske heksameter er ikke så vellykket som det første, men det er typisk hos Låle. Der er kun små uoverensstemmelser i de tre kendte belæg på ordsproget, og ligesom det foregående ordsprog er det ukendt uden for Låle-samlingen ifølge Walther (1963-1969, 1982-1986):

Gotfred af Ghemen 1506 (citeret efter DgO I:1: 151, nummer A1056)

Sus nigra pertesqua noctu vix ducitur atra

Ont ær at drijffwe soort swijn i mørkæ ower sweednæ hedhe.

Christiern Pedersen 1515 (DgO I:1: 340, nummer B1054)

Sus nigra per tesqua noctu vix ducitur atra.

Ont er at driffue sort swin i mørck.

Den gammelsvenske version (Kock & Petersens 1889-1894: 235, nummer S945)

sus nigra per tesqua noctu vix ducitur atra

thæth ær onth kora swarth swin owir swidhna ængia

Der er kun den lille forskel på de tre versioner, at Christiern Pedersen ikke har en dansk modsvarighed til *tesqua*, som han ellers gør en del ud af i kommentaren (i Erik Petersens oversættelse, DgO I:2: 687):

Et sort svin ledes *vix*, dvs. med vanskelighed, gennem *tesqua*, dvs. ujævne og stenede steder, i en *atra*, dvs. tåget, *noctu*, i stedet for *nocte*, nat. (*Sus nigra ducitur vix.i.cum difficultate: noctu per nocte atra.i.caligi nosa: per tesqua.i.loca aspera & salebrosa*).

Rimeligvis er det i dette ordsprog netop glosen *tesca/tesqua*, som er det interessante lemma at indlære. Med ortografien *tesca* er der tale om et klassisk, poetisk om end forholdsvis sjældent ord. Formerne *tesqua* og *tescua* er givetvis blevet udbredt i middelalderlatin gennem Isidor, som i sine *Etymologiae* (15.12.3) forklarer betydningen af *tescua* med »loca praeurpta et aspera« (‘forrevne og barske (dvs. vanskeligt fremkommelige) områder’).

Tekstkritisk betydning

Svendborg-antifonalets to ordsprog, der også følger umiddelbart efter hinanden i de trykte Låle-udgaver fra 1506 og 1515 (dog med *Sus nigra...* først i 1506), synes at bekræfte Låle-samlingens stabile karakter. De to ordsprog kendes som nævnt ikke fra andre kilder end Peder Låle, men det kan ikke udelukkes, at de findes i en af de talrige upublicerede ordsprogssamlinger, der cirkulerede i Vesteuropa i høj- og senmiddelalderen. De gammeldanske og latinske ordsprog optræder parvis hos Låle, men der er en del af de latinske ordsprog, der kendes fra kontinentale ordsprogssamlinger. Axel Kock anfører adskillige parallelle, latinske ordsprog fra andre ordsprogssamlinger i håndskrifter og trykte udgaver fra 1100-tallet og frem (Kock & Petersens 1884-94: 78ff.). Den mest substantielle overensstemmelse er dog fremdraget af Iver Kjær, nemlig 59 Låle-ordsprog, der optræder i 1300-talshåndskriftet Cod. Basil. A XI.67 fra karteuserklostret i Basel med mulig nederfrankisk proveniens (Kjær 1964).

Med tanke på, at Låle-samlingen omfatter omkring 1200 ordsprog, er det dog klart, at der ikke kan peges på én kilde til ordsprogene. Snarere må man, som Låle-forskningen længe har været enig om, antage, at mange af samlingens latinske ordsprog repræsenterer oversættelser af gammeldanske ordsprog. Andre gange er samme danske ordsprog blevet appliceret på flere forskellige latinske ordsprog, som i enkelte tilfælde er sætninger fra klassiske forfattere. Man må derfor operere med, at såvel det gammeldanske som det latinske eller begge ordsprog kan være »primære«.

Låles ordsprogssamling menes at være blevet til før udgangen af 1300-tallet, måske endda mere snævert i forbindelse med Valdemar Atterdags rigssamling i 1340'erne (DgO I:2: 735f.). Der er imidlertid forskel på ordsprogenes indbyrdes rækkefølge i de trykte udgaver og den gammeldanske Låle-oversættelse fra ca. 1450, hvor der mellem *Stuppeus est...* og *Sus nigra...* findes et tredje ordsprog. Dette tolinjede ordsprog, *Si lupus instruitur in numen credere magnum / Semper dirigitur ab eo respectus ad agnem*, »Hvis en ulv opdrages til at tro på stor guddom, ledes dens opmærksomhed altid fra Ham til lammet« (DgO I:2: 682), genfindes i de trykte danske versioner, men med en helt anden placering i slutningen af ordsprogene med begyndelsesbogstavet »S« (A999/B1033).

Den ændrede placering skyldes dels, at de trykte udgaver formodes at være forøget med nye ordsprog undervejs, men også at de trykte udgaver tilstræber at samle latinske ordsprog med mandlig rimudgang og ord-

sprog med manglende rim sidst i hvert bogstav. Christiern Pedersen kommenterer dette flere steder i udgaven fra 1515, og han hævder, at disse ordsprog er komponeret af en anden forfatter, eller at de er senere tilføjelser til Låle-samlingen. En sådan kommentar finder man fx ved ordsproget med nummer B1039 (DgO I:2: 684f.), altså lidt efter B1033. Denne formodede, kronologiske lagdeling af yngre og ældre ordsprog i Låle-samlingen baseret på rimforhold i de latinske ordsprog har spillet en stor rolle i sekundærlitteraturen (Kousgård Sørensen 1971: 326ff.).

I den sammenhæng er det vigtigt, at Kousgård Sørensens undersøgelse af det gammeldanske håndskriftfragment af Låle-samlingen understreger, at rækkefølgen i fragmentet stemmer bedre overens med den fornsvenske Låle-oversættelse end med de trykte udgaver fra 1500-tallets begyndelse (1971: 328f.).

Det er naturligvis umuligt at drage slutninger på baggrund af marginalnotitsen Svendborg-antifonalet, men det forhold, at de to ordsprog svarer til de trykte udgaver fra begyndelsen af 1500-tallet, kunne måske indikere, at denne kompilation allerede forelå i begyndelsen af 1400-årene, mens den gammelsvenske oversættelse da må repræsentere en anden, sandsynligvis ældre redaktion.

Selvom Låle-ordsprogene i Svendborg-antifonalet mangler det danske modsvar, er det vores opfattelse, at sammenfaldet med Låle ikke kan være tilfældigt. Randnotitsen afspejler således oplæringen i latinske gloser og metrik, mens det er usandsynligt, at der kan være tale om en nedskrift af tilfældige, løsrevne sentenser. Dette kan være af betydning for vurderingen af løsrevne Låle-citater i andre sammenhænge (Lerche Nielsen 2011: 146f.).

Franciskanerne og middelalderens skolevirksomhed

Skrivernotitsen i Svendborg-antifonalet giver et sjældent klart indblik i tid og sted for den middelalderlige bogproduktion i Danmark. Selvom det ikke kan bevises med sikkerhed, at antifonalet er blevet til i Svendborg, har notitsen unægtelig en lokal karakter. Notitsen omtaler skriveren Jens Nielsen som »frater«, og det må i så fald sigte til Svendborgs nu forsvundne franciskaner- eller gråbrødrekloster. Jørgen Nybo Rasmussen påpeger i en mailkorrespondance fra november 2011, at han kender til fem danske og svenske franciskanermunke ved navn Jens Nielsen. Den eneste, der passer med tiden 1413 og desuden var skriver, er Johannes Nico-

lai, der døde 1434 i Visby-klostret, og som i Visbydiariet betegnes som »sacerdos et bonus scriptor« (Melefors & Odelman 2008: 99). Franciskannermunkene blev ofte forflyttet fra det ene kloster til det andet inden for ordensprovinserne, så det kan godt have været samme Jens Nielsen, der i sine yngre dage var i Svendborg, men både Jens (Johannes/Hans) og patronymet Nielsen var højfrekvente navne i 1400-tallet, så det forbliver en løs hypotese. Vores Jens Nielsen kendes ikke med sikkerhed fra andre kilder, men den omtalte sognepræst i Vor Frue Kirke, hr. Erik, optræder i et dokument fra 13. juni 1429, hvor han sammen med bl.a. sognepræsten for Skt. Nikolaj Kirke, hr. Jens, og forstanderen for Gråbrødreklostret, Ivar, bekræfter (vidimerer) kong Eriks købstadsprivilegiebrev af 8. november 1409 (den bedste tekststudgave findes i Kroman 1955: 498).

Det er usikkert, om der har eksisteret franciskanske skriptorier i Norden ud over Stockholm samt København eller Roskilde (Nybo Rasmussen 1976: 87), men besvarelsen af spørgsmålet afhænger af, hvad man forstår ved et skriptorium. Svendborg-antifonalet efterlader indtrykket af høj kvalitet og professionalismisme, men lader man sig nøje med en mindre prangende håndskriftproduktion, kan der peges på et parallelt skrivermiljø i gråbrødreklostret i Næstved omkring 1460, hvor munkene tilsyneladende har beskæftiget sig med de samme teksttyper, som genfindes i de tre maginalnotitser i antifonalet. I 1460 nedskrev franciskanermunken Olavus Jacobi (Oluf Jakobsen) således en dansk oversættelse af Mandevilles rejse i gråbrødreklostret i Næstved (Stockholm M 307 (tidligere: K 31), 4°, Toldberg 1966: 309ff.), og samme skriver hævdes at stå bag blandingshåndskriftet Stockholm K 46, 4°, der bl.a. indeholder de gammel-danske dyrerim (Brøndum-Nielsen 1908-1909: III).⁴ I Birgitte Langkildes registrant over kendte bøger fra danske middelalderklostre (2005) nævnes M 307, men ikke attribueringen af håndskriftet K 46, selvom Næstved også nævnes i en notits i dette håndskrift, nemlig hvor den latinske kommentar til dyrerimene ophører (fol. [100b]): »*hic suppleat defectum reuerendus pater lector nestwedensis*« (Brøndum-Nielsen 1908-09: XVf., 77). Såvel Mandevilles rejse som dyrerimene var populær læsning i senmiddelalderen, og man må antage, at de ligesom fabler og ordsprog har været anvendt i undervisningen. Brøndum-Nielsen antager da også uden forbehold, at den unavngivne *lector Nestvediensis* var underviser ved en klosterschule.⁵

Uanset hvor langt man vil gå i sin tolkning af graden af pædagogisk virksomhed ved gråbrødreklostret i Næstved, afspejler notitserne i M 307 og K 46 det aktive arbejde med forhåndenværende manuskripter og infor-

manter på stedet. Det forekommer ligeledes rimeligt at antage, at en lignende virksomhed har udfoldet sig i andre klostre, idet der inden for klosterordenen må have cirkuleret en lind strøm af skrivelser og anvisninger, som løbende har skullet kopieres og videresendes. Det tidligere omtalte gammelsvenske Vadstena-håndskrift med dyrefablerne var på lignende vis bestilt af »forstanderen for skolerne i Linköping«, kanniken Arvid ved domkapitlet,

Over for latinundervisningen som mulig drivkraft bag spredningen af fabler, dyrerim og ordsprog står Laurits Bødgers mere traditionelle opfattelse af dyrehistoriernes funktion og rod i folkelig fortælletradition (Bødger 1958: 406). I den sammenhæng er det måske ikke en tilfældighed, at den tidligste trykte bog i Sverige, den latinske fabelsamling *Dyalogus creaturarum moralizatus*, blev trykt i franciskanerklostret i Stockholm af den tyske bogtrykker Johann Snell i 1483-1484. Snell var netop ankommet fra Odense, hvor han i 1482 havde fremstillet den formentlig første i Danmark trykte bog, *Breviarium Ottoniense*. Som en yderligere illustration af den indbyrdes forbindelse mellem de forskellige dyrefabelsamlinger kan nævnes, at 13 af 89 træsnit i Lübeck-trykket af Rævebogen, *Reynke de vos* 1498, er kopieret fra *Dyalogus creaturarum moralizatus*. Lübeck-trykket er ifølge forordet forfattet af skole- og tugtemesteren hos hertugen af Lothringen, Hinrek van Alkmer, så også her synes undervisningsformålet at spille en rolle.

Det kunne være interessant at få undersøgt, om der i franciskanerklostrene var en særlig tradition for undervisningsvirksomhed, eller om der blot er tale om en forkærlighed for didaktisk litteratur og eventuelt en særlig interesse for frisprog, som især Dyrerimene giver anledning til i form af utøjlet fantasi, »obscøne gloser og en smuk samling af skældsord« (Brøndum-Nielsen 1908-09: XIV), men det falder uden for rammerne af denne artikel.

Latinskolen i Svendborg

Det vides ikke med sikkerhed, om der har været skolevirksomhed knyttet til gråbrødreklostret i Svendborg i middelalderen. Det i dag helt forsvundne kloster er arkæologisk undersøgt i forskellige omgange, senest 2007 (*Danmarks Kirker*, Svendborg Amt 5-6, 2013: 520 ff.). Ifølge Hans Krongaard Kristensen havde latinskolen til huse i vestfløjen frem til 1830, hvor en ny skolebygning blev opført på stedet (Krongaard Kristensen 1994: 12).

I forbindelse med Christian 3.s overdragelse af klostret med »haverum og abildgård« til byen den 4. november 1541 undtages selve klosterkirken og det hus, der var »forskikket til skole« (Reinholdt 1992: 99). Denne skole fortsætter i de følgende århundreder som byens latinskole. Der er dog usikkerhed om placeringen, fordi en anden kilde fra 1552 taler om et hus tilhørende Skt. Annæ Gilde med jordtilliggende nord for Vor Frue Kirke »der som Scholen var tilforn emellem begge gader« (*Aktstykker* 1841: 120, upræcist gengivet i Reinholdt 1992: 36). Omkring Svendborgs skolehistorie, herunder latinskolens, henvises i øvrigt til Johannes Olsen (1919: 133–151). Det kan føjes til, at gråbrødreklostrene også på andre områder indtog en aktiv rolle i middelalderbylivet, fx i forbindelse med offentlige retssager, møder og domsforhandlinger, ja endog bryllupper (Larsen 2012).

Alt i alt forekommer det ikke urimeligt at kæde marginalnotitserne i Svendborg-antifonalet sammen med en forgænger for latinskolen, og notitserne giver under alle omstændigheder et højst interessant billede af lærdomsmiljøet i en dansk købstad i begyndelsen af 1400-tallet. Vi vil ud fra denne formodede kontekst konkludere, at såvel moralske sentenser som ordsprog på denne tid var dagligdags pensum i latinundervisningen og samtidig citater, man kunne »smide om sig med« for at imponere.

Svendborg-antifonalets to ordsprog, der også står efter hinanden i de trykte Låle-udgaver fra 1506 og 1515, synes at bekræfte Låle-samlingens stabile karakter. Er det rigtigt, går den etablerede Låle-samling et århundrede længere tilbage end de trykte udgaver (Kjær 1967: 677). Relationen mellem de latinske og de danske ordsprog, antallet af ordsprog og deres udformning i Peder Låles ordsprogssamling er naturligvis ikke blevet bedre belyst af de to latinske ordsprog, og spørgsmålet er fremdeles både komplekst og omdiskuteret (DgO I:2: 743, Kousgård Sørensen 1971).

Tilbage står, at Jens Nielsens skrivernotits og de lærde marginalnoter helt elementært er en god historie, der pludselig gør middelalderen fuldt nærværende. Den aktualiserer spørgsmålet om, hvad der får skrivere til at udfolde sig i marginalierne. Reminiscenser fra skoletiden måske, men hvorfor? For at prale af sin lærdom, eller for at udstille sin kedsomhed? Og hvorfor så udpræget pænt skrevet i rubrik-format? Måske for at afprøve pen og rødt blæk før tilføjelsen af rubrikker og kolofon? Måske er det bare drilleri eller kådhed over at have færdiggjort skrivearbejdet, men fabelcitatet og ordsprogene kunne måske også ses som ordensbroderens syn på den gejstlige eller verdslige øvrighed. Klosterlivet har i al fald ikke været nær så kedeligt og verdensfjernt, som nutiden går og forestiller sig.

Litteratur

- Aktstykker for største Delen hidtil utrykte, til Oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tid.* [Første Samling]. Fyens Stifts litteraire Selskab. Odense 1841.
- Andersson-Schmitt, Margarete & Håkan Hallberg & Monica Hedlund: *Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala*, Katalog über die C-Sammlung, Bd. 6, Acta Bibliothecae R. Universitatis Uppsalensis XXVI:6, Stockholm 1993.
- Baldzuhn, Michael: *Elementar- und Trivialunterricht im Mittelalter*, Handschriften mit Unterrichtstexten: ‚Anonymus Neveleti‘. Internetpublikation 2002; URL: <http://www1.uni-hamburg.de/disticha-catonis/homepage/anonymus-hss.html> (besøgt 10. september 2013).
- Bom, Kaj: Dyrerim, De gamle danske –, KLN 3, spalte 411-413. København 1958.
- Brøndegaard, V.J.: *Folk og Flora. Dansk etnobotanik*. Bd. 2. København 1979.
- Brøndum-Nielsen, Johannes: *De gamle danske Dyrerim*. Universitets-Jubilæets danske Samfund. København 1908-1909.
- Bødker, L.: Dyrehistorier, KLN 3, spalte 403-406. København 1958.
- Christensen, William: *De ældste danske Arkivregistraturer*. Bd. 5,2. København 1910.
- Danmarks Kirker, Svendborg Amt*, hæfte 4-6. København 2012-2013.
- DgO = *Danmarks gamle Ordsprog* I,1–(uafsluttet). København 1977 ff. se Kjær & Petersen
- Dicke, Gerd & Klaus Grubmüller: *Die Fabeln des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Ein Katalog der deutschen Versionen und ihrer lateinischen Entsprachungen*. Münstersche Mittelalter-Schriften 60. München 1987.
- Gibbs, Laura: <http://www.mythfolklore.net/aesopica/> (besøgt 10. september 2013)
- Hellquist, Elof: *Svensk etymologisk ordbok*, 3. udgave. Lund 1948 (fotografisk optryk 1966).
- Hervieux, Léopold: *Les fabulistes latins depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du Moyen-Age*. 1-5. Paris 1893-1899. (Vol. 1-2 Phèdre et ses anciens imitateurs directs et indirects, Paris 1893-1894).
- Idum, A. R.: *Den fynske Biskop Mester Jacob Madsens Visitatsbog paa Grundlag af A. Crones Udgave*. Odense 1929.
- Kalkar, Otto: *Ordbog til det ældre danske Sprog (1300-1700)*. Bd. 1-6. København 1881-1976. (Bind 2, 1886-1892).
- Kjær, Iver: Peder Låle og Cod. Basil. A.XI.67. Nordisk Institut for Folkedigtning. Studier 5. København 1964. [Særtryk af Journal of Scandinavian Folklore 18-19 (1962-63)]
- Kjær, Iver: Ordsprog, KLN 12, spalte 672-679. København 1967.
- Kjær, Iver & Erik Petersen: *Peder Låles Ordsprog*. Ms. Ny Kgl. Saml. 813x, 4°, Gotfred af Ghemen 1506 (og 1508), Christiern Pedersen 1515, Hans Skonning 1626 (og 1703). DgO Bind I:1. København 1979.
- Kjær, Iver & Erik Petersen: *Peder Låles Ordsprog*. Christiern Pedersens udgave 1515 i oversættelse. DgO Bind I:2. København 1979.
- KLN 3 = *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*. Bd. 1-21. København 1956-1978.

- Knudsen, H.: En gammel Krønike om Graabrødrenes Udjagelse af deres Klostre i Danmark, *Kirkehistoriske Samlinger 1*, 1849-1852, s. 325-419.
- Kock, Axel & Carl af Petersens: Östnordiska och latinska medeltidsordspråk. Peder Låles ordspråk och en motsvarande svensk samling. Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur 20,1. Texter med inledning. København 1889-1894.
- Kousgård Sørensen, John: Det middelalderlige Peder Låle-fragment, i: Kristian Hald, Christian Lisse og John Kousgård Sørensen (red.): *Studier i dansk dialektologi og sproghistorie tilegnede Poul Andersen*, s. 321-330. København 1971.
- Kristensen, Marius: De gamle Dyrerim, *Danske Studier 1909*, s. 211-216.
- Kroman, Erik: *Danmarks gamle Købstadslovgivning*, Bd. 3: Sjælland, Lolland, Falster, Møn, Fyn og Langeland. København 1955.
- Krongaard Kristensen, Hans: *The Franciscan Friary of Svendborg*. Svendborg 1994.
- Langkilde, Birgitte: *Libri monasteriorum Danicorum mediae aetatis – index ad tempus compositus, Danske middelalderklostres bøger – en foreløbig regi-strant*. Statsbiblioteket Arbejdspapirer 9. Århus 2005.
- Larsen, Morten: »Udi predickebrødris huuss«. Aspekter af tiggerordenernes samfundsrolle i middelalderens Danmark, *Kirkehistoriske Samlinger 2012*, s. 7-21.
- Lerche Nielsen, Michael: Et Peder Låle-ordsprog skrevet med runer. *Danske Studier 2011*, s. 141-150.
- Melefors, Evert & Eva Odelman (red.): *Visbyfranciskanernas bok: handskriften B 99 i Kungliga biblioteket*. Arkiv på Gotland 5. Visby 2008.
- Merrillees, Brian & William Edwards (eds.): *Dictionnaire latin-français de Firmin le Ver, 1440*. Turnhout 1994.
- Nybo Rasmussen, Jørgen: *Broder Peder Olsen som de danske franciskaneres historieskriver*. Skrifter udgivet af Historisk Institut ved Københavns Universitet 6. Den danske historiske Forening. København 1976.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. Bd. 1-28. København 1919-1956.
- Olsen, Johannes: *Svendborg Bys Historie*. Svendborg Amts Museum. Svendborg 1919.
- Reinholdt, Helle: *Middelalderbyen Svendborg*. Svendborg 1992.
- Ronge, Hans H.: Siälinna tröst, KLN 15, spalte 307-310, København 1970.
- SAOB = *Svenska akademiens ordbok*. Bd. 1–(uafsluttet). Lund 1898 ff..
- Toldberg, Helge: Mandevilles rejse, KLN 11, spalte 309-311, København 1966.
- Walther, Hans: *Proverbia sententiaeque Latinitatis Medii Aevi*. Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters in alphabetischer Anordnung 1-6. Göttingen 1963-1969.
- Walther, Hans: *Proverbia sententiaeque Latinitatis Medii Aevi*. Nova series. Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters und der frühen Neuzeit in alphabetischer Anordnung, 7-9. Göttingen 1982-1986.
- Weber-Nielsen, Carsten: *Æsops fabler i udvalgt og oversættelse*. København 2012.
- Wheatley, Edward: *Mastering Aesop: Medieval Education, Chaucer, and his Followers*. Gainesville 2000.
- Wolf, Jürgen: *Die Sächsische Weltchronik im Spiegel ihrer Handschriften*. Überlieferung, Textentwicklung, Rezeption. Münstersche Mittelalter-Schriften 75. München 1997.

Appendiks

Fablen om hjorten, *Fabula de cervo et bove*, er gengivet nedenfor efter Hervieux (1894: 346 (nr. 58)) baseret på håndskriftet Paris Bibl. nat. lat. 14381. Den latinske tekst følges af Christian Troelsgårds oversættelse til danske vers med citatet fra Svendborg-antifonalet fremhævet. En dansk oversættelse af det latinske forlæg for gendigtningen i elegiske distika, Phædrus' fabel 2.8, findes hos Weber-Nielsen (2012: 213-214).

Motus uoce canum ceruus fugit,
auia silue
Deserit, arua tenet, claustra
bouina subit.

Bos ait: Aut luci tenebris (sic) aut
equora campi
Tutius intrares, hinc piger, inde
leuis.

Huc ueniet custosque boum
stabulique magister;
Si duo uel tantum te uidet alter,
obis.

Ceruus ait: Mihi uestra necem
clementia demat.
Condite me latebris, dum iuuat
umbra fugam.

Hunc tumulat fenum. Presepe
reuisit arator,
Frondebis et feno munit alitque
boues.

Hic redit ac ceruus uitasse
pericula gaudet,
Bobus agit grates. E quibus unus
ait:

Est leue uitare cecum. Si uenerit
Argus,
Argum si poteris fallere, uictor
eris.

Centum fert oculos; cui se debere
fatentur
Et domus et serui totaque iura
loci.

Opskræmt af hundeglam flygter en hjort
fra skovenes vildnis,
søger det dyrkede land, ender til sidst i en
stald.

Da siger oxen: »Ude på sletten og inde i
krattets
mørke var du mer' tryk: rap eller stille som
sten.

Her vil staldmest'ren snart dukke op eller
drengen, som røgter.
Set af dem begge, du dør! Nej, af den ene
er nok!«

Hjorten, den svared': »Hjælp mig nu,
venligst, så ikke jeg dræbes!
Gem mig nu! Giv mig et skjul, mørket vil
hjælpe min flugt!«

Høet begravede hjorten, da plovmanden så
til sin krybbe.
Han giver kørerne hør, fodrer dem også med
løv.

Så går han ud, og hjorten er glad for at
slippe med skrækken,
takker nu kørerne varmt. En af dem siger da
højt:

»Let nok at undgå en blind, men sæt nu, at
Argus, han kommer,
Hvis du kan snyde ham med, så har du
vundet din sejr!

Hundrede øjne han bær', og alle på gården,
i huset,
tyendet, alt hvad her er, skylder ham alt,
hvad de har!

Res tua te reperit Argum, res
altera cecum,
Qui tibi dormitat, scit uigilare
sibi.

Hic silet. Argus init stabulum
bobusque ministrat;
Plus equo tenues uiderat esse
boues.

Dum munit presepe cibo, dum
fulgurat ira,
Ausa uidere diem cornua longa
uidet.

Quid latet hic? Quid, ait, uideo?
Sentitque latentem
Et bona fortune munera letus
habet.

**Exulis est non esse suum,
uigilare potentis,**
Stertere seruorum, uelle iuuare
pii.

Du vil få noget at se til med Argus, men
ham dér, den blinde,
tågede rundt i en drøm. Argus vil vogte på
sit!«

Så tav den stille. Og straks går da Argus
sin runde i stalden.
Hurtigt søger hans blik kvæget, så tyndt
som en hest!

Foder han fylder på krybben, og mens hans
vrede slår gnister,
ser han to dristige horn, tittende frem fra
sit skjul!

»Hvad er dog dette? Hvad er det, jeg
aner?« Og hjorten blev fundet.
Argus blev glad for sin fangst, gaven som
lykken ham gav!

**Langt fra sit hjem er man aldrig sin
egen! En mester er vågen!**
Tyendet snorker som reg'! Fromme vil blot
hjælpe til!

Noter

Vi vil gerne takke følgende for hjælp og givtige bidrag til arbejdet med denne artikel: Arkivar Jørgen Nybo Rasmussen, Peter Zeeberg (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab), lektor em. Fritz Saaby Pedersen, Rikke Kristiansen (Danmarks Kirker, Nationalmuseet), Poul Busk (Landsarkivet for Fyn). Oversættelserne fra latin er, hvor intet andet er anført, foretaget af Christian Troelsgård.

1. Helt ukendt er registret fra 1576 ikke, idet adkomstindførslerne i Registret over kirkerne i Sunds Herred er optrykt i *De ældste danske Arkivregistraturer* (Christensen 1910: 1038-1047, se også s. 804, note 4). Det oplyses, at registraturen er »indsyet i et Pergaments-Omslag, der er taget af et Håndskrift af religiøst Indhold« (s. 1038), hvilket kunne sigte til antifonalet. I Jakob Madsens lidt yngre, trykte visitatsbog omtales bogsamlingen også, men mindre præcist. Det hedder her om bogsamlingen i Vor Frue Kirke »Sacristiet er nogle Kirkens bøger vdj«. Indførslen kan dateres til perioden mellem 1597 og biskoppens død 1606 (Idum 1929: 190).
2. Denne samling af dyrefabler i elegiske distika har mindst fire forskellige moderne benævnelser eller forfatterangivelser, herunder Æsop, »Aesopus moralizatus«, »Romulus«, »Anonymus Neveleti« samt Gualterus Anglicus. Hervieux' identifikation af forfatter-/redaktørtlitteraturen »Gualteri« i nogle få af håndskrifterne (Hervieux 1893:475-495) synes noget vidtløftig,

- idet »Galfredus«, »Romulus [versificatus]«, »Garritus« er nogle af de øvrige muligheder. Selve kapitlets overskrift bør vække den kritiske sans: »Dissertation sur le veritable auteur de fables en vers élégiaques«. Wheatley har valgt blot at kalde samlingen »The elegiac Romulus« (Wheatley 2000: 3).
3. Den lokale brug af *de post* findes i GT, Sefanias' bog 1:6 »et qui avertuntur de post tergum Domini et qui non quaesierunt Dominum nec investigaverunt eum« samt i Patrologia Latina: »Epitaphium papae Damasi quod sibi edidit ipse (...) vestem super ejus altare destauracim (sic) simulque et aliam vestem de post altare fecit, ubi requiescit« samt i folkebogen Historia Apollonii regis Tyri (redactio B = RB)-LLT-A: »puella de post tribunal regio habitu circumdata capite velato processit«.
  4. I Marius Kristensens anmeldelse af Dyrerimsudgaven hævdes det, at Oluf Jakobsen kun har afskrevet krønike-delen af K 46 (Kristensen 1909: 214f.), hvorimod Kaj Bom (1958: 411) og Helge Toldberg (1966: 310) fastholder Brøndum-Nielsens skriveridentifikation. Skrivernotitsen i M 307, 4° lyder iflg. Brøndum-Nielsen: »Scriptus per fratrem olavum iacobi ordinis sancti francisci, Quem fecit scribi ffrater iohannes michaelis, gardianus nestuediensis. Anno domini Mcdl nono in profesto assumpcionis virginis gloriose« ([Denne bog] er skrevet af broder Ole Jacobsen af den hellige Frans' orden. Afskriften blev bestilt af broder Hans Mikkelsen, guardian [for franciskankerlostret] i Næstved) (Brøndum-Nielsen 1908-1909:II).
  5. »At der var en lektor (og altså en klosterskole) ved franciskanerklostret i Næstved, kendes også fra anden side, se t. ex. Kirkehist. Samlinger I (Kbh. 1849-52) s. 346 (i et aftryk af »En gammel Krønike om Graabrødrenes Udjagelse af deres Klostre i Danmark« ved registrator H. Knudsen.)« (Brøndum-Nielsen 1908-1909:XVI note 2). Brøndum-Nielsen har her en af sine sjældne trykfejl, idet lektor Erasmus Olavus omtales s. 364, men det fremgår ikke af fremstillingen, hvad lektor-embedet indbefatter. Den bebudede oversættelse af Gråbrødrenes Udjagelse blev oprindeligt besørget af J.F. Fenger Dansk Kirketidende 1851, men teksten er siden udgivet og oversat af Henning Heilesen i 1967 med bistand fra Jørgen Nybo Rasmussen. Det er spørgsmålet, om Brøndum-Nielsens påstand om en klosterskole på baggrund af lektor-embedet holder vand: I krøniken omtales en frafalden karmelitermunk som »frater Franciscus Lector vel Luther-Frans nomine«, ligesom »lector« optræder rundt omkring i teksten om en læsesemester/forelæser (underforstået for klosterbrødrene). Endelig anvendes »lectores« om lutheranske prædikanter: »Qui, circiter horam meridianam aduenientes, lectores suos refectorio fratrum, eosdem fratres ad fidem Lutheranice factionis conuersuros, ne dicam peruersuros, introduxerunt«.

Kristi mordere

Jøder i danske passionsberetninger fra middelalderen

Af Jonathan Adams

The image of the Jews as the killers of Jesus has its origins in the Gospels where Jews are portrayed as responsible – directly or indirectly – for the Crucifixion. The enduring myth of the Christ-killer has evolved over nearly two millennia to find a variety of expressions in religion, politics, philosophy, literature and drama. In this article, I examine how Jews are portrayed as murderers in late medieval descriptions of the Passion found in Old Danish sermons and devotional literature. The influence of the saints Augustine of Hippo, Thomas Aquinas and Birgitta of Sweden is examined as also is the question of Jewish culpability in each of the texts and what this would have meant to the audience and readers. The Christ-killer motif is shown to be an effective and flexible tool for the Church in marking the boundaries of *vita christiana* and in teaching empathy and spirituality to its members.

Jøderne tog Vor Herre og bandt ham til et træ og satte ham under bevogtning.
Dernæst førte de ham bundet bort derfra. Og her naglede jøderne
Jesus til korset.

(oversættelse af runeindskrift på døbefonten i Aakirkeby, Bornholm, ca. 1200)

Indledning

Jøderne slog Jesus ihjel! Sådan er det blevet forkyndt overalt i Europa i århundreder. Fra middelalderen finder man utallige beskrivelser af grusomme, onde jøder, der plager og piner Jesus til døde, eller som genlever deres tortur og korsfæstelse af Guds søn ved at vanhellige oblater eller myrde kristne børn på rituel vis. I danske tekster fra middelalderen er der dog ret få beskrivelser af samtidige jøder og deres aktiviteter. Den jøde, som man finder her, er et fastfrosset billede af den onde nytestamentlige jøde, som stort set er uforandret og uforanderligt. Jøderne i gamle danske tekster er kristne, teologiske konstruktioner, der fortæller en masse om de gejstliges bekymringer, men intet om jøder.

Ophavet til billedet af de onde jøder er forestillingen om den Kristus-myrdende jøde, den mest holdbare antijødiske myte i den vestlige verden. Men selv om billedet af Kristi mordere stort set er uforandret, forekommer det mig, at den måde, det anvendes på, varierer meget i beretninger om passionen og korsfæstelsen. Og denne variation havde konsekvenser for jøderne både i disse historier og i samtiden.

Et udsnit af døbefonten i Aakirkeby. Tegning af Magnus Petersen i Ludv. F.A. Wimmers monografi *Døbefonten i Åkirkeby Kirke* (København, 1887, tav. II).

Ifølge Det Nye Testamente var nogle af jødernes religiøse ledere involveret i den proces mod Jesus, der ledte frem til romernes korsfæstelse af ham. I middelalderen blev der dog lagt større vægt på jødernes andel i processen. At det var jøderne, og ikke de romerske myndigheder, som skulle fordømmes for Jesu korsfæstelse og død, blev efterhånden den mest udbredte opfattelse blandt almindelige mennesker.

De Kristus-myrdende jøder findes i nogle af de ældste tekster på dansk. Døbefonten fra Aakirkeby på Bornholm dateres til ca. 1190-1225. De elleve flotte romanske billedfelter udkåret i sandsten og deres tilhørende runeristede forklaringer udgør den ældst bevarede folkesproglige fortælling i Danmark om Jesu liv og dækker tiden fra bebudelsen til hans død. De tre sidste relieffer – dvs. knap 25% af indskriften og billedfelterne – er afsat til at beskrive og afbilde Jesu mishandling og korsfæstelse i hænderne på jøderne. Jøderne får alene hele skylden for korsfæstelsen. De beskyldes for at have bundet, pryglet og sågar naglet Jesus til korset. Der er ingen Pilatus og ingen romerske soldater på døbefonten i Aakirkeby.

I en anden af de tidligste religiøse tekster fra Danmark, *Mariaklagen*, et runeskrevet håndskriftsfragment fra ca. 1325, læser man:

O uih uslæ iuþha, O uih umilde iuþha, sparer mik æi. Mæþan i kryzæn min ening sun, kryzær ok mik hans usla moþær, ællar mæþ annan besk døþ dræpær mik, at iak þo dør mæþ hanum

(O ve jer, elendige jøder! Oh ve jer, onde jøder! Spar mig ej! Mens I korsfæster min eneste søn, korsfæst også mig, hans elendige moder, eller dræb mig med en anden besk død, at jeg dog må dø med ham.)¹

De korsfæstende jøder er et udbredt motiv i religiøs litteratur, f.eks. middelalderlige bønner og andagtsbøger,² men man læser også om dem i verdslig litteratur.³ Det er dog ikke kun i skriftlige kilder, at man kan finde de Kristus-myrdende jøder. De bevarede middelalderlige kalkmalerier fra danske kirker vidner om en udbredt billedlig fremstilling af jøder i gang med at håne og korsfæste Jesus.⁴ På trods af manglende fysisk tilstedeværelse i Danmark blev jøderne flittigt brugt i rollen som Kristi mordere af herboende gejstlige. Forestillingen om jødernes skyld i Jesu død blev først tilbagevist af Vatikanet i erklæringen *Nostra Aetate* efter Det Andet Vatikanconcil i 1965 – tyve år efter holocaust vel at mærke.

I denne artikel opsporer jeg udviklingen af ideen om jøderne som Kristi mordere og ser nærmere på tre danske passionsberetninger fra middelalderen: to prædikener fra ca. 1450 og 1515 og en passionsandagt trykt i 1509. Disse tekster indeholder detaljerede beskrivelser af jødernes rolle i Jesu tilfangetagelse, dom og henrettelse. Jeg vil undersøge, hvordan jøderne fremstilles og til hvilket formål teksterne anvender Kristi mordermotivet. Jeg vil vise, at motivet blev brugt på forskellige måder i disse tekster for at opfylde forskellige aspekter af den kristne teologi og forfatterens formål. Ved at undersøge sådanne tekster skrevet på folkesproget kan man afdække, hvordan kirkens autoritative lære angående jødernes rolle i Jesu passionsvandring og korsfæstelse blev anvendt til at påvirke almindelige menneskers religiøse praksis og viden.

Historien om en historie

Allerede før evangelierne så dagens lys, havde Paulus fremstillet jøderne som Kristi mordere (1 Tess 2. 14-15), og i Apostlenes Gerninger (2. 23; 2. 36; 4. 10; 4. 27; 5. 30; 10. 39; 13. 27-28) – formodentlig skrevet af samme forfatter som Lukasevangeliet – står der også, at det er jøderne, som korsfæstede og slog Jesus af Nazareth ihjel. Selv om Det Nye Testamente lægger en del af ansvaret for korsfæstelsen over på jøderne, bliver de dog ikke fordømt af hverken Paulus eller evangelisterne, som naturligvis udmærket var klar over, at Jesus og disciplene var jøder (og flere af dem selv var det samme). Fordømmelsen begynder

imidlertid kort efter i den periode, hvor kristendommen og jødedommen begyndte at skilles. Efterhånden kom kristendommen til at stå ved siden af – i stedet for inden for – det jødiske fællesskab, og for at fremme denne selvstændiggørelse og skabe en kristen identitet var man nødt til at klargøre og præcisere religionens grænser. Kirkefædrene satte de kristne og deres Nye Testamente på den ene side op over for jøderne og Det Gamle Testamente på den anden. Kristi og korsets livgivende magt blev tegnet i kontrast til jødernes drab på Gud og deres efterfølgende straf, bevidnet af Templets ødelæggelse og det jødiske folks uddrivelse af Jerusalem.

I Melito af Sardis' homilie *Peri Pascha* (ca. 165) møder man anklagen mod jøderne for Kristi mord for første gang.⁵ Han skrev: »Og hvor er han blevet slået ihjel? I midten af Jerusalem! Af hvem? Af Israel!«⁶ I evangelierne har både Pilatus og de romerske soldater en fremtrædende rolle i Kristi pinsel og korsfæstelse, men i *Peri Pascha* er de ikke nævnt med ét eneste ord. Modsat Paulus er det for Melito kun jøderne, der bærer skyld. De eneste formildende omstændigheder var ifølge Melito, at jøderne ikke vidste, hvem Jesus var: »Men I viste jer ikke at være Israel, fordi I ikke så Gud. I genkendte ikke Herren«.⁷

For senere kirkefædre var spørgsmålet om, hvorvidt jøderne vidste, hvem de slog ihjel, ikke så entydigt. Det er ikke så mærkværdigt, da der er modstridende fortællinger i deres kildetekst, Det Nye Testamente. Jøderne beskrives her som både uvidende og vidende om Jesu status som messias og/eller Gud.⁸ Spørgsmålet om, hvorvidt jøderne bevidst slog Gud ihjel, fyldte mere og mere blandt teologer og havde stor betydning for, hvordan de jøder, der levede iblandt dem, skulle behandles.

Augustinus (354-430) understregede, at jøderne også bar skylden for Jesu drab, selv om det var romerne, der rent fysisk korsfæstede ham:

Lad nu ikke jøderne sige, at de ikke har slået Kristus ihjel. Til dette formål overrakte de ham til dommeren, Pilatus, for at de måtte fremstå som om de var uskyldige i hans død (...) Men hvis han [*Pilatus*] er skyldig, fordi han handlede uvidende, er de så uskyldige, som tvang ham til det? Under ingen omstændigheder! Men Pilatus dømte ham og beordrede, at han blev korsfæstet, og på denne måde dræbte han ham. O jøder, I slog ham også ihjel! Hvordan dræbte I ham? Med jeres tunges sværd: for I hvæssede jeres tunge. Og hvornår slog I til? Da I råbte »Korsfæst ham! Korsfæst ham!«⁹

Ikke desto mindre fastslog Augustinus, at jøderne havde dræbt Jesus på grund af hans gudsbespottelse uden at vide, at han var »den sande Gud«. Senere kirkemænd fulgte Augustinus' lære. For eksempel mente Anselm af Canterbury (1033-1109), at »intet menneske nogensinde kunne ønske – i hvert fald bevidst – at dræbe Gud«. ¹⁰ Derfor måtte jøderne have handlet ud fra uvidenhed og skulle ikke fordømmes. ¹¹ Petrus Alfonsi – en spansk jøde, som konverterede til kristendommen i 1106 – mente til gengæld, at havde jøderne vidst, hvem Jesus var, så ville de have opfyldt hans ønske om at blive ofret for at frelse menneskeheden. Men det er netop, fordi at »de benægtede ham og dræbte ham af misundelse« i stedet for at have dræbt ham for at opfylde profetierne og frelse menneskeheden, at de er fordømt. Jøderne havde åbenbart slået Jesus ihjel af de forkerte grunde. ¹² Augustinus' lære om jødernes blindhed dominerede middelalderens syn på jøderne og tjente indtil det tolvte århundrede som grundlag for en vis tolerance over dem.

I løbet af det tolvte og trettedende århundrede kan man fornemme en voksende afstandtagen fra Augustinus' syn på jødernes uvidenhed. Der kom en ny interesse for deres status inden for kristenheden på grund af de nyoprettede universiteter og korstogenes opkomst. Da de kristne fik kendskab til Talmud, indså de, at jøderne ikke bare overholdt Det Gamle Testamente, men at de også tilsluttede sig de talmudiske skrifter i stedet for Det Nye Testamente. Ved at acceptere Talmud afviste de Jesus bevidst og med vilje. Jøderne kunne derfor ikke længere beskyttes som uvidende og blinde. Denne opfattelse af »jødisk intentionalitet« ændrede de kristnes syn på jødernes rolle som Kristi mordere. Dette ses først i skrifter af Peter Lombarden (ca. 1100-60). For ham at se var det umuligt at slå Jesus ihjel ud af misundelse uden at kende til, at han var Guds søn, og han skrev derfor, at jødernes ledere godt vidste, hvem Jesus var. Ifølge ham var de jødiske ledere – hvis ikke hele det jødiske folk – skyldige i Jesu død. Thomas Aquinas (1225-74) udviklede Peter Lombardens argumenter og i *Summa Theologica* fandt han på en ny – og for jøderne katastrofal – forklaring, nemlig at jøderne var »bevidst uvidende«:

For de så de åbenlyse tegn på hans guddommelighed, men de for-dærvede dem ud af had og misundelse til Kristus, og de ville heller ikke tro på hans ord, hvormed han erklærede sig at være Guds Søn. ¹³

Ifølge Thomas' argument ønskede jøderne at blive i uvidenhed for ikke at forhindres i at synde. Denne ikke-letforståelige idé går ud på, at jøderne havde holdt sig uvidende med vilje, og at denne form for »bevidst uviden-

hed« forøger deres synd og ansvar. Jøderne var ikke længere bare blinde og uvidende – de blev nu beskrevet som hårdhjertede, stædige og fuldt bevidste om, at det var Gud, som de slog ihjel. De havde genkendt Jesus, og det var netop af den grund, de slog ham ihjel. Thomas Aquinas' holdning blev fulgt af især franciskanerne og dominikanerne, som Pablo Christiani (d. 1274), Raymundus Martinus (1220-85), Johannes Duns Scotus (ca. 1265-1308) og Nicholas de Lyra (ca. 1270-1349). Deres tone over for jøderne var endnu hårdere end Thomas', og jøderne kom nærmest til at fremstå som monstre i ondskabens tjeneste. Denne teologiske udvikling fra Paulus til senmiddelalderen danner baggrund for de tekster, som undersøges nedenfor.¹⁴

Prædikener

Ved Det Fjerde Laterankoncil (1215) blev det besluttet, at lægfolket skulle instrueres mere dybtgående om synd og sakramentale forpligtelser gennem ordentlig og hyppig prædiken. På denne måde fik den analfabetiske befolkning religiøs undervisning og blev belært om den middelalderlige kristendoms samfundsmæssige normer. Det bevarede prædikenmateriale giver læseren i dag mulighed for at undersøge udvekslingen mellem den autoritative teologi og dens folkelige fortolkning og forkyndelse. Og man kan afdække de kulturelle forestillinger som gennem hyppig genfortælling prægede lytternes bevidsthed.

I middelalderen blev der prædikeret over hele Danmark mindst en gang om ugen – både i kirkerne og uden for af omrejsende tiggermunke. I dag har vi dog kun seks bevarede håndskrifter og tryk, der indeholder reformatoriske prædikener på dansk. Af disse er der kun to, der indeholder langfredagsprædikener med beskrivelser af jøder og deres formodede adfærd under Jesu passionsvandring: Christiern Pedersens *Jærtegnspostil* fra 1515 og håndskriftet Gammel Kongelige Samling 1390, 4to på Det Kongelige Bibliotek fra ca. 1450.

Jærtegnspostillen

Christiern Pedersen blev født ca. 1480 i Helsingør og studerede i Roskilde, Greifswald og Paris. Han blev både kannik, ærkebiskoppens kansler og Christian II's præst. Til sidst konverterede han til lutheranismen og

var med til at oversætte Biblen til dansk.¹⁵ Hans *Jærtegnspostil* fra 1515 var med 211 foliosider det hidtil største trykte værk på dansk. Bogen er skrevet på et klart og forståeligt dansk i en noget uraffineret stil. Dens fremstilling er forenklet og populariserende, og bogen henvender sig til et bredt publikum uden større lærdom, nemlig til »Alle enfoldige Danske folk som icke forstaa latine«. Det overordnede formål i bogens langfredagsprædiken er at vække tilhørernes empati med Jesu lidelser og deres taknemmelighed over hans selvopofrelse. Den tager udgangspunkt i en meget fri dansk oversættelse af Johannesevangeliets kapitler 18-19. Den er efterfulgt af en »Vdtydning«, som tilføjer en del beskrivelser, bevæggrunde, handlinger og personnavne, som ikke findes i evangeliet. Et eksempel er beretningen om Jesus, der bliver slæbt gennem Kedrons bæk på vej til Jerusalem efter sin anholdelse:

Her scriffue somme doctores ath den tiid de komme till den aa som løber mellem staden oc oliueti bierg offuer huilken der laa en spong [et gangtræ] oc bro som de pleyde at gonge [gå] offuer paa naar det vor høyt vande Der slebede de vor herre vden faare [udenfor] i vandet paa de hwasse stene meth rebene som de hagde om hans halss oc lifff Oc røcthe [skubbede] hannem om kwld i vandet en dog det vor icke swarlige dybt Der slebede de hannem bort oc igen till han vor saa gaat som halff død¹⁷

Jøderne beskrives konsekvent som »vmilde [grumme, ugudelige]« (s. 350, 351, 363, 365), »fule [urene, onde]« (s. 353, 356), »fortwilede« (s. 354, 355, 363), »slemme« (s. 354, 355), »offuergiffne [tøjlesløse]« (s. 355), og »gerige oc figende [begærlige] ... paa hans død« (s. 357). De er »skalke« (s. 354, 365), som falder over Jesus, *agnus Dei*, »som grumme løffuer falde paa eth wskyldigt lom [lam]« (s. 350), og som bliver »glade som en wloff [ulv] der fange i [et] lam« (s. 351), når de ser ham taget til fange. De griber, binder, slår, råber, skriger, slæber, kærer og klager, spytter, ler, peger og skubber sig igennem hele prædikenens fortælling. De opfører sig »vmildelige [ondt]« (s. 342), »haardlige« (s. 342, 343, 352), »skadelige« (s. 353), og »spottelige« (s. 354). Jøderne beskrives således i et brutalt sprog på en meget negativ og utvetydig måde.

Pilatus finder Jesus uskyldig adskillige gange i prædikenen: f.eks. »Ieg kand ingen sag finde met denne mand som i haffue antuordet [overdraget] mig« (s. 344).¹⁸ Men han føler sig truet og presset af jøderne til at dømme Jesus:

Her effter vilde pilatus gerne hafft aarsage oc lempe til at giffue hannem løss fra iøderne thi han fornam [*indså*] hanss wskyldighed oc besindede at han icke kwnde dømme hannem till døde for vden stor synd Da iøderne det fornumme [*bemærkede*] Da robede [*råbte*] de alle oc sagde Lader dw hannem løss Da est [*er*] dw icke keyserens veen eller tro tienere Du vist [*ved*] vell at hwo [*hvem der*] sig kalder konge her i blant oss iøder Han siger mod keyseren i rom Der pilatus hørte disse ord Da ledde han ihesum aff raadhuset oc sette sig for en domstoll (s. 345)

Bisperne suarede hannem oc sagde Uii haffue ingen konge vden [*foruden*] keyseren Thi fryctede pilatus at de skulde kert [*klage om*] hannem for keyseren om han icke ville dømme hannem Han vilde oc haffue venskaff met iøderne oc mente at de skulde giffue hannem store penninge (s. 355)

Jødernes truende adfærd nævnes også i forbindelse med Jomfru Maria. Sammen med hendes ledsagere bliver hun udsat for angreb af jøderne: »de kaste sten oc vrenlighed aff rendestenen effter hanss verdige moder oc de andre marier oc Sancte hanss [*Johannes*]« (s. 352-53). Desuden er hun, Maria Magdalena, Maria Klopas' hustru, Johannes, Josef af Arimatæa og Nikodemus alle nødt til at holde deres aktiviteter hemmelige af frygt for jødernes hævn (s. 347, 367). Hele Jesu blodige lidelsesvandring gennem Jerusalems gader på vej mod Golgata er en forudsigelig og grusom sag. Han udsættes for foragt, tortur og bespottelser hele vejen, idet alle jøderne – »huer mand paa vegn« (s. 356) – håner, sparker og slår ham. Jerusalems folk svælger i vold.

Kristi pinere, ja, men er de ifølge Pedersen Kristi mordere? Pilatus fremstilles gang på gang som svag og manipuleret af de jødiske »høffdinge« og »bisper«, som vil give Jesus en »slem vdød faar [*voldsom død for sin*] løgn oc skalkhed« (s. 352). At det ikke er hele det jødiske folk, men kun deres ledere, der bærer ansvaret, antydes dog, da flere kvinder opsøger Jesu moder efter korsfæstelsen:

Siden komme der mange piger iomfruer och gode erlige quinder til hende paa strederne i staden oc græde oc suckede for hendiss store sorg oc drøuilse [*sorg*] mange andre gode menniske som ginge om kring henne græde oc sagde O huilken stor wret [*uret*] oc wlog [*uret*] er hende skeet i dag aff høffdingerne och dommerne her i

staden thii de lode henniss søn pine i hiel for vden all sag och brøde
(s. 369)

Der er ikke tale om, at lederne eller folket vidste, at Jesus var Gud – jøderne var uvidende – og i denne prædikens beretning var det de romerske soldater, der udførte selve korsfæstelsen. Ikke desto mindre erkendte jøderne deres ansvar, da de »robede Hanss blod skal komme offuer oss oc vaare børn« (s. 355). Brugen af modalverbbummet »skal« i citatet fra Matthæus 27. 25 gør, at erklæringen nærmest lyder som et profeti, der skal gå i opfyldelse, end en accept af ansvar.¹⁹ Dette råb om blod er ifølge Pedersen grunden til, at alle jøder – underforstået alle jødiske mænd – siden har lidt af »blodsot« [*menstruation*]: »Det skede oc saa aff gudz heffn Thii de finge og haffue alle blodsot saa lenge de leffue men[s] verden stonder.«²⁰ Et vigtigt element i prædikenen er, at Jesus beder »till gud fader«, mens han hænger på korset: »O gud forlad dem som mig pine thii ath de icke vide hwad de gøre« (s. 361). Pedersen vil have jøderne tilgivet.

Udlægningen følger således Augustinus' lære om jødernes rolle i Jesu død. De henrettede Jesus på grund af hans gudsbespottelse uden at vide, at han var Gud. Når det er sagt, kan man spørge sig, hvorfor Pedersen valgte at fremstille jøderne som så »skadelige i deriss forbandede had och awind« (s. 353). De beskrives konsekvent som voldelige personer og Pedersen begrænser sig ikke kun til Bibelen for at hente sit antijødiske materiale. Han benytter også kristne legender og sagn for at udfylde sin beretning. Beskrivelserne af jødernes djævliske adfærd bruges til at opstille en skarp kontrast til den tålmodighed, som Jesus viste ved at bære deres slag og foragt. Det er Jesu gode eksempel, som er prædikens centrale budskab. Tilhørerne opfordres til at tænke over hans lidelser – »O menneske betenck denne hanss sware [*hårde*] pine« (s. 354) – og at være taknemmelige for, at han gik så meget igennem for at frelse dem af deres synd. Ved at spille Jesu blod viser jøderne på en meget konkret og synlig måde, at Guds søn var født og døde som menneske. Han var af samme kød og blod som tilhørerne, og de skal identificere sig med ham og hans krop, som om de selv er sårede på grund af deres synd. Tilhørerne opfordres til skriftemål, bod og ydmyghed og menes at kunne bære alverdens modgang, sorg og smerte ved at tænke over Jesu sår og lidelse. Ved at betragte Jesu lidelser, som jøderne påførte ham, vil tilhørerne forbedre deres adfærd og undgå yderligere synd:

O huilke fortwilede oc offuergiffne [tøjlesløse] skalke vaare samme iøder som da gleddiss till at bespotte hannem der han saa ynkelige hustrugen [pisket] oc kroned vaar at han beuede [rystede] oc skalff aff vansmectilse oc kwld at han neppelige stonde kwnde [kunne stå] Her skal huert menniske i hukomme denne vbarmhertelige oc suare [hårde] hustrugelse oc kronelse oc alder største forsmedelse oc bespottelse som ihesus vor gud oc skabere led for vor salighedz skyld oc tacke hannem ydmygelige der faare [derfor] Oc bede at han intrycke vill samme sin pine i vaare hierte at wii hende idelige betencke mwe [kan] oss till hieip oc besker-melse mod alle synder oc dieffuelenss fristelset (s. 355)

Prædikenens formål er at bekæmpe synd og vække kærligheden til Gud og lysten til at følge i hans fodspor. Jødernes rolle i denne prædiken er at påføre Jesus de værst tænkelige sår, som han frivilligt og tålmodigt modtager for at kunne ofre sig selv og derved frelse menneskeheden. Jo større jødernes brutalitet, des større et forbillede har de kristne tilhørere i Jesus. Men selv disse bødler kan – ligesom tilhørerne – tilgives af Gud.

Gammel Kongelig Samling 1390, 4to

Håndskriftet dateres til den første halvdel af det femtende århundrede og indeholder vinterdelen af en postil – dvs. en samling af prædikener over de bibelske tekster, som bruges gennem kirkeåret – samt nogle få kortere religiøse tekster.²¹ Det stammer formodentligt fra det birgittinske kloster i Maribo, hvor det blev oversat fra svensk til dansk. Håndskriftets langfredagsprædikenen har Markusevangeliets kapitel 19 som sin perikope og »drikkeri« som sit emne. De tilsigtede tilhørere nævnes i indledningen som »ærlige gildebødre«, og det er deres hang til druk, som prædikenen har til formål at sætte en stopper for.

Prædikenen er struktureret omkring de tolv beske kar, som Jesus drak af under sine sidste timer. Karrene skal forstås metaforisk og symboliserer de lidelser, han blev udsat for af jøderne. For eksempel minder det første kar om, at den mand, der drak af det, var intet mindre end Guds søn. Det andet kar symboliserer den afvisning, han oplevede på jorden. Det tredje repræsenterer hans lidelse på korset, og så videre. Hvert kar er inddelt i tre mindre bægre, som tilføjer alle detaljerne om Jesu lidelse. Der er overraskende få bibelcitater i prædikenen, men man støder på mange

citater fra den hellige Birgitta (1301-73) og Bernhard af Clairvaux (1090-1153). Især Birgittas citater udgør en slags øjenvidneberetning, da de består af Jesu og Marias ord til hende – de er de ultimative autoriteter, når det gælder, hvad der skete og hvad jødernes rolle var. For eksempel forklarer Jesus:

som han siælfwer sagdhe sancta birghitte jødhænæ giordhe mech threggæ handæ pinæ køn ij mýnæ pinæ fførst træt meth hwilket jak war korsfæster ok flængder ok kronadher Annæn tidh jærnet meth hwilke the ginom stungo mýnæ hænder ok føter Thridiæ tidh gal-læns dryk hwilken the gaffuæ mech at drykke

(Som han selv sagde til Sankt Birgitta: Jøderne gjorde tre slags pine mod mig i min lidelse: 1) det træ, som jeg blev korsfæstet og pryglet og kronet med; 2) det jern, som de gennemstak mine hænder og fødder med; 3) den galdedrik, som de gav mig at drikke)²²

Maria tilføjer en levende øjenvidneberetning om sin søns lidelser:

Som jomfru maria sagdhe til sancte birghitte myn søns vwener the flængde hans ligheme som ren war aff hwæriæ synd ok smittæ swa grymmelighe at jak sa hans ligheme slaghen ok flængder alt til ref-fuen swa at hans reeff syntes bar ok æn thet som beskeræ war at see nar giislærnæ igendroghes tha ristædhes hans køt ok slitnædhe aff them swasom jordh for ardh (s. 174-75)

(Som Jomfru Maria sagde til Sankt Birgitta: Min søns uvenner piskede hans legeme, som var rent for enhver synd og besmittelse, så grusomt, at jeg så hans legeme slået og pisket ind til ribbenene, så at hans ribben sås tydeligt. Og dertil det, der var bitrere at se: når piskene blev trukket tilbage, da blev hans kød skåret og sønderrevet som jord af en plov)²³

I starten af prædikenen er mange af de ydmygelser og pinsler, som Jesus udsættes for, beskrevet i passiv form. Han blev pryglet, slået og bespyttet, uden at de aktører, som udførte handlingen, fremhæves. Men halvvejs igennem prædikenen bliver jøderne udpeget som de ansvarlige for disse forbrydelser. Med undtagelse af en kort henvisning til Pilatus er her ingen romere. Det er jøderne, som dømte Jesus til døden, og det gjorde de »æy

aff barndoms brædzsko [*barnagtig hidsighed*] thy at the waræ aldrænæ [*voksne*] mæn ij jødhæ allmughen hwilke dødz radh samanlagdhæ mot [*som lagde råd om døden op mod*] hannem aff forthænkte [*gennemtænkt*] ok fulkommen ondskæ« (s. 178). Man læser, at Jesus

tholde smælighestæ [*led den mest forsmædelige*] pinæ ok dødth ij mangæ mænniskæ asyn tha som megen almughe war saman kommen om høghetidhes dagh widæriæ [*videre*] draghen om gatunar fran een domaræ ok til annæn openbarlighe hædder [*hånet*] sputtædher ok gabbadher [*bespottet*] ok wtdraghen aff stadhen ok bar sit kors som røuære ælle thiuff (s. 178-79)

Jødernes fejring af pesach og befrielsen fra fangeskabet i Egypten sættes op over for Jesu tilfangetagelse og drab: »ij sammæ timen [*på samme tidspunkt*] som han frælstæ jødhænæ aff thrældom ok wtledde them ginom rødhæ haffuet ok inledde them ij bæstæ land [*det bedste land*] tha korsfæstæ the hannem« (s. 182-83). Man kunne tro, at forfatterens holdning ligger langt fra Augustinus – han taler om et kalkulerende folk – men ifølge Jesu forklaring til Birgitta, som citeres i prædikenen, sagde Jesus, »at jak war flater for [*selv skyld i*] myn dødth hwilken jak tholdæ [*led*] gernæ ok kallædhæ mech liwghæræ for myn kænnedom [*lære*]« (s. 181).²⁴ Ligesom Augustinus skrev, troede jøderne, at Jesus løj – de vidste ikke, at han var Guds søn.

Prædikenens brutale sprog ligner meget det, man finder i Pedersens langfredagsprædiken, hvor jøderne også er grusomme, voldelige og vilde. De ydmyger Jesus på forskellige måder, bl.a. spytter de på ham over ti gange. Men modsat Pedersens prædiken anvendes dette fjendebillede som en slags parallelbeskrivelse af nulevende kristne, af selve publikummet endda, som ligeledes piner, håner og korsfæster deres Gud hver dag ved deres ugudelighed, synd og tilsidesættelse af de kristne idealer:

Thridiæ war at the ijgengulde hannem ont for got thy at han haffdhe wtualt jødhænæ til meere wærdughet æn noghet annet folk han gaff them bæstæ land ij allæ *werldennæ* war han wiste them sin wiliæ *medh* prophetenæ ok han frælstæ them afftæ aff liiffs wadhæ han waldæ sik een jomfrw til modher aff theræ slækt han *predigedhe* ok giordhe jærteknæ for them. Æn for thessæ godhgerningæ ok mangæ andræ tha wilde the ængeledh latæ hannem leffuæ æn the beddes aff domæren tha han wilde gefue *jhesus* løs æn the

bedhdes een mandræpæræ till liff ok jhesum til korsins dødh Swa gøræ nu mangæ ledhæ ok forbannædhæ synder mot guth hwilke han gør mangfalde godhgerningæ medh syndughæ mænniskæ Som *sancta paulus* sigher at the *amen* tidh korsfæstæ gutz søn ok haldæ hannem for gab ok hon Ok nu mædhen then *som* forwanz medh twa æller thre witnæ at haffuæ brutit moysi logh han skule dø wden al miskund O hwre meghet hardhæræ pinæ the forskulde som forsma gutz søn medh thet at the syndæ mot hans budhordh Ok thy kærer guth rætvislighe medh propheten offwer syndughe mænniskæ ok sigher hwat æy ijgengældz ont for got thy at the groffwæ graff for myn siæl swiglighe ok lønlighe ok sattæ for mech manga dødz forsat (s. 176-77)

(Det tredje punkt var, at de betalte ham med ondt for godt. Han havde udvalgt jøderne til større værdighed end noget andet folk. Han gav dem det bedste land, der var i hele verden. Han viste dem sin vilje gennem profeterne, og han frelste dem flere gange af livsfare. Han udvalgte sig en jomfru af deres folk som sin moder. Han prædikede og gjorde undere for dem. Men til gengæld for disse gode gerninger og mange andre, da ville de på ingen måde lade ham leve. Men de bad dommeren, da han vilde løslade Jesus, de udbad sig, at en morder [Barabbas] skulle leve, og Jesus skulle lide korsdøden. På samme måde handler mange lede og forbandede syndere nu mod Gud, syndige mennesker, som han gør mangfoldige gode gerninger imod. Som Sankt Paulus siger: De korsfæster Guds søn for anden gang og spotter og håner ham. Og se nu: mens den, som med to eller tre vidner blev fældet som skyldig i at have brudt Moses' lov, han skulle dø uden nogen barmhjertighed. O hvor meget hårdere pine har de fortjent, som forsmår Guds søn derved, at de synder mod hans bud! Og derfor klager Gud med rette gennem profeten over syndige mennesker og siger: Mon ikke ondt gives til gengæld for godt? For de gravede en grav for min sjæl med svig og hemmelighed, og de lagde mange planer for min død)

Denne direkte sammenkobling mellem jødernes onde handlinger og nulevende kristnes syndighed er et typisk træk i Birgittas *Åbenbaringer* og birgittinsk litteratur. Håndskriftet stammer som sagt formodentligt fra det birgittinske miljø i Maribo, og det er tydeligt inspireret af Birgittas *Åbenbaringer* og hendes optagethed af det moralske forfald – i dette til-

fælde gildebrødrenes druk – som hun så i samfundet omkring sig. *Åbenbaringerne* citeres ofte i birgittinske prædikener. I sine egne skrifter fremstillede helgenen ikke jøderne som de stereotyper, der var populære andetsteds i det fjortende århundrede, f.eks. som ågerkarle, hostieskændere, børnemordere, giftblandere osv. De optræder stort set kun i nytestamentlige omgivelser for at trække en parallel mellem deres onde handlinger og Birgittas trosfællers egen hån mod Jesus (f.eks. Liber I, revelatio 37). Birgitta anvender Kristi mordere-motivet for at belyse sine samtidskristnes forsømmelse af deres tro og for at kalde dem til et liv i gudelighed og fromhed.²⁵ Selve paven sammenlignes med de jødiske korsfæstere i Birgittas *Åbenbaringer*:

Du er mere afskyelig end jøderne. De korsfæstede kun mit legeme. Men du korsfæster og straffer mine udvalgte sjæle, for hvem din ondskab og din syndighed er bitrere end noget sværd (Liber I, revelatio 41:16)

At Birgitta *kun* anvendte jøderne i deres rolle som Kristi mordere for at skabe en slags relief eller et spejl for at revse sine trosfæller, er dog ikke ensbetydende med, at hun var venlig stemt over for jøderne. I en åbenbaring går hun endda så langt, at hun sammenkobler dem med djæveln (Liber IV, revelatio 61: 21-22). For Birgittas læsere og denne prædikens tilhørere var dét, at blive sat i samme bås som de korsfæstende jøder eller at blive beskrevet som ondere eller mere ugudelige end jøderne, nok til at beskæmme dem og lede dem til et liv i hengivenhed og gudfrygtighed. Jøden i rollen som Kristi morder anvendes her som et symbol på ondskab og en metafor for ukristelig og umoralsk adfærd.

Den negative skildring af jøder i disse prædikener blev styrket gennem andre medier som teater og kunst. Et af de vigtigste må have været det religiøse drama, men der er desværre ikke overleveret nogle eksempler fra den danske middelalder. Der er dog mange kalkmalerier med karikerede figurer, der er umiskendelig stereotypisk jødiske: krum næse, rødlig teint, langt hår, skæg (ofte samlet i to spidser), afbildet i profil med en gabende mund og iført en jødehat.²⁶ Malere gjorde brug af en paneuropæisk visuel kode, hvilket gjorde det muligt for kirkegængere utvetydigt at identificere disse figurer som jøder. Derudover fungerede de i samspil med prædikener. Når »bødler«, »ågerkarle« eller »djævlens afkom« blev nævnt i kirken, selv om ordet »jøderne« ikke blev udtalt, stod tilhørerne i et rum, hvor Kristi mordere, ågerkarle og Satans ledsagere var afbildet på

væggene omkring dem som jøder. De ville have set forbindelsen øjeblikkeligt. Denne sammenkobling af jøder og anti-kristne var så tydelig og altomfattende, at den må have indprentet sig dybt i danskernes syn på verden. Befolkningens bevidsthed var mættet med billeder og afbildninger af jøder med groteske træk, som bespottede Jesus, pryglede ham og naglede ham fast til korset. De ville endda have set jøder i rollen som Longinus, der stak Jesus i siden med en spyd.²⁷ Konfronteret med så megen antijødisk propaganda er det svært at forestille sig, at tilhørerne ville have været særlig opmærksomme på de finere detaljer i prædikantens argumentation om skyld, ansvar og tilgivelse.

Jesu Passionsvandring

Hær begynnes the fæmthen stæder som wor herre tolde syn pyne paa [herefter *Jesu Passionsvandring*] er en andagtstekst, der beskriver de femten steder (»stationer«) på Jesu lidelsesvej. Der er i alt tre danske versioner med små indbyrdes forskelle: 1) Gotfred af Ghemens tryk fra 1509 med 28 blade; 2) en nu tabt version fra ca. 1500, som er overleveret i en afskrift fra det 18. århundrede; 3) håndskriftet AM 21, 4to, bl. 184v-192r i Den Arnamagnæanske Samling i København fra 1475-1500. Det er Ghemens version, som jeg bruger i denne artikel.

Jesu Passionsvandring står i en lang række andagtstekster, hvis ophav er Pseudo-Bonaventuras *Meditationes Vitae Christi* (ca. 1300). Disse tekster tilbyder læseren meget præcise beskrivelser af Jesu lidelser og bødlerens grusomhed, og det stærke billedsprog vækker læserens empati.²⁸ Teksten er struktureret omkring de femten steder i Jerusalem, hvor Jesus led, og som blev flittigt besøgt af hans moder i de femten år, hun levede efter Kristi himmelfart.

Jesu lidelser betragtes gennem Marias øjne, og det er i hendes fodspor, læseren går. Man deltager således både i hendes søns smerter og elendighed og hendes egne. Jøderne holdes ene ansvarlige for begge dele. De spiller en central rolle i teksten og fremstilles som en flok grusomme og barbariske mordere. Pilatus er den eneste ikke-jøde i fortællingen, og når han finder Jesus uskyldig, overrækker han ham til jøderne, der efterfølgende dræber ham.

Det var »the w mildhe iøde[r]«, som fangede Jesus i Getsemane og ledte ham til byen »meth alsom største daare oc spot« (bl. a4r). Han bliver slået, sparket, pryglet, pisket og hånet gentagne gange af jøderne, som derud-

over trykker tornekronen så hårdt ned over hans hoved, at »kronen ind gick oc iessen han opsprack oc hiernen han vd[f]løth saa ath the thorne ther ind gick at hans welsignede anlede [*ansigt*] the møthes wedh tynninghen [*tindingen*]« (bl. c2v). De spytter og rækker hånende tunge ad ham og opfører sig som vilde dyr: »Wor herre ihesus cristus stodh saa toligh [*tålmodigt*] blandh them som eth faar ther stonder [*står*] i blant alsom grommeste wlfue« (bl. b2v). De forhindrer Maria i at trøste sin søn ved at skubbe hende bort. Hun henvender sig til Johannes og klager:

tha kom wor herre ihesu cristhi moder iomfrw maria och wille husswale [*trøste*] sijn kære søn och bære korsset met hannum Hun motthe icke komme til hanum for iøderne Alle iøderne støtte henne och skode [*skubbede*] heme bort Vden [*undtagen*] sanctus iohannes ewangelista han tog i mod henne oc husswalede [*trøstede*] henne hun talede til hannum oc sagde iohannes iohannes Aldri wiste ieg at engel lin kunne siæ wsand han talede til meg oc sagde Heel maria thu æst met naade herre ær met teg Sennelige [*Sandelig*] siær ieg teg iohannes At iegh ær opfult meth alsom mesth anger och drøwelse [*sorg*] och herren ær lucht fraa [*holdt fra*] megh han ær i dagh i the wmijlde iøderne hender och the pyne oc plawe hannum tijl døde (bl. c4v-d1r)

Som en yderligere ydmygelse tvinger jøderne Jesus til at danse nøgen:

Ther iøderne soo ath han war saa ynkelijge och saa ledher [*hæslig*] giort aff sith eghet blod the mente ath han kunne icke løbe Tha toghe the hannum nøghen i theris hender oc dantze met hannum oc sprunge meth hannum aff spot och spee (bl. d3v-d4r)

Og selv efter korsfæstelsen fortsætter de med deres bespottelse ved at vanhellige hans lig:

icke wore the vmilde iødher øffreth treth [*tilstrækkelig trætte*] aff hans pyne the løbe om kringh korsset oc samem sanckede [*samlede sammen*] the døde mens been som til foren wor wndliuedhe [*hennertede*] paa then stadh och kaste oppa korsset tijl wor herre iesum (bl. e2v-e3r)

Det gentages mange gange, at det var *alle* jøderne, der var involverede i disse overgreb og i korsfæstelsen: »Alle iøderne støtte henne oc skode

henne bort« (bl. c4v), »alt thet folck ther wor i staden the kaste at hannum drek [*snavs*] oc dyn [*skarn*] som man pleyer at steene wdedes [*forbryderiske*] menniske met« (bl. d1v), »Tha roppte och iøderne alth sammen« (bl. a4v), og »tha roppte alle iøderne meth een hyw røsth« (bl. b4v). Det er også alle jøderne, der forlanger, at Jesus bliver korsfæstet:

tha rophte all iøderne oc sagde seer oc skuder [*betragt!*] thenne loynere och swijgere som segh kaller at wære iødes konijng gijffwer dom offuer hannum tha ropthe the annen syn [*for anden gang*] alle samen oc sagde Crucifige Crucifige thet ær sa meget Korsfester Korsfester hannum oc døder hannum tijl døde (bl. d3v-d4r)

Deres fælles skyld i henrettelsen understreges, da Pilatus overrækker dem Jesus:

Tha togh pilatus hannum nøgen i syne hender oc fuldhe hannum wdth tijl al folketh oc sadde Jeg kan ingen sag finne met thenne mand ther hanum [*som han*] bør vndliffues [*henrettes*] fore men tage i hannum oc hudstruger [*pisk!*] hannum oc gører aff hannum huad i wille tha tog pilatus watn i en mwlwe [*skål*] oc todhe [*vaskede*] syne hender oc sagde saa Vskyldigh wil ieg wære i thenne mantz dõt och blodh som thette watn rensser mijne hender tha roppte alle iøderne meth een hyw [*høj*] røsth oc sagde hans blod thet scal gaa offuer oss oc ofuer wore børn Amen (bl. b4v-b5r)

Forhånelser, som ellers udføres af de romerske soldater, tilskrives her jøderne. Det er kun jøder, der spytter på ham, og det er jøder, som »doblede [*spillede*] om hans kleder hwelke som them sculle beholde« (bl. d4v).²⁹ Det er en jøde, som giver Jesus eddike og galde at drikke (bl. e3v),³⁰ og det er jøderne, som leder »en blijnder man som hedh longinus« (bl. f3v) – formodentligt også en jøde – til at stikke Jesus i siden med sit spyd.³¹ Mest bemærkelsesværdigt er dog, at det er jøderne, som lægger ham på korset og nagler ham fast med nagler, de har gjort stumpe for at forøge hans lidelse:

tha igenem slo iøderne wor herre ihesu høgrehand met een stompt iern naule saa ynkelighe och saa hordelige at naufflen indgick oc blodet wdspranck [*sprøjtede ud*] (...) the[r] the haffde korssfest then al som megtigeste gudh tha opreysde the korset op i een sten (bl. e2r-v)³²

Ved at anvende Marias synsvinkel i *Jesu Passionsvandring* bliver beretningen mere umiddelbar og levende. Det er vanskeligt ikke at blive berørt af en ung mands tragiske død set gennem hans moders øjne. De rørende beskrivelser viser, at Maria lider, som det kun er muligt for en moder – han er *vir dolorum* og hun er *mater dolorosa*. De vækker medlidenhed og medfølelse hos læseren, men denne inddragelse omfatter ikke jøderne, der står i stærk kontrast til Maria. Jøderne viser ingen tegn på anger eller omsorg, og de er ikke kun skyld i Jesu smerte, men de vælger også at holde sig uden for ethvert følelsesmæssigt fællesskab. Mens læseren reagerer på teksten med medlidenhed, svælger de fremstillede jøder i en makaber verden af blodudgydelse og tortur. De er i bedste fald »mangelfulde mennesker uden hjerte«. ³³ På denne måde skaber *Jesu Passionsvandring* et meget stærkt modsætningsforhold: Maria er symbolet på renhed, omsorg og moderskab, mens jøderne er beskidte plageånder og mordere. En lignende kontrast skabes mellem Jesu skønhed og den forfærdelige tilstand, som jøderne påfører ham:

O thu alsom benediede antlede [*allermest velsignede ansigt*] thu wast klare en [*var klarere end*] noger sool och alle the engle [*engle som*] i hemmerige ære the attraade ath see tegh Nw esthv [*er du*] giort dome[r] [*blind*] aff thin egen hierne oc blodh oc thet lede iødhe spoth som ær spyt paa teg (bl. g1r)

Af de tre undersøgte tekster er Gotfred af Ghemens uden tvivl den mest ekstreme, både hvad angår sprog og dæmoniseringen af jøder. De bærer alene det fulde ansvar for mordet på Kristus. Jesus beder »sijn hellige fader« om at tilgive dem, der korsfæstede ham, »forti the vide [*ved*] icke hwad the gøre« (bl. e3r), men sætningen forsvinder i tekstens jødehadiske fremstilling. Jøderne hører ikke til menneskeheden og de ejer ikke menneskelige følelser. Læserens synd kan på ingen måde måle sig med deres. Selv om de ikke vidste, hvem det var, de dræbte, handlede de målrettet uden opfordring af deres ledere. Jødernes grove sadisme anvendes ligesom i Christiern Pedersens langfredagsprædiken til at skabe kontrast til Jesus og her især Maria. De blodige beskrivelser skal skabe levende billeder hos læseren, som kan anvendes til meditation og andagt. Jøderne tillægges alt, hvad der er urent eller forbudt: spyt og blod, hån og ydmygelse, vold og tortur, og den brutale fremstilling skaber bånd til læseren på forskellige niveauer. Ved at fokusere på jødernes vold og Jesu påførte smerter kunne de kristne identificere sig med en meget menneskelig Je-

sus, internalisere oplevelsen af hans passion og derved opnå katarsis og en følelse af frigørelse.

Konklusion

De tre tekster har en del tilfælles – først og fremmest at de lægger ansvaret for korsfæstelsen på jøderne, som fremstilles som Kristi mordere. Men teksterne er ikke enige om, hvorvidt jøderne skal fordømmes for det. Ifølge Christiern Pedersens prædiken skal jøderne tilgives, fordi de ikke vidste, hvad de gjorde. Pedersen bruger jødernes voldelige handling til at fremstille Jesus som et inspirerende eksempel på tålmodighed og ydmyghed. I *Jesu Passionsvandring* opfordres læseren til at identificere sig med Jesus og især med hans moder. Beskrivelsen af volden og jødernes ondskab er ekstrem, og jøderne ligner mere monstre end mennesker. Det er klart, at tekstens formål er et andet end Christiern Pedersens. Der er her tale om privat andagt og derfor er det en anden følelse, der skal opnås. I GkS 1390, 4to er billedet af de onde jøder, der myrder Kristus, vendt mod tilhørerne. Her er det nemlig jøderne, ikke Jesus, tilhørerne revses for at ligne – et chok, som skal skræmme dem væk fra deres umoralske adfærd og tilskynde dem til et fromt liv. I alle tre tekster anvendes der det samme ordforråd og det samme billedsprog til at beskrive Kristi mordernes udseende og handlinger. Jøderne står som det omvendte ideal af menneskeheden og repræsenterer et farligt negativ af Guds verden.

Kristi mordere-motivet er et eksempel på, hvordan jøder i middealderen blev (mis)brugt af danske forfattere til at opnå forskellige effekter. Motivet var tilpas flydende og var derfor det perfekte redskab for kirken til at markere grænserne for *vita christiana* og for at skabe en passende åndelig følelse hos befolkningen. For at formidle denne følelse har passionsberetningerne brug for de morderiske jøder, for mordet på et uskyldigt offer kræver en skurk, som er nedrig nok til at udføre en sådan handling. Længe før Danmark blev kristnet, blev jødebilledet formet med henblik på at skabe en passende modsætning til Jesus. Dette fjendebillede kunne anvendes på flere måder: det kunne vise Guds tilgivelse, det kunne anvendes som målestok for tilhørernes eller læsernes synd og gudfrygtighed, det kunne skabe et billede af en frygtindgydende »anti-verden« uden Kristus, og det kunne skabe en kontrast til Jesu gode eksempel som tålmodig og ydmyg. Endelig kunne fjendebilledet også fungere som modtageren af psykologiske projektioner af det urene og forbudte. Dette er en

meget uhomogen blanding af anvendelsesmuligheder, men de er blevet en integreret del af den kristne (og dermed danske) verdensopfattelse. Passionsberetningen er ikke bare en hvilken som helst fortælling – den er kristendommens kernefortælling og dens stiftende *mythos*. Men den udformning af beretningen, som vi har set i de tre undersøgte tekster, har vist sig at være yderst skadelig, og den har udbredt antijødedom og antisemitisme med de værst tænkelige konsekvenser. Hvis man skal tro resultaterne fra adskillige rundspørger i nyere tid, lever billedet af jøderne som Kristi mordere i bedste velgående.³⁴

Noter

1. *Mariaklagen efter et runeskrevet Haandskrift-Fragment i Stockholms kgl. Bibliotek*, udg. af Johannes Brøndum-Nielsen og Aage Rohmann (København, 1929), s. 22 [min oversættelse].
2. For eksempel er det jøderne, ikke romerne, som korsfæster Jesus i følgende bønner: *Middelalderens danske Bønnebøger*, udg. af Karl Martin Nielsen, 5 bd. (København, 1945-82), I, s. 124 (nr. 30d); II, s. 290 (nr. 334i), s. 307 (nr. 343f); III, s. 85 (nr. 441j), s. 89 (no. 443b), s. 90 (nr. 443d-e), s. 106 (nr. 463), s. 320 (nr. 686); IV, s. 51-55 (nr. 857l) s. 160 (nr. 925f), s. 162 (nr. 925n), s. 394 (nr. 1130c), s. 436 (nr. 1154c). Den anonyme forfatter til andagtsbogen *Siæla trøst* (ca. 1425) skriver: »judhane the hafva honum pint oc corsfæst«; *Sjælens Trøst* („*Siæla Trøst*“) (*Cod. Ups. C 529 og Cod. Holm A 109*), udg. af Niels Nielsen, 2 bd. (København, 1937-52), I, s. 29. Og i Christiern Pedersens *Vor Froe Tider* læser vi, »ath de vmildhe [onde] grumme iøder mwe [kan] gribe mig sla mig træde migh vnder deriss føder hustruge [piske] mig Oc syden pine migh till døde och plath [ligefrem] vdsløcke mit naffn«; *Christiern Pedersens danske Skrifter*, udg. af Carl Joakim Brandt og Th. Fenger, 5 bd. (København, 1850-56), II, s. 361; jf. også s. 398, 400, 407, 361 [herefter: Pedersen, *Danske Skrifter*].
3. I *Mandevilles rejser* – et værk, som beskriver en engelsk ridders fiktive rejse til Østen – skriver forfatteren, at muslimer ikke tror på, at Jesus døde (jf. Koran 4. 157-58). Han nævner ikke romerne, kun jøderne, som korsfæstere i denne sammenhæng: »Jtem siæ [Ligeledes siger] Saracener, at Iødernæ æræ vantro och gioræ illæ, at the ikcæ villæ thro Ihesum, som thøm aff gud sendher wor. Te thro [tror] oc ikcæ, at han villæ ladæ sek pinæ af Iødernæ, men at Ihesus ford [for] til hemmærygiss, och Iødernæ pintæ een annen«, *Mandevilles Rejse i gammeldansk Oversættelse tillige med En Vejviser for Pilgrimme efter Håndskrifter udgiven*, ved Marcus Lorenzen (København, 1882), s. 65-66.
4. Eksempler på, at jøder pisker Jesus: Skibby, Roskilde (ca. 1325-50); jøder bespottet Jesus: Hjembæk, Sjælland (1400-25) og Sanderum, Fyn (ca. 1500); jøder korsfæster Jesus: Råsted, Jylland (ca. 1200). Se <http://www.kalkmalerier.dk>.

5. Eric Werner, »Melito of Sardis, First Poet of Deicide«, *Hebrew Union College Annual*, 37 (1966), s. 191-210.
6. *Melito of Sardis*, »On Pascha« and *Fragments*, udg. af Stuart G. Hall (Oxford, 1979), strofe 72 [min oversættelse].
7. *Melito of Sardis*, »On Pascha« and *Fragments*, strofe 82. Ordspillet går på, at den sidste del af navnet *Israel* (ישראל) lyder lidt som *ra'a 'el* (ראה אל), »(han) så Gud«.
8. Jøderne beskrives som uvidende i f.eks. Luk 23. 34; ApG 3. 17; 1 Kor 2. 8; og som vidende i f.eks. Matt 21. 33-39; Joh 9. 39-41; Joh 15. 22-25.
9. Augustinus, *Enarrationes in Psalmos*, 63. 4 i *Patrologia latina* 36, sp. 762-63 [min oversættelse].
10. Anselm, *Cur Deus homo*, 1. 9 i *Patrologia latina* 158, sp. 370-73 [min oversættelse].
11. Pierre Abélard (1079-1142) udviklede denne tanke endnu mere. I *Scito te ipsum* skrev han, at det ikke er muligt at synde uvidende. Da jøderne ikke vidste, hvem Jesus var, kunne de ikke have syndet ved at korsfæste ham. Faktisk ville de ifølge Abélard have syndet, hvis de ikke havde slået ham ihjel, fordi de så ville have handlet mod deres samvittighed. Abélards udsagn havde dog meget begrænset gennemslagskraft. Hans frikendelse af jøderne som Kristi mordere var da også en af anklagerne, der blev bragt imod ham, da han blev dømt for kætteri i 1140.
12. *Dialogus contra Iudaeos*, 10 i *Patrologia latina* 157, sp. 646.
13. Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, 3, 47. 5; her oversat fra den engelske version: <http://www.newadvent.org/summa/4047.htm>.
14. For en gennemgang af historien om Kristi mordere se John Dominic Crossan, *Who Killed Jesus? Exposing the Roots of Antisemitism in the Gospel Story of the Death of Jesus* (San Francisco, 1996) og Jeremy Cohen, *Christ Killers: The Jews and the Passion from the Bible to the Big Screen* (Oxford, 2007).
15. Om Christiørn Pedersens liv og værk se Carl J. Brandt, *Om Lunde-Kanniken Christiørn Pedersen og hans Skrifter* (København, 1882) og Jens A. Jørgensen, *Humanisten Christiørn Pedersen: En præsentation* (København, 2007).
16. Pedersen, *Danske Skrifter*, I, s. xiii.
17. Pedersen, *Danske Skrifter*, I, s. 350-51. Blandt de andre pinsler, som findes beskrevet i prædikenen, men som ikke kan findes i evangelierne, nævnes Jesu »hemmelig pine« den første nat han tilbragte i fangeskab (s. 351), hans mishandling foran dommerne (s. 351, 353) og detaljer om hans kroning (s. 358) og korsfæstelse (s. 358-59).
18. Jf. senere på s. 344 og to gange på s. 345.
19. Jf. det græske »Το αίμα αυτού ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν« (dvs. *det blod hans over os og over de børn vores*, uden verbum) og moderne danske: »Hans blod komme over os og over vore børn« (med konjunktiv).
20. Pedersen, *Danske Skrifter*, I, s. 355-56. Om jødiske mænds menstruation se Irvn Resnick, »Medieval Roots of the Myth of Jewish Male Menses«, *Harvard Theological Review*, 93 (2000), s. 241-63; Willis Johnson, »The Myth of

- Jewish Male Menses», *Journal of Medieval History*, 24 (1998), s. 273-95; Bettina Bildhauer, »Blood, Jews, and Monsters in Medieval Culture«, i *The Monstrous Middle Ages*, red. af Bettina Bildhauer og Robert Mills (Toronto, 2003), s. 75-96.
21. Udgivet af Carl Joakim Brandt, *Kirkeårets Søndags-Evangelier med Udlægelse fra Advent til Langfredag* (København, 1865), s. 148-63; og af Gustaf E. Klemming og Bertil Ejder, *Svenska medeltidspostillor*, 8 bd., Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 23 (Stockholm, 1879-1974), VIII, s. 172-87. Angående dateringen se Britta Olrik Frederiksen, »Et forsøg til datering af det gammeldanske postilhåndskrift GkS 1390 4to«, i *Oppa swänzsko oc oppa dansko: Studien zum Altnordischen*, red. af Harry Perridon og Arend Quak (Amsterdam, 2006), s. 151-206.
  22. *Svenska medeltidspostillor*, VIII, s. 181. Jf. Birgitta, *Åbenbaringerne*, Liber I, revelatio 30: 2.
  23. Jf. Birgitta, *Åbenbaringerne*, Liber I, revelatio 10: 17.
  24. Jf. Birgitta, *Åbenbaringerne*, Liber I, revelatio 30: 2.
  25. Se Jonathan Adams, *Lessons in Contempt: Poul Ræff's Translation and Publication in 1516 of Johannes Pfefferkorn's The Confession of the Jews* (Odense, 2013), s. 29-36.
  26. Se eksempler i Ulla Haastrup, »Jødefremstillinger i dansk middelalderkunst«, i *Danish Jewish Art: Jews in Danish Art*, red. af Mirjam Gelfer-Jørgensen (København, 1999), s. 111-67 og Ulla Haastrup, »Representations of Jews in Medieval Danish Art – Can Images Be Used as Source Material on Their Own?«, i *History and Images: Towards a New Iconology*, red. af Axel Bolvig og Phillip Lindley (Turnhout, 2003), s. 341-56.
  27. Longinus bliver også repræsenteret som jøde i tre danske kalkmalerier: Keldby, Roskilde (ca. 1325), Skibby, Roskilde (ca. 1359) og Jetsmark, Jylland (1474). Se <http://www.kalkmalerier.dk>.
  28. I sin *Sanselig senmiddelalder* (Århus, 2012), s. 335 beskriver Pil Dahlerup Gotfred af Ghemens *Jesu Passionsvandring* som en Vadstena-korsvej fra det birgittinske miljø. Denne opfattelse deler jeg ikke. Jeg skal ikke fremlægge mine argumenter her, og det er tilstrækkeligt at sige, at på trods af muligheden for birgittinsk indflydelse nogle steder i teksten mangler de to mest påfaldende og unikke detaljer fra Birgittas åbenbaringer om korsfæstelsen, nemlig at Jesus blev fæstnet til korset, mens det stod oprejst, og at der blev hamret to nagler – ikke kun én – gennem hans fødder (Birgitta, *Åbenbaringerne*, Liber VII, revelatio 15).
  29. Jf. Johannesevangeliet kapitel 19. 23-25.
  30. Jf. Matthæusevangeliet kapitel 27. 34; Salmernes Bog kapitel 69. 21.
  31. Jf. Johannesevangeliet kapitel 19. 34.
  32. Jf. Matthæusevangeliet kapitel 27. 30.
  33. Miri Rubin, *Emotion and Devotion* (Budapest, 2009), s. 104 [min oversættelse].
  34. 1966: Ca. 50% af de adspurgte amerikanere mente, at jøderne havde ansvar for korsfæstelsen, at det var derfor, de blev straffet af Gud, og at jøderne selv

var skyld i deres lidelser. Kilde: Charles Glock og Rodney Stark, *Christian Beliefs and Antisemitism* (New York, 1966).

2003: Ca. 37% af de adspurgte amerikanere mente, at jøderne havde ansvar for korsfæstelsen, mens 16% ikke vidste eller nægtede at svare. Kilde: Gary A. Tobin og Sid Groeneman, *Anti-Semitic Beliefs in the United States* (San Francisco, 2003).

2005: Over 20% af de adspurgte fra 12 europæiske lande mente, at jøderne havde slået Jesus ihjel. Kilde: Anti-Defamation League, *Attitudes towards Jews in 12 European Countries* (New York, 2005).

2005: Over 30% af de adspurgte amerikanere mente, at jøderne havde slået Jesus ihjel. Kilde: Anti-Defamation League, *American Attitudes towards Jews: An Anti-Defamation League Survey* (New York, 2005).

2007: 10,8% af de adspurgte amerikanske universitets-studerende var stærkt enige i, at jøderne havde slået Jesus ihjel. 12,9% mente, at jøderne bar det største ansvar for hans korsfæstelse. Kilde: Kenneth I. Pargament og andre, »They Killed Our Lord: The Perception of Jews as desecrators of Christianity as a Predictor of Anti-Semitism«, i *Journal for the Scientific Study of Religion* 46, 2 (2007), s. 143-58.

Omvendt ordstilling i prosa og metrisk poesi

Af Lasse Gammelgaard

This article claims that inversion in literary analysis and stylistics has not received the necessary nor sufficient amount of critical attention. It is suggested that this is due to the fact that metric poetry underwent a recession during the twentieth century. As a consequence of this, the stylistic feature of inversion became less frequent. It became marginalised and stigmatised. This article distinguishes between grammatical and ungrammatical inversion. Grammatical inversion is a rearrangement of the normal word order which does not, however, break the rules of the word-order system. It often consists of moving a sentence component (e.g. an adverbial phrase) to the very opening of a syntactic sentence (the Foundation Space, cf. Paul Diderichsen). Ungrammatical inversions are ones which violate the rules of a word-order system. They do so because metrical restrictions (such as metre and rhymes) trump syntax restrictions. In some cases ungrammatical inversion can generate ambiguity, because the sentence subject can be placed in the object's position and vice versa. This ambiguity can have a decisive impact on the interpretation of the sentence.

I *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære* under kapitlet »Sætningslære« skriver Ole Tøgeby følgende om sætningens syntaktiske struktur:

Leddene i en sætning er forbundet med hinanden til en organisk helhed; de føjer sig sammen med nødvendighed, og udelader man ét led, kommer helheden i uorden. Hvert enkelt led er derfor defineret ved hvorledes det i forbindelse med andre led bidrager til at gøre sætningen til et udsagn. På samme måde som en underarm må defineres som det der forbinder hånden med overarmen, og overarmen som det der forbinder underarmen og hånden med kroppen, kan sætningens led også defineres ved hvorledes de forbinder sig med andre dele i sætningen til den helhed som fungerer som udsagn (2003, 51-52).

I kasussprog udtrykkes et ords eller et sætningsleds funktion ved hjælp af kasus (fx nominativ for subjektet, akkusativ for objektet etc.), men eftersom det danske sprog har utrolig få fleksioner, er det primært et ords eller sætningsleds placering i sætningens rækkefølge af ord, der markerer dets funktion i den pågældende sætning. Det danske sprog er et såkaldt SVO-sprog, hvilket betegner den normale rækkefølge af de mest essentielle sætningsled i et syntaktisk udsagn: først subjektet, dernæst verballedet og

til sidst objektet. Omvendt ordstilling i almindelig syntaks bruges til at gøre en sætning til et spørgsmål ved at flytte verballedet om foran subjektet. Det er forskellen mellem udsagnet »omvendt ordstilling er et uddødt greb« og spørgsmålet »er omvendt ordstilling et uddødt greb?«. Inden for stilistikken betegner omvendt ordstilling – eller den henholdsvis latinske og græske betegnelse *inversion* og *hyperbaton* – imidlertid det faktum, at den almindelige syntaktiske ordstilling (SVO) ikke overholdes i den metriske poesi, fordi rimene og metrikken ofte forårsager en omvendning af ordstillingen, for at den kan passe ind i den, hvad stavelsestryk og rim angår, forudbestemte struktur. Netop på grund af det danske sprogs ordstillingskrav til de bærende sætningsled, er det særligt påfaldende, når der afviges herfra. Hvis vi skal strække metaforen i citatet fra Tøgebys sproglærebog (måske lidt videre end den kan holde til), så svarer den hyppige omvendte syntaks i metrisk poesi til en deform krop, hvor underbenet kan være indsat på overarmens plads, låret på halsens etc. Vi kan også formulere det mere grammatisk: i metrisk poesi kan vi støde på objektet på subjektets plads og vice versa, ligesom verballedet kan stå til sidst i sætningen.

Jeg vil hævde, at omvendt ordstilling er en figur, som litteraturvidenskaben generelt og stilistikken specifikt har underprioriteret og dermed forsømt. Det forekommer mig imidlertid at være besynderligt, eftersom troper og figurer generelt har fået stor opmærksomhed over de sidste godt 30 år i kognitiv lingvistik (som George Lakoff og Mark Johnsons *Hverdagens metaforer* fra 1980 fx er repræsentant for) samt inden for dekonstruktionen (først og fremmest hos Paul de Man, fx i *Allegories of Reading* eller *Blindness and Insight*). Inden for stilistikken, som om noget må være stedet, hvor omvendt ordstilling/inversion/hyperbaton burde blive behandlet, er den også underprioriteret. Ofte nævnes den blot for en god ordens skyld (men i nogle tilfælde slet ikke) på trods af stor interesse for andre figurer og troper.

Jeg vil endvidere hævde, at årsagen til forsømmelsen er, at digtere i løbet af det 20. århundrede i stigende grad er gået væk fra at skrive i bunden stil, samt at de, der i dag stadig skriver metrisk og med rimmønstre, forsøger at undgå inversion, da det anses for at være en uønsket arkaisering. Kort sagt: inversion i metrisk poesi er i dag stigmatiseret.

Det er imidlertid et faktum, at omvendt ordstilling indtager en central plads i dansk poesi fra barokken, over klassicismen, romantikken, romantismen og indtil brugen af det aftager engang i løbet af det tyvende århundrede. Min hovedbestræbelse i denne artikel er da at undersøge om-

vendt ordstilling teoretisk og analytisk, samt at fremsætte et forslag til forskellige kategorier (som indeholder forskellige æstetiske muligheder) ud fra analyserne. Jeg skriver *analyserne* i flertal, fordi jeg foretager læsninger af enkelte, citerede vers og ikke totale læsninger af hele digte.

Overordnet kan man skelne mellem inversionstyper, der afviger fra korrekt dansk syntaks, og inversionstyper, der ikke afviger herfra. Den første type, som jeg behandler til sidst i denne artikel, vil jeg kalde for *ugrammatisk inversion*. Inversionstypen, der ikke bryder med dansk syntaks, kan kaldes for *grammatisk (korrekt) inversion*. Den grammatiske inversion kan indtræffe i både prosa og poesi, og den er grammatisk korrekt, fordi omstillingen af subjektet, verbet eller objektet ikke bryder syntaksen, men følger dens regler. Det kan fx være ved spørgsmål (hvor verbet står før subjektet), eller når en ledsætning står før en hovedsætning (hvor verbet i hovedsætningen vil stå før subjektet). I de omstillinger i den metriske poesi, der afviger fra en normalsyntaks (ugrammatisk inversion), vil jeg undersøge hvilke led, der flyttes rundt, hvor de flyttes hen og hvad det betyder for deres funktion i sætningsstrukturen. Disse ugrammatiske omstillinger finder kun yderst sjældent sted i prosa.

Inversionens marginalisering og stigmatisering

Det skal ikke stå som en uunderbygget påstand, hverken at omvendt ordstilling er en marginaliseret figur, eller at den er stigmatiseret. Marginaliseringen kan åbenlyst ses alene ved at vende opmærksomheden mod diverse lærebøger i litteraturanalyse og stilistik. Om stilistikbøgerne generelt gælder det, at de gerne behandler den type omstillinger, som går under navnet *forvægt* og *bagvægt*, hvor et led (typisk et adverbialled) rykkes frem i sætningens forfelt eller placeres til sidst for at fremhæve det. Den ugrammatiske inversion, man finder i bunden poesi, får derimod ikke tildelt meget plads til at blive diskuteret. Det er fx sandt om Kirsten Rasks *Stilistik. Sprogets former og litterære figurer* fra 1995, hvor hun efter at have beskrevet fremrykningen til forfeltet for fremhævelse nævner, at »der er andre mere kunstlede omvendte ord- eller ledstillinger. De er et af de mest talesprogsfjerne stiltræk, netop fordi de er tegn på bevidst stilisering. I dag virker de arkaiserende/højstemte« (Rask 1995, 93), og efter et eksempel taget fra Schack von Staffeldt skriver hun endvidere: »I dag føles den slags omvendte ordstillinger meget kunstlede – på grænsen til det komiske« (ibid.). I det sidste citat kommer stigmatiseringen også til

udtryk. At inversionen er marginaliseret, læser jeg også ud af, at dette helt korte afsnit om inversion end ikke er placeret i bogens fjerde kapitel, der omhandler »Litterære figurer og anden fortællerteknik«, et kapitel, som ellers behandler alle de stilfigurer, blandt hvilke inversion normalt optræder. Den samme form for marginalisering præger Keld Gall Jørgensens i øvrigt glimrende grundbog *Stilistik. Håndbog i tekstanalyse* fra 1996. Her er stilfigurerne inddelt i tre hovedgrupper, hvor ni forskellige gentagelsesfigurer behandles, fem modsætningsfigurer og seks dramatiske figurer. Omvendt ordstilling figurerer intetsteds i selve kapitlet, men nævnes dog under »inversion« i begrebslisten bagerst i bogen, hvor der imidlertid blot står: »Omvendt ordstilling hvor det finitte verbal kommer før subjektet: *Når dette er understreget, **bestiller jeg** gerne noget mere.* Anvendes også om ombytning af subjekt og objekt i passiv« (Jørgensen 1996, 185). Inversion i poesien siges der intet om. Det gør sig endelig også gældende om Per Lagerholms *Stilistik* fra 2008, hvor omvendt ordstilling (eller inversion eller hyperbaton) i poesi ikke bare ikke behandles, men slet ikke nævnes hverken inde i kapitlet, i registret eller andetsteds (på trods af at andre figurer som kiasme og zeugma får plads). Vi ser den samme udgrænsning (tenderende mod udslettelse) i litteraturteorien i værker som Hugo Friedrichs *Strukturen i moderne lyrik* og Atle Kittang og Asbjørn Aarseths *Lyriske strukturer. Innføring i diktanalyse*, ligesom den ikke behandles i Lis Møllers i undervisningsbrug hyppigt anvendte kapitel om troper og figurer i *Om litteraturanalyse* fra 1995. Inversion/hyperbaton har heller ikke fået plads i M.H. Abrams udbredte opslagsværk *A Glossary of Literary Terms*. Omvendt ordstilling nævnes ikke i nogen af kapitlerne i *Litteraturens tilgange – metodiske angrebsvinkler* fra 2001. Og endelig: i den nye grundbog *Litteratur. Introduktion til teori og analyse* fra 2012 er inversion slet ikke nævnt i Jacob Bøggilds kapitel om »Figurer«.

Den ugrammatiske inversion kan i dag anvendes til at markere noget, så det pådrager sig opmærksomhed. Et oplagt sted at gøre det er naturligvis reklamebranchen, hvor det at få sagt noget på en måde, der skiller sig ud og bliver husket, er det, det hele handler om. Det er især anvendeligt ved kopulaverber, hvor man med omvendt ordstilling kan drage subjektsprædikativet frem på subjektets plads og dermed skabe opmærksomhed omkring det prædikat, man ønsker folk skal forbinde med produktet. Eksempler kunne være Apples slogan fra 90'erne: »Power is Macintosh«. Eller Adidas' kampagneslogan fra 00'erne: »Impossible is Nothing«. Et andet eksempel end reklamebranchen på anvendelse af inversion til at

udskille noget fra det gængse kunne være Yoda fra *Star Wars* (og andre sære væsner fra filmens verden), hvis tale generelt kan beskrives som en OSV-tale (objekt, subjekt, verbum). Et eksempel blandt mange kunne være følgende: »If no mistake have you made, yet losing you are ... a different game you should play« (http://www.top10-best.com/y/top_10_best_yoda_quotes.html). At der ikke umiddelbart gives nogen årsag til det stilistiske valg ikke at lade ham tale med almindelig engelsk ordstilling (som også er SVO), er kun med til at skabe interesse omkring hans person. Sagen drøftes på adskillige websider og blogs på internettet. Et intradiegetisk svar – et svar set inde fra fortællerverdenens logik – lyder, at sådan taler hans art, som han er eneste repræsentant for, ganske enkelt. Et mere kompositorisk orienteret svar lyder, at det er et generelt greb, at manuskriptforfattere ofte opfinder et sprog til sære væsner i film ved at anvende et anderledes sprogmønster, som typisk tages fra et af menneskeheds andre sprog; i Yodas tilfælde er det et OSV-sprog som fx Jamamadí, Kayabí og Nadëb, der tales i den nordlige del af Brasilien; andre gange anvendes også mangel på kongruens mellem subjekt og verbum, hvilket fx er tilfældet med Gollum fra *Ringenes Herre*.

Inden for digtningen, som er hovedærendet i denne artikel, er den ugrammatiske omvendte ordstilling som sagt stigmatiseret. Nærmest ingen *rigtige* digtere benytter sig af det. I kirken støder vi på det i salmebogen, men derudover er det typisk noget, vi møder ved lejlighedsdigtning, som i vores samtid skrives af amatører. Jeg tænker på festsange ved barnedåb, konfirmationer og bryllupper skrevet af velmenende familiemedlemmer og venner. Noget kunne altså tyde på, at når lægfolk eller ikke-digtere i dag sættes i en situation, hvor de undtagelsesvist skal forsøge at producere poesi, så tænker de per automatik, at det skal rime, og som en konsekvens af det kommer de til at anvende omvendt ordstilling. Ja, i nogle tilfælde opererer de måske endda med en uartikuleret/ubevidst poetik, hvor omvendt ordstilling i sig selv markerer den målstreg, der skal krydses, for at en tekst kan opnå status som digt. Den ugrammatiske inversion undgås i digte skrevet af *rigtige* digtere, og det hænger som nævnt sammen med, at de også er gået væk fra at bruge rim, for rimtvang – at to specifikke ord død og pine skal placeres på versets sidste plads – er immervæk noget mere indskrænkende end rytmisk tvang (fx jambisk pentameter). Metrikkens system med hævninger og sænkninger er trods alt ikke så rigid som et rimende ords placering sidst i verset.

Selv inden for de felter af den moderne poesi, hvor man stadigvæk anvender rim for enden af verset, stræber digterne imidlertid efter at gøre

det uden at måtte omstille ordene fra normalsyntaksen. Tre eksempler kan tages fra rappoesien, salmepoesien og sonetkransen. Rappere undgår det helt generelt. Det lyder *wack*, hvis man må se sig nødsaget til at anvende inversion. Rappoeterne bestræber sig i stedet på at kunne finde på så svære, lange og indviklede flerstavelserim som muligt og på at kunne integrere disse i en elegant og upåfaldende syntaks. En enkelt frase fra rapperen Strøms nummer »Følg strømmen«, som vandt DM i Rap i 1998, kan tjene som eksempel: »Dit nødskald [sic] blir din karrieres dødsfald. Min nøddeknækker ødelægger din nøddeskal«. Rimene falder i en AABBA-struktur over et beat, hvor A-rimene, *nødkald-dødsfald-nødde-skal*, kan betragtes som rim placeret sidst i et digtvers og B-rimene, *nøddeknækker-ødelægger*, kan sammenlignes med indrim i et vers. De lange flerstavelserim (B-rimene er på fire stavelser!) integreres ikke desto mindre i en helt normal syntaks.

I Simon Grotrians salmedigtning anvendes samtlige stiltræk fra den traditionelle salmedigtning *undtagen* inversion: »Dog findes hos Grotrian aldrig en syntaktisk arkaiserer i form af omvendt ordstilling (som samtlige øvrige moderne salmister undertiden benytter sig af)« (Schweppenhäuser 2008, 83, note 23). Mange ville nok ud fra det faktum, der præsenteres i parentes af citatet her, konkludere, at Grotrian er de øvrige moderne salmedigtere overlegne (det ligger vel nærmest som en underforståelse i selve citatet).

Forvægtsprincippet

Et tredje og sidste eksempel på metrisk poesi uden deraf følgende ugrammatisk inversion, som bør nævnes her, er Inger Christensens sonetkrans *Sommerfugledalen*. En sonetkrans er en af de mest bindende af de bundne former. En enkelt sonets 14 vers har i sig selv et ganske kompliceret rim-mønster, uanset om det er en petrarcisk sonet (der typisk rimer ABBA ABBA CDE CDE), en shakespeareisk sonet (der rimer ABAB CDCD EFEF GG) eller en pushkinsk sonet (Onegin-strofen, der rimer ABAB CCDD EFFE GG) – eller en Dante- eller en Spensersonet for den sags skyld. Variationsmulighederne er mangfoldige. I *sonetkransen* er der endnu flere bindinger, der gør det udfordrende at skrive med normalsyntaks: nemlig at det sidste vers i hver sonet bliver det første vers i den efterfølgende sonet, samt at de 14 sonetters første vers til sammen udgør den 15. mestersonet. I *Sommerfugledalen* har Inger Christensen formået

at styre uden om ugrammatisk inversion, men der er til gengæld mange andre syntaktiske omstillinger, hvilket selvfølgelig er nødvendigt, fordi sidste vers i en sonet bliver det første i den næste. Vi kan registrere det allerede mellem de første to sonetter. Sonet 1 slutter: »Jeg ser dem med min slørede fornuft / som lette fjer i varmedisens dyne / i Brajčínodalens middagshede luft« (Christensen 1991). Sonet 2 skal da begynde med »I Brajčínodalens middagshede luft«, et tungt stedsadverbialled, som tilmed efterfølges af en indskudt bisætning, før hovedsætningens udsigelse med verbum og subjekt introduceres i sonettens femte vers: »I Brajčínodalens middagshede luft, / hvor al erindring smuldrer, og det hele / i lysets sammenfald med plantedele / forvandler sig fra duftløshed til duft, // går jeg fra blad til blad tilbage« etc.

I Grotrians salmedigtning, hos rappere samt i Christensens sonetkrans er en del af bestræbelsen og bedriften altså at bibeholde en normalsyntaktisk ordstilling på trods af rim- og rytmekravene. Dette er faktisk noget, der også karakteriserer Johannes Ewalds digtning. Ulla Albeck og Jørgen Fafner fremhæver begge Ewald som en, der ikke føler en stram form som en spændetroje. Fafner udtaler fx om Ewalds alexandrinere i *Adam og Ewa*, at

Det er det, at han evner at gennemføre en ubesværet ordstilling, selv i de strengeste (og som i oderne: vanskeligste) metra (...) Med Ewald genopstår den upreciøse syntax, som man brugte den før barokken. I almindelighed gælder, at de steder, hvor han bruger omstillinger, gør han det mere af hensyn til det poetiske udtryk end af hensyn til metret (Fafner 1994, 123).

Ulla Albeck siger i overensstemmelse med Fafner, at »gennemført prosaisk Ordstilling i Vers [også kunne] tages for en Finesse (f. Eks. i Ewalds »En Sømand med et modigt Bryst« – modsat »Ode til Sjælen«, med dens kunstfulde Omstillinger, der ikke var paakrævede af det rimfri Metrum)« (Albeck 1973, 234). Det vil altså sige, at når Ewald anvender omvendt ordstilling, så er det aldrig af nød, men udelukkende ud fra et poetisk hensyn. Peer E. Sørensen har også fremhævet, hvordan Ewald i fragmentet »Indhyllet i mig Selv« anvender »den hyperbaton-figur, som Klopstock havde anbefalet som udtryk for en lidenskabelig stil« (Sørensen 2002, 133) til at eliminere »det traderede lyriske jeg« (ibid. 142). Albeck fremhæver, at Ewalds poetiske brug af inversion ellers især går ud på at fremdrage »prædikativ Adjektiv (...) og her specielt Enstavelsesordene

(død, mørk, stor, stærk, tung), desuden Adverbiet dybt« (Albeck 1973, 237). I slutstrofen af »Den liden Gunver« fra skuespillet *Fiskerne* er det en metafor, der løftes frem forrest i sætningen:

Han trak hende fra den steile Bred,
Glad ved sin Sviig,
Som Storm var hans Latter; men Fiskerne græd
Ved Gunvers Liig.
O vogt dig, mit Barn, for de falske Mandfolk (Ewald 1969, 206).

Metaforen »som storm«, der er subjektsprædikat for havmandens »Latter«, placeres først i sætningen, og derved får metaforen ekstra emfase. Ordordstillingen gør ikke sætningen ugrammatisk. Som med eksemplet fra *Sommerfugledalen* rykkes et led frem til sætningens *Fundamentfelt* (Togeby 2003, 55-7). I Christensen-eksemplet er det endda et fire vers tungt led (stedsadverbialled samt bisætning), der rykkes frem. Fundamentfeltet, som lingvisten Paul Diderichsen er navngiver af, er sætningens første plads, og her kan der stå »et hvilket som helst led som enten allerede er gjort til emne i den foregående sætning, eller som gøres til både emne og meddelelse i sætningen fordi det sigter på et bestemt budskab i en senere sætning« (ibid. 56). Fundamentfeltet vil typisk indtages af subjektet eller et adverbialled. At placere led, tunge som lette, i fundamentfeltet er et meget udnyttet greb i både poesi og prosa, og det er ikke et, der blev brugt mere i ældre tids digtning end i det 20. århundredes. Det lyder som følger hos Albeck: »Stilistisk virksom er dog særlig den Type, der fremhæver et vigtigt Sætningsled ved at flytte det frem i Sætningen, i Reglen til dens Førsteplads. Den er til alle Tider et vigtigt emfatisk og sublimerende Mittel« (Albeck 1973, 234). Hun kalder det for »Forvægtsprincippet« (ibid. 235). Det kan bruges til at skabe rytmisk variation, eller det kan anvendes til at fremhæve et ledemotiv. Begrebet »forvægtsprincippet« er metaforisk. At tale om *vægt* betegner, at sætningens første del bliver tungere ved omstillingen. Den første sætning i John Miltons store episke værk *Paradise Lost* er et godt eksempel på, at den omvendte ordstilling bruges til at fremdrage – i både bogstavelig og tematisk betydning – et tungt led:

Of man's first disobedience, and the fruit
Of that forbidden tree, whose mortal taste
Brought death into the world, and all our woe,
With loss of Eden, till one greater Man

Restore us, and regain the blissful seat,
Sing Heav'nly Muse (Milton 2000, 1818).

Det finitte verbum og subjektet kommer først i sjette vers (og selve sætningen varer faktisk 16 vers!) med *Sing Heav'nly Muse*. Objektet for det, der skal synges om, hives frem i fundamentfeltet. Følgende eksempel er åbningen på Preben Major Sørensens novelle »Dyrenes filosofi«. Her er et enormt tungt led igen placeret i fundamentfeltet, i kraft af hvilken fremdragelse det introducerer novellens tematik:

Fra naturens hånd udstyret med en brutal vilje til hensynsløs nedkæmpelse af al modstand livet byder det med fremdrift og høj begavelse udstyrede mandlige individ var min far mig en værdig modstander (Sørensen 1994, 93).

Forvægtsprincippet forefindes altså både på vers og i prosa, men ifølge Albeck kan dets funktion i nogle tilfælde være »blot [at give] Præg af Ikke-Prosa« (Albeck 1973, 238). I nogle tilfælde kan man altså nærmest tale om *villedede* inversioner, hvor det er som om, digteren *vil* sprogets deformation. Som om det er et mål i sig selv at få sproget i poesien til at afvige fra hverdagssproget. Et eksempel herpå kunne være Aarestrups »Betlersken med sit Barn«. Der er godt nok rimtvang, men i det følgende citat er det ikke den eneste årsag til, at nægtelsesadverbiet »ei« placeres på en uvant plads:

Vær dog grusom ei, o Jord!
Styrt saa tungt ei, kolde Draaber! (Aarestrup 1976, 124).

Omplaceringen af »ei« gør, at sætningen først efterlods forstås som benægtet. Benægtelsen virker desto stærkere, eftersom verberne »Vær« og »Styrt« står i imperativ. Efterplaceringen af nægtelsesadverbierne får dem næsten til at modificere udsagnet på samme måde, som et enjambelement kan ændre et udsagns betydning.

Poetisk licens

New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics siger om poetisk licens, at det »originally referred to the freedom allowed the poet to depart

in diction, grammar, or subject matter from the norms of prose discourse or, later, from poetic »rules« (Preminger et al. 1993, 928). Jørgen Fafner beskriver det som »poetens ældgamle ret at lade klang og rytme herske over grammatikken og kaste ordene hulter til bulter i sætningen« (Fafner 2001, 93). Han citerer den schweiziske litterat Emil Staiger for at tale om »musikalske kraftfelter«, som ordene ordner sig efter, og som er mægtigere end »pressionen fra det grammatisk korrekte og tilvante« (ibid. 94). Fafner nævner to årsager til, at digterne anvender inversion. Den ene er, at ombytningerne i sig selv har poetisk værdi og ikke er et udtryk for rimtvang. Det er denne inversionsform, vi finder hos Ewald og Christensen. Den anden type hører under poetisk licens eller *licentia poëtica*, og den opstår som følge af metrisk tvang. I »Epigram III, 14« skriver Ludvig Holberg, at Poesi er den »Konst at forvirre Talen, og bringe Ordene af deres naturlige Orden« (citeret i Fafner 2000, 111). Det er denne type, jeg har kaldt for den ugrammatiske inversionsform. I citatet gør Holberg den ugrammatiske inversion til et mål i sig selv for poesien snarere end at kalde det for tvang. I »Epistola 453« siger Holberg til gengæld, at »man kand udi løs Stiil bringe Tankerne ligesaa høyt, om ikke høyere, end udi Vers, ja man kand sette paa Materien de sterkeste Farver, naar Geisten ikke tvinges ved Vers og Riim« (Holberg 1971, 246-7), så noget kunne tyde på, at Holberg trods alt til tider har kæmpet med en bunden form. At vers- og rimtvang af og til fik Holberg ud i nogle helt skøre syntaks konstruktioner, turde følgende eksempel bevidne:

Af egen Skygge sig paa Flugt at lade drive,
Til Latter ikke kand saa stor Anledning give (Holberg 1969, 94).

Hvis vi omskriver denne sætning fra den afsluttende morale i »Barselstuen« til jævn prosa, vil den lyde som følger: at lade sig drive på flugt af egen skygge kan ikke give så stor anledning til latter. Fafner mener, at de »syntaktiske mærkværdigheder« har »en (utilsigtet) komisk kraft« (Fafner 2001, 112). Han stiller altså spørgsmålstegn ved, hvorvidt Holberg har kontrollen eller ej. Og just her er vi ved kerneproblematikken, hvad angår *licentia poëtica*. *New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics* formulerer det således:

In prosody it was sometimes said that poetic license allowed the poet freedom to alter lexis or syntax so as to meet the stricter requirements of meter, but this amounts to an indictment of the com-

petence of the poet, who on this account is not master of the meter for her or his own purposes but is mastered by it. This too is inapt: prose norms of lexis or order have no precedence or authority such that poetry should be judged against that standard (Preminger et al. 1993, 928).

Det interessante er jo, at inversion ikke anvendes af digtere i dag, netop fordi de føler, det er arkaiserende, samt at det røber et manglende overskud. Men skal vi så kalde alle de digtere, der benytter sig af den ugrammatiske inversion for dårlige? Eller er det muligt at foretage en mere positiv valorisering af ugrammatisk inversion, hvor det ikke blot er noget, der opstår ud fra et underskud af talent? Er det muligt at fremsætte en positiv poetisk licens? Det tror jeg, det er i nogle tilfælde, og i det følgende afsnit vil jeg forsøge netop det.

Inversionens kategoriske tvetydigheder

Det danske sprog har utrolig få bøjningsmønstre ved artikler, verber, substantiver og andre ordklasser. Det gør, at ordstillingen er meget strammere, fordi ordenes funktion i sætningen (og dermed en stor del af betydningerne) markeres af ordenes placering. Der er en række sætningsled, der kan placeres flere steder, men hvis vi begrænser os til de bærende sætningsled – subjektet (S), verballedet (V) og objektet (O) – så afgør deres placering, hvilken funktion de har i sætningen. Dansk er som nævnt et SVO-sprog. I den metriske poesi bliver disse grammatiske ordstillingsregler ofte trumfet af metriske og rimmæssige hensyn. Det kan imidlertid få konsekvenser for forståelsen af sætningen. Albeck nævner helt kort, at »Omstillingerne [undertiden medfører] Mulighed for Fejltydning, undertiden blot Præg af metrisk Tvang« (Albeck 1973, 234), men hun går ikke videre med den »Mulighed for Fejltydning«, som hun påpeger. Man kan imidlertid også formulere risikoen for fejltydninger mere positivt, således at den omvendte ordstilling foranlediger et *tvetydighedspotentiale*. Det er disse betydningsskred, vi nu vil vende opmærksomheden imod. Med subjekt, verballed og objekt som de bærende syntaktiske elementer får vi seks kombinationsmuligheder: SVO, SOV, OVS, OSV, VSO og VOS. Det er, som Albeck nævner, ikke alle kombinationsmulighederne, der medfører tvetydighed, og ved de kombinationer, der gør, er det ikke noget, de altid gør.

VSO-ordstilling er generelt ikke den hyppigste, da det i en normalsyntaktisk sætning er måden at generere spørgsmål på. SOV- eller OSV-ordstillingen, hvor verballeddet placeres til sidst, er til gengæld yderst normal: tag blot din salmebog og slå op på en tilfældig side. Der er en god chance for, at du vil støde på en SOV- eller OSV-ordstilling. Jeg ved ikke af, at der er foretaget en statistisk undersøgelse af frekvensen af SOV-kombinationen sammenlignet med de andre i dansk litteratur, men i en engelsk kontekst, som også er et SVO-sprog, nævner *New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, at

the most common form of displacement is SOV, moving the verb to the end of the clause and line, often for the rhyme word; this is conspicuous in the heroic couplet, but end-of-line is a point of maximum visibility in all verse (Preminger et al. 1993, 545).

Mit bud ville være, at det samme gør sig gældende i dansk poesi. Som sagt vrimler *Den Danske Salmebog* med SOV-eksempler. Men også uden for salmerne findes de. Første vers i følgende citat fra Adam Oehlenschlägers digt »Skattegraveren« har slutstillet verbum, men da verbet er intransitivt, er der ikke et objekt (men i stedet et mådesadverbium):

Hans Lokker vildt sig slynger,
Thi Stormen slyngte dem,
Hans Blikke Sorg nedtynger,
Han triner langsomt frem (Oehlenschläger 1979, 31).

At slutstille verbet er især oplagt i vers, der skal rime og have kvindelig udgang, fordi danske tostavellesord generelt har trykket på første stavelse. I citatets tredje vers har vi imidlertid en OSV-ordstilling, hvilket kan ses af, at verbet står i singularis, hvilket ikke kongruerer med »Hans Blikke« i pluralis. I dag bøjer vi ikke længere verber i singularis og pluralis, så her ville der muligvis kunne opstå en tvetydighed. Hvis digtet var skrevet i dag, ville man kunne spørge, om *sorg* eller *hans blikke* er subjekt? Men i sådanne tilfælde lader verbets semantiske betydning ofte kun én mulig læsning tilbage, og hvis ikke man kan se det ud af semantikken, er konteksten som regel den faktor, der afgør hvilken læsning, der er den primære eller eneste mulige. Hvis man skulle forestille sig, at det var hans blik, der nedtyngede sorgen og ikke omvendt, ville man have at gøre med en slags »superlykkemenneske«, hvis strålende øjne

kunne mane sorg til jorden. Men det ville konteksten i så fald modsige, eftersom manden, der beskrives, tager dem med for at grave en skat op. Skatten er imidlertid hans afdøde kæreste, og vi lærer, at »det er den unge Mand, / som tabte med sin Pige / sit Vid og sin Forstand« (ibid. 33). Tvetydigheden opstår imidlertid i følgende citat fra Paludan-Müllers *Dandserinden*:

Nu bli'er det stille – Tiden Sorgen tæmmer –
 Nu hviler Alt, og dødt er hendes Sind –
 Endnu en Røst – det Døden er som kalder –
 Da bliver Scenen dunkel, Tæppet falder (Paludan-Müller 1991, 19).

Jørgen Dines Johansen bemærker tvetydigheden i en fodnote: »Er det tiden der tæmmer sorgen, eller sorgen der tæmmer tiden? Ifølge konteksten sandsynligvis det sidste, altså: »Sorgen bringer hendes livstID til ende« og ikke »tiden læger alle sår« (Johansen 2003, 327). Her, hvor det grammatisk og semantisk kunne gå begge veje, er det altså konteksten, der hjælper med at fælde dom.

Med de sidste to eksempler, jeg vil give her, vil jeg udvide analysen en lille smule for at vise, hvordan en bestemt læsning af sætningsleddenes funktion kan støtte en bestemt tolkning på et mere overordnet niveau. Det første er fra Paludan-Müllers sidste digt *Adonis* og lyder:

Da et nyt Syn greb hans Aand (Paludan-Müller 1950, 22).

Sætningen er ikke en indledende tidsledsætning (efter mønstret »da..., så...«), hvad man ellers kunne tro. Det er derimod en helsætning, hvor tidsadverbialet er »Da« er flyttet frem i fundamentfeltet. Ordstillingen af de vigtigste sætningsled er her SVO, men på grund af tidsadverbialet »Da« i fundamentfeltet ville den korrekte ordstilling være VSO. Det er derfor en ugrammatisk inversionstype. Paludan-Müller har formentlig lavet inversionen for at kunne få det til at passe med den trokæiske rytme. Omskrevet til normalsyntaks ville sætningen lyde: »Da greb et nyt syn hans ånd«. Trykfordelingen i denne normalsyntaktiske version falder yderst skævt over den trokæiske rytmes hævnings og sænkninger. Rytmen trumfer altså syntaksen, men det ændrer ikke på, at den ugrammatiske inversion rent syntaktisk skiller sig ud. Fordi man hos Paludan-Müller er vant til inversion som følge af metrisk tvang og rimtvang, og fordi frasen jo allerede er ugrammatisk, kan man spørge sig selv, om det

er muligt at læse den som en OVS-omstilling, således at det er *hans ånd*, der griber *et nyt syn*, og ikke *et nyt syn*, der griber *hans ånd*. Det dilemma kan indskrives i en interessant diskussion af Paludan-Müller som digter. Hvis det er ånden, der griber et nyt syn, kan det sammenlignes med den romantiske visionære digter, hvis ånd/indbildningskraft får ham til at se noget. Hvis det omvendt er et nyt syn, et nyt indtryk, der griber hans ånd, kan det måske sammenlignes med realistens sans for samfundsagttagelse (i den betydning forstås »syn« mere nøgternt og ikke som fx et drømmesyn). Der er selvsagt forskel på, om noget udefra ses og registreres empirisk i bevidstheden, eller om ens egen indbildningskraft får en til at *se* noget. Det er forskellen mellem romantiker og realist (eller mellem *lampe* og *spejl* for at sige det med M.H. Abrams' ord). Kritikeren og digteren Niels Møller skelner også mellem to slags versmagere: »*Poeterne*, dem hvis Særkende er en Følelse og Fantasi og Musik, og *Livskritikerne*, dem der ejer Reflexion og Vid og Fyndsprog. Keats og Shelley er Poeter, Dryden og Pope ikke« (citeret i Rubow 1949, 136). Det var just Møllers dom, at »Paludan-Müllers [vers] jo i Virkeligheden bare [er] Prosa« (ibid. 135). Følgende citat fra *Dandserinden* peger da også i retning af, at han er mere interesseret i samfundet end i indbildningskraften.

Tid er det, hvor Thalia gaaer paa Krykke,
Og bringer sørgeligt for Dagen frem
Et Drama og et lille Eenaktsstykke,
Hvor det gaaer til just som i Hvermands Hjem.
Hvor Hverdagsscenerne gjør største Lykke,
Fordi Enhver sig speile kan i dem.
Hvor Huusligheden er det stærkest trækkende,
Det Aand og Følelse paa eengang vækkende
(Paludan-Müller 1991, 10).

At den i konteksten korrekte eller mest oplagte læsning er SVO, underbygger da også Møllers vurdering af Paludan-Müller som en, der er mere realist end romantiker. Men det skal naturligvis siges, at lige præcis digtet *Adonis*, i hvilket vi følger Adonis' katabase ned i underverdenen til Proserpina, er noget mindre interesseret i hverdagsskildringer end *Dandserinden* eller *Adam Homo*.

Det sidste eksempel, vi skal se, er fra sidste strofe af Christian Winthers digt *Flugten til Amerika*:

Min Vrede nedsløg hendes blide Røst
 Som Lynstraalen Egestubben,
 Jeg drukned min Sorg og fandt min Trøst
 Paa Bunden af Sagosuppen (Winther 1927, 88).

Eksemplet her snyder, fordi man, når man læser det første vers, ikke umiddelbart har nogen grund til at tro, at ordstillingen er omvendt (og digtet generelt har mere normalsyntaks end inversioner). Men som man læser videre, synes den semantiske kontekst at determinere, at vi har med en OVS-omstilling at gøre. »Røst« står for enden af verset for at kunne rime på »Trøst« i tredje vers. Men det opdager man rent tidligt først efterlods, da syntaksen i første omgang ansporer til en normalsyntaktisk læsning. I et øjeblik tøver man altså mellem to læsninger: er det vreden, der nedslår moderens forsonende, blide røst, eller er det den blide røst, der nedslår vreden? Den normalsyntaktiske læsning – at vreden nedslår forsoningsforsøget – underbygges af næste vers' metafor. Måden et lyn flækker en egestub på, passer bedre som metafor på vrede end på en blid røst. Men som metafor på den blide røst i den semantiske kontekstlæsning bliver den endnu mere interessant. Læst sådan fremstår moderen som et paradoks. Hendes mildhed har et destruktivt, bekæmpende potentiale, der kan afvæbne selv den mest indstændige vrede (havde blot Agamemnon hidkaldt Thetis for at formilde Akilleus, hvor hurtigt kunne da ikke krigen i Troja være bragt til ende). Drengens vrede er siv kun for moderens åndes pust. Digtet siger altså noget centralt og overraskende om mødres – til tider usynlige – magtudøvelse: i moderens blide røst gemmer sig af og til »Den moderligt myndige Stemme« (fra den foregående strofe). Denne blide myndighed kan splintre en urokkelig stædighed, som et lyn kan splintre en egestub. Metaforen kan altså kædes sammen med et mere overordnet spørgsmål om børneopdragelse i 1800-tallet, hvor blidhed og kærlighed kan bruges som adfærdsregulerende middel. Hvis vi faktisk foretager den rejse til Amerika, som Peter i digtet aldrig får gennemført, så har Richard Brodhead i et kapitel med titlen »Sparing the Rod. Discipline and Fiction in Antebellum America« netop skrevet om »the philosophy [sic] of disciplinary intimacy« (Brodhead 1993, 35) i forbindelse med spørgsmålet om børneopdragelse, som det tages op i *Onkel Toms hytte*. Moderen opdager, at hun ikke kan styre Topsy med fysisk afstraffelse, men at hun til gengæld kan få ham til at opføre sig ordentligt ved at elske ham; som gengæld for kærligheden kræver hun nemlig, at han opfører sig ordentligt. På den måde får hun Topsy til at »internalize such ex-

peceptions as an inwardly felt obligation« (ibid. 39). Der er tale om »discipline through love« (ibid. 47). Det samme kan siges at ske i *Flugten til Amerika*, hvor Peters forsøg på at stikke af hjemmefra forpures af mode-rens blide, men myndige stemme, og han må trøste sig med sagosuppe. Denne videre pointe om børneopdragelse kan Christian Winther altså få kommunikeret i en fortættet form ved hjælp af en kompleks brug af inversion. Tvetydigheden ville ikke kunne kommunikeres med normalsyntaks, og overraskelsesmomentet i, at det ikke er forsoningsforsøget, der slår fejl, men vreden, ville ikke have virket lige så stærk, hvis man i prosa havde forsøgt at fremhæve omvendingen fx sådan her: »Det var hendes blide røst, der nedslog hans vrede«.

Konklusion

Hensigten med denne artikel har ikke været at lave en fuldkommen systematisk gennemgang af alle former for inversion. Det har snarere været målet overordnet at foretage et fundamentalt skel mellem to inversionstyper: de grammatiske og de ugrammatiske. Ved grammatisk inversion har jeg fokuseret på forvægtsprincippet og forsøgt at analysere dets anvendelse i både prosatekster og tekster på vers. Hvor forvægtsprincippet har en nogenlunde stabil plads i stilistikken, har jeg til gengæld hævdet, at ugrammatisk inversion er marginaliseret og stigmatiseret af digtere såvel som kritikere. Det kunne lede en til at konkludere, at poesiens former bevæger sig fremad styret af evolutionære mekanismer, som om vi i dag via en poesiens naturlige udvælgelse er nået frem til et stadie, hvor ugrammatisk inversion er blevet valgt fra. En sådan forestilling har jeg gerne villet problematisere. Ved at analysere en række eksempler har jeg forsøgt at vise, hvordan der opstår nogle spændende tvetydighedspotentialer, når der byttes rundt på vigtige sætningsled, fordi man kan blive i tvivl, om hvad der er subjekt og hvad der er objekt. De sidste to eksempler illustrerede desuden, hvordan denne type analyse af inversion kan virke som en formalistisk vej ind i tematiske diskussioner (om Paludan-Müllers livsanskuelse samt om disciplinær intimitet hos Winther). Jeg har altså forsøgt at formulere en mere positivt valoriseret måde at behandle de ugrammatiske inversionsformer på.

Jeg skal dog understrege, at det på ingen måde har været min hensigt at være normativ. Selvom jeg er begejstret for tvetydighedspotentialerne ved ugrammatisk inversion i bunden form, er det ikke sådan, at jeg mener,

man bør opmuntre nutidige digtere til at tage den ugrammatiske inversion til nåde og begynde at bruge den igen. Det er heller ikke sådan, at jeg vil dadle de utallige eksempler på ugrammatisk inversion, man støder på i tidligere tiders poesi, der ikke i maksimal grad realiserer tvetydighedspotentialet. Det ville jo være absurd at brændemærke Holberg, Grundtvig eller Ingemann som dårlige digtere, hvis de bruger ugrammatisk inversion uden anden årsag end metrisk tvang. Til gengæld vil jeg gerne opfordre, til at man reaktualiserer digte fra barokken, nyklassicismen og guldalderdigtingen i undervisningssammenhæng (og lystlæsningen for den sags skyld) med øje for den ugrammatiske inversions tvetydighedspotentiale.

Litteratur

- Abrams, Meyer H.: *A Glossary of Literary Terms*. Boston, MA: Heinle & Heinle, 1999.
- Albeck, Ulla: *Dansk Stilistik*. København: Gyldendal, 1973.
- Brodhead, Richard H.: »Sparing the Rod. Discipline and Fiction in Antebellum America«, i: *Cultures of Letters: Scenes of Reading and Writing in Nineteenth-Century America*. Chicago: The University of Chicago Press, 1993, s. 13-47.
- Christensen, Inger: *Sommerfugledalen. Et requiem*. København: Brøndums forlag, 1991.
- De Man, Paul. *Allegories of Reading: Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust*. New Haven: Yale University Press, 1994.
- De Man, Paul. *Blindness and Insight: Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*. London: Methuen, 1996.
- Ewald, Johannes: *Johannes Ewalds Samlede Skrifter*. Bd. 3. København: DSL/Gyldendal, 1969.
- Fafner, Jørgen: *Dansk vershistorie 1. Fra kunstpoesi til lyrisk frigørelse*. København: C.A. Reitzels Forlag, 1994.
- Fafner, Jørgen: *Dansk vershistorie 2. Fra romantik til modernisme*. København: C.A. Reitzels Forlag, 2000.
- Fafner, Jørgen: *Digt & form. Klassisk og moderne verslære*. København: C.A. Reitzels Forlag, 2001.
- Fibiger, Johannes et al.: *Litteraturens tilgange – metodiske angrebsvinkler*. København: Gads Forlag, 2001.
- Friedrich, Hugo: *Strukturen i moderne lyrik*. København: Gyldendal, 1987.
- Holberg, Ludvig: *Ludvig Holberg. Værker i tolv Bind*. Udg. af F.J. Billeskov Jansen. Bd. 4. København: Rosenkilde & Bagger, 1969.
- Holberg, Ludvig: *Ludvig Holberg. Værker i tolv Bind*. Udg. af F.J. Billeskov Jansen. Bd. 11. København: Rosenkilde & Bagger, 1971.

- Johansen, Jørgen Dines: *Litteratur og begær. Ti studier i dansk og norsk 1800-tals litteratur*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2003.
- Jørgensen, Keld Gall: *Stilistik. Håndbog i tekstanalyse*. København: Gyldendal, 1996.
- Kittang, Atle & Asbjørn Aarseth: *Lyriske strukturer. Innføring i diktanalyse*. Oslo: Universitetsforlaget AS, 1998.
- Kjældgaard, Lasse Horne et al.: *Litteratur. Introduktion til teori og analyse*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2012.
- Lagerholm, Per: *Stilistik*. Lund: Studentlitteratur, 2008.
- Lakoff, George & Mark Johnson: *Hverdagens metaforer*. København: Hans Reitzel, 2009.
- Milton, John: *Paradise Lost*, i: *The Norton Anthology of English Literature vol. 1* (redigeret af Abrams & Greenblatt). New York: W. W. Norton & Company, 2000, s. 1815-2045.
- Møller, Lis (red.): *Om litteraturanalyse*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 1995.
- Oehlenschläger, Adam: *Digte 1803*. København: Gyldendal, 1979.
- Paludan-Müller, Frederik: *Adonis*. København: Kunst og Kultur, 1950.
- Paludan-Müller, Frederik: *Dandserinden*. København: DSL/Borgen, 1991.
- Preminger, Alex & T.V.F. Brogan: *The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*. New Jersey: Princeton University Press, 1993.
- Rask, Kirsten: *Stilistik. Sprogets former og litterære figurer*. København: Hans Reitzels Forlag, 1995.
- Rubow, Paul V.: *Litterære Studier*. København: Gyldendal, 1949.
- Schweppenhäuser, Jakob: »Krydsild: Om Simon Grotrians salmedigtning mellem X, + & †«, i: *Kritik*, nr. 189, 2008, s. 73-84.
- Sørensen, Peer E: »Poesiens inversion: Ewald, Rifbjerg og Højholt«, i: *Mere lys! Indblik i oplysningstiden i dansk litteratur og kultur*. Hellerup: Forlaget SPRING, 2002, s. 129-147.
- Sørensen, Preben Major: »Dyrenes filosofi«, i: *Bevægelser i mørket*. København: Gyldendal, 1994.
- Togebj, Ole: *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. København: Gads Forlag, 2003.
- Winther, Christian: *Chr. Winther. Poetiske Skrifter*. Bd. 1. København: J. Jørgensen & co, 1927.
- Aarestrup, Emil: *Emil Aarestrups samlede Skrifter*. Bd. 1. Utrykte digte 1815-24. København: DSL/C.A. Reitzels Forlag, 1976.

Webside

http://www.top10-best.com/y/top_10_best_yoda_quotes.html (besøgt 10. september 2013)

CD

Strøm: »Følg Strømmen«, på: *DM i dansk rap '98*.

Nudansk Ordbog 1953-2010

Af Christian Becker-Christensen

The article presents as a piece of Danish dictionary history, the story of NDO, *Nudansk Ordbog*, 1953-2010. The dictionary is a two-volume monolingual general dictionary and may be seen as the third Danish dictionary of its kind, the former ones being Molbech's *Dansk Ordbog* (1833, 1859) and Dahl & Hammer's *Dansk Ordbog for Folket* (1914). In addition it is a dictionary that has been published in several different editions, thereby representing changes in vocabulary and word meanings and showing changes in structural principles reflecting different lexicographic approaches during the period. The dictionary was designed to include proper names and a greater amount of foreign words than was the practice in other non-special-purpose dictionaries. Besides etymology and examples of use, the entries comprise pronunciations and definitions, though in the first fifteen editions this was mainly for non-native words as the dictionary was oriented towards users with a reasonable command of the Danish language. In 1996 the dictionary was turned into a fully definitional dictionary, this inspired by similar English, Norwegian and Swedish smaller general dictionaries and in accordance with its two Danish predecessors. The editions 1996-2010 are accessible also electronically as CD's. After the 2010-edition NDO ceased as a paper dictionary and is now distributed as an online version. Thus the editing of the dictionary is no longer dependent on a two-volume paper version – with the constraints and benefits such may have had.

1. Indledning

Nudansk Ordbog tilhører klassen af såkaldt monolingvale almenordbøger. Den indskriver sig her med sine to bind som den tredje i en række af mellemstore danskordbøger. Ligesom sine forgængere, Molbechs *Dansk Ordbog* (1833, 1859) og Dahl & Hammers *Dansk Ordbog for Folket* (1914), har ordbogen haft en lang brugstid, men som moderne ordbog har den i tilgift også undergået fortsatte opdateringer af ordforråd og betydninger og ændringer i layout og redaktionsprincipper.

Artiklen her fortæller om *Nudansk Ordbog* i perioden 1953 til 2010 i hvilken ordbogen har haft tyve forskellige primærudgaver suppleret med digitale versioner og med specialudgaver og opdeling i forskellige sideløbende udgaver. Den sidste af disse tyve udgaver afslutter en tid hvor udgivelsen af ordbogen som papirbog var rentabel for Politikens Forlag. Den indgik 2010 som onlineversion i sortimentet hos firmaet Ordbogen A/S.

I den første del af artiklen gives et rids af ordbogen i dens forskellige udgaver. Den efterfølgende del omhandler nærmere indholdet og strukturen i ordbogen, fra ordudvalg til ordbogsartiklernes opbygning og de tekster der omgiver den alfabetiske del. Der slutes med omtale af ordbogens

elektroniske versioner. Det skal bemærkes at artiklens forfatter har haft redaktionel del i de senere udgaver af ordbogen, og at fremstillingen kan have en hældning mod disse.¹

Nudansk Ordbog forkortes i det følgende NDO. Denne forkortelse bruges allerede i forordet til den første udgave af ordbogen og er den gængse forkortelse for ordbogen i alle dens udgaver.

2. Ordbogens udgaver

2.1 NDO¹ 1953

Lis Jacobsen, NDO's ophavskvinde, var ved konciperingen af ordbogen tidligere formand for og indtil 1951 administrativ leder af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Hendes idé med NDO var en »let tilgængelig moderne dansk ordbog« (NDO¹ Forord s. V). Som hovedkilde til ordbogen blev benyttet *Ordbog over det danske Sprog* (ODS, som var nået til bind 26 men endnu manglede færdiggørelsen af bind 27 Vindereb - Øvring), men hertil kom også ordstof fra flere andre kilder (jf. NDO¹ Efterskrift).²

Udarbejdelsen af NDO tog tre år fra planlægning til udgivelse, kontrakten med forlaget blev underskrevet oktober 1951, og bogen udkom 25. september 1953. Redaktionsforløbet og fordelingen af arbejdet i redaktionen omtaler Lis Jacobsen i efterskriften i bind 2. Værkets forlagsmæssige tilblivelseshistorie kan man læse om i Bramsen (1971) hvor han i kapitlet »Nudansk! Nej, ved De nu hvad!« giver en levende beskrivelse af mødet og samarbejdet med Lis Jacobsen. I ordbogens efterskrift nævnes at »de mange nye problemer, der opstod under udarbejdelsen, og de erfaringer, redaktørerne indhøstede, gjorde en udbygning og delvis omformning af reglerne påkrævet« hvilket »vanskeliggjorde gennemførelse af ensartethed mellem de først og de senere affattede artikler«. Dette, sammenholdt med at redaktørerne løbende afleverede sedler i trykfærdig stand til trykkeriet, ifølge redaktionsreglerne »300 sedler à 4 linjer« svarende til 10 sider ad gangen, betød en ret omfattende afsluttende gennemretning som fik denne omtale i efterskriften: »Vi indførte derfor i videst muligt omfang forbedringerne i korrektoren – et slidsomt arbejde både for redaktørerne og trykkeriet«. Det betød imidlertid også en betragtelig overskridelse af de kalkulerede korrektur- og trykomkostninger, men, som Bramsen skriver, tilrådede Lis Jacobsen ham »at være glad over de fine

anmeldelser og den mageløse modtagelse, bogen havde fået, og hellere tænke på, hvor mange nye oplag vi ville komme til at trykke i fremtiden«. Dette profetiske udsagn må så siges at have holdt stik i betragtning af værkets lange levetid i Politikens Forlags regi med mange udgaver og mange oplag.

De to bind blev på i alt 1.050 sider indeholdende 40.000 opslagsord med oplysning om bl.a. bøjning, oprindelse og betydning, det sidste »enten ved en egentlig definition eller ved forklarende eksempler« (NDO¹ Forord s. IV). Som noget særligt i forhold til andre ordbøger blev der indlemmet et stort navnestof i ordbogen: stednavne, lige fra *Dyssegaard* til *Sovjetrusland*, såvel som personnavne, både fornavne og slægtsnavne, fx *Bjarne, Dick, Hans, Fanny, Bramsen* og *Oehlenschläger*. Desuden indoptog værket i større omfang end tidligere ordbøger fremmedord på linje med »danske« ord. Uden for den alfabetiske del indeholdt ordbogen et afsnit om retskrivningsregler og en sproghistorisk oversigt.

2.2 NDO²⁻¹⁵ 1957-1992

NDO¹ udkom inden den alfabetiske placering af 1948-reformens bolle-å var officielt afgjort. De to bind gik fra Å til L og fra M til Ø idet å'et indtog ikke blot den frontplacering som *aa* havde haft, men som selvstændigt bogstav også pladsen før *a*. Lis Jacobsen plæderede i bl.a. dagspressen for denne placering, men *Bekendtgørelse om retskrivningen 8.2.1955* fastsatte å's endelige og nugældende plads som sidste bogstav i alfabetet (Galberg Jacobsen 2010: 213-216). De to bind NDO² 1957 hed dermed A-L og M-Å. Senere, med NDO⁷ 1972, ændredes fordelingen til A-K og L-Å.

Efter førsteudgaven blev redaktionen til og med 11. udgave 1982 forestået af Erik Oxenvad. Med 12. udgave, 1984, havde ordbogen fået ny redaktion, og i 1987 afgav gruppen rapport til forlaget om ordbogens tilstand med forslag til revision samt beregning af det dertil nødvendige edb-behov.³ Ved redigeringen af 14. udgave, 1990, konverterede redaktionen så ordbogen fra fotosats til database.

I disse og i de følgende udgaver til med 15. udgave 1992, hvor ordbogens omfang var vokset til 54.000 opslagsord,⁴ var værkets opbygning stort set den samme som i førsteudgaven. Konverteringen til database betød imidlertid at man nu kunne redigere i ordbogen på nye måder, bl.a. ved at det var muligt at foretage generelle ændringer som man ikke med samme lethed havde kunnet lave tidligere, og at det fra basen var

muligt at foretage et samlet udtræk af ordbogen til ombrydning og trykning. Således blev etymologierne som i 1.-13. udgave stod i begyndelsen af artiklen, med NDO¹⁴ på én gang flyttet hen sidst i den enkelte artikel, efter betydningsforklaringer og eksempler. Herudover fik opslagsordene et andet skriftsnit end artiklens brødtekst. Den efterfølgende udgave, NDO¹⁵, er som den eneste af udgaverne udstyret med illustrationer.

2.3 NDO efter 15. udgave, 1996-2010

Næste udgave af NDO udkom i 1996, men med et lidt ændret navn, nemlig *Store Nye Nudansk Ordbog*. Bag denne »yndefulde titel« (Bjørn Bredal i Politiken 20.9.1996) lå at der var tale om en omfattende revision, faktisk en nyskrivning af ordbogen med hensyn til både struktur og indhold, bl.a. med betydningsbeskrivelser ved alle ord. For titelvalget har det vel også spillet ind at ordbogens format var vokset til en anselig størrelse (17,5×24,5 cm – et format som i de efterfølgende udgaver atter ændredes i nedadgående retning). Man besindede sig dog, og den følgende udgave fik igen titelbetegnelsen *Nudansk Ordbog*. Denne, som kom i 1999, var en 17. udgave, og udgivelsen *Store Nye Nudansk Ordbog* kom således til at stå som en skjult 16'er i udgaverækken.

Titelforandringerne var imidlertid ikke slut hermed. Med *Store Nye Nudansk Ordbog* var de ordhistoriske forklaringer, etymologierne, ligesom størstedelen af navnestoffet sat i venteposition. Etymologierne blev i nyskrevet og udvidet form genindført i den følgende udgave, 2001, som fik titlen *Nudansk Ordbog med etymologi*, 1. udgave. Parallelt med denne udgave fortsatte ordbogen som *Nudansk Ordbog*, 18. udgave (2001), uden etymologier og i ét bind. På nær etymologierne er tobindsudgaven NDO med etymologi og etbindsudgaven NDO (uden etymologi) ens, en udgivelsespraksis der videreførtes i de næste udgaver.

Med hensyn til udgavenummereringen gjorde sig dog endnu et forhold gældende. I 2008 udkom en specialudgave af NDO som svarede til NDO¹⁹, men som fik udgavenummeret 20, idet forlagsprincippet på det tidspunkt tilsagde at specialudgaver (udgaver til bogklubber og supermarkeder) som ikke adskilte sig fra ordinæruygaverne, blev indrullet som nye udgaver i rækken af de numre der ellers gjaldt for ordinæruygaver. Det betød at ordinæruygaven 2010 af NDO i ét bind blev en 21. udgave. Paralleludgaven, NDO med etymologi, 2010, udkom uantastet som en 4. udgave.

Store Nye Nudansk Ordbog og nummereringen af de efterfølgende dobbeltudgaver bragte uorden i udgaverækken og besværliggør henvisninger til NDO fra 1996 til 2010. I det følgende henvises til disse udgaver fortrinsvis med årstal hvilke står for udgaverne både med og uden etymologi.

2.4 Indbindinger

Ligesom andre af forlagets håndbøger fra den tid var de to bind NDO¹⁻⁵ indbundet i blå shirting. Smudsomslaget var rødt-hvidt. Det rød-hvide omslag bibeholdt NDO derefter i forskellige udformninger indtil det i de seneste udgaver ændredes til sort og gråt, igen i varierende udformninger.

3. NDO, en »let tilgængelig moderne dansk ordbog«

3.1 En moderne dansk ordbog

NDO¹ støtter sig til ODS og er som denne væsentligt en deskriptiv ordbog – til forskel fra Molbechs *Dansk Ordbog* og Dahl & Hammers *Dansk Ordbog for Folket* som på forskellige måder er præskriptive.⁵

Men NDO er en håndordbog, og som titlen siger dækker den alene et nudansk ordforråd; dertil omfatter den også andre funktions- og stofområder end ODS. Forsatsen i NDO¹ siger at:

NDO giver oplysning om
retskrivning • udtale • bøjning • oprindelse • betydning • sprogbrug
og

NDOs artikler omfatter
hjemmeord • fremmedord • stednavne • personnavne

I funktionen som retskrivningsordbog udmønter NDO¹ retskrivningsreformen af 1948,⁶ og i udgaverne efter fremkomsten af RO 1955 har NDO nøje fulgt staveformerne i Sprognævnets retskrivningsordbøger (en nødvendighed for en kommerciel ordbog der også skal kunne bruges i skolerne, og betonet i de forskellige udgaver, fx NDO¹¹: »I Nudansk Ordbog er opslagsordene i overensstemmelse med den ministerielle retskrivning, ligesom den indeholder en oversigt over de gældende *retskrivningsregler*, så den kan gøre fyldest som retskrivningsordbog«).

Fremholdelsen af at ordudvalget omfatter fremmedord, kan ses som udtryk for at ordbogen her afviger fra ODS og tidligere ordbøger. I NDO² (Forord s. III) hedder det således om førsteudgave

De hidtidige danske ordbøgers forskelsbehandling af »danske« ord og fremmedord – hvorved medtagelsen af de sidste på afgørende vis begrænsedes – forekom ikke. NDO kom derved til at give et mere broget, men også et sandere billede af det levende sprog end nogen anden dansk ordbog.⁷

Nyt er også medtagelsen af navnestof. Dette har været særegent for ordbogen gennem stort set alle udgaver omend udgaverne fra 1999 og frem kun indeholder stednavne og det kun i et begrænset omfang (til sammenligning: DDO har ikke navnestof, retskrivningsordbøgerne fra og med RO 1986 medtager en vis portion stednavne).

At »NDO giver oplysning om [...] betydning« gælder for så vidt at brugergruppen ikke ansås at have behov for betydningsoplysninger om alle »hjemmeord« i form af »egentlig definition« men nok kunne være mere interesseret i sprogbrugsoplysninger med eksempler på »ordføjning [...] fx: gøre nar *af* (ikke: gøre nar *ad*)« (NDO¹ Forord s. IV). En egentlig betydningsordbog i nugældende forstand er NDO¹⁻¹⁵ således ikke – og det er da også på dette punkt at tiden løb fra ordbogen i dens oprindelige udformning. Efter nogle ord om ajourføringen af ordstoffet i NDO (NDO¹³ 1986) siger Lindegård Hjorth (1989: 32):

Men sporene af et fra først af uheldigt anlæg er ikke udviskede og lader sig formentlig ikke udviske uden total omarbejdelse. NDO's største svaghed er, at den har uklar adresse. Efter ikke let gennemskuelige principper bringer den snart betydningsforklaringer, snart ikke. Nogle ord, især fremmedord, forsynes med udtaleoplysninger, de fleste ikke (dog evt. med trykangivelse). Den rummer meget, som den indfødte sprogbruger ikke har behov for at slå op. Og den er helt utilstrækkelig for den udlænding, der er nået så langt i tilegnelsen af dansk, at han har brug for en dansk-dansk ordbog.

Det var med afsæt i området betydningsforklaringer at der med 1996-udgaven skete en fornyelse af ordbogen. Inspirerende for denne ændring var håndordbøger fra andre sprogområder som fx *Svensk ordbok*, de norske *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka* og *Oxford Advanced Learner's*

Dictionary. Men NDO genoptog her også et træk fra de tidligere danske tobindsbetydningsordbøger. Molbechs *Dansk Ordbog* er således (i 1859-udgaven) en ordbog med 52.000 betydningsforklarede opslagsord. Fx har artiklen *land*, som i NDO¹⁻¹⁵ er uden betydningsinddeling, her en klar betydningsbeskrivelse med opdeling i bl.a. »1. den tørre Deel af Jordkloden, i Mods. til Hav, Vand, Sø [...] 4. (altid m. best. Art.) Egnen udenfor Kiøbstæder [...] 5. pl. Lande. en vis begrændset Deel af Jorden; et Rige«. I udgaverne fra 1996 og frem fungerer NDO fuldt ud som betydningsordbog eller, i den mere snævre klassificering, som definitionsordbog.⁸

3.2 En let tilgængelig ordbog

Ud over at afhjælpe savnet af en »moderne dansk ordbog« skal NDO¹ ifølge forordet også indfri behovet for en »let tilgængelig« ordbog der kan »nå ud til de vide kredse af befolkningen, som har brug for en sådan ordbog, og for hvem den er skrevet« (NDO¹ Forord s. IV). Dette vedrører begrænsningen til to bind og ordbogens prissætning, men kan også ses som udtryk for ønsket om en enkel og overskuelig opbygning af ordbogen med forholdsvis korte artikler. Med hensyn til lettilgængelighed i den sidste forstand, det der i forlagssprog nu hedder brugervenlighed, har de senere udgaver vist forskellige bestræbelser på at forbedre brugerens tilgang til ordbogens oplysninger. Det gælder bl.a. flytningen i NDO¹⁴ af etymologierne der med deres traditionelle placering i begyndelsen af artiklerne ofte forveksledes med betydningsforklaringer. De strukturelle ændringer i ordbogens senere udgaver (den luftigere layoutning af artiklerne, de forskellige skriftsnit, tydeligere etikettering med mere) skal også ses i denne sammenhæng. Med NDO 1999 blev der endvidere i vist omfang indført afvigende stavemåder som opslagsord med henvisning til den normerede form: hyppige fejlstavninger som *brædt*, *facisme*, *kommité*, *udemærket* og stoveformer som bruges i naturvidenskabeligt fagsprog men er forskellige fra de former der autoriseres af Dansk Sprognævn, fx *cumulussky*, *ethylen* og *rhododendron* (for *kumulussky*, *ætylen* og *rododendron*). Hertil kommer den optimerede brugertilgang med forskellige søgefaciliteter i de elektroniske versioner.

NDO kan siges at være flerfunktionel også i den forstand at den ikke ensidigt er beregnet til enten forståelse eller produktion af tekst. Ordudvalget kan være bredere med henblik på det første behov, men ellers er

udformningen af artiklerne inden for rammerne af ordbogen som semasiologisk ordbog den samme for de to tilgange langt hen ad vejen. Dog kan det være problematisk når det kommer til præsentationen af ordforbindelser der står som betydningsindgange i artiklerne: Forbindelser som *dags dato*, *dagen lang*, *i dag* og *om dagen* står (i NDO 1996 og frem) indordnet under de forskellige betydninger af *dag*, det er en semantisk strukturering der især imødekommer produktionsbrugeren (jf. herom Becker-Christensen 2009). Den alternative løsningsmulighed, som især imødekommer en receptionsbruger (og som anvendes i DDO), er at sådanne forbindelser står samlet og alfabetisk ordnet sammen med idiomatiske udtryk.

4. Begrebet nudansk

Lis Jacobsens lancering af *nudansk* i titlen *Nudansk Ordbog* gjorde ordet kendt. Ordet er dog ældre end dets brug i denne sammenhæng. Lis Jacobsen har det i sektionsoverskriften »Nydansk og nudansk« i bogen *Dansk Sprog* (1927: 239). ODS (bind 14, 1933) betegner ordet som »l.br.«, men anfører også et tidligere belæg fra anden kilde; når det i artiklen *nudansk* i NDO⁴⁻¹⁵ siges at ordet er »dannet af Lis Jacobsen«, må dette således forstås med et gran salt.

I ordbogens alfabetiske del forklares opslagsordet *nudansk* ved ordforbindelsen *nudansk sprog* som »sprog, som det tales i Danmark i dag«. Men i 3.-6. udgave blev betegnelsen knyttet til et bestemt årstal: »sprog, som det tales og skrives i Danmark i dag, o: siden ca. 1920«, og fik således karakter af en sproghistorisk periode. I 7. udgave blev tidsangivelsen slettet, og i den sproghistoriske oversigt (som med denne udgave skiftede plads fra andet til første bind) blev den relative betydning af ordet slået grundigt fast:

Ved 'nudansk' forstår vi det danske rigssprog som det tales og skrives i dag. Det betyder ikke at nudansk er identisk med det danske sprog år 1972; også første udgave af denne ordbog hed – for tyve år siden – *Nudansk Ordbog*, og endnu ved år 2000 (eller år 3000 osv.) vil den tids dansktalende kunne bruge betegnelsen 'nudansk' om deres egen tids sprog, lige så vel som Holbergtidens eller reformationstidens eller vikingetidens danskere kunne have kaldt deres samtids sprog for 'nudansk', om de ellers havde fundet på det ord.

Om 70-80 år, når de allerfleste nulevende danskere er døde, vil det danske sprog af 1972 utvivlsomt ikke længere blive opfattet som 'nudansk', men i øvrigt er det principielt umuligt at udstikke klare grænser for forløbet. Der foregår i dansk som altid og i alle sprog, en glidende ændring i sprogbrugen.

Alligevel genopstod periodeangivelsen under opslaget *nudansk* i 8. udgave og stod her til og med 15. udgave med formuleringen »det danske sprog fra tiden efter ca. 1920, jf. nydansk«.

I de senere udgaver (fra 1996) fik opslaget *nudansk* igen en blot samtidsforankret betydning, som adjektiv »som bruges el. er aktuel i Danmark på det nuværende tidspunkt« (med eksempler som »nudansk hverdagshumor« og »nudansk sprogbrug«) og som substantiv »det danske sprog som det tales og skrives i dag«.

5. Ordudvalget i NDO

Ordudvalget i NDO har været afstemt efter ordbogens fysiske størrelse, en begrænsning der omtales i forordet til ordbogens første udgave: »At presse det uhyre danske ordforråd ind på 1000-1100 sider – resultatet af 3 store udvidelser af omfanget – har været en bestandig kamp«. Selv om ordbogen siden voksede i omfang, har begrænsningen til to bind gennemgående været styrende for ordudvalget til og med 2010-udgaverne, og den har også været en forudsætning for at jævnlige reviderede udgivelser var redaktionelt mulige med udskiftning af ord, opdatering af betydninger og ajourføring af forskellige former for interrelatering mellem artiklerne. NDO¹ og NDO¹⁵ har som sagt hver 40.000 og 54.000 opslagsord, NDO 1996 har 36.000 og NDO 2010 45.100 opslagsord, de to sidste har desuden hver især 23.200 og 31.000 sammensætnings- og afledningseksempler som er integreret i artiklerne (tallene gælder ord som ikke samtidig også optræder som opslagsord eller har dubletter i andre artikler).

Ligesom det gælder for andre ordbøger, har primært tre forhold haft indflydelse på afgrænsningen af ordudvalget: sprogbrugsområde, frekvens og leksikalisering. Og ligesom redaktionsreglerne for ODS gør det, fastsætter »Ordstoffets afgrænsning« i redaktionsreglerne 1952 for NDO dels en afgrænsning i henseende til det første, forskellige sprogbrugsområder, dels i henseende til det sidste som vedrører forholdet mellem leksikaliserede orddannelser og rækkedannelser.

5.1 Rigssprogets centrale ordforråd

»Nudansk ordbog er en ordbog over det *danske rigssprog i dag*« lyder det som det første i forordet til NDO¹. I redaktionsreglerne afgrænses ordstoffet i forhold til dialektord, fremmedord og fagord, forældede ord, modernismer, slang og barnesprog. Der instrueres om at »Fremmedord og fagord, der bruges i alm. 'dannet tale, medtages', og der gives eksempler herpå fra bl.a. områderne håndværk, stofnavne, fysik, matematik, prydpflanter, medikamenter og sportsudtryk: *gerigt, gabardine, ohm, kvotient, fuchsia* (i ordbogen *fuchsia*), *antabus* og *back* til forskel fra *not* (i betydningen »stort fiskegarn«), *viyella*, *erg* og faglige latinske betegnelser som ikke bør medtages. Med hensyn til forældede ord, modernismer og slang kan der medtages fx *fager*, *knallert* og *nam-nam*, men retningslinjen er »at NDO skal være en ordbog over nu-dansk rigssprog, ikke en ordbog til Holberg eller Kierkegaard, heller ikke over specielle Bom-ord o. l.« (Redaktionsregler 1952).⁹

Afgrænsningsprincipper som disse har, med forskellig elasticitet (bl.a. ved optagelse af »forældede ord« og ord der tangerer området »specielle Bom-ord«), været bestemmende for alle udgaver af NDO. I forordet til NDO¹⁵ (1992) hedder det at »Det ordstof, som ordbogen dækker, er rigssprogets almindelige ordforråd. Fagsprog er repræsenteret, for så vidt de pågældende ord har en almen udbredelse i sproget«. Og, mere udpenslet, i forordet til NDO med etymologi¹ (1999): »De ord og betydninger som man kan slå op i Nudansk Ordbog, dækker det man kan kalde rigssprogets centrale ordforråd, ord som bruges bl.a. i daglig tale, i aviser, i radio og tv, i litteraturen, i skolens lærebøger, i mere populære fagskrifter og i en vis udstrækning i egentligt fagsprog«. Man kan, selv om selektionskriterierne ikke er sammenfaldende, sammenligne NDO med periodens retskrivningsordbøger som har tilsvarende formuleringer for afgrænsning af ordforrådet: »Retkrivningsordbogen indeholder det almindelige ordforråd, der bruges i nutidsdansk. Også fagord er medtaget i en vis udstrækning« (RO 1955), og som har en ordbestand af sammenlignelig størrelsesorden (RO 1986 har 60.000 opslagsord).

5.2 Navnestoffet

Førsteudgaven 1953 medtog et fyldigt navnestof redigeret af Kristian Hald, ca. 2.000 person- og stednavne (NDO¹ Efterskrift, bind 2 s. 509).

Udvalget af stednavne i Danmark omfattede bl.a. »navne på danske *købstæder* og på *landsbyer* med over 1.000 indbyggere, på *landskaber*, *øer*, *sysler*, *herreder* samt *folketings-valgkredse*«; personnavne blev medtaget i »omtrent samme omfang som i fortegnelsen i Dansk Kirkelig Håndbog« (NDO¹ Forord s. IV-V).

I 15.-udgaven 1992 udgjorde navnestoffet 4.400 artikler. Men da etymologierne ikke kom med i 1996-udgaven, forsvandt også det fra denne udgave da den væsentlige information ved navnene var deres etymologi. En del af stednavnestoffet blev siden, ligesom etymologierne, genoptaget i ordbogen (fra udgaverne 1999 og fremefter), i forordet med denne afgrænsning: »Der er medtaget et vist antal stednavne i ordbogen, nemlig navne på stater, hovedstæder, større byer i Danmark, i Grønland og på Færøerne, større landområder, farvande, floder og bjerge«. Til gengæld blev der så givet en lidt mere udførlig information end tidligere, fx kan man under opslag som *Madrid*, *Randers* og *Ribe* finde hvilken betegnelse indbyggerne har, og i artikler som den om *Amager* præsenteres den syntaktisk betingede genusforskel »det flade Amager« og »Amager er flad«. Udgaverne 2010 indeholder 862 proprier.

At medtage navnestof i en ordbog er lidt som at lette på låget til Pandoras æske. Men en grund til at medtage stednavnestof i et vist omfang kan være referencen til lokaliteter i artikler med inkolentbetegnelser og adjektiviske geografiske afledninger.

5.3 Afledninger og sammensætninger

Afsnittet »ordstoffets afgrænsning« i redaktionsreglerne 1952 indledes med at »Alle nu brugte rigsdanske 'rodord' medtages«. Om afledninger hedder det bl.a. at afledninger med *-hed* kun medtages »hvor de kan danne plur. (*uartigheder*, *ufinheder*), eller hvor der ved dannelsen gør sig særlige forhold gældende (*ægthed* til adj. *ægte*); derimod udelades ord som *hvidhed*, *renhed* etc.«. Og »Verbalsubstantiver på *-ing*, *-ning* og *-else*, der har ren verbalbetydning, medtages kun som bøjningsform«. Til gengæld blev der affattet en række suffiksartikler, *-dom*, *-dømme*, *-hed*, *-inde* etc. og *-agtig*, *-bar*, *-foldig* etc.

For sammensætningernes vedkommende medtages først og fremmest sådanne »hvor helheden er blevet et nyt begreb«, også »Vigtige sammensætninger, der danner et fast begreb, medtages, selv om betydningen kan sluttes af enkeltledene, fx *glanspapir*; *glasværk*, *glasøje*; *baggård*, *bag-*

hus« (Redaktionsregler juni 1952). Men da NDO også fungerer som retskrivningsordbog, gælder derudover det forhold at der

anføres sådanne [sammensætninger], der rummer problemer med hensyn til stavemåden eller til sammensætningens form og brug; fx sammensatte adverbier (i eet ord) over for sammensatte præpositioner (i to ord); *bagefter* [...] over for (under artiklen *bag*): *bag efter* [...] Desuden substantiver som *bagermester*, *-svend* over for *bager-* og *bageovn*; *fabrikejer*, *fabrikarbejder* over for *fabriksarbejder*, *fabrikspige*. (Redaktionsregler juni 1952; *fabrikejer* blev i NDO² ændret til *fabrik(s)ejer* i overensstemmelse med RO 1955).

I ordbogen er yderligere medtaget sammensætninger som *avisartikel*, *-læser*, *-mand*, *-papir*, *-skriveri*, *-udklip* og *pigesjov*, *-skole*, *-spejder*, *-værelse* der blot står som opslagsord uden videre oplysninger.

Bortset fra de afledningstyper der som nævnt rangerer på linje med bøjningsformer, præsenteres ordudvalget i NDO¹⁻¹⁵ alene på opslagsordsniveau. I 1996-udgaven blev ordstoffet niveaudelt så sammensætninger og afledninger kunne indgå som oplysningstype i hovedartiklerne hvilket for rækkedannelsernes vedkommende bidrog til både pladsbesparelse og mulighed for øgning af ordforrådet.

5.4 Nye ord og vendinger

Med deres kortere produktionstid adskiller håndordbøger som NDO og dens forgængere sig fra de større, videnskabelige ordbøger, *Ordbog over det danske Sprog* (1918-1956) og *Videnskabernes Selskabs Ordbog* (1793-1905), ved mere homogent at afspejle sprogtilstanden på et bestemt tidspunkt og ved, som særlig for NDO's vedkommende, at kunne opdateres med reviderede udgaver.

Allerede i 2.-udgaven 1957 kom der flere nyere ord til som »flittige læsere« havde gjort redaktionen opmærksom på, bl.a. *atomreaktor*, *doping*, *hulkort*, *kabinescooter*, *kontorflakke*, *rudekonvolut*, *sexet* og *villaværn*, flere af de nyttilkomne ord kan ses nævnt i forordet og ligesådan i forordene til de følgende fire udgaver, i NDO⁴ (1964) bl.a. *dampradio*, *efterspørge* og *helhedsløsning*. Blandt nyttilkomne ord og vendinger i NDO⁸⁻¹² (1974-1984) er *letmælk*, *flekstid*, *mobbe*, *nulvækst*, *græsrodsbevægelse*, *discountbutik*, *eneulykke*, *voldsramt*, *benvarmer*, *gensplejsning*, *positivli-*

ste og holde lav profil og gå agurk, og i de senere udgaver bl.a. *blåst, flashe, haram, HPFI-afbryder, kuldebro, multolerance, stumpemarked, uploade; sidde med aben* og *gå i selvsving*. I flere af udgaverne krediteres Dansk Sprognævns ordsamling som kilde til nyttilkomne ord, fx i NDO⁴: »langt den største del af det nyttilkomne stof stammer fra en gennemgang af Dansk Sprognævns seddelmateriale«.

Også i det eksisterende ordstof er der løbende sket ændringer. Vendingen med *hiv* og *sving* har penduleret fra betydningen »med liv og lyst« til betydningen »med stort besvær« (1996). Den nye betydning af *lemfældig*: »på en sjusket måde, skødesløs« for ældre »skånsom, mild, forsigtig«, kom til i 12. udgave, *overhøre* fik i 4. udgave den ekstra betydning »(efter eng. *overhear*) komme til at høre« og i de senere udgaver har ord som *dæk, ikon, portefølje, profil, søjle* og *traume* fået tilføjet nye betydninger. Ordet *hej* fik i NDO⁷ (1972) tilført betydningen »(jargon) som hilsen, svarende til god dag og farvek«, i NDO¹⁰ (1979) blev denne brug af ordet registeret som så udbredt at oplysningen »jargon« udgik. Ny brug af ord som *dufte, lykkes* og *sigt* er registreret med konstruktionerne *dufte til noget, lykkes med noget og på sigt*.

Men ordbogen har på den anden side også været forsigtig med at optage ord der kunne vise sig at være kometord eller, som det udtrykkes i NDO⁴ om ord der ikke blev medtaget i 3. udgave, ordstof som »man ikke på det tidspunkt kunne afgøre, om det var noget, der ville få varig plads i det danske sprog, eller det kun var 'døgnfluer'«.

5.5 ... og de gamle

På samme måde som i redaktionsreglerne (1952) betones det i forordet 1953 at »kun hvad der er levende sprogbrug i dag medtages«. Man finder i ordbogen således »ordet *statsminister*, der blev indført med grundloven 1915; derimod [...] ikke [...] *konseilspræsident*, der samtidig gik ud af brug«. Tilsvarende med nyere ord som fx *trusser* og ikke det »franske skjuleord *permissioner*, der var almindeligt i vores forældres tid«, *knallert* men ikke *væltepeter*. Dette princip blev dog i nogen grad omgjort efter førsteudgaven. Af de ikke-levende ord (fx *konseilspræsident, mamelukker, pantalons, permissioner, velocipede* og *væltepeter*) der ikke fik indpas i denne, blev flere optaget allerede i ordbogens 2. udgave 1957 med begrundelsen at de kan »findes i den nyere litteratur og stadig vil kunne bruges i skriftsproget« (NDO² Forord s. V).

Også i de senere udgaver af ordbogen er der optaget eller bevaret ord som *ridefoged* og *snøreliv* og *husgerning*, *sognefoged* og *USSR* som betegner historiske fænomener, og en del ikke længere så gangbare ord som *avind*, *erkyndige sig*, *godlidende*, *mulkt* og *øjentjener* som formentlig stadig hører til i en ældre nudansk generations (passive) ordforråd. Det samme gælder ældre betydninger som 'lempelig' af *lemfældig* og 'udsvævende' af *vidtløftig* (i de senere udgaver med den redaktionelle kommentar »foræld.«). Hvad angår den sidste type nu mindre frekvente ord og betydninger kan bogtitlens *Nudansk* da siges at stå for en bred forståelse af »det danske sprog som det tales og skrives i dag«, på sin vis med samme grænse som i DDO der »beskriver ordforrådet i moderne dansk fra ca. 1955 til i dag« (ordnet.dk, 2013). Det kan bemærkes at også RO 2012, der (som produktionsordbog) »dækker rigssprogets almindelige ordforråd«, medtager ord som *avind*, *erkyndige* og *øjentjener*.

Mange ord er passeret gennem NDO i dens forskellige udgaver. Nogle med kortere tids ophold, andre med en, trods alt, noget overskredet udløbsdato, fx *baderotte*, *fortovsret*, *grættten*, *huskelig*, *hånddame*, *isch*, *jup*, *kinoorgel*, *kulsviertro*, *meeting*, *necessaire*, *professorinde*, *radergummi*, *sans facon*, *syløn*, *tenalder*, *udlærling*, *vandrebo*, *villaværn*, *woodcraft* og *ægteper* som først udgik med 14. udgave 1990. *Tunghøreapparat* forsvandt til fordel for blot *høreapparat*, og *rudekonvolutten*, der ikke blev genoptaget i 1996-udgaven, kom igen i 2010-udgaven i den mere frekvente synonyme opslagsordsform *rudekuvert*.

6. Makrostrukturen i NDO

I førsteudgaven af NDO til og med 15. udgave er opslagsord som alfabetisk følger hinanden og er orddannelsesmæssigt beslægtede, overvejende samlet i blokke. Således udgør opslagsordet *klokke* sammen med de efterfølgende opslagsord *klokkeblomst*, *klokkefår*, *klokkefrø*, *klokkeknebel* og *klokkelyng* én omløbende artikelblok (NDO²); ordbogen har i disse udgaver ligesom ODS en såkaldt nichealfabetisk makrostruktur.¹⁰ Sammensætninger har endvidere et mærke mellem de umiddelbare konstituenten hvilket har muliggjort yderligere pladsbesparende præsentation med udeladelse af førsteleddet, dog begrænset til opslagsord som står uden forklaring: *klokkefrø*, *-knebel*, *-lyng*. I NDO¹⁵ fremstår sådanne sammensætninger fuldt udskrevne.

Med udgaven 1996 ophævedes den nichealfabetiske ordning så hvert opslagsord i denne og de følgende udgaver står til kant i spalten. Samtidig niveaudeltes som sagt præsentationen af ordforrådet så sammensætninger og afledninger kunne inkluderes i artiklerne. Sammensætninger der er opført på denne måde har ikke forklaringsangivelser (bortset fra henvisninger), men afledningerne fik, med placering i bunden af artiklen i 2005-udgaven, mulighed for angivelse af ordklasse, bøjning og eksempler på brug. Som det fremgår af de tidligere anførte tal skete der ved denne form for pakning en reduktion i antallet af opslagsord.

Mens separering af homonyme opslagsord i NDO¹⁻¹⁵ er bestemt af bl.a. forskellig etymologi, er separeringen i 1996-udgaven, *Store Nye Nudansk Ordbog*, som ikke har etymologier, alene baseret på forskel i ordklasse, udtale eller bøjning; det betyder at etymologisk forskellige homonymer her er slået sammen i én artikel, fx de forskellige betydninger af ordformer som *anker* og *regne*. Den følgende udgaves genindførte etymologier henviser så i disse artikler til forskellige betydningsnumre. I 2010-udgaven blev opslagsordene igen opdelt også efter kriteriet forskellighed i oprindelse (og desuden efter større betydningsforskellighed). Denne opdeling af opslagsordene gælder også for den etymologiløse NDO²¹.

7. Artiklerne i NDO

7.1 Artikelstruktur

Artiklerne *handle* og *mønster* ser i NDO¹ sådan ud:

handle *-ede; -ing* (se *handling*) (fælles-germ.: oldnord. *handla*, *hǫndla*, eng. *handle*, tysk *handeln*; afl. af *hånd*; egl.: håndtere, behandle, således endnu i dialekt og i *h. ilde med én*; jf. *handel*) – **1.** optræde, virke: *nu er det tid at h.;* *h. ædelt, ansvarligt.* – **2.** *h. om* dreje sig om, behandle: *bogen handler om børneopdragelse.* – **3.** drive handel: *hvor der handles, dér spildes;* *h. hos en købmand;* *h. med en nabo, med udlandet;* *h. med møbler, med pelsværk;* *h. om en hest* ∴ købslå; *h. på England* ∴ drive handel med England.

mønster, *mønsteret, mønstre* (ænyda.; fra plattysk *munster* af oldfr. *monstre* afl. af latin *monstrare* vise; jf. *demonstrere, monstrans*) *kjolen klippes efter et m.;* *han er et lille m. til efterfølgelse;* *skuespillet er skrevet efter fransk m.;* *de ringforlovede sig efter de bedste mønstre;* *stoffet var vævet i et smukt m.;* *hvilket m. samler hun på?* fx om sølvtøj; *lægge noget i m.*

Efter opslagsordet har artiklerne overordnet en tredelt struktur med først udtale og ordklasse eller bøjning, dernæst etymologi og sidst en betydningsdel med oplysningstyperne brugsbetegnelse (emne, stil, syntaks), betydningsforklaring og ordforbindelser (som igen kan have forklaringer). I NDO¹⁴ blev etymologi til opslagsordet som nævnt flyttet til bunden af artiklen, og der blev i et vist omfang tilføjet synonymmer som særlig kategori.¹¹ Men ellers er opbygningen som vist med de to artikler uændret den samme i NDO¹⁻¹⁵.¹²

Opdeling i betydningsdelen er markeret ved arabertal **1.**, **2.** etc. men kan også fremgå blot af brugs- eller betydningsangivelser uden yderligere markering. Tankestreg er benyttet som markør ved opdeling af eksemplermateriale der ikke har forklaringer, fx:

styrte [...] **1.** intransitivt: *barnet styrtede ud ad vinduet* [...]; – *s. til stationen* [...]; – *have styrtende travlt*

Ud over opdeling efter betydninger kan materialet i betydningsdelen være grupperet efter opslagsordets valenser og andre forbindelsesmuligheder. I de længere artikler anvendes her ligesom i ODS markering med store bogstaver, fx »**A.** intransitiv brug« og »**B.** transitiv brug« (*brænde*).¹³ I artikler hvor forbindelser med præpositioner og adverbier udgør et særskilt afsnit, er disse ord fremhævet med halvfed sats:

hånd [...] **C.** forbindelser med præp. og adv.; **af:** *chancen er gledet mig af hænde* (gammel dat. efter *af*); – **bag:** *der var ikke mere at se bag min h. o:* slet ingenting

I NDO 1996-2010 har artiklerne en lidt anden opbygning, og de forskellige oplysningstyper er i højere grad grafisk markerede med ny linje, etiketter og forskellige skriftsnit. Her de to artikler som ordet *handle* er fordelt på i NDO med etymologi⁴ (2010):

handle¹ ['hanlə] vb. -r, -de, -t

□ gøre noget i en bestemt hensigt = AGERE ◊ *det gjaldt om at handle hurtigt · handle ansvarligt · handle instinktivt · bestyrelsesmedlemmer optræder ikke i eget navn når de handler på foreningens vegne* ◊ **handleevne · handlefrihed · handlekraft** ◊ **handlemønster · handleplan** ◊

□ **handle om** ng(t) have at gøre med et bestemt emne = OMHANDLE, DREJE SIG OM ◊ *bogen handler om dyr i Afrika · filmen handler om en fattig familie*

▪ **handle om** ngt udtryk for at noget er vigtigt og er det centrale i noget = DREJE SIG OM ◊ *det handler om at tænke kreativt · det er ikke det det handler om · sagen handler om omsorgssvigt · valget handler om landets fremtid som demokrati*

ORDSPROG: **hvor der handles, der spildes** man risikerer altid at der er omkostninger forbundet med at gøre noget

AFLEDNING: **handlen** sb. en ◊ *bevidst handlen · handling* ◊

ETYMOLOGI: af fællesgermansk *χandulōn, egl. 'berøre med hånden, håndtere', afl. af **χandu-* 'hånd' (jf. *hånd*)

handle² ['hanlə] vb. -r, -de, -t

□ **handle (med)** ngt sælge og/eller købe varer; jf. FORHANDLE ◊ *firmaet handler med antikviteter · vi handler med tæpper · handle aktier over nettet · handle korn · professionelle fodboldspillere handles til store summer*

▪ **handle med** ng sælge varer til nogen og/eller købe varer af nogen ◊ *firmaet handler med mange forskellige kunder · virksomheden handler med udlandet · skal vi handle eller bytte?*

▪ **handle (hos ng / i ngt / på ngt)** købe varer i forretninger til eget forbrug = KØBE IND ◊ *jeg handler hos købmanden · hun handler kun i specialforretninger · handle i Sverige · handle på torvet · vil du med ud at handle? · jeg skal nå at handle inden klokken 6*

▪ **handle ind** = KØBE IND ◊ *en gennemsnitsfamilie bruger 2-3 timer om ugen på at handle ind* AFLEDNING: **handlen** sb. en ◊ *daglige gøremål som handlen ind, rengøring og madlavning · handlende* ◊ **handlet** adj. -, *handlede* ◊ *de mest handlede varer*

ETYMOLOGI: fra nedertysk *handelen* 'sælge og købe varer' ◀ fællesgermansk *χandulōn (jf. *handle*¹)

Artiklerne har i hovedtræk denne maksimalstruktur:

- 1) **opslagsord**, ordklasse, [udtale], *bøjning*
- 2) ▪ **konstruktion /fast udtryk**, (kommentar), definition, = SYNONYMER, ◊ *eksempler på brug*, ◊ **sammensætninger**
- 3) ORDSPROG: **ordsprog**, forklaring, ◊ *eksempler på brug*
- 4) AFLEDNING: **afledning**, ordklasse, *bøjning*, ◊ *eksempler på brug*
- 5) ETYMOLOGI: etymologi

I betydningsdelen, (2), er ▪ markør for betydningsindgang. Opdeling i større betydningsforskelle er markeret med **1.**, **2.** etc. for kernebetýdninger, derpå med ▪ som markør for tilordnede betýdninger.¹⁴ Faste oplysningstyper til et opslagsord er ordklasse og definition, dog sådan at ved nærsynonymi har kun et af de synonyme ord definition mens betýdningsangivelsen ved de øvrige består af ét synonym som så har funktion af henvisning. Betydningsopdelingen er overvejende semantisk. Mens verbet *brænde* i NDO¹⁻¹⁵ har en overordnet syntaktisk betýdningsinddeling i »intransitiv« og »transitiv brug«, har den tilsvarende artikel i NDO 1996 en inddeling hvor »blive fortæret af ild« og »få noget til at blive fortæret

af ild« behandles under samme overordnede betydningsnummer, den sidste brug med konstruktionsangivelsen **brænde ngt.**

Ligesom betydningsbeskrivelsen i NDO 1996-2010 er niveaudelt, er som sagt også præsentationen af ordforrådet det idet der i betydningsdelen i NDO 1996 blev inkluderet sammensætnings- og afledningseksempler hvoraf en del udgøres af rækkedannelser (mens andre henviser til opslagsord, markeret ved ►, i den elektroniske udgave ved farvemærking). I 2005-udgaven blev sammensætningseksempler, i (2), fremhævet med halvfed, desuden blev afledninger, (4), udskilt til foden af artiklen (dvs. knyttet til opslagsordet som helhed). Begge typer fik herved en mere iøjnefaldende fremtræden som en del af ordstoffet i ordbogen. I denne udgave blev endvidere ordsprog, (3), oprettet som selvstændig oplysnings-type, og etiketterne ORDSPROG, AFLEDNING og ETYMOLOGI, (3-5), indførtes.

7.2 Udtale og bøjning

Om udtaleangivelser siges det i Redaktionsregler (1952) at »Udtale meddeles normalt ved fremmedord. Ved danske ord meddeles udtale kun i tilfælde, hvor den rigssprogtalende er usikker« – sidste sætning er i tilføjelser og ændringer til redaktionsreglerne, juni 1952, moduleret til: »Ved danske ord gives kun undtagelsesvis udtalebetegnelse«. Dette princip er gældende for NDO¹⁻¹⁵. Udtaleangivelserne er, hvor de ikke er begrænset til trykmarkering i opslagsordet, skrevet i en ortografisk lydskrift sådan som dette forklares i forsatsnøglen: »Udtalen angives med en stærkt forenklet lydskrift, idet der regnes med bogstavernes normale lydværdi, fx er *lingvist* lydskrevet [*ling'gvis*], skønt første stavelse udtales med en e-lyd.« Der er enkelte modifikationer, bl.a. ved angivelse af lang vokal, fx »[*bräsband*]«, og af hårdt og blødt *d* og *g* (tegnoversigt kan ses i nøglen fra og med NDO⁵).

Et sådant brugervenligt tænkt notationssystem kommer imidlertid til kort der hvor udtalereglerne ikke kan entydiggøres kontekstuel, fx *pupil* »[*pu'pill*']«, *pastil* »[*-'still*']«. Lydskriften i de senere udgaver, hvor størstedelen af ordene har udtaleangivelser, er standardlydskriften Dania ligesom i bl.a. *Den Store Danske Encyklopædi* og DDO, men lidt forenklet (bl.a. er enkeltoverprikket [*ā*] erstattet af uprikket [*a*] i *male* og af dobbeltprikket [*ā*] foran *r* i *stjerne*). For den almindelige bruger er Dania som bekendt lettere at læse end IPA, fx skal *male* ikke lydskrives [*mæ:lə*], men Dania har også sine vanskeligheder hvortil hører den grafisk subtile skellen mellem lukket [*ā*] og åbent [*ā̃*] (en forskel som i 2010-udgaven er søgt

tydeliggjort ved tilføjelse af et hævet *r* til det sidste tegn [*â*]). Men i det hele taget byder en standardiseret lydskrift jo på vanskeligheder for den ikke lydskriftkyndige bruger, fx ved kortvokalisk aflæsning af et ord som [*malə*], og et mere ortografihensyntagende system a la det i NDO¹⁻¹⁵ kunne på nogle punkter være at foretrække i en ordbogstype som NDO.

For bøjningsoplysningernes vedkommende er der forskellige ændringer fra og med NDO 1996. Ligesom i ODS (og i *Dansk Retskrivningsordbog* og RO 1955-2001) er praksis for angivelse af verbale bøjningsendelser i NDO¹⁻¹⁵ at disse føjes til stammen i ordet, og at de regelmæssigt dannede perfektum participiumsformer er underforståede. I NDO 1996 fik disse bøjningsangivelser en mere eksplicit og mindre faggrammatisk udformning:

NDO ¹⁵	NDO 1996
hente <i>-ede</i>	hente <i>-r, -de, -t</i>
sende <i>-te</i>	sende <i>-r, sendte, sendt</i>

Stednavne fik ved genoptagelsen i NDO 1999 anført genus (og hermed angivelse af genusforskellen ved brug af foransat antikel og prædikativ ved navne som *Amager* og *Berlin*). Og ved flertalsord som *bukser* og *søskende* blev det med NDO 2005 vist hvordan man omtaler antal og enkeltexemplarer:

bukser [*bågsə*] sb.pl. *-ne*; antal angives vha. *par*, fx *et par bukser*, *tre par bukser*
søskende [*søsgənə*] sb.pl.; *en*, fx *en af mine søskende*

7.3 Betydningsforklaringer

»Definition gives kun, hvor den almindelige danske læser kan formodes at være i tvivl om betydningen« (Redaktionsregler 1952; »definition« står her også for forklaring ved hjælp af synonymer). I overensstemmelse med dette princip har størstedelen af kerneordforrådet klaret sig helt eller delvis med »forklarende eksempler« i de første femten udgaver af NDO¹⁵. Princippet var dog modificeret af anbefaling af at polyseme ord fik betydningsopdeling med definitioner: »Hvor der foreligger flere afgrænsede betydninger af et ord, gives til hver betydning (umiddelbart efter hvert betydningstal) en kort definition (et eller flere synonymer); fx: *gal 1. vanvittig; – 2. rasende; – 3. forkert*« og »Hvor der er grund til at nævne en forældet eller mindre

kendt betydning, må også den almindelige betydning anføres« (Redaktionsregler 1952). Ordet *gal* er således beskrevet med fire betydningsnumre i NDO¹ ligesom *handle* har de tre hovedbetydninger: »1. optræde, virke [...] 2. *handle om* dreje sig om, behandle [...] 3. drive handel«. Men en sådan betydningsdifferentiering er ikke gennemgående, fx fylder artiklen *land* en halv spalte bestående af en ikke særlig overskuelig opremsning af forskellige faste vendinger. Dog må det også bemærkes at ordbogens righoldige forråd af sådanne vendinger i stor udstrækning har betydningsforklaringer.

1996-udgaven og følgende udgaver har en mere udførlig betydningsbeskrivelse hvor alle opslagsord har fået betydningsforklaringer i form af definitioner (parafaserende beskrivelse eller, som nævnt, et synonym der fungerer som henvisning til et sådant defineret ord). Betydningsbeskrivelsen er forholdsvis generel med begrænset antal betydningsopdelinger – et princip der på engelsk betegnes som »lumping« i modsætning til »splitting« (Atkins & Rundell 2008: 267, 419) – men med definitioner der inkluderer eksempler på betydningsomfanget. Fx (NDO 1996):

femmer [...] noget som har tallet el. værdien 5, fx en bestemt buslinje, en mønt, et spillekort el. en side på en terning □ *tage femmeren til stationen · betale med en femmer*¹⁶

Ud over angivelser af ekstsionelt omfang kan definitionerne have tilføjelser af encyklopædisk karakter, fx at *knopsvanen* er Danmarks nationalfugl eller at en *billion* i nogle lande, fx USA og Frankrig, svarer til det der kaldes en *milliard* i Danmark.

Redigeringen af 1996-udgaven og de efterfølgende udgaver var for en stor del af ordudvalget baseret på semantiske områder (synonym- og emnegrupper) hvilket gav mulighed for betydningsbeskrivelser der differentierede mere effektivt end ved en rent alfabetisk redigering, og hvorved man søgte at undgå formuleringer der blot var stilistisk forskellige. Redaktionsmåden bidrog også til at ordbogen fik angivelse af betydningsrelationer, dels som særskilt oplysningstype (synonymer og betydningsbeslægtede ord med etiketterne »=« og »≠«, senere også »jf.«), dels ved markering af ord i definitionerne – begge dele med linkning til de pågældende opslagsord i cd-rom-versionerne. Fx kan man herved bevæge sig rundt i ordgrupper som *mærkelig*, *underlig*, *mærkværdig*, *sær*, *forunderlig*, *aparte*, *syret* eller *beboer*, *indbygger*, *indvåner*, *borger*, med udgangspunkt i fx artiklen *major* kan man orientere sig i graderne inden for de militære værn, og forskellige faser i øl- og brændevinsproduktionen kan tilgås fra beskrivelsen af *mæsk* (NDO 2010):

mæsk [...] ▪ et mellemprodukt ved produktion af øl og brændevin som består af knust malt udblødt i vand; af mæsken udskilles *urt* og *mask*

Betydningsbeskrivelserne og brugseksemplerne i NDO 1996 og følgende udgaver drog nytte af tekstkorpuset DK87-90 (stillet til rådighed af Henning Bergenholtz) og Politikens informationsdatabase Polinfo i konkordansform og senere også af søgninger på internettet. Dertil kom excerpering i andre medier og tilsendte excerperter fra Arne Hamburger, Dansk Sprognævn.¹⁷ Adgangen til systematisk søgning i større mængder materiale bidrog væsentligt til betydningsbeskrivelsen af den centrale del af ordstoffet og til afdækning af øvrig aktuel sprogbrug, fx at beskrivelsen af ord som *biologi*, *geologi*, *psykologi* og *økologi* ikke er begrænset til at være »læren« eller »videnskaben« om disse faglige områder, men også må omfatte anvendelser som »krokodillen har haft samme biologi siden dinosaurerne uddøde« og »Bornholms geologi og flora«.

7.4 Konstruktioner, faste ordforbindelser og brugseksempler

Et nyt træk ved udgaverne fra og med 1996 er at forskellige ordforbindelser, såvel grammatiske konstruktioner som fraser, står som betydningsindgange markeret i fed skrift. Informationstypen konstruktioner, som særlig angår transitive verber, fik hermed sin særlige fremtrædelsesform, fx:

forære ng ngt [...] ▪ **forære** give nogen noget som gave

Definitioner som indeholder aktanter, her »nogen« og »noget«, afspejler da konstruktionen og går ikke på opslagsordet, dvs. substitutionsforholdet (når man hævder et sådant for definitioner) er mellem konstruktionen og definitionen og ikke mellem opslagsordet og definitionen.¹⁸ Spidsstillingen af konstruktionsoplysninger kan desuden i længere artikler være en hjælp til hurtig lokalisering af den betydning man søger; et yderligere orienteringspunkt er at hvor der er tilknyttet et led med begrænset ordvalg, står et udvalg af disse ord anført i konstruktionen, fx *stille ng {et spørgsmål /en opgave /..}*, med efterfølgende udbygning i brugseksemplerne. Grammatiske konstruktioner som disse og præpositions- og verbalforbindelser som fx *i dag* og *ringe {ud /ind}* har grafisk samme form (halvfed sans serif) som idiomatiske udtryk som fx *kronede dage* og

lægge hovedet i blød, men de sidste kan i længere artikler være placeret for sig i bunden under etiketten i FORSKELLIGE FORBINDELSER kombinerende en alfabetisk tilgang inden for artiklen med den semantiske.¹⁹

Informationstypen brugseksempler skal i en ordbog som NDO anskueliggøre betydningen og vise brugen af ordet eller af ordforbindelsen, det kan være i form af korte kollokationelle fraser eller i sætningsform. Fra og med NDO 1996 øgedes antallet af eksempler i sammenhæng med den udvidede betydningsbeskrivelse. Også ordsprog fik i nogle tilfælde angivet brugspotentiale som fx ved sætningen »de mange bække små er blevet til godt 1,4 mia. kr.«.

Til brugseksemplerne hører også de sammensætninger der anføres i betydningsdelen. Disse har foruden rollen som en slags sublemmaer den funktion at være med til at illustrere en ordbetydning og dertil at vise ordets mulighed for at danne sammensætninger i den bestemte betydning.

7.5 Etymologierne

I NDO¹⁻¹⁵ anføres for arveordenes vedkommende først om ordets oprindelse kan spores tilbage til fællesnordisk, fællesgermansk eller indoeuropæisk, for ældre låneord i hvilken periode de er indkommet i dansk (»middelalderdansk, ældre nydansk«). Ved arveordenes gives derpå eksempler på beslægtede ordformer fra andre sprog; det er en fremstillingsform der svarer til den i ODS og andre ordbøger. I stednavnestoffet er anført tidligste belæg med årstal eller kilden Valdemars Jordebog. Der er endvidere henvisninger til den sproghistoriske oversigt, fra NDO⁷ med tilsat paragrafnummer.

Etymologierne forsvandt som sagt i NDO¹⁶ for så at komme igen i NDO med etymologi¹ (1999), men her i en lidt anden form:

NDO⁷

fod [...] (indoeurop.: oldnord. *fōtr*, eng. *foot*, tysk *fuss*, latin *pes* (gen. *pedis*) græsk *pūs* (gen. *podós*); besl.m. *fjed*; om p/f se SprO. § 12)

NDO 1999

fod [...] ETYMOLOGI: af fællesgermansk **fōt-* ◀ indoeuropæisk **pōd-*, **pēd-* 'fod'; besl.m. latin *pēs* (genitiv *pedis*) 'fod' (jf. *pedal*), græsk *pūs* (genitiv *podós*) 'fod' (jf. *podagra*)

kommandere [...] (fra fransk *commander* af latin *commendare* anbefale, afl. af *com-*, se *kon-*, og *mandare* overdrage (et hverv), jf. *mandat*, *rekommandere*)

kommandere [...] ETYMOLOGI: fra fransk *commander* ◀ latin *commendāre* 'anbefale' af *com-*, *con-* (jf. *kon-*) + *mandāre* 'overdrage (et hverv)' (jf. *mandat*)

Med 1999-udgaven blev jævnføringen med andre sprog reduceret (men fik en videre udfoldelse i *Politikens Etymologisk Ordbog* (Katlev 2000)), og samspillet med den sproghistoriske oversigt ophørte da denne udgik af ordbogen (se næste afsnit). Til gengæld fik arveordenes etymologier en visning der trindelt angav relevante fællesnordiske, fællesgermanske og indoeuropæiske former – på sin vis parallelt med beskrivelsen af låneordenes historie, men i sagens natur med rekonstruerede ordformer – og der tilkom forskellige nye oplysninger, fx: »ordet *butterfly* i betydning 1 ‘sløjfe’, er en dansk anvendelse af et engelsk ord og er ikke den sædvanlige engelske betegnelse (som er *bow tie*)«.

Et andet forhold der hører NDO¹⁻¹⁵ til, er at etymologier kan indgå i betydningsdelen som føjet til betydninger og til idiommer, fx:

fuld [...] **4.** (ænyda.; egl. forkortelse af ’fuld af (v: fyldt med) vin’, jf. fransk *plein (de vin)*, tysk *voll*) beruset; *drikke sig f.*

punkt [...] **2.** [...] *det springende p.* (efter nylat. *punctum saliens*, oprind. om den plet på æggeghviden, hvori de første tegn på liv viser sig) det afgørende i en sag

Den nye og mere rigoristiske artikelstruktur gav ikke plads for sådanne oplysninger under de enkelte betydninger. Men i nogle få tilfælde blev idiommer genoptaget og forklaret i artiklens etymologifelt, fx *tage hånd om* ng(t) med »**tage hånd om** ◀ efter svensk *ta hand om*« – en praksis der ikke tåler for mange tilfælde af gentagne ordforbindelser (en af grundene til restruktureringen af artikler med homonyme opslagsord i NDO 2010 var bl.a. at reducere henvisninger fra etymologifeltet til de respektive betydninger, jf. afsnittet ovenfor om makrostrukturen i NDO).

Men den oprindelige udformning har med sin omfangsbegrænsning været afgørende for at NDO har kunnet udkomme i jævnligt reviderede udgaver med nye ord og betydninger. Den begrænsede størrelse har dertil været væsentligt bestemmende for at ordbogen har kunnet gennemlæses med henblik på justeringer og hermed forbundne interne relateringer, og for at den har kunnet undergå strukturelle ændringer. Lis Jacobsens idé om en »let tilgængelig moderne dansk ordbog« har rigtigt nok givet ordbogen en lang levetid som aktuel ordbog.

8. Omteksterne i NDO

A-Å-delen (eller Å-Ø-delen) er den primære del i en alfabetisk ordnet ordbog. Men herudover er der det som i leksikografisk jargon kaldes omtekster. I NDO er det ud over forord og vejledning i ordbogens brug også en retskrivningsvejledning og dertil i udgaverne til og med 15. udgave det sproghistoriske afsnit, i NDO med etymologi¹ (1999) en halvandensides oversigt over sproggrupper, sprog og sprogperioder.

Den sproghistorisk oversigt i NDO¹⁻¹⁵ er forfattet af Allan Karker og beskriver den lydhistoriske og ordhistoriske udvikling fra indoeuropæisk til vor tid.²⁰ Det er som omtalt ovenfor specielt for disse udgaver at den alfabetiske dels etymologier ved henvisninger er koordineret med den sproghistoriske oversigt. Efter at oversigten udgik af ordbogen, udkom den som selvstændig publikation som *Politikens Sproghistorie* (Karker 1996), og den er også blevet anvendt som et af indledningskapitlerne i *Politikens Etymologisk Ordbog*.

Som omtekst må også regnes forsatsen (papiret der på indersiden af bindet og den modstående side der hæfter bind og bogblok sammen) med nøgle til bogens brug og oversigter over bl.a. forkortelser, grammatiske termer og lydskriftegn. Denne praktiske udnyttelse af forsatsen har fra 1953 været et kendemærke for Politikens ordbøger. De forskellige udgaver af NDO (NDO^{1-13, 14-15} og 1996, 1999-2010) fremviser forskellige udformninger af denne måde at anvende forsatsen på.

9. Elektroniske versioner

I 1990 udkom NDO for første gang elektronisk, det var i form af seks disketter med tilhørende udførlig installations- og brugsvejledning. Fra 1996 var mediet cd-rom, og cd-rommen blev fra 1999 solgt sammen med og indlagt i den trykte bog. 2010-udgaverne af ordbogen (NDO med etymologi⁴ og NDO²¹) er versioneret til pc såvel som til Mac.

De elektroniske versioner har givet andre muligheder for brugen af ordbogen end de trykte udgaver: fremfiltrering af ordudvalg ved trunkeret søgning, søgning på dele af ordforbindelser, fuldtekstsøgning og linkning mellem ord i forskellige dele af ordbogen.

Men de elektroniske medier har jo også åbnet for andre muligheder end de søgetekniske. Som tidligere citeret skriver Lis Jacobsen i forordet til udgaven 1953: »At presse det uhyre nudanske ordforråd ind på 1000–1100

sider – resultatet af 3 store udvidelser af omfanget – har været en bestandig kamp. Det ville være meget lettere at skrive en nudansk ordbog på den dobbelte eller tre-dobbelte plads«. Og omend rammerne for værket er vokset siden både med hensyn til antal sider og format (4.-udgaven af NDO med etymologi 2010 er forøget med 2.500 artikler i forhold til foregående udgave og er på 1.696 sider), har kravet om begrænsning af omfanget stadig været gældende for den bogtrykte udgave. Men som selvstændige cd-rom-ordbøger har NDO og forlagets *Store Fremmedordbog* været redigeret sammen til én ordbog under titlerne *Politikens Store Ordbogs-cd-rom* (1997 og senere versioner som også inkluderer forlagets *Forkortelsesordbog* 2001 og dele af *Nudansk Leksikon* 2002) og *Politikens Elektroniske Ordbog* (2004).

Som uafhængig af en papirudgave, sådan som det er tilfældet med onlineversionen efter 2010, er der da heller ikke nogen umiddelbar begrænsning på størrelsen af NDO. Ordudvalget kan vokse ud over hvad der er plads til i en håndordbog og i langt højere grad end 2010-udgaverne afvige fra det oprindelige koncept om en tobindsudgave på »1000–1100 sider«.

Men den oprindelige udformning har med sin omfangsbegrænsning været afgørende for at NDO har kunnet udkomme i jævnlige reviderede udgaver med nye ord og betydninger. Den begrænsede størrelse har dertil været væsentligt bestemmende for at ordbogen har kunnet gennemlæses med henblik på justeringer og hermed forbundne interne relateringer, og for at den har kunnet undergå strukturelle ændringer. Lis Jacobsens idé om en »let tilgængelig moderne dansk ordbog« har rigtigt nok givet ordbogen en lang levetid som aktuel ordbog.

Udgaver af NDO 1953–2010

Nudansk Ordbog, 1. udg., 1953, 2 bd. (Å-L, M-Ø). Redaktion: Lis Jacobsen [hovedredaktør], Niels Ferlov, Kristian Hald, Aug. Høffding, Merete Klenow, Th. Lind, Ellen Margrete Nielsen, Erik Oxenvad; samt Liss Davidsen, Poul Broue Jensen, Allan Karker, Christopher Maaløe, Ib Magnussen. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.

Nudansk Ordbog, 2. udg., 1957, 2 bd. (A-L, M-Å). Redaktion: [...] 2. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.

Nudansk Ordbog, 3. udg., 1962, 2 bd.. Redaktion: [...] 3. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.

Nudansk Ordbog, 4. udg., 1964, 2 bd.. Redaktion: [...] 4. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.

- Nudansk Ordbog*, 5. udg., 1967, 2 bd. Redaktion: [...] 5. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.
- Nudansk Ordbog*, 6. udg., 1969, 2 bd. Redaktion: [...] 6. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.
- Nudansk Ordbog*, 7. udg., 1972, 2 bd. Redaktion: [...] 7. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.
- Nudansk Ordbog*, 8. udg., 1974, 2 bd. Redaktion: [...] 8. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.
- Nudansk Ordbog*, 9. udg., 1977, 2 bd. Redaktion: [...] 9. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.
- Nudansk Ordbog*, 10. udg., 1979, 2 bd. Redaktion: [...] 10. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.
- Nudansk Ordbog*, 11. udg., 1982, 2 bd. Redaktion: [...] 11. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.
- Nudansk Ordbog*, 12. udg., 1982, 2 bd. Redaktion: [...] 12. reviderede og forøgede udgave ved Chr. Becker-Christensen, Lars Heltoft, Carol Henriksen, Pia Riber Petersen, Peter Widell. Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.
- Nudansk Ordbog*, 13. udg., 1986, 2 bd. [også som paperback i 1 bd.]. Redaktion: Christian Becker-Christensen, Lars Heltoft, Carol Henriksen, Peter Widell. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.²²
- Politikens Nudansk Ordbog*, 14. udg., 1990, 2 bd. Redaktion: Christian Becker-Christensen, Peter Widell. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker. – Digital version: Politikens Elektroniske Ordbog Nudansk, 6 disketter. Programmering: TEXTware.
- Politikens Nudansk Ordbog*, 15. udg., 1992, 2 bd. Redaktion: Christian Becker-Christensen, Peter Widell. Tegninger: Britta Munch. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker. – Digital version: Politikens Elektroniske Ordbog, 6 disketter. Programmering: TEXTware.
- Politikens Nudansk Ordbog & Sprogbrugsleksikon*, 15. udg. (specialudgave), 1995, 1 bd. [Som 15. udgave 1992, men yderligere med] afsnittet »Skriv korrekt – Udvalgte artikler fra Håndbog i Nudansk«: Henrik Galberg Jacobsen og Peter Stray Jørgensen.
- Politikens Store Nye Nudansk Ordbog*, [NDO⁶], 1996, 2 bd. Redaktion: Christian Becker-Christensen (leksikografisk ledelse), Susie Heede, Marianne Høimark, Hanne Steen. Øvrige redaktionelle medarbejdere: Kirsten Nauja Andersen, Henriette Holck, Signe Hvid, Majbrit L. Karlsen, Jan Katlev, Maj Britt Kristensen, Jette Pedersen, Lisbeth Randers, Kirsten Rask, Kell Jarner Rasmussen, Rikke Svendsen. Edb-ansvarlig og redaktionssekretær: Karin Vidstrup Monk. – Digital version: Politikens Store Nye Nudansk Ordbog, cd-rom. Programmering: Erik Bertelsen.
- Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*, 1. udg., 1999, 2 bd. + cd-rom. Redaktion: Christian Becker-Christensen (hovedredaktør), Susie Heede-Andersen, Jan Katlev (etymologi), Bolette Rud. Pallesen (lydskrift), Malene Grue (navnestof). Edb-ansvarlige: Karin Vidstrup Monk, Henriette Sif Vinther Sonne. Pro-

- grammering af cd-rom: Erik Bertelsen. – *Politikens Nudansk Ordbog*, 17. udg., 1999, 1 bd. + cd-rom. [Som NDO med etymologi¹, men uden etymologier].
- Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*, 2. udg., 2001, 2 bd. + cd-rom. Redaktion: Christian Becker-Christensen (hovedredaktør), Susie Heede-Anderesen, Jan Katlev (etymologi), Bolette Rud. Pallesen (lydskrift), Malene Grue (navnestof). Edb-ansvarlig: Henriette Sif Vinther Sonne. Programmering af cd-rom: Erik Bertelsen. – *Politikens Nudansk Ordbog*, 18. udg., 2001, 1 bd. + cd-rom. [Som NDO med etymologi², men uden etymologier].
- Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*, 3. udg., 2005, 2 bd. + cd-rom. Redaktion: Christian Becker-Christensen (hovedredaktør), Vibeke Appel, Jan Katlev, Iben Rasmussen, Thomas Troelsgaard. Konsulent: Holger Scheibel. Edb: Henriette Sif Vinther Sonne. Programmering af cd-rom: Erik Bertelsen. – *Politikens Nudansk Ordbog*, 19. udg., 2005, 1 bd. + cd-rom. [Som NDO med etymologi³, men uden etymologier].
- Politikens Nudansk Ordbog*, 20. udg., 2008, 1 bd. (specialudgave) + cd-rom. [Samme som NDO¹⁹].
- Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*, 4. udg., 2010, 2 bd. + cd-rom. Redaktion: Christian Becker-Christensen (hovedredaktør), Jan Heegård Petersen. Redaktionsassistent: Eva Theilgaard Brink. Konsulenter: Erik Both, Erik Høvring, Jørgen Nørby Jensen, Jan Katlev. Programmering af cd-rom: Konsulentfirma Erik Bertelsen (pc-version), moboli.com (Mac-version). – *Politikens Nudansk Ordbog*, 21. udg., 2010, 1 bd. + cd-rom. [Som NDO med etymologi⁴, men uden etymologier].

Litteratur

- Andersson, Henrik 2006: ODS – træk af en historisk ordbogs historie. I: *LexicoNordica* 13, 25-40.
- Atkins, B.T. & Michael Rundell 2008: *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford University Press.
- Becker-Christensen, Christian 1992: Om opstilling af synonymer i synonym- og betydningsordbøger. I: *Nordiske studier i leksikografi*. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.–31. maj 1991. Skrifter utgitt av Nordisk Forening for Leksikografi, skrift nr. 1. Oslo, 296-306.
- Becker-Christensen, Christian 2001: Stumpemarked. I: Henrik Galberg Jacobsen & Jørgen Schack (red.): *Ord til Arne Hamburger på ottiårsdagen 11. juli 2001*. Dansk Sprognævn's Skrifter, 31. København: Dansk Sprognævn, 165-168.
- Becker-Christensen, Christian 2009: Ordforbindelser i Nudansk Ordbog og andre monolingvale almenordbøger. I: *LexicoNordica* 16, 5-28.
- Becker-Christensen, Christian & Lars Heltoft & Carol C. Henriksen & Peter Widell 1987: *Statusrapport over Nudansk Ordbog, 13. udgave – samt forslag til revision af fremtidige udgaver af ordbogen*.
- Bekendtgørelse om ændringer i retskrivningen*. Undervisningsministeriet, 22. marts 1948.

- Bekendtgørelse om retskrivningen.* Undervisningsministeriet, 8. februar 1955.
- Bokmålsordboka. Definitions- og Rettskrivningsordbok.* Oslo: Universitetsforlaget, 1986.
- Bom, Kaj 1948: *Slang.* København: Westermann.
- Bom, Kaj 1950: *Mere om slang.* København: Westermann.
- Bramsen, Bo 1971: Nudansk! Nej, ved De nu hvad! I: Bo Bramsen: *Også Håndbøger kan have en Historie.* København: Politikens Forlag, 145-153.
- Bredal, Bjørn 1996: Røde og grønne ord. I: *Politiken*, 20. september 1996, sektion 2, s. 1.
- Byskov, J. 1946: *Fremmed- og Rettskrivningsordbog.* 7. udg. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Dahl, B.T. & H. Hammer: *Dansk Ordbog for Folket.* København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 1907-1914.
- Dahlerup, Verner 1907: Principer for ordbogsarbejde. I: *Danske Studier* 1907, 65-78.
- Dansk Rettskrivningsordbog.* Udgivet af Undervisningsministeriets Rettskrivningsudvalg. København: Gyldendalske Boghandel. 3. udgave, 5. optryk, 1946.
- DDO = *Den Danske Ordbog.* København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Gyldendal, 2003-2005. Online: ordnet.dk/ddo.
- Den Store Danske Encyklopædi.* København: Gyldendal, 1994-2002.
- Galberg Jacobsen, Henrik 2010: *Ret og Skrift. Officiel dansk retskrivning 1739-2005.* Bind 1-2. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Hvidt, Kristian 2011: *Forsker, furie, frontkæmper. En bog om Lis Jacobsen.* København: Gyldendal.
- Jacobsen, Lis 1927: *Dansk Sprog. Kritik og Studier.* København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Karker, Allan 1996: *Politikens Sproghistorie. Udviklingslinjer for nudansk.* København: Politikens Forlag.
- Karker, Allan 2012: [Anmeldelse af] Kristian Hvidt: *Forsker, furie, frontkæmper.* I: *Danske Studier* 2012, 232-235.
- Katlev, Jan 2000: *Politikens Etymologisk Ordbog.* København: Politikens Forlag.
- Lindegård Hjorth, Poul 1982: *Danske Ordbøgers Historie.* I: *Vilkår for ordbogsarbejde i Danmark.* Betænkning afgivet af det af Ministeriet for kulturelle anliggender nedsatte ordbogsudvalg. Betænkning nr. 967. København, 23-50.
- Lindegård Hjorth, Poul 1989: *Leksikografi.* I: *Forskningsprofiler.* Udg. af Selskab for Nordisk Filologi. København: Gyldendal, 27-63.
- Ludvigsen, Vilh.: *Dansk skoleordbog. Rettskrivnings- og fremmedordbog.* 11. ændrede opl., ved Gunnar Hansen. Jul. Gjellerups Forlag, 1949.
- Molbeck, Christian: *Dansk Ordbog indeholdende det danske Sprogs Stammeord, tilligemed afledede og sammensatte Ord, efter den nuværende Sprogbrug forklarede i deres forskellige Betydninger, og ved Talemaader og Exempler oplyste.* København: Gyldendal, 1833. Anden forøgede og forbedrede Udgave: 1859.
- Nynorskordboka. Definitions- og Rettskrivningsordbok.* Oslo: Det Norske Samlaget, 1986.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog.* Bd. 1-28. Udgivet af det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København: Gyldendal, 1918-1956.

- Oxenvad, Erik: *Ny retskrivningsordbog*. København: J.Fr. Clausens Forlag, 1948.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford University Press, 1989.
- Redaktionsregler ODS = Lis Jacobsen & H. Juul Jensen: *Redaktionsregler 1917*. København: H.H. Thieles Bogtrykkeri. – Hertil: *Redaktionsregler. Tillæg 1925*.
- Redaktionsregler 1952 = [Lis Jacobsen:] *Nu-dansk Ordbog. Redaktionsregler*. København: Vald. Pedersens Bogtrykkeri, nytår 1952. – Hertil: *Ændringer og tilføjelser*, juni 1952.
- Redaktionsregler 1994 = C. Becker-Christensen: *Manual for Politikens Nudansk Ordbog* 16. udgave. 10.6.1994.
- RO 1955 = *Retskrivningsordbog*. Udg. af Dansk Sprognævn. København: Gyldendal, 1955.
- RO 1986 = Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*. København: Gyldendal, 1986.
- RO 2012 = Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*, 4. udg. København: Alinea, 2012.
- Svensk ordbok*. Göteborg: Språkdata och Esselte Studium, 1986.
- Svensén, Bo 2004: *Handbok i Leksikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. 2. upplagen. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Sydendal, Kirsten 2005: Anmeldelse af Politikens Nudansk Ordbog med etymologi, 3. udgave. I: *LEDA-Nyt* 40, 19-26.
- Widell, Peter 2000: [Anmeldelse af] Politikens Nudansk Ordbog med etymologi. I: *LEDA-Nyt* 29, 7-11.

Noter

1. Den foreliggende artikel er oprindeligt skrevet 2010 som bidrag til en ikke udgivet håndbog om ordbøger og leksika. Den kan her læses i revideret form.
2. Den kommercielle udnyttelse af ODS fandt en noget lunken modtagelse hos DSL hvilket stadig (2013) spores på selskabets hjemmeside (ordnet.dk.ddo: Fakta om DDO): »En kort version af ODS udkom i to bind i 1953, og denne ordbog er siden udkommet med stor succes og i mange udgaver på Politikens forlag under navnet Nudansk Ordbog«.
3. Becker-Christensen, Heltoft, Henriksen & Widell (1987).
4. Forord og bagsidetekst NDO¹⁴⁻¹⁵ angiver et noget højere rundt tal.
5. Molbechs *Dansk Ordbog* er præget af det der er betegnet som akademiprincippet (Dahlerup 1907: 68), den er ifølge forordet »en Tolk for det rene, det dannede Skriftsprogs rigtige Brug i vor nærværende Alder« (1833: VII), og den er restriktiv med hensyn til bl.a. »tydskagtige Udtryk«, kendt er udeladelsen af *Geburtsdag* til fordel for det dengang mindre brugte *Fødselsdag* (omtalt side XIII). Dahl & Hammers *Dansk Ordbog for Folket* er i endnu højere grad udtryk for sprogrensning med purismer som *Gemvarer* for *Konserver* og *Snarhjul* vsa. *Cykle*.
6. Erik Oxenvads *Ny retskrivningsordbog*, 1948, og 11. oplag af Vilh. Ludvigsens *Dansk skoleordbog*, 1949, er de første danskordbøger som er i over-

ensstemmelse med 1948-reformens stavemåder. Begge disse har i øvrigt bogstavrækkefølgen A-Å.

7. Jf. Andersson (2006: 35) og Lindegård Hjorth (1982: 33, 35) om tilbageholdenheden med fremmedord i ODS og Ordbog for Folket. Århundredets retskrivningsordbøger har dog medtaget fremmedord i et større omfang, fx *bodega*, *camembert*, *ortopædi*, *rabies* og *unison* som er med i Dansk Retkskrivningsordbog 1923 (men ikke i ODS, fraset supplementet), således også i Byskov (1946).
8. I denne udformning er ordbogens udgaver 1999 og 2005 anmeldt af Widell (2000) og Sydendal (2005).
9. Den sidste bemærkning må hentyde til Kaj Boms slangordbøger (1948, 1950), eventuelt også til hans medvirken som redaktør ved ODS, jf. Andersson (2006: 31): »han påtalte en del tilfælde, hvor redaktørerne efter hans mening havde overset især folkelige måder at bruge de beskrevne ord på«.
10. Nicheindordning er i NDO¹⁻⁶ begrænset til blot at omfatte kortere artikler. Princippet for indordning af opslagsord gives i afsnittet »Ny linje« i Redaktionsregler (juni 1952): »Mellem en simplex-artikel og afledninger og sammensætninger, der kun registreres ell. hvorom der kun gives ganske korte oplysninger, sættes ikke ny linje [...] Derimod sættes ny linje, når der gives oplysninger om afledningen eller sammensætningen, der bevirker, at denne må betragtes som en selvstændig artikel«. Og »Når flere forskellige afledninger er skilt fra hovedordet (*glemme*) (fx ved en sammensætning som *glemmebog*), må der for hver afledning sættes ny linje, selv om det drejer sig om ord (fx *glemsom*), hvorom ingen længere oplysning gives«. Med NDO⁷ blev sådanne også længere artikler samlet i én artikelblok (*glemme*, *glemmebog*, *glemsel*, *glemsom* og fx *hane*, *haneben*, *hanebjælke*, *hanefjed*, *hanegal*, *hanekam*, *hanekylling*), formentlig af omfangsbesparende hensyn.
11. Implementeringen af synonymymer er omtalt i Becker-Christensen (1992).
12. Det betyder ikke at artiklernes indhold er uændret i NDO¹⁻¹⁵, bl.a. er der som tidligere nævnt tilkommet nye betydninger. I artiklen *handle* er talemåden *hvor der handles*, *der spildes* flyttet fra betydning 3 (hvor den nok etymologisk hører hjemme, jf. ODS *handle* bet. 5.2) til betydning 1, og der er tilført »i handelsudtryk m. objekt: *handle visse varer*«, henholdsvis i NDO⁵ og i NDO⁶.
13. Den alfanumeriske ordning i NDO adskiller sig fra den i ODS ved at arabertallene er indordnet under de enkelte bogstavnumre mens de i ODS er gennemløbende:

NDO ¹⁻¹⁵	ODS
hænge	hænge
A. intransitivt	A. <i>intr.</i>
1.	1)
2.	2)
[...]	[...]
B. transitivt	B. <i>trans.</i>
1.	9)
2.	[...]

- I enkelte artikler er forholdet mellem bogstav- og talnummerering byttet om i NDO, fx under *øje*; dette er rettet i NDO¹⁵.
14. I udgaverne 1999 og 2001 markerer 1. begyndelsen af betydningsdelen uanset om der er en eller flere betydninger.
  15. En optælling i NDO¹³ af 918 artikler (proprier ikke iberegnet) viste at 62 % af disse havde betydningsforklaringer, inden for denne procentandel havde 89 % af de ord der blev vurderet som fremmedord, betydningsforklaring, mens tallet for ord der blev vurderet som kerneord, var 40 % (Becker-Christensen, Henriksen, Heltoft & Widell 1987).
  16. Definitioner der bredt søger at sammenfatte typiske træk, kan være åbne for nye referenter og ved indskrænkning af antallet af betydningsnumre gøre artiklerne lettere at overskue. Men en ulempe i ordbøger der som NDO anfører betydningsrelationer, er at den brede definition kommer i konflikt med synonymer og antonymer der angår mere specifikke dele af betydningsangivelsen. En ikke tilfredsstillende og heller ikke gennemført løsning i NDO er at »I sådanne tilfælde tilføjes selvstændig specifik betydning på niveau 2« (Redaktionsregler 1994), således har *femmer* som underbetydning anført »= FEMKRONEK (NDO 1996).
  17. Arne Hamburger har bidraget til ordbogen fra og med NDO², bl.a. ved manuskript- og korrekturgennemlæsning af NDO³⁻⁷ (jf. forord i disse udgaver). Om et af AH's excerptbidrag og den redaktionelle behandling deraf kan man læse i Becker-Christensen (2001).
  18. Definitionen af *forære* kunne også blot være »give som gave« med direkte adressering til opslagsordet. Men i flere tilfælde kan aktanter vanskeligt udelades af en definition, fx ved ord som *betale*, *huske*, *stjæle*, *viden*. En måde hvorpå substituerbarhed ved direkte adressering til opslagsordet kan markeres, er her at aktanter i definitionen skrives med lille skrift eller sættes i parentes, således i fx *Svensk ordbok* (1986) (om adresseringsforhold ved transitive verber jf. Svensén 2004: 286-289 og Becker-Christensen 2009: 17-20). Det skal bemærkes at konstruktionsangivelser med den anvendelse de har i NDO, nødvendigvis er grovmaskede (og må differentieres ved hjælp af eksemplerne) – til forskel fra de detaljerede konstruktionsangivelser i DDO som står i et særskilt grammatikfelt.
  19. Jf. herom Becker-Christensen 2009.
  20. Den sproghistoriske oversigt står i de seks første udgaver som tillæg i bind to. Med 7. udgave fik den en mere fremtrædende plads forrest i bind et. Oversigten er med fra 1. oplag af 1953-udgaven (og kom ikke som Hvidt 2011: 361 fejlagtigt anfører, først til i 2. oplag, jf. Karker 2012: 235). Den har været udvidet og omarbejdet (jf. NDO^{2,4} Forord) og er holdt opdateret til og med NDO¹⁵.
  21. Som i NDO¹ men med navneændring i NDO² og i NDO⁸.
  22. Praksis for redaktørplysninger i kolofonen ændredes i 13. udgave: Lis Jacobsen fik i NDO¹³⁻¹⁵ antegningen »Idé«, og de tidligere, ikke længere aktive redaktører blev anført under overskriften »Redaktion ved tidligere udgaver«.

Kulturformidling i det lærde tidsrum

Om Peder Syvs *Betenkninger* ... i anledning af 350-året

Af Jens Bjerring-Hansen

The scope of this paper is to introduce and contextualise Peder Syv's 350-year-old treatises on the 'Cimbrian' language, *Nogle betenkninger om det Cimbriske sprog* from 1663 ('cimbrisk' meaning roughly Germanic and mainly Danish), a seminal book, being the first work in Danish dedicated to the study of Danish language and literature. Arguing that seventeenth century considerations on 'language' are impossible to separate from broader literary and cultural discussions, the paper especially focuses on Syv's efforts at cultural mediation and popularisation, whereby lines are drawn to European intellectual culture (the German *Fruchtbringende Gesellschaft*, especially its prominent member Georg Philipp Harsdörffer) as well as to contemporary developments on the local book market (specifically the rise of the popular handbook). Finally, it is argued that *Betenkninger*, as a piece of scholarly communication, in terms of its tendency towards pragmatism and popularisation of knowledge, represents both an anomaly and an epochal break within Syv's literary production and the Dano-Norwegian learned milieu in the decades around 1700 as a whole.

1. Indledning

I 1662 sendte Peder Syv et brev til sin ven, metrikeren Hans Mikkelsen Ravn. Han vedlagde »to bøger om forskellige emner«:

Den ene handler om, hvordan man kan få penge til at gro, den anden om, hvordan man kan opdyrke modersmålet. Sidstnævnte, som er et manuskript, sender jeg og beder dig dømme om på opfordring fra forfatteren, der er din ven, som jeg er det.¹

Økonomibogen kommer vi tilbage til. Her skal det først og fremmest handle om den anden af disse to nyttige fagbøger fra 1600-tallet, dvs. manuskriptet til det, der utvivlsomt må være Peder Syvs første bog, *Nogle betenkninger om det Cimbriske Sprog*. Den udkom efter dette tidlige eksempel på anonym fagfællebedømmelse det følgende år, 1663, som den første bog om dansk på dansk.²

»Cimbrisk« betyder hos Syv germansk, men han beskæftiger sig mest med dansk. Den sprogpatriotisme, der tog til i løbet af 1600-tallet, havde tidligere kastet lovprisninger og forsøg på æresoprejsning af modersmålet af sig, men disse var på latin, fx Poul Jensen Coldings forord til sin dansk-

latinske ordbog *Dictionarium Herlovianum* (1626): »hvad er det man kan sige på latin eller andre sprog, som ikke kan udtrykkes lige så godt på dansk?«;³ Rasmus Bartholins universitetstale »De studio linguæ Danicæ« (1657): »I [dvs. studenterne] vilde være uretfærdige imod Eders Fædreland, hvis I ikke forbeholdt Eder Ret til at dyrke Eders eget Modersmaal grundigt«;⁴ og endelig kan man nævne Ravns fortale til *Rhythmologia Danica*. Her opfordres der til oprettelsen af en dansk pendant til det tyske sprog-patriotiske »Fruchtbringende Gesellschaft«, som også Syv fremhæver som forbillede (s. 82).⁵ Der er ikke noget overraskende i denne diskrepans mellem teori og praksis. Midten af det 17. århundrede var her i Danmark »det lærde Tidsrums og dermed ogsaa det latinske Sprogs Glansperiode«.⁶ Latin var det gængse kommunikationssprog i den lærde republik, ikke alene i bøger og forelæsninger, men også breve, fx korrespondancen mellem de nok så danskorienterede Syv og Ravn. Så meget desto mere opsigtsvækkende har Syvs sprogvvalg i *Betenkninger* været i samtiden. Og så meget desto mere bemærkelsesværdigt er det, hvor frisk og velformidlet den lille bog er. Syv har i det nye sproglige medium forstået at komprimere og kombinere sproghistorie og sproglære (med aktuelle sprogpoltiske diskussioner) samt litteraturhistorie og poetik (med penneprøver til illustration) til et sammenhængende hele. Den lader sig læse i ét stræk, og det er de færreste længere tekster fra århundredet, man kan sige dét om.

Efter en kort præsentation af forfatteren og hans intellektuelle miljø er der foretaget sonderinger i *Betenkninger* ud fra tre synspunkter: videnskab, ideologi og formidling. Der vil blive lagt særlig vægt på det sidstnævnte punkt, der knytter sig nært til Syvs sprogvvalg, dvs. en belysning af teksten som fagtekst, som et stykke videnskabs- eller kulturformidling, der lægger op til en bredere kulturhistorisk indramning. »Betænkninger« (dvs. overvejelser) over »Sprog« i 1600-tallet er sjældent til at skille fra litterære og i videre forstand kulturelle spørgsmål. I forbindelse med dette udvidede perspektiv på det barokke sprogarbejde skal der, antydningvis og som et forslag til videre udforskning, trækkes nye linjer til Syvs tyske model- og parallelfigur, digteren, sprogteoretikeren og kulturformidler Georg Philipp Harsdörffer (1607-1658), der leverede det umiddelbare forlæg til *Betenkninger*.

2. »vor lærde Syv«⁷

Peder (Pedersen) Syv (1631-1702) deler næsten fødsels- og dødsår med den litterære baroks hovedskikkelse, Thomas Kingo (1634-1703), men

med Syv har vi unægteligt med en anden og mere stilfærdig tidstype at gøre end den glansfulde og udadvendte samtidige. Hvor Kingos portræt kendes fra flere stik fra tiden, har vi af Syv kun et formodet portræt. Efter latinskolegang i Roskilde, universitetsstudier 1653-54 og en tid som hører (dvs. adjunkt) ved Vor Frue Skole i København fungerede Syv som rektor for skolen i Næstved 1658-1664.⁸ Herefter blev han præst – og gift med forgængerens enke – i Hellested Sogn på Stevns, hvor han virkede til sin død. 1683 fik Syv efter egen ansøgning, men opfordret og hjulpet på vej af en af den tidlige enevældes vigtigste kulturelle patroner, oversekretær Matthias Moth, som den eneste i Danmarkshistorien tildelt titlen *Philologus regius lingvæ Danicæ*, kongelig dansk filolog.

Peder Syvs lærde virksomhed udfoldede sig i provinsen og som en fritidsbeskæftigelse, typisk nok for en tid, hvor universitetet mest var en teologisk læreanstalt. Studierne skulle passes ind mellem først de »mange og majsommelige Skole-forhindringer«, der med et hjertesuk omtales i *Betenkningernes* fortale til læseren (s. 84), siden præsteembedets opgaver, der ganske vist blev lettet noget efter det kongelige skulderklap i 1683. Den fysiske ramme var studerekammeret og det efterhånden store privatbibliotek.⁹ Syv rejste ikke. Han forlod faktisk aldrig Sjælland, så vidt vides.¹⁰

Syvs stilling var tilbagetrukket og provinsiel, men det betød ikke, at hans virksomhed var uden intellektuel dynamik. Han besøgte og lånte bøger fra andre (privat)biblioteker, fx Ravns og Anne Gøyes adelsbibliotek (senere kendt som Karen Brahes bibliotek), som begge takkes herfor i *Betenkningerne* (s. 118). Og nok så vigtigt deltog han i netværk bestående af både lærde i Danmark-Norge (fx sjællænderne Ravn, Lavrids Kok og Jørgen Sorterup samt Tormod Torfæus i Stavanger) og i udlandet (fx Johannes Schefferus og Andreas Spole i Uppsala), hvad de overleverede fragmenter af hans korrespondance er vidnesbyrd om.¹¹ Givetvis som et resultat af denne kollegiale udveksling vidner *Betenkninger* om førstehåndskendskab til den allernyeste internationale sprog-/litteraturteori og digtning. Siden gik Syvs interesser i høj grad i historisk og antikvarisk retning, men katalogen over hans bogsamling viser, at han var opdateret og velforsynet med nye tryksager af enhver slags til det sidste, herunder de lærde tidsskrifter fra det 17. århundredes slutning, som skulle erstatte brevet som det centrale medium for vidensdeling (fx Leipzig-tidsskriftet *Monatliche Unterredungen einiger guten Freunde*).

Peder Syv er først og fremmest gået over i historien som 'sprogforsker' og blev i samtiden anerkendt som *philologus*, men man må være opmærksom på, at 'sprog' (og 'filologi') var brede vidensfelter i den tidligmoderne

lærdomskultur. Desuden er det værd at bemærke, at Syvs forsknings- og samlerinteresser ikke kun indbefattede ord og tekster på pergament og papir, men også 'antikviteter' (fx mønter og runeindskrifter), samt naturhistoriske oplysninger til en aldrig udgivet »Nordisk Fauna« og til Peder Kyllings bog om dansk flora *Viridarium Danicum* (1688).¹² Denne tidstypiske 'tværfakultære' polyhistorånd satte sit præg på hans omfattende bog- og manuskriptsamling og ikke mindst hans mange optegnelsesbøger. De vidner om en mand, der med Winkel Horns ord, var »optagen af alt, hvad der kom paa hans Vej og fordybende sig i alle Datidens Videnskaber«. ¹³ Den emnemæssige spændvidde prægede tilsvarende hans ambitiøse publikationsplaner, der – sikkert af samme grund – langt fra var identisk med hans publikationsliste. Af de 25 projekter, som Syv i 1682 skitserede i en optegnelse til brug for sin ansøgning om filologtitlen, blev kun tre til noget, *Grammatikken* (1685), anden del af *Ordsprogene* (1688) og *Tohundredvisebogen* (1695). Skuffeprojekterne er omtalt i Winkel Horns Syv-afhandling med enkelte smagsprøver.¹⁴ Vi savner en undersøgelse, der går i dybden med dem. Her skal spændvidden kun antydes for at påpege en karakteristisk pragmatisk dobbelthed i Syvs virksomhed. Den har med omfang, form og publikum at gøre. På den ene side har vi de store, til dels monstrøse samlerarbejder, som man plejer at fremhæve i forbindelse med 'det lærde tidsrum', på godt og ondt, fx udkastene til den danske ordbog og nationalbibliografien (»Bogladen«) samt de løsere idéer til en kirkehistorie og en kommenteret udgave af landskabslovene. På den anden side har vi de små, populært anlagte håndbøger, fx en formularbog (dvs. en håndbog i brevskrivning) og en »Medicina Veterinaria« på dansk, der også skulle omfatte »Andet til Huusholdning tienligt«. ¹⁵ *Betænkningerne* hører til det sidstnævnte kultur- og videnskabsformidlende spor i forfatterskabet. At de overhovedet tog (bog) form, må opfattes som et afvigende træk ved dem blandt Syvs arbejder i det hele taget.

3. Sprog- og litteraturvidenskab anno 1663

Den følgende korte gennemgang vil udelukkende udpege nogle karakteristiske, til dels innovative forestillinger og greb hos Syv. Hans bredt anlagte bog skal ikke gennemgås i dens mange detaljer her.¹⁶ Et pædagogisk overblik over skriftets indhold giver den berømte kobberstukne billedfrise på titelbladet. Med en kombination af allegori og håndfaste tematiske slagord fungerer den som en indholdsfortegnelse (jf. fig. 1).

Fig. 1: Betænkninger (1663), titelblad. (Bogens mål er 15,8 x 8,8 cm). Billederne modsvarede bogens 11 afdelinger: 1) Om Sprogene i Aldmindelighed, 2) Om det Cimbriske Sprogs ypperlighed og vide udbredelse, 3) Om Sprogenes Lighed og Ulighed, 4) Om det Cimbriske Sprogs uddykkelse i almindelighed, 5) Om Bogstavene, 6) Om Skrive-rigtighed, 7) Om Fremmede Oord, 8) Om en Ordbog eller Glosebog, 9) Om Tallene, 10) Om Egne Navne, 11) Om Poeteri hoos de Cimbrer. Dertil kommer et omfangsrigt »Anhang af Vers om adskillige ting«.

Et gennemgående træk ved Syvs videnskabelige betragtning kommer til udtryk allerede i de første sproghistoriske afdelinger, nemlig en jordbunden fornuft, der nødvendigvis måtte komme på kant med tidens ofte fantasifulde (tilbage)dateringer af folkesprog og dialekter. Fremstillingen bliver i lige så høj grad en polemik mod fantasifuld videnskab som en begrundelse af det gamle cimbriske sprog. Syv begynder, helt efter bogen, mere præcis Bibelen, med det adamitiske ursprog, og opstiller, som det sig hør og bør, en sproglig kronologi, hvor cimbrisk (germansk) regnes for »et af de ældste herkommende fra Babel« (s. 92). At det skulle være det allerældste på grund sine mange énstavelser, som hollænderen Johannes Beccanus Goropius (1519-72) havde villet det, accepterer han dog ikke og henviser i den forbindelse til det kinesiske sprog (ibid.). Også Goropius' påstand om, at cimbrisk skulle være særligt ypperligt på grund af dets »mange oord, som kunne vendes om og læses tilbage«, dvs. palindromer, holder Syv ud i strakt arm med en karakteristisk vending: »Hvilket jeg lader staa ved sit værd« (s. 95). Det er dog først og fremmest tidens excesser i den etymologiske metode, Syv polemiserer imod (særligt i 3. afdeling).¹⁷ Han slår selv det, der med moderne briller ligner skæverter et par steder undervejs, fx Donau af »Dane-aa« (s. 102) og Frygien af Friggs rige (s. 98), men han maner ellers polemisk og underholdende til besindighed i en kritik af bl.a. Bertil Knudsen Aqvilonius' forestillinger om det danske sprog som oprindelsen til de klassiske (i *Ad poëticam Danicam deductio*, 1641):

Saa uddyder een nu det Grædske af det Danske, nu tvert om igien (c) Een giver for at Homerus haver skreved Tydsk; Een anden nyli- gen at hans stiiil er Hebraisk, ja hvorfor ikke Mexisk (d) og Rot- vælsk.

[noter] (c) B. Can. Aqvilon. lib. impress. [bog trykt] Hafniæ, 1641. Hvor hand og viser at de Græker komme overeens med os i skik, levnet, egne navne, maader at tale med oam. [dvs. talemåder og andet mere] (d) Lingva Mexicana (s. 108).

Som det fremgår, knyttede de sproghistoriske teorier også an til almen historie og folkepsykologi, hvorfor den etymologiske metode var yndet blandt patriotiske historikere på jagt efter et tidligt udgangspunkt. Mere berømt (og berygtet) end Aqvilonius havde Goropius i *Origines Antwerpianae* (1569) med etymologier som skyts hævdede, at der blev talt Antwer-

pen-dialekt (brabantisk) i paradiset, som også kunne lokaliseres til Brabant-regionen. Og i Syvs samtid argumenterede Olof Rudbeck d.æ. med værket *Atlantica* (1679-1702) i gøticistisk ånd for, at Sverige var kulturens vugge og svensk det adamitiske sprog. I det følgende århundrede blev der rejst heftig kritik af de store teorier. Fx opfandt Leibniz udtrykket ‘goropizieren’ efter Goropius (i *Nouveaux essais sur l’entendement humain*),¹⁸ mens Holberg gjorde nar ad Rudbeck (bl.a. i *Peder Paars* og senere, endnu mere udførligt i epistel 193). Selv om Syv i *Betenkninger* mest forholder sig punktuelt – og slet ikke ideologikritisk – til metoden, er det interessant, at der således kan drages en parallel fremefter.

Generelt griber Syv, trods den udtalte patriotiske dagsorden, de sproglige problemer pragmatisk an, fx omkring brugen af fremmede ord og stavemåder. Hvis ordene bedre kan forstås på latin eller fransk, bør man bruge dem sådan (s. 125-26). Derfor skriver han ‘cimbrisk’ og ikke ‘kimbrisk’! I det hele taget er Syv opmærksom på almindelig sprogbrug og sædvaner. »Dog faar mand og her lade brugen noget raade« skriver han med en typisk formulering i afdelingen om ‘skriverigtighed’ (s. 133 omkring spørgsmålet ‘kk’ eller ‘ck’, ‘trykker’ eller ‘trycker’). Syv er generelt på det rene med, at sproget bruges forskelligt afhængigt af medium (skrift eller tale) og kontekst. Nu om dage ville man tale om sociolingvistik, som Vibeke A. Pedersen har påpeget.¹⁹ Man skal vide, siger han,

at i alde lande er de samme sprog, nu højt og siirligt, nu lavt og gemeent [dvs. almindeligt]. Hint bruges i de fornemste stæder og trykkerierne; dette i gemeen snak og blant almuen (s. 168)

Citatet leder naturligt frem til den litterære del af *Betenkningerne*, der imidlertid ikke kan skilles fra den sproglige. For med denne konstatering af forskellige sproglige stillejer eller diskurser giver Syv, trods tendensen til relativisme, alligevel det digteriske sprog en forrang: »Ingen kand ret være et sprog mægtig, med mindre hand er kyndig i dets Poeter« (ibid.). Mens sprogbrugerne således skal læse poesi, skal poeterne på den anden side være sig deres ansvar som særligt privilegerede sprogbrugere bevidst og ikke alene ‘uddyrke’ sproget, især ved studiet af den ældre digtning, som *Betenkningerne* giver en oversigt over (afdeling 11), men også *opdyrke* det, altså slet og ret opfinde nye ord: »sine egne affødde« (s. 150). Flemming Lundgreen-Nielsen har i en rehabiliterende gennemgang af den oversete 11. afdeling givet en fin perspektivering af forholdet mellem sprog- og litteraturbetragtning hos Syv, med udgangspunkt i det kobber-

stukne titelblads første og sidste billedfelter (1 og 11). Det sidste felt med bierne, der »gafne og glæde« (fra Horats' *Ars Poetica*, v. 333) er svaret på det første felt, hvor håndværkere »af Hofmod« opfører Babelstårnet: »Nyttig og frydefuld poesi træder således i stedet for de gamles syndige himmelstræben«. ²⁰ Dette er baggrunden for det lidt overraskende faktum, at digtekunsten optager næsten halvdelen af pladsen i *Betænkninger* efter Lundgreen-Nielsens opgørelse, når man, vel at mærke, inddrager »Anhang af Vers om adskillige Ting«, nemlig 96 af originalens 200 sider. ²¹ Anhanget kommer vi tilbage til.

4. Sprogpatriotisme fra Tyskland

Syvs bog er et af de mest berømte vidnesbyrd om 1600-tallets danske sprogpatriotisme, ofte indrammet med svaret på det retoriske spørgsmål, om det da ikke var bedre at studere græsk og latin: »Men mig bør jo først at vide mit fæderneland og dets sprog nogen ære« (s. 81). Her som overalt er Syvs ideologiske forsvar (eller til tider angreb) formuleret behersket, men bestemt, med så meget desto større effekt. Målet var at give dansk berettigelse og anerkendelse, samt flere og dygtigere sprogbrugere. Midlerne til sproglig 'uddyrkelse' er bl.a. etymologi og sproghistorie (til forankring og legitimering), ortografi og leksikografi (til smidiggørelse og udvidelse), litteraturhistorie og metrik (til aktivering og fornyelse) samt endelig læsning af modersmålet.

Det særlige ved Syvs sprogpatriotisme er, at den er udtrykt på dansk. Han havde hjemlige forgængere, hvoraf nogle er nævnt indledningsvis, men i det hele taget var den danske bevægelse som bekendt inspireret af fremmede idéer og tiltag, særligt det tyske adelsnetværk og udgiversamfund, Det Frugtbringende Selskab (1617 ff.), var en vigtig impuls for danske ligesindede; det var på sin side inspireret af det italienske *Academia della crusca* i Firenze (1583 ff.). ²² Syv henviser flere steder direkte til det tyske selskab (fx s. 82 og 124), men særligt ét medlem går igen i fodnoternes litteraturhenvisninger, nemlig digteren, oversætteren og sprogvidenskabsmanden Georg Philipp Harsdörffer med sit latinske *Specimen philologiæ Germanicæ*, 1646. Den er ingen almindelig kilde, som litteraturhistorikeren Julius Paludan har påvist, men et vigtigt forbillede, både hvad angår den overordnede komposition (selv om Syv har en anden ordning af afdelingerne og én færre end Harsdörffer) og indholdet. ²³ For det første henter Syv lokale argumenter hos Harsdörffer. Et eksempel, som Paludan ikke anfører,

er det centrale sted, hvor digtningens nødvendighed for sproget uddybes. Her fremfører begge den romerske historiker Tacitus som kilde til en tidlig udfoldet germansk litterær kultur (Syv: 11. afdeling, s. 124-125; Harsdörffer: 9. afdeling).²⁴ For det andet låner Syv centrale forestillinger og projektidéer fra den tyske forfatter, fx nødvendigheden af en ordbog til hensigtsmæssig fremme af modersmålet. Marie Bjerrum har imidlertid påpeget, hvordan Syv i forbindelse med udviklingen af idéen frigør sig fra Harsdörffer.²⁵ Den tyske impuls var dog nok så vigtig. Der er tale om samme projekt, som Matthias Moth, håndfast og kyndigt, overtog styringen af fra slutningen af 1690'erne og udbyggede til sin omfangsrige og banebrydende danske ordbog. Den ser snart lyset for første gang i den digitale udgave, der forberedes af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Endnu et par eksempler på, hvordan Syv direkte og indirekte forholder sig til Harsdörffer, skal fremhæves. Dels fordi de *ikke* er fra *Specimen* og således viser en generel optagethed af tyskerens forfatterskab. Dels fordi de peger på, hvordan de to temperamentsmæssigt både gik hånd i hånd og adskilte sig fra hinanden. Syvs fortale og afdeling »Om Skriverigtighed« maner teoretikerne til besindighed, så akademiske stridigheder ikke kommer til at overskygge de praktiske opgaver, der lå og ventede på sprogfolkene: »der [kan] vel sees noget gennem fingre, saa at aldtning ikke skal lide skade og tiid-spilde i de høje og vigtigere studeringer«. I sin poetiske lærebog *Poetischer Trichter* (1647-53) – en poetisk »tragt« – har Harsdörffer helt parallelle overvejelser.²⁶ I samme værk forholder forfatteren sig til de antikke, hedenske guder og guddomme og det prekære spørgsmål om, hvad man skal kalde dem: »der heydnischen Goetzen Namen [afgudsnavne], die ein Christlicher Poet billich vermeiden, und sie auch nicht in dem Munde führen soll, als zur Verachtung«. ²⁷ Langt fra denne uforsonlige holdning er Syvs nøgterne behandling af spørgsmålet (§ 95 i den poetologiske 11. afdeling):

De afgudiske, fremmede og udi gemeen ubekiencte Egne-navne, hvilke de Hedenske Poeter bruge, kunde vel hoos os Christne afskaffes og bruges, Sool, Maane, Hav, Vejr oaf [og andre flere] langt Christeligere i steden for de Hedenske Guders nafne, Phoebus, Cynthia, Neptunus, Æolus (s. 200)

Syv stiller blot forsigtigt forslaget. At han er tilbøjelig til at se igennem fingre med lidt spredt poetisk afgudsdyrkelse, forstår man af fortsættelsen, hvor to yderfløjssynspunkter repræsenteret ved yderligere et par pro-

minente medlemmer af Det Frugtbringende Selskab kommer til orde: Martin Opitz, der accepterede brugen med henvisning til gamle kristne poeters praksis, og Johannes Rist, der ønskede, at hans ældre vers, hvor guderne bar hedenske navne, var brændt op.²⁸

Forskellene mellem den danske og den tyske sprogpatriot kan aflæses allerede ved en sammenligning af bøgernes åbningsbilleder. Hvor kommunikationen på Syvs titelblad er munter, klar og pædagogisk, er Harsdörffers frontispice med fremstillingen af den fælles kraftpræstation, som

Fig. 2: Georg Philipp Harsdörffer: *Specimen Philologiae Germanicae ...* (1646), frontispice. Kilde: Wikipedia Commons. Distikonet, der fungerer som bogens motto, er af den tjekkiske pædagog og humanist J.A. Comenius (*Novissima lingvarum methodus*, 1648) og lyder i (prosa)oversættelse: »Således vil vedholdende arbejde forstærke vort sprogs grundvold, når hænder omhyggeligt forenes«.

sprogsagen krævede, mere massiv og dunkel i sin fortættede emblematik. Selv ved hjælp af et ledsagende digt til forklaring af scenen på frontispicen, er billedet svært at forstå, som den tyske sproghistoriker Markus Hundt har påpeget.²⁹ På den anden side er den tyske miljøskildring mere realistisk end i den danske tegneserie. Slottene og kirkerne, der tårner op i baggrunden, minder eftertrykkeligt om den tyske sprogbevægelses politisk-moralske forbindelser til adel og gejstlighed, hvad der imidlertid ikke letter stemningen.

5. Kulturformidling

Harsdörffers *Specimen* var teoritug («theorielastig») ³⁰. Dens adressater var de lærde, hvad allerede følger af, at den er forfattet på deres *lingua franca*, latin. Syvs *Betenkninger* var tiltænkt et andet publikum. Den er en populær, kultur- og videnskabsformidlende håndbog.

I sin formidling af det store stof undgår Syv helst teoretiske diskussioner, eller også præsenteres de pointeret og anskueligt som i tilfældet med de antikke gudenavne. Fodnoterne har forklarende oplysninger af videnskabelige og lærde udtryk, fx ‘codex’, ‘comédie’, ‘tragedie’, ‘maccaronisk’, eller oplysninger om latinske termini technici for Syvs danske oversættelsforslag, fx ‘dictionarium’ for ‘glosebog’ og ‘lingua mexicana’ for ‘mexisk’. Ellers anvendes de mest til dokumenterende litteraturhenvisninger. Selv om en del henvisninger til Harsdörffer og givetvis også andre forfattere mangler, er Syv gennemgående flittig til at kreditere andre for fornuftige synspunkter og rose deres fortjenester. Udeladelserne er næppe sket af ond vilje. Måske har Syv tænkt, at en konsekvent skyldig hensyntagen og dermed et voksende noteapparat ville rykke ved fremstillingens karakter. Et vanskeligt genrehensyn, som senere tiders forfattere af formidlende fagbøger også har skullet taget stilling til, og hvor de bedste har prioriteret fremstillingens form og flow højere end videnskabelig akribi (fx Ludvig Holberg og Georg Brandes). At genren ikke rigtig var etableret på dansk endnu, gjorde Syvs overvejelser så meget desto vanskeligere.

Påfaldende nok er det ikke Harsdörffers *Specimen*, der henvises mest til i *Betenkninger*, men den (plat)tyske satiriker Johann Lauremberg, der både kan være sjov og skarp, bliver man mindet om. Den sprogpolitisk bevidste Johann Lauremberg anvendes ikke alene til at krydre fremstillingen med, men også til at forankre de sprogteoretiske spørgsmål i en

genkendelig virkelighed. I overvejelserne om brug af fremmedord (7. afdeling) trækkes der i samme hensigt ikke alene på Lauremberg (»en skoffikker arm hand vil nu Schuster hæde« osv., s. 146), men også på en anonym kirkebetjent, hvis latterlige brug af fremmedord Syv har hørt og noteret sig (»i dag *marcherer* de til alteret, som i gaar fik *perdon* paa deris synder«, s. 145).

Et vigtigt greb i Syvs videnskabsformidling er desuden den introducerende sammentrængning af de mange og vidtbeskrevne vidensfelter, som fremstillingen dækker. Et godt eksempel er §§ 29-34, hvor Syv over tre-fire sider giver en letfattelig indføring i runealfabetet og -forskningen. Han trækker i den forbindelse veksler på Ole Worms »herlige Skrift om Runebogstaverne, hvor af meget i dende Afdeeling er taget« (s. 121, note a), dvs. Worms *Danicorum Monumentorum libri sex* (1643), en latinsk foliant, som de færreste havde råd og evner til at konsumere. En lignende kondensering af et stort stof er den mini-metrik, som Syv præsenterer i §§ 87-95 ved hjælp af dansk og tysk speciallitteratur. Af den vil Syv forbigå noget »og en deel dis kortere erindre« (s. 193).

Korthed er i det hele taget nøgleordet i Syvs formidlingsstrategi og genreovervejelser. Han siger det selv, klart og koncist, i fortalen »Til læseren«: »Jeg beflitter mig paa korthed. En liden bog kjøbes og læses af mange, men en stor af faa« (s. 82). Fortalen befatter sig i det hele taget mere med den slags spørgsmål end med bogens emne, sprogsagen, men de to forhold – 'uddyrkelsen' af sproget og kulturformidlingen – er på den anden side tæt sammenvævet hos Syv.

Betenkningers karakter af håndbog og Syvs interesse for tidens håndbogs litteratur er ikke rigtig blevet belyst, selv om der er tale om vigtige aspekter til forståelsen af hans forfattervirksomhed. I listen over »de fornemste Danske bøger« i § 37 (foruden de ældre og nyere poetiske, der er anført i §§ 84 og 100) optræder ikke alene bibeloversættelser og historiskrivning, men også »Regnebøger« og en »Ny huusholdnings bog. J. Holstis. 4to« (s. 118). Der er tale om den alsidige forfatter og boghandler Jørgen Holsts (d. 1663) *Oeconomia Nova eller nødvendige Beretning oc Anledning, hvorledis en gandske Huuszholding paa det nytteligste oc beste [...] kand anstillis* (1648). Det er formodentlig denne lille bog (41 sider), som Syv sendte til vennen Ravn i 1682 sammen med manuskriptet til *Betenkninger* (jf. indledningen), eller et samleværk fra 1649, der foruden husholdningsbogen indeholdt yderligere otte praktiske skrifter, forfattet eller oversat af Holst: om at passe have, lave konfekt, holde bier osv.³¹ I udlandet bugnede bogmarkedet med den slags hånd- eller gør-det-

selv-bøger, mens boomet i Danmark tilsyneladende var mere begrænset.³² Med sin sprog- og litteraturvidenskabelige introduktionsbog ville Syv udfylde et af de huller i den danske boglige kultur, som han med Flemming Lundgreen-Nielsens ord »havde syn for«, og som han »føjte det som en pligt at fatte mange planer til udfyldelse af«. ³³ De tidligere nævnte udkast til håndbøger blandt Syvs papirer skulle udfylde andre af hullerne.

Hvad angår håndbogslitteraturen, var Holst en lokal pioner, der gav genren fodfæste herhjemme. Den mest oplagte internationale model- og parallelfigur for Syv som kulturformidler var Harsdörffer. Han forfattede også håndbøger, der i modsætning til Syvs også blev færdiggjort og trykt. Poetiklærebogen *Der poetischen Trichter* er allerede nævnt ('tragt' må forstås som et teknisk hjælpemiddel til hurtig og sikker bearbejdning af sprog til digtning). Desuden kan man fremhæve koge- og stegebogen *Vollständiges Trincir-Büchlein* (1640), der af Syv blev fremhævet som »ikke unyttig for Ungdommen«, ³⁴ samt en brev-, titular- og formularbog (*Der Teutsche Secretarius*, 1656-59), som er et sandsynligt forbillede for Syvs tilsvarende projekt (*Itzige [nuværende] Tiids Secretarins ... En ny og fuldkommen formular*). ³⁵ I den nyere udforskning af Harsdörffers mangesidede, men sammenhængende virksomhed har man i stigende grad rettet opmærksomheden mod håndbøgerne, hvis hovedfunktion ifølge Markus Hundt er en formidling af 'kulturteknikker/kulturviden'. Selv om de sprogpoltiske problemstillinger her træder i baggrunden til fordel for behandlingen af specialemler, må de ses som led i samme bestræbelser. »Spracharbeit« taler Hundt overgribende om med et samtidigt tysk udtryk. Bøgerne er anvisninger på 'passende kommunikation'. ³⁶ Der skal tales tysk i køkkenet og ved middagsselskabet, skrives tysk i breve og i digte. Syvs kultiveringsbestræbelser kan udvides tilsvarende, selv om de var mindre elitære end hos Harsdörffer og Det Frugtbringende Selskab. ³⁷ Uddyrkelsen af sproget var blot et middel til at få dansk til at gøre sig gældende på stadig flere kulturelle områder.

I *Betenkninger* handler det først om fremmest om at højne den danske boglige kultur, og i den henseende er den til dels en gør-det-selv-bog. Andre skal også på banen! Der skal skrives flere gode bøger i stil med dem, han anfører på sine tre boglister. Desuden ansører Syv oversættelser af gode udenlandske bøger til glæde for dem, der kun kan dansk, og ungdommen, der vil tilegne sig kundskaber i andre sprog. Syv angiver princippet for arbejdet med en oversættelsesteori, der er koncis og fremstår »fuldt moderne« (Paulli): ³⁸

mand kunde ikke her gandske binde sig til oordene, eftersom hvert sprog haver sine egenskaber, og det som falder vel i et sprog, klinger ikke strags saa vel i et andet; og jeg holder dend oversættelse for dend beste, hvilken ikke holdes for nogen oversættelse, alding skal og her være klart og siirligt (s. 113)

Syv havde selv adskillige oversættelsesprojekter på programmet, som ikke blev til noget.³⁹ I en lidt udvidet forstand kan man hævde, at al hans virksomhed, både trykt og utrykt, var udtryk for oversættelse eller formidling. Han havde altid et forlæg, et ældre dansk eller et moderne udenlandsk. Det skulle ikke undre, om han ikke også havde sin oversættelsesteori et sted fra.⁴⁰ Men den lyder godt, og lever da fuldkommen op til sit eget princip. Ligesom bogen som helhed gør det med sin tilpasning af Harsdörffer til dansk og danske forhold.

Syv vil også have poesi på modersmålet. Han går selv forrest med sit »Anhang« og dets 114 eksempler på forskellige vers- og strofeformer. Der er et lidt skismatisk forhold mellem på den ene side Syvs ambitioner om at formidle bredt og på den anden side de meget skrappe krav til den gode poet, han opstiller. »Af en Poet udkreves synderlig medfødt artighed, lærdom og øvelse« (s. 201), dvs. talent, læsning af mange gode bøger og studiet af de antikke poeters håndværksmæssige greb. Dertil kommer den omstændighed, som ifølge Flemming Lundgreen-Nielsen foregriber en romantisk inspirationsæstetik, at en poet »ikke [kan] skrive, naar hand vil, men naar hand kand« (s. 204).⁴¹ Det er med andre ord ikke alle og enhver, der kan gøre det selv. Almindeligt interesserede har da kunnet nøjes med at lystlæse. De har så for én bogs pris fået en fagbog og en digtsamling.

6. Afslutning

Det efterhængte poetiske eksempel-katalog selvstændiggør sig lidt fra helheden. Man får den tanke, at Syv også har villet vise, at han kunne digte. Det antikke ideal om *poeta doctus*, den lærde digter, levede i bedste velgående i 1600-tallet. For at være digter skulle man være lærd, for at være lærd skulle man være digter. Der er ikke ret mange, der mener, at Syv så faktisk var en god digter. »Anhanget« bliver som regel kun fremhævet for, at det giver de tidligste eksempler på dansksproget hyrde- og epigramdigtning. Det er ikke svært at forstå, at epigrammet må have tiltalt Syv,

der jo med Horats ville have, at digtningen skulle »gavne og fornøje«. Et af samlingens bedste digte, »Politisk, som det nu bruges«, er da også et epigram. Det synes, som om der her er noget på spil og om ikke liv, så i hvert fald en mening om livet:

Andet synes, andet være,
Andet gjør' og andet lære,
Andet meen' og andet tale,
Aldting falskt med farve male,
Aldting lov' og alding hage
Aldting tænk' og alding mage
Til sit gavn blant ond' og gode.
Det er nu politisk mode.
(nr. 40, s. 233)

Digtet forankrer Syv i 1600-tallet i modsætning til den mere og mere politiske modernitet, der gryede; man kan umiddelbart forbinde den lærde Syv i studerekammeret med en modposition til alt 'politisk', dvs. det 'træske', 'gennemdrevne' ifølge Moths samtidige ordbog, og man er tilbøjelig til at sætte den epitete, der altid knyttes til hans navn, 'lærd', i modsætning til denne verdensklogskab.

At digtet, ganske typisk, viser sig at være en oversættelse – af et Friedrich von Logau-epigram, »Heutige Welt-Kunst« – giver anledning til afslutningsvis at knytte et par ord til den særlige form for videns- og kulturproduktion, som kendetegnede Syvs lærdom.⁴²

Den tyske mediehistoriker Friedrich Kittler har talt om den 'endeløse cirkulation', der prægede den lærde republik i tiden før oplysningen, altså videnskabelig kommunikation uden ny vidensproduktion som grundlag og uden forestillinger om en ekstern målgruppe.⁴³ Man kan forbinde stort set al Syvs lærde virksomhed med første led i beskrivelsen (om vidensproduktionen). Der er stort set intet originalt ved den, ingen selvstændige projektidéer eller synspunkter, der stikker af. Og flyvehøjden er jo desuden lav i hans skrifter, når man sammenligner bagud med A.S. Vedel, fx indledningerne til deres visesamlinger, som Flemming Lundgreen-Nielsen har gjort,⁴⁴ for ikke at sige fremefter til Holberg. Det er et klassisk greb i litteraturhistorierne: Ak, hvor forandret! Kittlers andet led (om vidensdistributionen) passer dog kun delvis på Syv. Til dele af hans lærde studier knyttede der sig jo en oversættelses- og formidlingsvirksomhed, som skulle udbrede lærdommen i en bredere national sammenhæng.

Denne ambition om popularisering af viden peger på en slags kontinuitet mellem lærdom og oplysning, 1600-tal og 1700-tal. Noget, der i virkeligheden var en bombe under det grænseoverskridende faglige fællesskab i *respublica litteraria*, kan man tilføje.

Betenkninger var en pragtpræstation i henseende til popularisering, formidling og oversættelse. Også Logau-fordanskningen er fin! Imidlertid fik Syv ikke realiseret ret mange af sine projekter siden hen. Blandt hans papirer på Det Kongelige Bibliotek har vi som nævnt et eksemplar af bogen, som Syv har gjort marginbemærkninger i og noteringer på gennemtrukne hvide blade. Man opfatter den som regel som forlægget til en revideret udgave af *Betenkningerne*, men det er der ingen direkte holdpunkter for hverken i eller uden for manuskriptet. Man kan lige så vel forestille sig, at Syv bare har anvendt den som en fortsat optegnelsesbog om det cimbriske sprog. Der er i så fald tale om en remediering af bogen til manuskriptkulturen, et diskret skridt tilbage i medieudviklingen, der for så vidt afspejler Syvs langsomme retræte som kulturformidler. Endeløs cirkulation ...

Noter

1. »Libellos simul mitto duos diversæ materiae. Alter enim, qvomodo qvis pecunia, alter qvomodo lingua patria ditescere possit, docet. Hunc igitur, qvi manuscriptus est, mitto, et permitto tuo iudicio, rogatus ab avtore, qvi æqve tuus est amicus, atqve ego«. Brev af 18. august, 1662, cit. efter Holger Fr. Rørdam: »Hans Mikkelsen Ravn. Et Bidrag til den danske Litteraturhistorie i 17de Aarhundrede« i *Historisk Tidsskrift*, bd. 3., rk. 4, 1865-1866, s. 583. Min oversættelse.
2. I det følgende henvises der – i den løbende tekst – til udgaven i *Danske Grammatikere fra Midten af det syttende til Midten af det attende Aarhundrede*, v. Henrik Bertelsen, bd. 1. København, 1979 [1915], s. 73-272.
3. Poul Jensen Colding: *Dictionarium Herlovanianum*. København, 1626, s. [(:)2v]. Peter Zeebergs oversættelse, <<http://renaessancesprog.dk/ordboger/om-ordboegerne/poul-colding-1626/titel-og-forord-paa-dansk>>. Den latinske originaltekst er tilgængelige sammesteds.
4. Rasmus Bartholin: *Tale om det danske Sprog*, v. C. Behrend. København, 1914 (= *Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning*, nr. 97), s. 7. Den latinske original er optrykt i *Danske Grammatikere*, bd. 1, s. 1-33.
5. Hans Mikkelsen Ravn: *Ex Rhythmologia Danica Msc. Epitome Brevissima* i *Danske Metrikere*, v. Arthur Arnholtz m.fl., bd. 1. København 1953 [1649], s. 150-153.
6. Behrend (1914), s. [3].

7. Jørgen Sorterup: »Ligprædiken over Peder Syv, 1702«, v. Viggo J. von Holstein Rathlou i *Danske Studier 1909*, s. 38.
8. De biografiske oplysninger er mest hentet hos Fr. Winkel Horn: *Peder Syv. En litterærhistorisk Studie*. København, 1878, særligt s. 9-37.
9. En katalog fra auktionen over Syvs bøger efter hans død er bevaret, *Catalogus Librorum beati Domini P. Septimii*. København, 1702.
10. Mange andre af samtidens fremtrædende lærde og digtere kom imidlertid heller ikke udenlands, Kingo, Anders Bording og Peder Terpager fx, som Flemming Lundgreen-Nielsen har påpeget, jf. »Anders Sørensen Vedel og Peder Syv. To lærde folkevisseudgivere« i Lundgreen-Nielsen & Hanne Ruus (red.), *Svøbt i mår. Dansk Folkevisekultur 1550-1700*, bd. 4: *Lærdom og overtro*. København 2002, s. 273-274.
11. Syvs korrespondance med Schefferus inddrages i Harald Ilsøe: »Lærde forbindelser mellem Danmark og Sverige ca. 1660-1720. Breve, bøger, besøg« i Erland Kolding Nielsen m.fl. (red.): *Bøger, biblioteker, mennesker. Et nordisk festskrift tilegnet Torben Nielsen*. København, 1988, s. 556-662. En optegnelse bagest i Syvs arbejdsseksemplar af *Betenkningerne* (med gennemtrukne hvide blade til noteringer) refererer en brevveksling 1680-81 om svensk filologisk litteratur med astronomen Spole, Det Kongelige Bibliotek: Rostg. 47 8vo, s. 479 ff. Det har i øvrigt ikke været billigt at holde sig ajour i Den lærde republik. I sin motivering af ansøgningen om 'filologstøtte' henviser Syv til sin store »Omkostning paa Korrespondents«, jf. Horn (1878), s. 31.
12. Jf. Svend Dahl: »Peder Syv som Zoolog. Et gammelt Udkast til en 'Nordisk Fauna'« i *Danske Studier 1909*, s. 51-68.
13. Horn (1878), s. 180.
14. Op.cit., s. 170-183 og Jens Bjerring-Hansen: »Peder Terpagers og Peder Syvs Boglader og den bibliografiske diskurs i lærdomskulturen o. 1700« i *Danske Studier 2012*, s. 35-36.
15. Rostgaard 161, 4to.
16. Horn (1878) giver et udførligt resumé af bogen, s. 59-78. For en mere pointeret gennemgang – med særlig interesser for »Syvs visepoetik« og i det hele taget digtning i værket – henvises der til Lundgreen-Nielsen (2002), s. 279-293.
17. Om etymologistudier før Syv, jf. R. Paulli i Vilh. Andersen & Carl S. Petersen: *Illustreret Dansk Litteraturhistorie*, bd. 1, København, 1929, s. 862-65.
18. Zachary Sng: *The Rhetoric of Error from Locke to Kleist*. Stanford, 2010, særligt s. 47-56.
19. Klaus P. Mortensen & May Schack: *Dansk litteraturs historie*, bd. 1. København, 2007, s. 312.
20. Lundgreen-Nielsen (2002), s. 280.
21. Ibid.
22. 'Crusca' betyder klid. Som det fremgår, er kultiveringsmetaforikken overalt gennemgående. Syv trækker store veksler på den, og Svend Lindahl har også fundet den i Rasmus Bartholins tale om det danske sprog – sammen med et

- muligt antikt forlæg, nemlig en Vergil-maxime, der opfordrer til at opdyrke den italiske bondejord: »Labor improbus omnia vincit«, dvs. 'arbejde overvinder alt'. »Begge ville kultivere et i fædrelandet uopdyrket område«, Svend Lindahl: »En Vergil-reminiscens hos Rasmus Bartholin« i *Danske Studier* 1991, s. 198.
23. Julius Paludan: *Fremmed Indflydelse paa den danske Nationalliteratur i det 17. og 18. Aarhundrede*. København, 1887, s. 403-05.
  24. Georg Phillipp Harsdörffer: *Specimen Philologiae Germanicae*. Nürnberg, 1991 [1646], s. 174. Bogen fandtes selvsagt i Syvs bibliotek, jf. *Catalogus ...* (1702), duodecimo-afdelingen, nr. 147.
  25. Marie Bjerrum: »Peder Syvs danske ordbog« i *Sprog og Kultur* XX, 1958, s. 54-55.
  26. »Diese und dergleichen Sprachkünstige Fragen solle die belobte Übung verhoffte höchste Vollkommenheit unsere Teutsche Sprache nicht hindern oder zu rücke halten«, Georg Phillipp Harsdörffer: *Poetischer Trichter ...*, bd. 2. Nürnberg, 1648, upag. og usig., forordets tredjesidste side. Bogen indgår i Syvs bogauktionskatalog, jf. *Catalogus ...* (1702), duodecimo-afdelingen, nr. 158.
  27. Op.cit., s. 14.
  28. Det skal ikke glemmes, at spørgsmålet ikke kun var stilistisk og sprogpolitisk, men også juridisk med Christian IV's forbud fra 1629 mod den digteriske brug af hedenske guder og myter. Anders Arrebos søn, der udgav sin fars *Hexaëmeron* i 1661, minder læserne om i sin fortale til dem, at de hedenske gudenavne »er vor Tiids Poeter forbødet af Øfrigheden«, jf. Anders Arrebo: *Samlede Skrifter*, v. Vagn Lundgaard Simonsen, bd. 5. København, 1983, s. 15. Som Syv var digterne dog pragmatiske i spørgsmålet. De rettede sig ikke strengt efter ordren.
  29. Markus Hundt: *Spracharbeit im 17. Jahrhundert. Studien zu Georg Phillipp Harsdörffer, Justus Georg Schottelius und Christian Gueintz*. Berlin/New York, 2000, s. 73-74
  30. Op.cit., s. 74.
  31. Jørgen Holst: *Oeconomia nova paa Danske, med andre hosføyede Tractater*. København, 1649. Husholdningsbogen er kun kendt fra dette samleværk.
  32. Jf. Charlotte Appel: *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark*, bd. 1. København, 1994, s. 574-576 og Roger Chartier: *The cultural uses of print in early modern France*. New Haven, 1997, s. 247-249.
  33. Lundgreen-Nielsen (2002), s. 273.
  34. I sit manuskript til en kommenteret nationalbibliografi, *Den danske Boglade*, Det Kongelige Bibliotek: Rostg. nr. 151, 4to, s. 48, jf. Bjerring-Hansen (2012), s. 40.
  35. Brev- og formularbogen indgår som anden del af ovennævnte optegnelsesbog, Rostg. nr. 151, 4to, s. [221].
  36. Hundt (2000), s. 179.
  37. Ferdinand van Ingen har med udgangspunkt i en række programskrifter argumenteret for, at det egentlige mål for Det Frugbringede Selskab var en

- genopretning af gamle dyder og normer, jf. Ferdinand van Ingen: »Die Sprachgesellschaften des 17. Jahrhunderts. Versuch einer Korrektur« i *Daphnis* 1, 1972, s. 14-23. Med tanke på det tyske selskabs eksklusivitet og tætte adelige tilknytning kan en sådan socialhistorisk indramning ikke overføres til de danske forhold.
38. Andersen & Petersen (1929), s. 887.
  39. Jf. Horn (1878), s. 68-73 samt s. 170-171.
  40. Judichær forfægtede i sin *Prosodia Danica* tilsvarende en fraseologisk snarere end en ord-til-ord oversættelse, jf. Erik Dal: *Indledning til Judichær = Danske Metrikere*, bd. IIA (København, 1960), s. 216-217. Bogen kan Syv imidlertid ikke have kendt, da den først kom i 1671. Måske er de mulige internationale inspirationskilder, som Dal foreslår til Judichær, også Syvs.
  41. Lundgreen-Nielsen (2002), s. 289.
  42. »Anders seyn und anders scheinen, / Anders reden, anders meinen, / Alles loben, alles tragen, / Allen heucheln, stets behagen, / Allem Winde Segel geben, / Bös und Guten dienstbar leben; / Alles Thun und alles Tichten / Bloss auff eignen Nutzen richten: / Wer sich dessen will befeissen, / Kan Politisch heuer heissen«, epigram nr. 71 i Salomons von Golaw [pseud. f. Friedrich v. Kohlau]: *Deutscher Sinn-Gedichte Drey Tausend*, u.å. [1654], s. 210. Paludan (1887) har to andre eksempler på lån fra Logau i Syvs »Anhang«, s. 243, note 3.
  43. »Die Gelehrtenrepublik ist und bleibt endlose Zirkulation, ein Aufschreibesystem ohne Produzenten und Konsumenten«, Friedrich Kittler: *Aufschreibesysteme 1800/1900*. München, 1985, s. 12.
  44. Lundgreen-Nielsen (2002).

En dæmpet Eksplosion

Bevidsthedsrepræsentation i Tom Kristensens *Hærværk*

Af Mette Elholm Ishøy

As a result of comparative readings of Tom Kristensen's *Hærværk* (1930) and James Joyce's *Ulysses* (1922), the general perception in most current secondary literature is that *Hærværk* unfolds through the protagonist Ole Jastrau's inner world and that Tom Kristensen's way of presenting consciousness is far less pioneering than Joyce's. With Dorrit Cohn's modes of 'psycho-narration' and 'narrated monologue' which she introduces in *Transparent Minds – Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction* (1978) as theoretical basis I seek to differentiate this view. Each mode/technique describes a different way of presenting consciousness in third person fiction, although they are closely related. Throughout the paper it becomes clear that it is true that most parts of *Hærværk* relate to Ole Jastrau's mental life, but that this is only possible through the presence of an intermediary narrator who is capable of representing the protagonist's inner life through these narrative techniques. Furthermore it will be shown that *Hærværk*'s stylistic features may be different from *Ulysses*¹, but that they are not necessarily less sophisticated.

I de foreliggende behandlinger af *Hærværks* (1930) fortælletekniske forhold synes inspirationen fra James Joyces *Ulysses* (1922) og den hermed forbundne brug af stream of consciousness at være den mest tungtvejende, om end der er konsensus om, at Tom Kristensens bevidsthedsgengivelsesteknikker er langt mindre dristige og banebrydende end Joyces. Jeg søger at nuancere dette forhold ved med udgangspunkt i Dorrit Cohns begreber om psycho-narration og narrated monologue at påpege, hvordan *Hærværk*, der ikke indeholder ubearbejdede bevidsthedsstrømme eller ren indre monolog, er udtryk for en anden – men ikke nødvendigvis mindre kompleks – form for modernisme end *Ulysses*.

Hvordan kan Dorrit Cohns begreber benyttes til at kortlægge *Hærværks* komplekse psykologiske fortællerkonstruktion? Og er Tom Kristensens modernistiske skrivestil og bevidsthedsgengivelse nødvendigvis mindre raffineret end Joyces? Det er disse spørgsmål, jeg i løbet af artiklen vil søge at give et svar på.

Indledningsvis fremhæves eksempler på skildringer uden for Jastraus bevidsthed, herunder indre syn med andre af romanens karakterer, med det formål at understrege, at ikke alt i romanen knytter sig til Jastraus indre.

At læse *Hærværk* har lige siden romanens udgivelse 25. november 1930 været en udfordring. Vanskelighederne hænger sammen med, at romanen

indeholder et uhørt antal tvetydigheder og bygger på vidt forskellige og hinanden modstridende filosofiske og litterære inspirationskilder, samt at den stilistisk varierer fra den mere objektive stil over højtravende lyrisk sprog til ekspressionistiske farvelader, brug af lydord og glimtvis syntaksopløsning. Kritikere og litterater har som en konsekvens heraf foretaget en hård udvælgelsesproces og søgt at kategorisere romanen under én eller få genrebetegnelser, som fx nøgleroman, modernistisk roman, selvbiografisk roman – men ikke mindst psykologisk roman. Udviklingen i læsningen af romanen har bevæget sig fra samtidens historiske og biografiske tilgange over mod mere stilistiske læsninger. Det er denne mere fortælle tekniske tilgang, jeg bygger videre på. *Hærværks* selvbiografiske aspekt inddrages ikke, hvilket bevirker, at jeg udelukkende koncentrerer mig om fortællerens syn på Jastrau, der ikke nødvendigvis stemmer overens med Tom Kristensens. Fortællerinstansen er i lige så høj grad som de fiktive karakterer en konstruktion fra forfatterens hånd. Ligeledes skal det i forbindelse med det selvbiografiske aspekt understreges, at Jastrau er en *fiktiv* karakter, at der ikke eksisterer andre kilder til Jastrau end *Hærværk* selv, og at der dermed ikke findes noget ubearbejdet, man kan måle romanen imod.

Passager uden for Jastraus indre

Det viser sig, at Dorrit Cohns *Transparent Minds – Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction* (1978) kan belyse mange aspekter i *Hærværk* og ikke mindst kaste nyt lys over såvel romanens fortælleforhold som forståelsen af Jastraus psyke. Flere steder i sekundærlitteraturen findes den opfattelse, at stort set hele romanen foregår inde i Jastraus hoved og skildres gennem ham. Dette ses bl.a. i Hanne Marie Svendsens efterskrift til romanen fra 1964: »Ole Jastrau er selve romanens fiktive verden. Bogen, med alt hvad der ses og sanses i den, er Jastraus anskueliggjorte indre drama. Fremstillingen følger hans tanke i det øjeblik, han oplever« (Svendsen 240). Og så sent som i 2001 skrives der i *Læsninger i Dansk Litteratur*, at *Hærværk* er »eksplicit subjektiv i den forstand, at byen opleves gennem én bevidsthed, Ole Jastraus« (Jørgensen 202). Der er dog i de senere år, ikke mindst med Torben Jelsbaks nyudgivelse af romanen for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, føjet nye dimensioner til udsigelsessituationen og den stilistiske læsning. Dette vender jeg nedenfor tilbage til.

Dorrit Cohn opridser i *Transparent Minds*, hvordan bevidsthedsgengivelsen har udviklet sig gennem litteraturhistorien. Hun påpeger, at dybere indblik i fiktive karakterers indre verdener i det 19. århundrede var begrænset til jeg-romaner. Tredjepersonsromanerne havde derimod fokus på manifest adfærd, og karakterernes indre blev kun indirekte afsløret gennem talt sprog og fortællegestus, hvilket »indicate this tendency toward dramatic form« (Cohn 1978: 21), en tendens, som kendetegnede impressionismen. Tiden omkring *Hærværks* tilblivelse, modernismen og de brølende 20'ere, er på baggrund af store omvæltninger i tiden kendetegnet ved en stigende interesse for individets psykiske liv. Dette fordrede en fornyelse af sproget, og udviklingen af bevidsthedsgengivelser kan ses som en del af opgøret med den realistiske romantradition.

Som konsekvens af det syn på skildringen af Jastraus indre, der gør sig gældende i store dele af den foreliggende sekundærlitteratur, hersker der bred enighed om, at der kun meget få steder optræder en alvidende fortæller, og eksemplet med blomsterhandleren fra Nørrebro (61) er i den forbindelse det hyppigst citerede. Romanen rummer dog lignende passager i et sådant omfang, at denne opfattelse må nuanceres – eksempelvis under skildringen af et af Jastraus utallige besøg på Bar des Artistes:

Men der var ingen, der lagde Mærke til, at Steffensen bestilte en hel Flaske Portvin og tømte den i Løbet af fem Minutter, og der var heller ingen af dem, der huskede, hvorledes Dansen sluttede (125).

De modernistiske værker er overordnet set kendetegnet ved opbrud fra den realistiske/naturalistiske tradition og ønsket om at gøre op med de litterære konventioner, der her gjorde sig gældende, men det er vigtigt at huske på, at *Hærværk* er en underlig skizofren hybrid af en roman, der er lige så meget 'mellem stilistiske teknikker og litteraturhistoriske perioder', som dens hovedperson er »Mellem Meninger«, og det er vigtigt ikke at negligere de passager, hvor fortælleren hæver sig op fra nuet og sætter begivenhederne ind i en større (tidsmæssig) sammenhæng. Jastraus ansigt er »ikke hærgnet endnu« (15), vi hører om Johannes skikkelse, »som endnu ikke var blevet svær« (28), og fortælleren er i besiddelse af en viden om, at »Torvet udenfor vilde Jastrau altid huske« (317), for blot at nævne et par eksempler.

Ligeledes opereres der oftest heller ikke med den mulighed, at der i romanen skulle optræde en fortællerstemme, der leverer ytringer af generaliserende eller almengyldig karakter. Dorrit Cohn hævder i sin artikel

»'Fiktion' som ikke-referentiel fortælling«, at få fortællere helt undgår »at levere generaliseringer (som regel i præsensform) om verden i det store og hele, samfundet og den menneskelige natur« (Cohn 2008: 128), og *Hærværk* indeholder også passager af en sådan karakter. Da Jastrau opsøger Sanders for at stille ham til regnskab for sit ødelagte ægteskab, lyder det: »Ovenover dem sad Steffensen i en uskøn, sammenkrøbet Stilling, *fordi Trapper nu engang ikke er til at sidde paa*, og han gabede højlydt« (301, min kursivering). Ligeledes i en skildring af den berusede Jastrau: »Og med den Egoisme, *der er saa typisk for Folk, der har drukket*, saa Jastrau sig pludselig gnaven« (321, min kursivering). Det er evident, at disse to citater foruden at være af almengyldig karakter tilhører en udenforstående fortællerstemme og ikke kan knyttes til Jastraus indre. Det er altså ikke korrekt, at romanens »Begivenheder og hændelser (...) opleves ensidigt med en suveræn foragt for den saglige objektivitet«, som Niels Kaas Johansen hævdede (1951: 322).

Det er den gængse opfattelse, at der kun meget få steder optræder indre syn med andre af romanens fiktive karakterer. Svend Borberg skriver i sin anmeldelse i *Politiken* dagen efter udgivelsen, at: »Den foregaar ét eneste Sted: i den fordrukne Litterat Ole Jastraus Sind (...) alt er set gennem Drankerens Temperament, gennem hans duggede Brilleglas og oplevet gennem hele hans nervøse, men samtidig afstumpede Sanseliv« (*Omkring Hærværk*: 33). Dette viser sig som ovenfor antydnet at være en noget indsnævrende karakteristik. Selvom størstedelen af romanen knytter an til Jastraus bevidsthed, benyttes indre syn også ved andre karakterer end ham. Da Kryger opsøger Jastrau på det hotelværelse, Jastrau for Krygers penge har overnattet på, lyder det:

Kryger kneb Øjnene i og overhørte Jastraus drilagtige Tone. Den lød saa skærende, saa disharmonisk, at Kryger ikke ville anerkende den. Gav han først efter for det drilagtige Mongoleransigt derhenne, – det skinnede så uhyggeligt i Regnvejrets Tusmørke, – saa ville Jastrau blive som en uflyttelig, urokkelig Klump, en sindsyng Profet, der sidder over ende i sin lumre Seng med Dynen bulket op til Knæene (483).

Hanne Marie Svendsen hævder, at »I glimt – og kun hvor tankerne drejer sig om Jastrau – følges også andre personers synsfelt« (Svendsen 242). I den forbindelse gengiver hun beskrivelser af Jastraus ydre præsenteret gennem henholdsvis Johanne, Anna Marie og Fru Kryger. Men indre syn

med andre personer knytter sig ikke kun til (ydre) beskrivelser af Jastrau, hvilket ovenstående citat med Krygers opfattelse af Jastrau var et eksempel på og følgende citat med indre syn hos Oluf yderligere vidner om:

I Begyndelsen var der en trykkes Tavshed, som selv knugede Dren-gen. Han drejede uroligt paa sit lyskrøllede Hoved og vilde hele Tiden sige noget. Men han havde paa Fornemmelsen, at det i Dag næsten ikke var til at undgaa at være uartig, og han tav stille (37).

Det er nu fastslået, at der også er passager, der ikke har direkte forbindelse til Jastraus bevidsthed. Men når det er sagt, er det ikke sådan, at man kan inddele romanen henholdsvis i steder, hvor en alvidende og/eller kommenterende fortællerstemme træder frem, samt steder, der er knyttet til Jastraus indre, for romanen er fyldt med grænsetilfælde, hvor eksempelvis tilsyneladende objektive passager knytter sig til sindstilstande, hvilket senere uddybes. Endvidere vil det blive tydeliggjort, at fortælleren gennem brugen af psycho-narration og narrated monologue *taler gennem* sin hovedperson. Skellet mellem fortæller og bevidsthed lader sig altså ikke entydigt definere, uanset om man taler om udefreregistrerende og objektive passager eller bevidsthedsrepræsentationer. Fortælleren er der, som vi har set, i nogle (men langt fra alle) tilfælde uden Jastrau, men Jastrau er der aldrig uden fortælleren.

Sprængningen af den klassiske narratologis rammer

Hærværk viser sig at være så kompliceret, at dens fortælle tekniske forhold bryder den klassiske narratologis rammer. Man opererer typisk med tre forskellige måder at gengive fiktive karakterers tanker og bevidsthed på inden for prosafiktionen: dækket direkte tale, indre monolog og stream of consciousness. Dækket direkte tale og indre monolog er nært beslægtede. Dækket direkte tale er kendetegnet ved datidsform og en berettende stil, gennem hvilken karakterernes replikker i en 'tilsløret' form kommer til udtryk, mens den indre monolog sigter på en mere uformidlet gengivelse og holdes i nutid. Stream of consciousness, som især forbindes med *Ulysses*, og som ofte diskuteres i forbindelse med *Hærværk*, kan – i hvert fald i Molly Blooms indre monolog i *Ulysses*' sidste kapitel – betragtes som en 'ren' og fuldt gennemført indre monolog, der i sin springende og associative stil søger at gengive bevidstheden så direkte som muligt.

Den klassiske narratologi er i slægt med strukturalismen og bygger derfor på binære modsætningspar og en art 'enten-eller', som *Hærværk* helt fundamentalt (både stilistisk og tematisk) strider imod. Jeg inddrager her Franz K. Stanzel, der tilhører den klassiske narratologi.¹ Afsnittet danner et narratologisk fundament, som mit eget bud på en behandling af fortælleforholdene bygger videre på.

Stanzel opridser i »Nykonstitueringen af de typiske fortælsituationer« fra *Theorie des Erzählens* (1979) to muligheder for fortællerens valg af point of view ved fremstilling af ydre og indre verden. På den ene side finder vi alvidenhed, omniscience, og på den anden side limited point of view, altså begrænsning af erfarings- og videnshorisont. Stanzel fastslår, at: »Et indre perspektiv resulterer altid i et »limited point of view«« (Stanzel 58-59). Men sådan forholder det sig netop ikke i *Hærværk*. Her præsenterer fortællerstemmen i og for sig en ydre synsvinkel, men den flyder konstant sammen med Jastraus bevidsthed og tanker, og man kan ikke være sikker på, at når den først er inde i Jastraus hoved, så bliver den dér – der kan meget vel være passager, hvor vi præsenteres for Jastraus bevidsthed, mens fortællerstemmen blander sig med store eller små kommentarer for derefter igen at gengive Jastraus tanker. Dermed skabes en dynamisk vekselvirkning, der ikke er til at fastholde og definere hverken entydigt eller endegyldigt. Eksempelvis finder vi følgende passage i romanens indledning, hvor en fortællerstemme beskriver Jastrau stående foran sin entrédør for derefter at 'overlade' ordet til Jastraus særdeles aktive tankevirksomhed:

Gennem Entrédørens lange, sandblæste Ruder anede han en Skygge ovre til højre, helt tilbage. Saa var det vel en Tigger! Hvor-naar mon Johanne for resten kom, saa han kunde slippe for at rende til Døren, hver gang det ringede? Og saa skulde han huske paa at se til den Kakkellovn! Og bare nu Oluf ikke løb ind paa den og brændte sig! Men Tiggeren! – Jastrau aabnede Døren med en Følelse, som om han ogsaa kunde angribes fra Ryggen – Kakkellovnen – Ilden gaa ud – Oluf falde og slaa sig! (12).

Efter præsentationen af Jastraus bevidsthed sker der et skift over til ydre syn – »Jastrau aabnede Døren« – der derefter lynhurtigt atter glider ind i hans bevidsthed og gengiver denne ved hjælp af en teknik, der i kraft af de korte brudstykker peger mod stream of consciousness-teknikken, som Tom Kristensen selv har udtalt, at han »stjak« fra Joyce. Forholdet til og

brugen af stream of consciousness vender jeg senere tilbage til. Romanen er fuld af eksempler på disse skift mellem ydre og indre synsvinkel, hvorfor jeg blot bringer et sidste:

Men hvorfor blev han angst? Hjertet? Han røg for meget, han drak for meget. De Fortræksgardiner, som havde skinnet med et hvidligt Skær langt ind i hans Tilværelse, et blegt Projektørlys, der havde søgt ham og befølt ham – i hans – i hans Sorg – *hvad er Sorg?* (449, min kursivering).

Her er skellet mellem fortælleren og Jastraus indre endnu mere flydende. Skiftet i tempus vidner om, at der er en fortællerstemme inde over, der taler fra en tidsmæssig afstand, hvilket netop er karakteristisk for Cohns begreb psycho-narration. Dette uddybes nedenfor.

Ydre syn kan siges at være dominerende i *Hærværk*, da det er en fortællerstemme, der får romanens (sparsomme) handling til at skride frem, og ikke Jastraus tanker, der leder handlingen på vej. Inden behandlingen af Cohns teorier gengives de karakteristika, Stanzel opstiller for brugen af ydre syn:

Er derimod det ydre perspektiv fremherskende i en fortælling (autorial fortællen), kan en indre verden kun opfattes som en projektion af indre forløb ud på den ydre verden, fx i form af en tankeberetning om karaktererne, som en fortæller leverer (Stanzel 59).

Det er lige netop dette skel mellem indre og ydre perspektivering, *Hærværk* gennem sin sammenstilling af impressionistiske træk og bevidsthedsrepræsentation ophæver. At Tom Kristensen bevidst har indlagt denne dobbelthed, hvor man hele tiden er i tvivl om, hvorvidt indholdet skal tilskrives Jastrau eller fortællerstemmen, ses i følgende citat, hvor dette dilemma – nærmest metafiktivt – udtrykkes: »'En af os skal jo prøve, om hun er syg!' *Hvem sagde det?*« (363, min kursivering).

Psycho-narration

I modsætning til den klassiske, strukturalistiske narratologi kan Dorrit Cohns teorier om fortællepositioner kaste lys over *Hærværks* fortællefor-

hold. Hun opererer i *Transparent Minds* med tre forskellige måder, hvorpå en tredjepersonsfortælling kan repræsentere fiktive karakterers bevidsthed. Jeg vil i første omgang fokusere på hendes term psycho-narration.

Psycho-narrationen har den fordel sammenlignet med andre bevidsthedsrepræsentationsteknikker, at den ikke kun giver indblik i reelt tænkte tanker, men også er i stand til at artikulere uformulerede og diffuse 'anlæg til tanker': »The narrator comes to play the role of simultaneous translator – or, better, transcriber – of a potentially articulate mind« (Cohn 1978: 48, min kursivering). Det er endvidere psycho-narrationens styrke, at den ikke er begrænset til at gengive tanker, som de verbalt 'tager sig ud' i bevidstheden, men i stedet kan organisere og forklare den fiktive karakteres bevidsthed, bedre end denne selv er i stand til: »psycho-narration often renders, in a narrator's knowing words, what a character 'knows', without knowing how to put it into words« (ibid. 46). Teknikken er fleksibel og ikke begrænset til at gengive tanker i deres umiddelbarhed, i det øjeblik de tænkes, men er derimod i stand til at sammenfatte en indre udvikling, der har fundet sted over en længere periode (ibid. 34). På samme vis kan den udvide et mentalt øjeblik, hvilket kan tjene til forklaring på, hvordan der i *Hærværk* kan gå så ualmindelig mange sider med at gengive Jastraus tanker, uden at der på handlingsplanet sker særlig meget.

Anvendelsen af psycho-narration implicerer en bearbejdning af karakterens bevidsthed, og jeg lader følgende citat tjene som eksempel på *Hærværks* brug af denne teknik. Vi befinder os på det sted i romanen, hvor Jastrau kommer hjem til lejligheden efter sit ophold i detentionen, netop på det tidspunkt, hvor forfaldet synes at accelerere:

Han tog en skive tørt Rugbrød og gav sig til at gumle på den. Det var latterligt. I en Fireværelses Lejlighed gnaver Manden paa en Brødkorpe. Var det af Ugidelighed? Nej, Verden var saa uovervindelig (189).

Efter at have givet en ydre beskrivelse af Jastrau glider fortælleren over til at gengive Jastraus opfattelse af situationen, og det er her værd at bemærke, hvordan Jastrau nærmest ser sig selv udefra. Tankerne kan meget vel tilskrives Jastraus bevidsthed, da opfattelsen af verden som uovervindelig ikke ligger langt fra det indtryk, vi ellers romanen igennem får af hans livssyn, men det er ikke sandsynligt, at Jastrau, på trods af at han er en karakter i det fiktive univers, pludselig kan betragte sig selv udefra,

stille spørgsmålstegn ved sin egen adfærd og i samme omgang levere en forklaring på denne – det er derimod fortælleren, der organiserer disse følelser, der i Jastraus bevidsthed endnu ikke er blevet til konkrete tanker. Pointen er altså, at der ikke er tale om uformidlet bevidsthedsgengivelse, men derimod om strukturering gennem brugen af psycho-narration. Hans Hagedorn Thomsen påpeger, at: »På ethvert tidspunkt er teksten koncentreret om »nu«, dvs. om det Jastrau sanser nu og om den bevidsthed der er uadskillelig fra sansningen« (Thomsen 173), og jeg vil blot tilføje og betone fortællerinstansens betydning for at forhindre den misforståelse, at romanen skulle give et ubearbejdet billede af Jastraus tanker.

Som følge af den bearbejdning af Jastraus indre, brugen af psycho-narration implicerer, skabes der et skel mellem fortælleren og Jastrau. Det er min opfattelse, at brugen af psycho-narration i kraft af fortælleren udlægning af Jastraus tanker ikke kun bliver interessant i stilistisk og fortælle-mæssig henseende, men at der også opstår en tematisk dimension, da der må antages at være væsentlig forskel mellem på den ene side det billede, en fiktiv karakter ved 'egne ord' (gennem indre monolog) skaber af sit eget jeg, og på den anden side det billede, en fortæller er i stand til at skabe. Brugen af psycho-narration får dermed stor betydning for fremstillingen af Jastraus psyke og personlighed. Teknikken vidner om en udvælgelsesproces fra fortælleren side – en proces, der vel at mærke foregår i det skjulte. Fortælleren er stadig inde over og rapporterer, men på diskret vis. Det er øjensynligt denne diskretion, flere læsere har overset, når de påstår, at Jastraus tankeverden styrer romanens gang.

Det er vigtigt at understrege, at den fortæller, der benytter sig af psycho-narration, blot er i stand til at verbalisere karakterens bevidsthed, men ikke er alvidende i den forstand, at den ved mere om karakterens psyke, end denne selv gør. I *Hærværks* brug af psycho-narration har fortælleren på sin vis begrænset adgang til Jastraus bevidsthed (de tidligere eksempler på alvidenhed henregnes ikke under denne fortælle-teknik), men begrænses – modsat Jastrau selv – ikke af en sprogsbarriere. Den er ved hjælp af bearbejdninger og processer, som læseren ikke får indblik i, kommet forbi underbevidsthedens fortrængninger og forvrængninger og frem til en forståelse af Jastraus indre, som leveres til læseren. Fortælleren har værktøjer til at åbne underbevidstheden og artikulere den viden, der her skjuler sig. At dette så gøres i en stil, der i så høj grad minder om tankegengivelse, gør forholdet endnu mere komplekst og svært at gennemskue. Som illustrerende eksempel bringer jeg følgende citat, der hører under Jastraus mange Jesusidentifikationer:

Han syntes, han kunde se hele Situationen for sig som et Billede, og han bredte sig. Et Bord. Han selv, alfaderlig og værdig, flydende og drukken, i Midten, og disse to Alfonser paa hver sin side af ham, netop Alfonser, han døbte dem Alfonser, for ellers var det ikke et menneskeligt Billede, *ellers havde det ikke den Dybde, den bibelske Typiskhed, han ubevidst vilde have udtrykt* (231, min kursivering).

Her ekspliciteres det, at Jastrau ikke selv er bevidst om de dybere bevægelsegrunde for sine handlinger, hvilket i sig selv er argument for, at der ikke kan være tale om uformidlet bevidsthedsrepræsentation. Passagen er kun mulig gennem brugen af psycho-narration, hvor fortælleren har adgang til og kan verbalisere de områder af Jastraus indre, han ikke selv har tilstrækkelig indsigt i.

Eftersom fortælleren ved psycho-narration ikke træder frem, men refererer på en diskret måde, vil der ved brugen af denne teknik ikke forekomme en udefreregistrerende fortællerstemme, som gør opmærksom på kompositionen og fortællingens forløb ved eksempelvis at gengive, hvor lang tid der er gået. I *Hærværk* optræder dette fænomen dog flere steder, hvor det fx i åbningen af anden del fortælleres, at der nu er gået et år. På dette punkt er der ikke tale om psycho-narration, da denne fortælle teknik kun er i stand til at gengive længere tidsrum gennem en fiktiv karakters minder (Cohn 1978: 37). Her er *Hærværk* dog igen interessant, da den organiserende, objektive fortællerstemme suppleres af Jastraus egen noget desorienterede tidsfornemmelse. Under fjerde dels skovtur med Kjær lyder det: »En gul Anemoner! Nej, de var gale begge to. En gul Anemoner! Den trodsige Drengestemme fra en fjern Fortid, hvor Livet var anderledes« (402) og tilsvarende i slutningen af romanen efter branden: »Steffensens Digt engang i Fortiden, for længe, længe siden« (487). Hvor de ydre, organiserede tidsmarkører ikke kan kategoriseres under brugen af psycho-narration, kan Jastraus egen tidsfornemmelse derimod fint tilskrives denne fortælle teknik. Gennem denne sammenstilling af tidsgengivelser via henholdsvis en udefreregistrerende fortællerstemme og brugen af psycho-narration sættes Jastraus udsagn i perspektiv. Hvis psycho-narrationens gengivelse af Jastraus egen opfattelse af tid havde stået alene uden den udefreregistrerende fortællers indikation af, hvor mange år og dage der er gået, ville vi have været mere tilbøjelige til at tage Jastraus ord for gode varer. Men når den 'objektive' fortællerstemme blander sig og bryder psycho-narrationen, skabes der en form for målestok at stille Jastraus udsagn op imod.

Der er dog ikke tale om en upålidelig fortæller i *Hærværk*. At Jastraus mentale tilstand medfører en noget forvrænget opfattelse af tid – og af mange andre ting for den sags skyld – betyder ikke, at der er tale om upålidelighed. De to ovenstående citater skal ikke forstås som tidsmarkører, men derimod som billede på Jastraus sorg og modløshed formidlet af en fortællerinstans.

Impressionisme og narrated monologue

Hanne Marie Svendsen hævder, at:

Når nye personer indføres, hænder det, at beretteren neutralt beskriver dem og medgiver dem en lille oplysende anmærkning, der vel ikke går uden for Jastraus begrebsfære, men nok uden for, hvad han i det aktuelle øjeblik noterer sig (Svendsen 241).

I sit efterskrift til romanen fra 2013 giver Torben Jelsbak en overbevisende gennemgang af romanens arv fra og videreførelse af den impressionistiske fortælle teknik, hvori han viser, hvordan *Hærværks* sceniske fremstillingsform, der er baseret på handling og dialog, også gør brug af Ibsens retrospektive teknik (Jelsbak 531f). Man kan i forlængelse heraf tilføje, at ikke alt i *Hærværk* byder på indre syn og endeløse udredninger, men at der ligeledes findes eksempler på beskrivelser, hvor tingene siges implicit. Efter Johanne har forladt Jastrau, optræder følgende beskrivelser af lejlighedens tilstand: »Det var Gulvspanden. Han tog ind under Vasken efter den og smed en tør Gulvklud hen paa Køkkenbordet. Den var stiv som en Pind« (291) og »Jastrau sad for Enden af sit Spisebord og stirrede ud gennem de matte Vinduer, der ikke havde været pudset i umindelige Tider« (340).

Endvidere fremhæver Jelsbak, hvordan romanens mange replikker, der ellers peger på impressionismen, bryder den impressionistiske tradition, i kraft af at langt størstedelen af replikkerne efterfølges af passager, der enten beskriver tonefald eller bagvedliggende hensigter (Jelsbak 532ff), og gennem disse leveres en art personkarakteristik af romanens øvrige personer, der grunder sig i Jastraus paranoide opfattelse af sine omgivelser. Denne sammenstilling af to til vidt divergerende fremstillingsformer hørende stilistiske virkemidler (scenisk fremstillingsform samt psykologiserende følgereplikker) vil jeg nu forsøge at bygge videre på via Cohns

begreb narrated monologue, som i modsætning til psycho-narrationen, der indebar mulighed for tidslig distance, knytter sig til øjeblikket.

Cohns teorier er langt mere fleksible, end narratologien generelt har ry for at være, og hun har blik for at hendes begreber alle kan optræde i samme tekst. Hun påpeger endda selv, at netop psycho-narration og narrated monologue hænger uløseligt sammen: »psycho-narration flows readily into a narrated monologue, and the latter clinches the narrator-figure cohesion that the former approximates« (Cohn 1978: 104).

Narrated monologue er kendetegnet ved, at samme tempus benyttes i fortællerens ydre og generelle beskrivelser samt i gengivelsen af karakterernes bevidsthed: »By employing the same basic tense for the narrator's reporting language and the character's reflecting language, two normally distinct linguistic currents are made to merge« (ibid. 103). Hermed bliver skellet mellem udsigelsens forskellige niveauer svært at identificere, og Cohn skriver i forlængelse heraf, at passager, der indebærer brugen af narrated monologue »cannot be read as standard narration. Narrative language appears in them as a kind of mask, from behind which sounds the voice of a figural mind« (ibid. 102), hvilket tilnærmelsesvis synes at være definitionen på, hvad der er på færde i *Hærværk*. Her har man som læser hele tiden (med undtagelse af de eksempler jeg indledningsvis påviste) fornemmelsen af, at selv de mest objektive passager på en eller anden måde knytter an til Jastraus sind:

Papirguirlander forvirrede Rummet og truede med at sænke sig som en bugnende Sky. Og i det samme gled der en Pause gennem Rummet, Stemmer blev svage og druknede, og en trist og evindeligt Plasken fyldte Tomheden. Det regnede udenfor i det graa Morgenlys. Et Hus paa den anden Side Gaden mørknede af Væde (230).

Denne passage er tilsyneladende objektiv, og Jastrau beskrives ikke på noget tidspunkt. Alligevel er man tilbøjelig til at tolke den som et billede på hans melankolske sindstilstand. Mange steder er skildringerne af storbyen ligeledes så levende og ekspressionistiske, at man uvilkårligt opfatter dem som Jastraus sindsindtryk:

Solen stod i en brændende Eftermiddagstaage ude over Tagene paa Vesterbro, og selv om Jastrau og Steffensen havde Ryggen imod, forvirredes de af flimrende Lys, for det lynede i Bilernes Vindspejle og i Cykelstyrene, en Strøm af glitrende Glas og Nikkel, som

styrtede imod dem, i samme nu Stoppesignalet ved Wivels Hjørne drejede (117).

På den måde viser Cohns narrated monologue i samspil med Jelsbaks beskrivelse af bruddene på den impressionistiske skrivestil sig egnet til at belyse, hvordan impressionismens objektive stil brydes – og det vel at mærke ikke kun ved replikkernes ‘følgekommentarer’, men også hvor der er tale om passager, der på overfladen må betegnes som ydre beskrivelser af handlingsgangen.

Udleveringen af Jastrau

På trods af at narrated monologue og psycho-narration på flere punkter adskiller sig fra hinanden, rummer disse fortælleteknikker det samme værktøj til at åbne *Hærværk*: en øget bevidsthed om, at der er en fortællerstemme inde over, hver gang Jastraus bevidsthed og tanker gengives.

Spørgsmålet om, hvilket billede af Jastrau fortælleren skaber, vil jeg nu med både psycho-narration og narrated monologue som teoretisk udgangspunkt forsøge at besvare. Man får ikke under læsningen indtryk af, at fortælleren nærer de store håb for Jastraus fremtid. Hans forfaldshistorie er under kraftig opsejling allerede fra romanens start, og kurven går kun én vej, stejlt nedad, som Hartvig Frisch i sin anmeldelse ved udgivelsen bemærkede: »Den er ikke som de klassiske Selvbekendelser, der dog har Omvendelsen og Naaden i Baghaanden. Toms Bog er naadeløs, det er en fortsat Dræbning« (*Omkring Hærværk*: 45).

Passager, der gør brug af narrated monologue kan opfattes som »transposed thought-quotations«, da de er kendetegnet ved, at der i langt højere grad end i ‘almindelige’ narrative passager optræder spørgsmål, udråbstegn og dagligdagsudtryk (Cohn 1978: 102f). Hvor fortælleren ved brug af psycho-narration var i stand til at sammenfatte og artikulere karakterens indre og i den forstand indebar en »verbal independence from selfarticulation« (ibid. 46), ligger narrated monologue tættere på noget, man kunne formode ville være karakterens ‘egen sprogbrug’. Her bringes et enkelt eksempel, der samtidig indbyder til diskussion af fortællerens syn på Jastrau:

Og hvad var det saa blevet til? Ødelagt Ægteskab og ødelagt Stilling. Her stod han. Slagsmaal og ødelagte Ruder. Ynkelig Forfø-

relse og Troløshed. Latterlig Konversion og Ildebrand. Hallucination og Hærværk. Og Ecce Homo! Var det et Menneske? Og Whisky, Whisky, Whisky! (487).

Dette citat har nærmest karakter af et indlagt referat, men frem for at opfatte det som en art læserservice er det muligt at læse det som fortællerens udlevering af Jastrau. Der er flere steder i *Hærværk*-forskningen tradition for at opfatte passager som den her citerede som indre syn med Jastrau, der uformidlet tænker disse tanker om sig selv, men ud fra Cohns narrated monologue bliver det i stedet muligt at medregne den formidlende fortællerinstans. Cohn hævder, at »no matter how »impersonal« the tone of the text that surrounds them, narrated monologues themselves tend to commit the narrator to attitudes of sympathy or irony« (Cohn 1978: 117). Man kan næppe påstå, at fortælleren i ovenstående citat skaber noget særlig flatterende billede af Jastrau, men det kan overordnet set være vanskeligt at give et generelt svar på, hvilket forhold fortællerinstansen har til sin hovedperson. Dette er ikke (hvad der da også ville ligne romanen dårligt) entydigt. Det er vigtigt at understrege, at narrated monologue netop forstærker 'samspillet' mellem fortæller og karakter:

In narrated monologues, as in figural narration generally, the continued employment of third-person references indicates, no matter how unobtrusively, the continued presence of a narrator. And it is his *identification*—but not his *identity*—with the character's mentality that is supremely enhanced by this technique (ibid. 112).

Da Jastrau har været sammen med fru Kryger, lyder det: »Var hun ved at glide fra ham? Allerede nu! Skulde han gribe og holde fast paa sin Erobring. *Erobring?* Naar han havde drukket, erobrede han. *Erobrede?*« (412, mine kursiveringer). Dette citat udtrykker det samspil mellem fortæller og karakter, som narrated monologue er i stand til at bringe. De to ekkende spørgsmål kan læses som en fortællerkommentar, der ironisk forholder sig til Jastraus noget ophøjede tanker om sig selv, på samme måde som vi ovenfor så ved det referatliggende citat, hvor sympatien ligeledes var svær at få øje på. På samme vis som brugen af disse fortælleknikker kan anvendes til at klarlægge fortællerens syn på Jastrau, kan den også knyttes til billedet af de andre fiktive karakterer, der som allerede nævnt for hovedpartens vedkommende hviler på Jastraus betragtninger, jf. igen de beskrivelser, der ledsager langt den overvejende del af replik-

kerne. I den forstand er det ikke forkert at sige, at størstedelen af romanen foregår i Jastraus hoved – så længe man blot tager højde for, at der hele tiden er en formidlende fortællerinstans inde over.

I forsøget på at klarlægge fremstillingen af Jastraus indre må man holde sig for øje, at der er flere indgange til dette emne. Dels de mange replik-udvekslinger, der både leverer ytringer fra Jastrau selv og fra de mennesker, der omgiver ham. Dels passager af mere objektiv karakter, hvor handlingsgangen beskrives (om end det ovenfor er tydeliggjort, at de nok langt fra er så objektive endda). Dels – og vigtigst – de informationer, der leveres gennem fortællerens brug af psycho-narration og narrated monologue, hvor de dele af Jastraus indre, som fortælleren udvælger, gengives.

Det er tydeligt, at Jastrau lader sig udnytte af et utal af mennesker, heriblandt især Vuldum og Steffensen, og at han virker ualmindelig optaget af sig selv, er ingen hemmelighed – jf. den ofte citerede replik: »Jeg interesserer mig egentlig kun for mig selv« (160).

Fortællerinstansen benytter ofte ironiske kommentarer i sine beskrivelser af Jastrau, hvor der her bringes et enkelt eksempel fra Steffensens og Jastraus spontane omvendelsesforsøg: »Her stod de paa en almindelig, københavnsk Gade og vilde springe ind i Evigheden. Det var næsten umuligt at staa stille« (369). Der er her ikke tale om en alvidende fortællerstemme, der karikerer Jastraus pludselige idé om at konvertere til katolicismen, der som så meget andet i romanen nærmest på forhånd er dømt til at mislykkes. Snarere er der tale om en indsigt, der også findes gemt et sted i Jastraus bevidsthed og formidles via en fortællerinstans. Et sidste eksempel på udleveringen af Jastrau finder vi, da han betragter den sygdomsramte Anna Marie: »Da Anna Marie viste sig igen, gjorde han en spørgende Bevægelse, lang og blid. Hvorfor lang og blid?« (268). Dette citat kan tilskrives narrated monologue og denne tekniks udprægede brug af spørgsmål. Spørgsmålet må opfattes som fortællerens skepsis over for Jastraus tanker og handlemåder, og svaret må i dette tilfælde være, at Jastrau ubevidst opfatter sin bevægelse som lang og blid, da dette er kendetegnende for den Jesusfigur, han gentagne gange i løbet af romanen identificerer sig med.

Det er en vigtig pointe, at Jastrau ikke selv når frem til de indsigter, som læseren opnår, hvad Jens Andersen også er inde på:

På mere end fire hundrede sider forsøger Jastrau at komme til en dybere forståelse af sig selv, men gang på gang bremses han af en fortæller, der enten giver ham masker på, eller vender hans blik i alle mulige andre retninger (Andersen 516).

Den viden om Jastrau, læseren erhverver, præsenteres gennem andre karakterers replikker samt gennem fortællerens strukturering af Jastraus indre. Jastrau når – inden for de rammer, der bliver fiktive karakterer til del i skønlitterære værker – ikke selv frem til den indsigt, som læseren i kraft af fortællerens brug af psycho-narration og narrated monologue opnår.

Gentagelsernes tre niveauer

Hærværk fuldendes som kunstværk ved, at kompositionen – på trods af at både tematik og stilistik peger i så mange forskellige retninger – er struktureret ned til mindste detalje. Selvom romanen ikke kan rummes inden for den klassiske narratologis teorier om synsvinkler, passer den alligevel på sin vis ind i denne metodes forestilling om fortællinger som strukturer. I samtiden havde man så travlt med at være forarget over romanens indhold, at man ikke kunne se ud over dette og gennemskue kompositionen, som Ejnar Thomsen mente tilfældigt tågede sig frem af »den konstante Øl- og Whiskyluft« (*Omkring Hærværk*: 40). I dag er der næppe nogen, der vil betvivle, at kompositionen afspejler det gentagelsesmotiv, der dominerer handlingen. Dermed kommer gentagelserne, som så meget andet i romanen, til at befinde sig på flere niveauer: et tematisk og et kompositorisk. Med inddragelsen af Cohns begreber kan man føje endnu en dimension til dette forhold: At kompositionen og bevidsthedsgengivelsen (og dermed synsvinklen) er tættere forbundne, end der ellers er tradition for at mene. Det virker urimeligt at antage, at Jastraus tanker ubevidst og uformidlet skulle kunne forme sig så strukturerede og kredse om nøjagtigt de emner, der romanen igennem fungerer som ledemotiver. Dette må tilskrives brugen af psycho-narration og narrated monologue, hvor fortælleren foretager en udvælgelsesproces i Jastraus virvar af tanker og formulerer dem således, at de stemmer overens med den stramme komposition.

Første dels køretur til Charlottenlund med Johanne og Oluf, der på metafiktiv vis gentages i fjerde del ved en tilsvarende køretur med den evige Kjær, er et af de tydeligste eksempler på den gentagelses- og cirkelstruktur, der præger romanen. Under turen med Kjær lyder det: »'Vore Sporvogne er de smukkeste i Verden,' sagde Jastrau og syntes samtidig, at blaa Spadseredragter var flatterende for blondt Haar« (400). Der er her tale om psycho-narration, hvor fortællerstemmen vælger at gengive den

del af Jastraus indre, der husker, at han for et år siden på netop dette sted diskuterede sporvogne med den i blå spadseredragt klædte Johanne.

At det er en fortæller, der binder handlingen sammen, vil i langt de fleste romaner være overflødig at påpege, men det er på baggrund af *Hærværks* receptionshistorie nødvendigt at understrege dette faktum. Der er *ikke* tale om en uformidlet gengivelse af Jastraus indre; hvis der var det, ville det slet ikke være muligt at skabe en så komprimeret fortællestruktur, hvor alt enten foregriber kommende hændelser eller peger tilbage på tidligere episoder. Dette forhold må tilskrives en fortæller, der ved hjælp af psycho-narration og narrated monologue formidler Jastraus tanker i en sådan grad, at de passer ind i den helhed, som romanen danner. Fortælleteknikken afspejler altså i kraft af brugen af psycho-narration og narrated monologue det gentagelsesmotiv, der også tematisk og kompositionelt præger romanen.

Forholdet til stream of consciousness

Jens Andersen nævner, at stream of consciousness-teknikken »bl.a. [bygger] på Freuds teorier om, at der i vores underbevidsthed flyder en hastig og ved første øjekast ulogisk strøm af sprog«, der er »fuld af fortrængte elementer«, som kan »hentes op og genopleves, hvis man giver sig hen til de ustyrlige associationer, og taler ud – trods modstrømmene« (Andersen 529). Dette må ses i lyset af, at store dele af Jens Andersens læsning af *Hærværk* bygger på en psykoanalytisk tilgang, hvilket romanen også flere steder lægger op til. Men at give Freud æren for at have opfundet begrebet stream of consciousness er ukorrekt. Ophavsmanden til begrebet er William James, der i *The Principles of Psychology* (1890) bruger udtrykket til at beskrive individets tankestrøm: »In talking of it hereafter, let us call it the stream of thought, of consciousness, or of subjective life« (James 239). Jeg vil ikke her gå dybere ind i James' teori, men blot fremhæve et par enkelte karakteristika. James betoner, at tankestrømmen ændrer sig kontinuerligt og er flydende, hvilket netop er grunden til, at han vælger begrebet *stream of thought*: »It is nothing jointed; it flows. A 'river' or a 'stream' are the metaphors by which it is most naturally described« (ibid. 239). På trods af at tankestrømmen er kontinuerlig og uafbrudt, kan den ændre sig ved, at nye tanker via associationsmekanismen forbindes med tidligere – og kommende – tanker. James hævder endvidere, at man kan tænke uden sprog, da »our psychological vocabulary is wholly inadequate to name the

differences that exist«, men at »namelessness is compatible with existence« (ibid. 251). Tankerne kan altså eksistere, før de bliver sproglige, hvilket kan kobles med Cohns allerede nævnte karakteristika for psychonarration, der netop er i stand til at spille rollen som oversætter eller afskriver »of a potentially articulate mind« og kan gengive, hvad en fiktiv karakter ved, men ikke ved at formulere.

Cohn gør meget ud af at stille psycho-narrationen i opposition til den herskende stream of consciousness-teori, som hun mener er fejlbaseret, da den bygger på en antagelse om, at »disordered minds« kun kan gengives gennem desorganiseret sprog. Dette er ukorrekt, da den indre monolog, som benyttes i den 'reneste' form for stream of consciousness, pr. definition er begrænset til hjernens lingvistiske aktivitet, mens det ubevidste netop ikke er artikuleret som sprog (Cohn 1978: 56). Derfor er det en illusion at tro, at man uformidlet kan gengive personlighedens dybere lag, da bevidstheden ganske enkelt ikke har noget 'eget' sprog, som kan efterlignes. Den eneste måde at gengive bevidsthed i tredjepersonsfortællinger på er gennem brugen af psycho-narration og den nært beslægtede narrated monologue (samt »quoted monologue«, der ikke er medtaget i denne artikel, da den ikke er relevant for *Hærværk*), der netop kan organisere og verbalisere de fiktive karakterers bevidsthed. Psycho-narrationen er i stand til at artikulere de processer i bevidstheden, der endnu ikke er blevet til tanker, og er i kraft heraf – i modsætning til stream of consciousness-teknikkens indre monolog – i stand til at gengive karakterernes bevidsthed. Denne egenskab ved psycho-narrationen er brugbar i forbindelse med en ny vinkling af *Hærværks* stilistiske forhold, da inspirationen fra Joyce som allerede nævnt er et af de aspekter, der er mest udførligt behandlet i den foreliggende sekundærlitteratur.

Der er ingen tvivl om, at det, der især har igangsat traditionen med at sammenligne *Hærværk* med *Ulysses*, er Tom Kristensens eget udsagn om, at han anså Joyce som et rustkammer, hvorfra han tog tre våben: »den strømmende Bevidstheds Stil, de tilbagevendende Temaer og de nærgående Skildringer af Mennesket i dets alt for menneskelige Stillinger« (*Omkring Hærværk*: 158). Dette udsagn er citeret i så godt som alle arbejder, der omfatter denne inspiration, men det synes at være opfattelsen, at Tom Kristensens 'tyveri' ikke rigtig lykkedes i den grad, han ud fra ovenstående citat selv syntes at mene. Morten E. Nørskov og Claus Elholm Andersen har bemærket, at det var denne replik fra Tom Kristensen, der gjorde, at folk pludselig kunne se inspirationen fra Joyce, der ikke var blevet behandlet hverken i anmeldelserne eller i de mellemliggende 30 år

– med undtagelse af Rifbjerg, der i 1960 påpegede, at en sammenlignende studie de to romaner imellem ville være af stor interesse (Nørskov og Andersen 177). Nørskov og Andersen søger at anskue »Hærværk som en udfordring af *Ulysses*; en forfatters forsøg på at overgå en forgængers konstituerende værk«, og dette synspunkt uddybes: »*Ulysses* har besat Kristensen, og således vækket ham som forfatter. *Hærværk* er Kristensens odysseé, hans forsøg på at revidere Joyce og etablere sig selv som ny standard. Med andre ord tager Telemachos Odysseus' udfordring op« (ibid. 187). Dommen synes dog at være, at Kristensen ikke lykkes med sit projekt. Nørskov og Andersen ønsker at undersøge, om *Hærværk* også besidder både moderne og postmoderne kvaliteter, som Brian McHale har påpeget, at *Ulysses* gør, men kommer imidlertid frem til, at dette ikke er tilfældet, da Kristensen »ikke [har] ophævet den lineære tidsopfattelse« og dermed ikke benytter sig af *Ulysses*' postmoderne aspekter (ibid. 193). Dette forhold skulle så »indikere, at han [Kristensen] var en dårligere læser end ofte antaget« (ibid. 194). Denne læsning bygger på den præmis, at *Hærværk* er skrevet som en udfordring af *Ulysses*, jf. undertitlen »En agonistisk læsning«. På denne baggrund synes *Hærværk* allerede i udgangspunktet dømt til at falde igennem, da den ikke vurderes på sine egne kvaliteter, men ud fra forholdet til et af verdenslitteraturens betydeligste værker.

Også Niels Brøndum påpeger i sin artikel »Ulysses & Hærværk. Ulysses' betydning for Tom Kristensens Hærværk belyst gennem fælles mytologisk baggrund« fra 1982, at der kun har været enkelte summariske analyser af forholdet mellem de to romaner, og han tager – som mange andre kritikere – udgangspunkt i Tom Kristensens dobbeltkronik om Joyce fra 1931, hvor Kristensen viser interesse for Odysseus-skemaet, som Joyce har benyttet. På baggrund af bl.a. dette skema og Kristensens »personlige data« udfolder Brøndum nogle temmelig tvivlsomme påstande:

Selve titlen *Hærværk* er ikke uden relation til Wilsters Homeroversættelsestradition, det let arkaiserede »Vikingesprog« – den nordiske pendant til Homers fønisk inspirerede græske kunstsprog, hvori han udødeliggjorde oldtidens HÆRVÆRK og SKIBSKATASTROFER (Brøndum 145).

Endvidere kan man i artiklen, der indeholder fire siders tekst og hele 22 siders noter med 59 udførlige kommentarer, læse, at Jastraus »Jesuskomplex« skyldes forfatterens navn (tom kristen-søn) (ibid. 130), at Jastraus

legen hund ved ankomsten hos Fru Kryger »svarer til Odysseus hjemkomst som tigger til sit palads, kun genkendt af den trofaste hund Argos« (ibid. 145), at der spilles på »ordet KAT i KATastrofe, den KAT-Ole-ske KIRKE« (ibid. 141, hvor Kirke (naturligvis?) skal pege på Odysseus-ske-maet) for slet ikke at komme ind på den talsymbolik, Brøndum synes at finde overalt i romanen. Jeg vil ikke gå dybere ind i en kritik af denne læsning, hvis metode Jens Andersen fiffigt foreslår at kalde »to enjoyce oneself« (Andersen 856).

Hvad angår de mere stilistiske forhold, hersker der en vis enighed om, at *Hærværks* stil i modsætning til *Ulysses'* med Jens Andersens ord snarere må betegnes som »galskab med måde« eller »Vanvid under fuld kontrol« (Andersen 534). Dog vil jeg i forlængelse af ovenstående opfordring til at sammentænke gentagelsernes tre niveauer påpege, at ordet 'kontrol' her må understreges, da fortælleren i egenskab af udvælgende instans og formidler har udvalgt de dele af Jastraus bevidsthed, der kan knyttes til romanens stramt strukturerede komposition og gentagelsesprincip.

Torben Brostrøm hævder, at stream of consciousness-teknikken ikke er konsekvent gennemført, men at det generelt set er den traditionelle romanform, der er vendt tilbage i en stilistisk glansfuld udførelse, og at stilen ikke går i forfald som hovedpersonen (Brostrøm 64). Jeg er enig i, at de stilistiske eksperimenter, som man alt andet lige må give Tom Kristensen anerkendelse for, ved første øjekast holder sig inden for en 'klassisk ramme'. Men der er især ét punkt, hvorpå *Hærværk* i dristighed ikke viger tilbage for *Ulysses*, og dette punkt er en af grundene til, at netop Dorrit Cohns begreber har været relevante i forbindelse med at belyse måden, hvorpå romanen repræsenterer Jastraus bevidsthed: Det manglende skift i tempus og persona, når synsvinklen springer fra udefreregistrerende fortæller til indre syn. At *Hærværk* er nyskabende på dette punkt, bekræfter følgende citat af Cohn:

the most telling *grammatical* signals for distinguishing between report and monologue are common to Joyce and to earlier novelists: the change in basic tense (from past to present) and person (from third to first) (Cohn 1978: 62-63).

Dermed kan vi føje endnu en kommentar til den stilistiske sammenligning med *Ulysses*: Det er korrekt, at hvad angår associative bevidsthedsspring, er der i *Hærværk* tale om vanvid under kontrol. Men det mang-

lende skel mellem persona og tempus i forhold til fortæller og karakter tyder på et langt større vanvid, end hvad Joyce i denne henseende præstere. På trods af at Tom Kristensen gerne forbindes med en frygt for at forlade den klassiske form – hvilket bl.a. kendetegner digtet »Landet Atlantis«, der trods sit ekspressionistiske indhold er pakket ind i et klassisk versemål – tyder *Hærværks* opløsning af grænsen mellem persona og tempus for alvor på nytænkning.

Litteratur

- Andersen, Jens: *Dansende Stjerne – en bog om Tom Kristensen*, Gyldendal, 1993
- Brostrøm, Torben: »Hærværk«, i: P. H. Traustedt (red.): *Dansk Litteratur Historie*, bd. 5, Politikens Forlag, 1977
- Brøndum, Niels: »Ulysses & Hærværk. Ulysses' betydning for Tom Kristensens Hærværk belyst gennem fælles mytologisk baggrund« i: Bent Wiberg m.fl. (red.): *James Joyce 1882-1982*, Forlaget Rhodos, 1982
- Cohn, Dorrit Claire: »'Fiktion' som ikke-referentiel fortælling«, i: Stefan Iversen & Henrik Skov Nielsen (red.): *Narratologi*, Aarhus Universitetsforlag, 2008
- Cohn, Dorrit Claire: *Transparent Minds – Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction*, Princeton University Press, 1978
- Iversen, Stefan & Henrik Skov Nielsen (red.): *Narratologi*, Aarhus Universitetsforlag, 2008
- James, William: *The Principles of Psychology*. Macmillan 1890
- Jelsbak, Torben: »Efterskrift«, i: *Hærværk*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Gyldendal, 2013
- Johansen, Niels Kaas: »Tom Kristensen«, i: Ernst Frandsen & Niels Kaas Johansen: *Danske Digtere i det 20. Aarhundrede. Fra Johannes V. Jensen til den unge Lyrik*, G. E. C. Gads Forlag, 1951
- Jørgensen, John Chr.: »Mellem ismer. Tom Kristensen. Hærværk«, i: Povl Schmidt m.fl. (red.): *Læsninger i Dansk Litteratur 1900-1940*, Odense Universitetsforlag, 2001
- Kristensen, Tom: *Hærværk*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Gyldendal, 2013
- Nørskov, Morten E. & Claus Elholm Andersen: »Asiatisk i vælde er angsten. En agnostisk læsning af forholdet mellem Tom Kristensens 'Hærværk' og James Joyce's 'Ulysses'«, i: *Nordica. Tidsskrift for nordisk teksthistorie og æstetik*, bd. 19, 2002.
- Omkring Hærværk*, udg. af Aage Jørgensen. Hans Reitzels Forlag, 1969.
- Stanzel, Franz K.: »Nykonstitueringen af de typiske fortællesituationer«, i: Stefan Iversen & Henrik Skov Nielsen (red.): *Narratologi*, Aarhus Universitetsforlag, 2008
- Svendsen, Hanne Marie: »Efterskrift«, i: *Hærværk*, Gyldendals Bibliotek, 1964
- Thomsen, Hans Hagedorn: *Det lukkede rum – Rum og bevidsthed i Herman Bangs og Tom Kristensens romaner*, Syddansk Universitetsforlag, 2003

Note

1. *Theorie des Erzählens* (1979) anses for at være Stanzels hovedværk og er resultat af en revurdering af den teoribygning, Stanzel præsenterede i *Die typischen Erzählsituationen im Roman, dargestellt an Tom Jones, Moby-Dick, The Ambassadors, Ulysses, u.a.* (1955). Jf. Stefan Iversen & Henrik Skov Nielsen (red.): *Narratologi*, Aarhus Universitetsforlag, 2008, s. 183.

En skæbneanedote fra Berliner Illustrierte Omkring *Vinter-Eventyr*s udgivelse og udslettelse i Hitler-Tyskland

Af Poul Behrendt

Based on the discovery that Isak Dinesen's winter's tale 'The Pearls' was already completed in December 1939, intended as a part of a forthcoming collection of stories carrying the title *Anecdotes of Destiny*, the tale is reinterpreted as a *skæbneanedote* in which the steps of the »strange warfare« between the parties of a matrimonial mésalliance in Copenhagen 1863 converges with the chain of events leading up to the disastrous war between Denmark and Germany in 1864. The point of departure is the discovery of a German translation of the original version of 'The Pearls', made in 1940, which in October 1943 was published as 'Eine Geschichte vom Schicksal' in one of the most influential and propagandistic newspapers in the Third Reich, the weekly *Berliner Illustrierte Zeitung*. Previously, every convergence with the so-called *Krieg um Schleswig-Holstein* had been eliminated from the story by German censorship. Thus, the following article has two main aims: Firstly, to prove the potentially self-destructive consequences of the author's wish for having *Winter's Tales* published during the midst of a world war as an unpolitical bird migration across the heads of the antagonistic powers of that same world. Secondly, to identify the kernel of a uniquely modern literary endeavour, manifesting itself through the genesis of Isak Dinesen's third book with its double designation of the stories as partly (winter's) *tales*, partly *anecdotes* (of destiny) – or rather: partly anti-fairy tales; partly frictions between fictional characters and particular historical events.

I et af de interview, Karen Blixen gav i tiden op til udgivelsen af *Vinter-Eventyr* i 1942, oplyste hun, at der oprindeligt skulle være indgået en historie om krigen i 1864. Men der havde været andre hensyn at tage, forklarede hun – herunder til den politiske situation efter 9. april 1940. Det havde reduceret antallet af fortællinger:

Oprindeligt var der flere, blandt andre en fra krigen 1864. I mit hjem hørte jeg så meget blive fortalt derom. Men den historie har jeg taget ud, fordi den nu ville få en helt anden baggrund end tilsigtet. Det er det samme, som hvis man ville opføre »Købmanden i Venedig«. Meningen og hensigten ville blive forrykket, og så skal man lade være.¹

Det er på den baggrund en anelse paradoksalt, at man blandt forfatterskabets efterladte fortællinger og udkast til fortællinger leder forgæves efter en historie fra krigen 1864.

Ikke mindre paradoksalt er det, at der i *Vinter-Eventyr* rent faktisk indgår en fortælling med netop det tema, nemlig »En Historie om en Perle«, eller på engelsk »The Pearls«. Fortællingen, hvis handling strækker sig fra slutningen af marts til begyndelsen af november 1863, handler

Nummer 43 28. Oktober 1943
Copr. 1943 Deutscher Verlag

Berliner
Illustrierte Zeitung

52. Jahrgang Preis 20 Pfennig
Finnland 4.50 mk., Italien 2 Lire, Schweiz 40 Rappen,
Schweden 50 Ore, Ungarn 46 Filler, Rumänien 20 Lei,
Sachsen 5 Dinar

Wie aus dem Boden gewachsen ...
Der Reichsführer-**SS** Himmler besichtigt im Osten Einheiten der ukrainischen **SS**-Freiwillingen-Brigade. Ein Robotnik in seinem Panzerdeckungsloch erstattet Meldung.
PK - Aufnahme: **SS**-Kriegsberichtler Heiblätter

om en magtkamp mellem to nygifte – en »Krig« mellem »stridende Parter«, som den ligeud kaldes – hvorom den mandlige part fra begyndelsen til enden er fuldstændig uvidende.² Han, der er en forgældet garderofficer, af fineste landadelige herkomst, aner lige så lidt, at han midtvejs henne i historien bliver taberen, som at hans velsituerede og nøjeregnende unge hustru – der er eneste barn af en nyrig københavnsk købmand, hvis far igen var omvandrende jysk hosekræmmer – til slut føler sig slået definitivt af marken. Både sejrslus og nederlag spejles pointeret i de overmodige beslutninger, der inden for samme tidsrum blev truffet af den danske regering i modstrid med Det Tyske Forbund – og som det følgende år (hvad kun læseren ved) skulle kaste landet ud i et nederlag med virkninger for den nationale selvforståelse hundrede år frem i tiden.³ Hovedpersonens og landets skæbne er ikke bare forbundet ved serien af historiske konvergenser, men også ved den følelse af skam, som ligger på bunden af dem begge.

Lige så paradoksalt er det, at ingen af de passager, som forankrer »En Historie om en Perle« kontekstuel i den nationalliberale eufori, der kulminerede med Rigsrådets vedtagelse af novemberforfatningen 13. november 1863, findes i en for efterverdenen ukendt tysk version af »The Pearls«, der 28. oktober 1943 blev offentliggjort i Det tredje Riges mest slagkraftige organ for centralt styret propaganda, *Berliner Illustrierte Zeitung*.⁴ En tysk ugeavis, som ved krigens slutning havde fordoblet sit oplag fra to til fire millioner eksemplarer.⁵ Forsiden på det nummer, hvori Tania Blixens »Zweiundfünfzig Perlen« blev bragt, var et helsides foto af Reichsführer-SS Heinrich Himmler, som i ensom majestæt inspicerer en ung estisk østfrontfrivillig, der står nedgravet i et panserværnshul.

Det mest paradoksale af det hele er dog, at den version af »The Pearls«, der har ligget til grund for den sene tyske publikation fra 1943, viser sig at være ældre end den hidtil ældst kendte version af fortællingen på engelsk: en kopi på Det Kongelige Bibliotek af det manuskript, der sammen med syv andre vintereventyr afgik som vareprøve til New York 31. oktober 1941.⁶ Og dermed altså også ældre end den renskrift af *Winter's Tales*, Karen Blixens tyske forlag i foråret 1943 havde modtaget som grundlag for indgåelsen af en kontrakt med forfatteren. Ja, ældre selv end betegnelsen »vintereventyr«.

Denne serie af paradokser – og det vintereventyr, de knytter sig til – skal i det følgende søges læst og forklaret i lyset af *Winter's Tales*' hidtil ukendte udgivelseshistorie i Hitler-Tyskland under Anden Verdenskrig. Herunder det overrumplende faktum, at den planlagte samling – indtil

året før udgivelsen – var forsynet med genrebetegnelsen *Anecdotes of Destiny*.

Der går således to bestræbelser igennem den følgende fremstilling. Den ene søger at afdække de potentielt selvødelæggende konsekvenser, der lå i forfatterens drøm om midt under en verdenskrig at lade *Winter's Tales* udkomme som et apolitisk fugletræk hen over hovedet på denne verdens magter. Den anden søger ind til kernen af et unikt moderne, men ikke derfor mindre utidssvarende projekt, der manifesterer sig via tilbivelseshistoriens dobbelte betegnelse for fortællingerne som halvt (vinter) *eventyr*, halvt (skæbne) *anekdoter*.

1. Del: Kontrakten med Tyskland

Søndag 10. maj 1942 vendte Karen Blixen hjem fra fjorten dages ophold i Stockholm. Dagen forinden var det i sidste øjeblik lykkedes hende – efter først at være afvist på Det amerikanske Gesandtskab – at få Det Britiske Generalkonsulat til at overtage forsendelsen af manuskriptet til *Winter's Tales* som kurerpost til både London og New York.⁷ Herefter manglede kun femte og sidste etape i den usandsynlige generalstabsplan, forfatteren tidligere på året havde undfanget for udgivelsen af sit forfatterskabs tredje bog.

Planen, som foruden det besatte Danmark og det neutrale Sverige, involverede tre stormagter på tværs af verdenskrigens fronter, præsenterede hun for sine to engelsksprogede forlæggere i et ledsagebrev til manuskriptpakken fra Stockholm. Ligesom hun også tidligere havde præsenteret den mundtligt – ligeledes på engelsk – over for en Gesandtschaftsrat på den tyske *Abteilung Kultur* på Dagmarhus.⁸

Den lød ganske lakonisk:

I should very much like to get the book out early in September, and hope to have it published in Denmark, Sweden, England, America and Germany at the same time. – Please endeavour to get it out not later than the 21st of September.⁹

En lignende plan for global koordinering havde Karen Blixen også udkastet fem år tidligere inden udgivelsen af *Out of Africa* – Tyskland dog dengang ikke iberegnet. Det Tredje Riges inklusion i rækken af primære udgiverlande i foråret 1942 skyldtes uden tvivl, at det var forudsætningen

for Besættelsesmagtens samtykke til eksporten af et engelsksproget manuskript via to fjendtlige ambassader i Stockholm.

Ikke desto mindre skulle der gå et år og tre måneder efter Karen Blixens hjemkomst fra Sverige, før der var etableret en bindende aftale mellem forfatteren og hendes forlag i Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt (normalt benævnt DVA, udtalt *defa*).

Man kunne forestille sig, at forsinkelsen skyldtes den diktatoriske kommandostruktur, som var trukket ned over al tysk presse- og forlagsvirksomhed i årene efter den nazistiske magtovertagelse i 1933. Således var DVA, ligesom hovedparten af tyske presse- og forlagshuse under nazisternes *Gleichschaltung*, i 1938 blevet tvangssolgt og omdannet fra et børsnoteret aktieselskab til et ikke-kapitalistisk andelsselskab under Joseph Goebbels Propagandaministerium (som det allerede i 1934 var sket med udgiveren af *Berliner Illustrierte Zeitung*, det jødisk familieejede Ullstein Verlag).¹⁰ Det havde medført en hærskere af nye foresatte med sortlistninger, undersøgelseskommissioner, spørgeskemaer, statistikker, ansøgninger, forbud, tilladelser, beslaglæggelser, bevillinger og ekskluderinger.¹¹

Men kun en enkelt af de femten måneders forsinkelser skyldtes det nazistiske regime. Og den indtraf først efter et år – da forlaget 22. maj 1943 måtte bede om henstand før fremsendelsen af den endelige kontrakt under henvisning til, at samtlige tyske forlag, der indgik aftaler med udenlandske forfattere, var »gewissen Formalitäten unterworfen«.¹² Det varede da også to måneder, før Tania Blixen havde fået censurens imprimatur. Men der var altså gået tolv andre, ganske upolitiske måneder forud.

Man kunne så tænke, at forfatteren havde anvendt lanceringen af den tyske udgivelse som påskud for at få sine primære ønsker igennem på Dagmarhus, nemlig de to oversøiske udgivelser, og derefter lagt landets besættelsesmagt udgivelsesmæssigt på is. Men Karen Blixen forsøgte aldrig at lægge skjul på sine planer vedrørende Tyskland, hverken over for sine forlæggere i England og USA eller over for den hjemlige danske presse forud for udgivelsen af *Vinter-Eventyr*.¹³

Hovedansvaret for de mange forudgående forsinkelser hviler på forfatterens advokat og litterære agent, landsretssagfører Erik Petri. Men forfatteren selv bærer også en del af skylden. I første omgang lod Petri tre uger gå efter Karen Blixens hjemkomst fra Stockholm, før han skrev et brev til DVA, 1. juni 1942 – affattet på dansk, og uden genpart til forfatteren. Heraf fremgik, at Tyskland nu var udskilt som rollehaver i Karen Blixens koordinerede udgivelse af *Vinter-Eventyr*. I stedet oplystes det

lakonisk, at *Winter's Tales* »til efteråret vil udkomme i Amerika, England, Sverige og Danmark. Jeg gaar ud fra, at forlaget er interesseret i at erhverve bogen ligesom de tidligere, og kan oplyse, at det drejer sig om 10-12 noveller« (selvom det allerede to måneder før Karen Blixens afrejse til Stockholm havde stået definitivt fast, at tallet var elleve).¹⁴ Desuden fik forlaget tilbud om at vælge mellem en engelsk og en dansk grundtekst, skønt begge Karen Blixens foregående bøger på tysk var oversat fra den engelske original, og en dansk manuskriptversion af *Vinter-Eventyr* ikke forelå før i august 1942.

Den 12. juni 1942 svarede DVA, at man gerne ville undersøge muligheden, men foretrak et engelsksproget forlæg, ligesom man henstillede, at den fremtidige korrespondance foregik på enten tysk eller engelsk, da det kun med stort besvær lod sig gøre i Stuttgart at oplede en oversætter af breve på dansk (deraf også forsinkelsen i forlagets svar)!¹⁵

Korrespondancen med Tyskland foregik i de uger, hvor Karen Blixen arbejdede i døgndrift, med to sekretærer, for at tilvejebringe en dansk version af Isak Dinesens *Winter's Tales*, samtidig med at hun – forgæves og i stigende desperation – efterspurgte nyt om forsendelsen til London.¹⁶ Planerne for en global koordinering, om så bare inden kalenderårets udgang, viste sig i løbet af sommermånederne 1942 i stigende grad urealistiske. Forfatteren havde ikke drømt om, at der skulle gå over tre måneder fra indleveringen i Stockholm, før manuskriptet nåede frem til London, og hun tog det i begyndelsen af august temmelig nedslået for givet, at udgivelsen af *Vinter-Eventyr* ville blive en rent lokal eller skandinavisk begivenhed.¹⁷

Samtidig var der kommet så mange væsentlige nye passager eller *indskudsstykker* til under arbejdet med den danske version, at hun besluttede sig for at få dem inkorporeret i den kommende tyske udgave. Da der ved arbejdets afslutning desuden stødte længere tids sygdom til, blev forberedelserne udskudt til efter publiceringen af *Vinter-Eventyr*, som dog i det mindste kom til at foregå på én og samme dag i Danmark og Sverige (*Vintersagor*), 10. oktober 1942.¹⁸

Først derefter gik hun i gang med at finde frem til de mange passager, der var tilkommet under sommerens oversættelsesarbejde. Det lykkedes hende i første omgang kun at identificere fem, og først i næste omgang yderligere to.¹⁹ I et eksemplar af den danske udgave af *Vinter-Eventyr* markerede hun indskudsstykkerne med blyantsklammer og bad Gyldendal sørge for at få dem oversat til tysk. Selv beherskede hun, som hun sagde, da hun 21. november 1942 havde modtaget oversættelsen af

de første fem, »desværre ikke tilstrækkelig tysk til at kunne kontrollere om Oversættelsen er tilfredsstillende«. ²⁰ 24. november 1942 sendte Gyldendal hende den endelige version af hele sættet på syv stykker, som efter forfatterens anvisning var maskinskrevet på hver sit unummere-rede ark, så de kunne indskydes på rette sted i det engelske manuskript. ²¹

Efter anmodning fra Karen Blixen sendte Erik Petri hende samme dag – 24. november 1942, altså med fem måneders forsinkelse – svaret fra DVA af 12. juni 1942 sammen med et resumé på dansk, foruden en kopi af sit eget brev til forlaget af 1. juni. ²² Og først seks uger senere, 4. januar 1943, modtog han omsider en kopi fra forfatteren af renskriften til *Winter's Tales* forsynet med de oversatte indskudsstykker, med anmodning om at videresende pakken »til Tyskland, paa den Maade som De selv, efter at have forhørt Dem, anser for den bedste«. ²³

Det tog derefter Petri yderligere tre måneder at finde frem til legationssekretær Dr. Schacht på Det tyske Gesandtskabs Kulturafdeling på Kastelsvej, til hvem pakken afgik 10. april 1943. ²⁴ Indregner man administrationstiden på konsulatet og datidens postgang for pakker til Tyskland, kan DVA næppe have anvendt mere end to uger på en stillingtagen til manuskriptet. Allerede 5. maj 1943 erklærede man sig villig til at indgå en kontrakt på de sædvanlige betingelser. ²⁵

Selvom det efter krigen skulle vise sig at være en guds lykke for Karen Blixen, at aftalen med forlaget havde trukket så længe ud, at værket imod al forventning aldrig udkom i Tyskland, tyder intet på, at forsinkelserne skyldtes advokatens ønske om længst muligt at beskytte forfatteren imod hendes eget 'upolitiske' selv. Fem år tidligere havde Erik Petri på tilsvarende måde ladet forhandlingerne med Random House trække i den grad i langdrag, at Robert K. Haas til slut så sig nødsaget til – i vrede, og til forfatterens store skuffelse – at udskyde trykningen af *Out of Africa* til det følgende år. Hvorved drømmen om en global koordinering også i 1937 var gået fløjten. ²⁶

Lige så lidt som Karen Blixen havde Erik Petri nogen viden om den nazistiske ommøblering, der i 1938 havde fundet sted i ejerstrukturen på DVA. I november 1939 anbefalede han varmt over for Gyldendals direktør, Ingeborg Andersen, Deutsche Verlags-Anstalt som »et udmærket arbejdende Forlag«. ²⁷ Og i den slutskrivelse, hvormed han 17. august 1943 returnerede den underskrevne kontrakt på oversættelsen, henvendte han sig fortsat til DVA som et »Aktiegesellschaft«, skønt der på brevhovederne i korrespondancen med fed fraktur i hele brevpapirets bredde havde

stået »Deutsche Verlags-Anstalt G.m.b.H« (dvs. *Gesellschaft mit be-
grenzter Haftung* eller altså: Andelsselskab under Propagandaministeriet).²⁸

Det korte af det lange er da også, at Karen Blixen i brevene fra besættelsesårene til sin adelige halvkusine på Gyldensteen, Sophie Bernstorff-Gyldensteen, regelmæssigt beklagede sig over sin advokat: »Han har Gang paa Gang forkludret eller rent glemt de Sager han havde at ordne for mig«. ²⁹ Ansvaret for forsinkelserne må forfatteren imidlertid dele med sin advokat, selvom de i hendes tilfælde ikke skyldtes efterladenhed.

Geschichten vom Schicksal

Endnu før modtagelsen af Propagandaministeriets blåstempling af kontrakten 31. juli 1943 må man på DVA have besluttet sig for en markedsføringsstrategi for den kommende udgivelse af Tania Blixen på tysk, der inkluderede forhåndspublicering af enkelte fortællinger fra samlingen. Det fremgår af, at »The Sailor-Boy's Tale«/»Skibsdrengens Fortælling« under titlen »Der Falke« blev bragt allerede i juli/august-nummeret af forlagets månedstidsskrift, *Europäische Revue* nr. 7/8 for 1943.³⁰

Det har kun kunnet lade sig gøre, fordi forlaget (troede, at det) allerede lå inde med en fuldt færdig oversættelse. Blot var oversættelsen ikke tilvejebragt i sommeren 1943, men tre år tidligere, i sommeren 1940. Det er den nyhed vedrørende *Vinter-Eventyrs* tilblivelse, som gemmer sig bag nyheden om »Zweiundfünzig Perlen«. På grundlag af de tyske versioner af »The Pearls« og »The Sailor-Boy's Tale« lader det sig gøre at identificere et arkæologisk lag af *Vinter-Eventyr*, som rækker helt tilbage til 1939, to år før den hidtil ældste manuskriptversion, der i dag befinder sig på Det Kongelige Bibliotek.

Det kommer af, at forlaget aldrig undersøgte, hvor meget der i mellemtiden var ændret i den engelske grundtekst – formodentlig fordi man har troet, at de syv indskudsstykker på tysk, der var vedlagt den renskrift af *Winter's Tales*, som Erik Petri fremsendte i april 1943, repræsenterede samtlige de ændringer, forfatteren havde foretaget siden foråret 1940. Derfor har ingen på DVA fx opdaget, at den skønnert, hvormed skibsdrengen Simon i »The Sailor-Boy's Tale« anløber havnen ved Bodø, i mellemtiden havde skiftet navn fra *Dagrun* til *Hebe*.³¹

Baggrunden for disse misforståelser var, at Karen Blixen – umiddelbart efter udbruddet af Anden Verdenskrig og den deraf følgende indskrænk-

ning i mulighederne for at skabe sig en levevej som international journalistisk skribent – havde forsøgt at få de fire tidligste af de senere *Winter's Tales* offentliggjort separat i udenlandske magasiner.

I første omgang havde hun sendt »Den unge Mand med Nelliken«, som dengang hed »The Young Man with the Rose«, til sine forlæggere i London og New York, der imidlertid begge havde ment, at den historie var for lang til formålet.³² I november 1939 havde hun derpå henvendt sig til Gyldendal og bedt direktøren finde frem til andre mulige interessenter primært i Amerika, sekundært i England eller Tyskland.³³ Efter 9. april 1940 var den eneste tænkelige tilbageværende aftager Besættelsesmagten, og kun fire uger senere, 7. maj 1940, kunne Erik Petri oplyse, at han havde fået positivt svar fra Deutsche Verlags-Anstalt, »som har modtaget Novellerne og vil undersøge Mulighederne for at anbringe dem i tyske Tidsskrifter og eventuelt senere som Bog«.³⁴

I august 1940 meddelte DVA, at man havde lagt sidste hånd på en oversættelse af tre modtagne fortællinger (formodentlig har »The Heroine«/»Heloïse«, med emne fra den tysk-franske krig i 1871, ikke været vedlagt). Hvorefter forfatteren uden nærmere begrundelse trak sin »Autorisation« tilbage.³⁵ Udgifterne til disse (forgæves) oversættelser blev derefter pålagt forfatterens konto på DVA, hvad forlaget mindede om fire år senere i en halvårlig royalty-opgørelse til Erik Petri 30. marts 1944:

Nachdem die Novellen nunmehr in deutscher Ausgabe erscheinen können, haben wir Ihnen die Uebersetzungskosten in Höhe von M. 200.- wieder rückvergütet.³⁶

Af opgørelsen fremgår det altså samtidig, at det i foråret 1944 stod så fast som nogensinde, at *Vinter-Eventyr* samme år ville udkomme i Hitler-Tyskland.

Blot forlød der stadig intet om, hvad bogen ville komme til at hedde. Det var et problem, som havde meldt sig allerede, da DVA i sommeren 1943 valgte at bruge to af de tre tidlige oversatte fortællinger i markedsføringen af den kommende udgivelse. I tilfældet »Skibsdrengens Fortælling« valgte man simpelthen at lade som ingenting, idet man lod historien stå uden præsentation af nogen art, mens den i hæftets afsluttende redaktionelle note om de forskellige bidragsydere kort blev karakteriseret som en »Novelle« af »die dänische Verfasserin Tania Blixen«.³⁷ Ikke desto mindre var »Der Falke« forsynet med en undertitel, som et par måneder senere skulle vise sig at være ganske talende.

Nemlig da »En Historie om en Perle« i oktober 1943 blev offentliggjort i *Berliner Illustrierte Zeitung*, og forlaget her ligeledes undlod at introducere en tysk ækvivalent til betegnelsen »Vinter-Eventyr«. Det var ellers den betegnelse, DVA selv havde anvendt gang på gang i den forudgående brevveksling med forfatteren og hendes advokat – dog udelukkende på dansk, skønt ingen på forlaget som sagt beherskede det sprog.

Den titel havde bogen imidlertid ingen chance for at få på tysk. En pointe ved korrespondancen var netop, at DVA konsekvent undlod at anvende såvel den Shakespeare-inspirerede engelske titel *Winter's Tales*, som den tyske ækvivalent, *Wintermärchen*. Det skyldtes, at betegnelsen vintereventyr de foregående hundrede år havde været okkuperet af Heinrich Heine og hans satiriske versepos *Deutschland. Ein Wintermärchen* (1844), som for længst havde opsuget og overskygget inspirationen fra Shakespeares *A Winter's Tale* i Tyskland. Heines værk, der allerede under det 19. århundredes kejserdømme blev forkæret som et landsforræderi, var under det nazistiske regime i den grad diffameret, at *Wintermärchen* blev brændt på bålne i 1933 og sat på den sorte liste af Joseph Goebbels, mens Heine selv blev stemplet som en jødisk redebesudler.³⁸ I det brev, hvor forlaget meddeler, at man agter at forelægge udgivelsen (inklusive korrespondancen) for den tyske censur, takkes forfatteren derfor også for den store nydelse ved læsningen af »die in Ihrem Buch 'Vinter-Eventyr' zusammengefassten Novellen in englischer Übersetzung!«³⁹ At forlaget udmærket vidste, at forholdet mellem original og oversættelse var det omvendte, fremgår af DVAs meddelelse til forfatteren et halvt år senere: »Wir können Ihnen heute mitteilen, dass wir die Novelle »Die Perlen« aus dem Novellenband »Winter-Tales« von Tania Blixen an die Berliner Illustrierte Zeitung zum Vorabdruck vergeben haben.«⁴⁰

Med andre ord skulle den genrebetegnelse, hvormed »The Pearls« var udstyret i *Berliner Illustrierte Zeitung*, nemlig »Eine Geschichte vom Schicksal«, efter alt at dømme også have figureret som fællesbetegnelse uden på den planlagte tyske udgave, dvs. *Geschichten vom Schicksal*. En sådan titelændring lå helt i forlængelse af DVAs hidtidige politik i forhold til Tania Blixens udgivelser på tysk. Således var *Seven Gothic Tales* i 1937 blevet forsynet med den mere nationalgeografiske titel *Die Sintflut von Norderney und andere seltsame Geschichten* (ligesom det jødisk klingende forfatterpseudonym Isak Dinesen efter flere henstillinger fra forlaget var blevet ændret til Tania Blixen).⁴¹ Mens *Out of Africa* på samme måde det følgende år blev germaniseret (nærmest advarende) til *Afrika, dunkel lockende Welt*.⁴² Termen »Geschichte« viser sig da også at være

den samme, som blev anvendt i *Europäische Revue* som undertitel til »Der Falke«: »Die *Geschichte* des Schiffsjungen« (som ordret oversat burde have været »Erzählung«).⁴³

Dog var der den væsentlige forskel på *Geschichten vom Schicksal* og Blixens to foregående tyske værkstitler, at førstnævnte havde solidt fodfæste i en værkformulering fra forfatterens egen hånd. Da Karen Blixen i november 1939 overdrog de fire tidligste vintereventyr til Gyldendals distribution – omfattende »The Sailor-Boy's Tale«, »The Young Man with the Rose«, »The Pearls« og »The Heroine« – skete det med den udtrykkelige besked på engelsk, altså ikke bare til direktør Ingeborg Andersen, men også til udlandet, at de fire »noveller« var »de fire første af en Serie« under fællestitlen »Anecdotes of Destiny«.⁴⁴

Først sent under arbejdet med »Alkmene«, som var (planlagt) påbegyndt i efteråret 1939 og afsluttedes i foråret 1941, fik forfatteren ideen til at 'låne' betegnelsen *Vinter-Eventyr* fra Shakespeares næstsidste drama om det ædle blod i eksil.⁴⁵ Og eftersom Heinrich Heine livet igennem havde været hendes yndling blandt tyske digtere, må Karen Blixen have troet, at lånet fra Shakespeare også ville gå durk igennem i Tyskland. Så meget mere som Heines værk, spækket som det er med satiriske referencer, repræsenterede den anden – som vi skal se – mindre iøjnefaldende side af *Winter's Tales*.⁴⁶

I den forstand har titlen *Skæbneanekdoter*, der som bekendt skulle blive betegnelsen for den sidste samling af fortællinger fra forfatterens hånd, været over atten år undervejs. Men kunne altså let have været foregrebet i Hitler-Tyskland – hvis ikke det lige havde været for et skæbnesvangert septemberdøgn i 1944.

2. Del: Skæbneanekdoter vs. vintereventyr

I virkeligheden forholder det sig omvendt. Betegnelsen *anecdotes of destiny* er ikke den sidste, men den *første* i forfatterskabet efter *gothic tales*, mens *winter's tales* er den sekundære, og ikke bare i tidsmæssig forstand. Fordi vintereventyr er en tematisk bestemmelse, skæbneanekdoter en formal.

Et vintereventyr er, som defineret i efterskriften til værkudgaven af *Vinter-Eventyr*, et antieventyr, hvori ingen lever lykkeligt til deres dages ende.⁴⁷ Med Shakespeares ord, *a sad tale*. En skæbneanekdote derimod er en fusion af to normalt uforenelige elementer, af højt og lavt, af fiktum og

faktum. Et synspunkt, som Gerhard Neumann i en skelsættende undersøgelse af *Skæbneanekdoter* fra 2008 har gjort gældende, baseret på Joel Finemans teser om anekdoten som virkelighedsgenre i antologien *New Historicism*.⁴⁸ Mens betegnelsen »skæbne« henhører under den aristotelisk fiktive historie, der fuldbyrdes i kraft af en begyndelse, en midte og en ende, betegner »anekdoten« ifølge Fineman et indbrud af noget faktisk sket, historisk singulært. På én og samme tid altså fiktion og friktion. I den forstand er skæbneanekdoten en genremæssig eksplicitering af det spændingsfelt mellem »kontingens« og »providens«, der udfordrer den moderne novelle.

Anvendt på vintereventyrene fokuserer betegnelsen *skæbneanekdote* på det fællestræk ved fortællingerne, at de står i et pointeret, kontrapunktisk forhold til en ekstratekstuel, partikulær historisk virkelighed, der kontekstualiserer den enkelte fortælling på en sådan måde, at læseren, uden kendskab hertil, går fejl ikke bare af tolkningen, men også af den 'faktiske' handling, *the story world facts*. Denne egenskab ved vintereventyrene har jeg tidligere identificeret under betegnelsen *den hemmelige note*.⁴⁹ Emblematiske repræsenteret ved den note (eller altså »anekdote«), der i de engelsksprogede udgaver af *Winter's Tales* fra Isak Dinesens hånd er vedføjet vintereventyret »The Fish«. Fordi læsere uden viden om den kongelige hovedpersons partikulære (dvs. konkrete, singulært historiske) identitet (som samtlige engelsksprogede læsere måtte forudsættes at savne) på forhånd er afskåret fra at fatte, at vintereventyrets konge, da han til slut anbringer ringen fra fiskens mave på sin finger, samtidig besegler sin egen kommende død for rigsmarskens hånd – i FINDERUP Lade 1286. Det er denne uomgængelige information om Erik Glipping, der i anekdotisk form meddeles i slutnoten.⁵⁰ Noten findes ikke i den danske version af fortællingen, skønt de færreste danskere inden for den sidste menneskealder har kunnet afkode den indirekte meddelelse.

Dette essentielle virkelighedselement i Isak Dinesens/Karen Blixens forfatterskab efter *Syv fantastiske Fortællinger* er ikke indeholdt i titlen *Vinter-Eventyr*, som associerer Shakespeare, verdenslitteratur og ulykkelig kærlighed (samt selvfølgelig: H.C. Andersen) – og derfor også egner sig langt bedre til at bringe en hidtil uhørt bog ud over alle landegrænser.⁵¹ Det partikulære er derimod præcist og overrumplende betegnet ved titlen *Skæbneanekdoter*, der er af renlivet genremæssig karakter, en bevidst 'underdreven' betegnelse – »en Bagatel med Perspektiv«, som Karen Blixen i et brev definerede de fire første af de senere vintereventyr, dengang de stadig hed *Anecdotes of Destiny*.⁵² Og derfor også betydelig

mindre egnet til på forhånd at sikre global opsigt. Til gengæld er dette element ikke rigtig inkluderet i Gerhard Neumanns udkast til en genredefinition (tværtimod hævder han »aporien«, dvs. den principielle uforenelighed af skæbne og anekdote, som genremæssigt kendemærke), fordi der kun i begrænset grad gøres en sådan partikulær historisk virkelighed gældende i de fem *Skæbneanekdoter*, der er genstand for Neumanns generalisering.⁵³

En sådan virkelighed findes til gengæld vitalt aktiveret i ti af de elleve vintereventyr, der oprindeligt skulle have båret titlen *Anecdotes of Destiny*.⁵⁴ Fra denne betegnelse falder der et nyt, forklarende lys på særtræk, der er gennemgående i Isak Dinesens/Karen Blixens fortællekunst efter de gotiske fortællinger. Dette faktum åbner samtidig muligheden for en fornyet, genremæssig dobbeltrefleksion vedrørende de fortællinger, der endte med at blive betegnet som vintereventyr. I dette tilfælde »The Pearls«.

Vintereventyr & skæbneanekdote

Defineret i første omgang som *vintereventyr* begynder »En Historie om en Perle« ganske regelret dér, hvor de rigtige eventyr ender: med brylluppet. Og ender et halvt år senere, abrupt, uforståeligt for en førstegangslæser: med at parterne tilsyneladende er skilt, selvom de forbliver sammen. Ligesom også tilfældet er med forfatteren Charlie Despard og hans kone ved udgangen af »Den unge Mand med Nelliken«. Modsat »Skibsdrengens Fortælling«, hvori drengen og pigen, idet de adskilles, ikke desto mindre bindes til hinanden for resten af livet.⁵⁶

Læst derimod som *skæbneanekdote* er de historisk partikulære indslag i »En Historie om en Perle«, som antydnet, i detaljeret grad knyttet til den foregribne sejrstrus 1863 og det efterfølgende danmarkshistoriske nederlag. Disse referencer er så igen indlejret i 'borgerkongedømmets' epoke, repræsenteret ved Frederik 7., der tretten år før Alexander og Jensines kontroversielle bryllup, havde realiseret mesalliancen over dem alle. Idet han nemlig, i en menage a trois (sammen med navngiveren til den *berlingske avis*), i 1850 lod sig vie til venstre hånd med en datter af folket, den senere grevinde Danner: året efter, at han havde »givet Folket dets frie Forfatning« – som det hedder med en formulering, der anslår den treenighed af folkestyre, patriotisme og programmatisk kærlighedsægteskab, der tematiseres og undergraves i »En Historie om en Perle«. ⁵⁷ Det er heller

ikke tilfældigt, at det er Carl Berlings *Tidende*, der citeres som eksponent for folkestemningen i efteråret 1863, skønt det i enhver anden historisk fremstilling ville være de nationalliberales partiorgan, *Fædrelandet*.⁵⁸ En pendant til den kongelige menage a trois er da også, hvad Jensine beslutter sig for, da hun i krigen med sin mand føler sig trængt op i en krog på bryllupsrejsen til Norge.

Begge synsvinkler, vintereventyrets og skæbneanekdotens, forenes i den (faktiske eller fiktive) anekdote, hvormed »En Historie om en Perle« lægger ud. Og uden hvilken der slet ingen historie ville have været. Endda en rigtig giftig anekdote, som den borgerligt fødte forfatter havde haft med sig siden sin tidligste ungdom, hvor anekdoten figurerede næsten enslydende i en af hendes *Sandsynlige Fortællinger*⁵⁹ – der som bekendt aldrig blev færdige, fordi forfatteren i stedet, med en solid familieformue i ryggen, ægtede en uformuende svensk baron, hvis adfærd skulle vise sig ikke at være uden lighedspunkter med vintereventyrets ægtemand.⁶⁰

Anekdoten fortælles af familiens gamle slange, hosekræmmerens søster, grandtanten, der ved handlingens begyndelse opsøger sin afdøde brors barnebarn, Jensine, da hun har hørt om grandnieceens forlovelse med en adelig officer. Og så fortæller hun sådan rent en passant, med lukket mine, anekdoten om en tilsvarende mesalliance, hvori datteren af en københavnsk guldsmed i tre omgange overtaler sin forlovede, baron Rosenkrantz, til at bryde med sin baggrund, hvis han elsker hende. Først med sin søster, der er hofdame, og siden med sin mor, der er enke, fordi de efter hendes mening begge har ydmyget hende. Hvad elskereren også uforfærdet lover. Men da guldsmedens datter – efter at den vordende ægtemand har sendt hende en buket blomster med sin tjener – også vil have tjeneren fyret, fordi hun mener, han har målt hende med sine øjne, svarer baronen: »Mademoiselle, jeg kan ikke have en Kone, der lader sig afficere af, hvad Ansigt min Kammertjener sætter op. Her er Deres Ring, Farvel for evig!«⁶¹

Der kan ikke være tvivl om arten af den gift, der fordriver Jensine fra kærlighedens paradis: det er skam – skammen, som lige siden uddrivelsen af det første paradis har været forbundet med at se sig selv klædt af til skindet. Det er samme gift, der virker voldsomt intensiveret, da Jensine i historiens anden ende bliver præsenteret for sit modbillede, i form af en engelsk lady, der ved sin væsensforskellige reaktion, to år tidligere, på en situation, der er principielt identisk med Jensines egen – idet snoren på begge kvinders perlekæde brister – klæder hende af endnu en gang; også for den sejr, Jensine netop troede at have vundet.

Anekdoten om baronen og guldsmededatteren er således den første formulering af et hovedtema i forfatterskabet og i *Vinter-Eventyr*: polariteten mellem to grundlæggende forskellige mennesketyper – dem, der har målet for deres eksistens i sig selv; og dem, der henter målestokken i andres øjne. Som tilfældet eksemplarisk er med hhv. adelsmanden og borgerdatteren i anekdoten. I den formuleres polariteten som en social, klassemæssig modsætning. Eller rettere, sådan opfattes anekdoten af læseren og af Jensine. Men den kan i forfatterskabet også antage andre ikke-soziale former. Skellet mellem de anstændige og de respektable. Mellem trækfugle og ænder. Mellem de vilde dyr, der er hinsides godt og ondt – og de tamme, som kun trives ved lydighed og belønning. Eller som det skal vise sig ved udgangen af »En Historie om en Perle«: mellem de frie og de faldne.

I stedet for at drage den beskæmmende lære, som grandtanten med sin anekdote har lagt op til: »Skomager, bliv ved din læst!« (som Jensine siden drager på både Henrik Ibsens og egne vegne),⁶² sværger hun, at hun i modsætning til guldsmedens datter vil besejre sin mand, Alexander, på udebane. Ikke ved at trække ham ned til sit eget niveau, men ved at vise sig større, friere, mere frygtløs end han, som for hende at se lever på én gang ryggesløst umoralsk og i barnlig uvidenhed om denne verdens virkelige farer. *Han* skal ligesom drengen i eventyret trækkes ud i verden for at lære frygten at kende, mens *hun* paradoksalt nok vil indtage hans rolle som den suveræne, sorgløse og promiskuøse. Ligesom hun også under sin opvækst i egne øjne har troet at spille den gudsforgående Alexanders rolle, når hun stod på skøjter sammen med sin fars forsigtige og tilbedende førstemand, Peter Skov – uden anelse om, at hun havde spillet dilettant.

Det tænker hun sig i første omgang gennemført ved at henlægge hvedebrødsdagene til de stejle norske fjelde for at overtrumfe (og undgå) de sociale afstande mellem 'høj' og 'lav' på en bryllupsrejse til Paris. Men i stedet for at vække garderofficerens angst for sin hustrus liv og lemmer, når hun balancerer på randen af en fjeldkant, opnår den skrækslagne kvinde kun at udløse hans henrykte beundring for hendes mod.

Projektet lykkes udelukkende, fordi Jensine ved et tilfælde kommer til at rive snoren i stykker på den eneste materielle ejendom, hendes mand har bragt med sig ind i ægteskabet, det eneste i verden, der kan ængste ham – et halsbånd af ægte perler, som han har arvet fra sin bedstemor. Og tr(i) umfen er i hus, da ægtemanden – efter at Jensine på bryllupsrejsens sidste dag har fået perlekæden repareret hos den lokale skomager i Odda – spørger, om hun ikke skal tælle perlerne, inden hun tager dem på? Ikke fordi han, som Jensine (og læseren) tænker, er ængstelig for deres materielle

værdi, men fordi deres antal har eller *er* en historie, som han fortalte hende, mens han kravlede rundt på gulvet for at samle de spredte perler op:

»Grandpapa gav Grandmama Halsbaandet paa deres Guldbryllupsdag, der var en Perle for hvert Aar de havde været gift. Men sidenefter føjede han hvert Aar paa hendes Fødselsdag en Perle til. Der er tooghalvtreds, det er let at huske, det er lige saa mange som Kortene i et Spil Kort«. ⁶³

Da Jensine på den sidste dag har afvist sin mands spørgsmål, føler hun sig som en romersk imperator, skønt hun ikke har sejret over andre end sig selv. Og det endda kun momentant, som det viser sig. Alexander gentager da heller aldrig sit spørgsmål på afrejsedagen og er i resten af historien lige så uberørt, som han er uvidende om hendes sejr. Den varer også kun, til bruden er hjemme igen, hvor hun på ny overmandes af skræk – nu for, at der til straf for hendes dumdristighed i Odda skal vise sig at være en (eller flere) perle(r) for lidt.

Ikke for ingenting er Jensine datter af en pietistisk mor og en far, der livet igennem har været lige så bange for at narre sine kunder som for at miste sine penge. Da hun efter mange ugers tøven til slut erfarer, at der ikke er en perle for lidt, som var det værste, hun kunne forestille sig, men tværtimod en perle for meget, og denne ene i værdi overgår alle de tooghalvtreds øvrige tilsammen, forekommer det sidste hende langt værre end det første.

Da hun fra skomageren i Odda har modtaget hans forklaring på, hvordan det er gået til, indser hun, at hun under alle omstændigheder har tabt, hvis ikke til Alexander, så til den engelske Lady, der to år tidligere har været ude for samme uheld som hun selv – men aldrig kunne drømme om at tælle en eneste af de perler, der til sammen ville opveje alt, hvad Jensine måtte have bragt med sig ind i ægteskabet. Ved denne alt for store, ufortjente og i hendes øjne 'stjålne' værdi føler hun sig skubbet ud af sit ægteskab som af en gøgeunge – eller altså: af den virkelige, rette mage til Alexander. Hvormed hun samtidig er slået tilbage til start, dvs. til pointen ved den anekdote, der var afsæt for hele fortællingen: *skomager, bliv ved din læst!*⁶⁴

Konvergenser

Det er først på dette relativt sene stadium i handlingen – efter den triumferende hjemkomst fra Norge, da ængstelsen for antallet af perler begyn-

der at melde sig – at begivenhederne forud for 1864 introduceres som fortællingens kontekst lige fra historiens begyndelse (skønt dateringen dog allerede er indirekte annonceret med fortællingens første ord: »For omtrent firsindstyve Aar siden« plus betegnelsen *krig* om forholdet imellem de to nygifte).

Det drejer sig om de konvergenser mellem *skæbneanekdotisk* reference til 1864 og *vintereventyrlig* personskæbne, der som tidligere omtalt ikke findes i den tyske version af historien, men kan sammenfattes som følger:

1. Den kongelige danske »Proklamation« af 30. marts 1863, der ganske krigerisk bebuder Holstens udskillelse fra kongeriget – konvergerende med Jensines kampberedte reaktion på grandtantens anekdote (»Det skal Tante Maren faa betalt«).⁶⁵

2. Den tyske note af 9. juli 1863, der under trussel om »Forbundseksekution« (dvs. militær indgriben) forlanger, at martsproklamationen trækkes tilbage⁶⁶ – konvergerende med parrets hjemkomst fra bryllupsrejsen og Jensines efterfølgende ængstelse. Dels ængstelsen for de(n) eventuelt manglende perle(r)s betydning (»Hvad var det da, tænkte hun, som hun havde ofret for at vinde Sejr over sin Mand? Var det eet Aar, – eller to, eller tre – af deres Samliv inden Guldbrylluppet?«);⁶⁷ dels ængstelsen for Danmarks nederlag i en krig med Tyskland (»De unge Officerer, Alexanders Venner, forargede hende og forekom hende letfærdige naar de talte saa lystigt og overmodigt om Landets store Fare.«).⁶⁸ Og det er en del af fortællingens ironi, at skønt Jensines skræk for danskernes tilstundende nederlag først og fremmest er udslag af hendes skræk for, hvad perlekæden vil afsløre, så er hun, for så vidt krigen angår, lige så klartseende (faktisk fortællingens eneste), som hun er galt afmarcheret, hvad angår antallet af perler.

3. Den danske folkestemnings afvisning af de tyske krav, manifesteret i ordene fra den berlingske avis: »Øjeblikket er alvorligt for hele Nationen. Men i sikker Overbevisning om vor Sags Retfærdighed er vi dog uden Frygt« – som er de ord, der giver Jensine styrke til at konfrontere sig med antallet af perler i kæden.⁶⁹ Ligesom hun konvergerer med det danske folk i den indbildning, at hendes krig med ægtemanden er moralsk berettiget, og ligesom lederskribenten i *Berlingske Tidende* stolt anser sig selv for frygtløs, når hun er så dum ikke at tælle perlerne, inden hun tager dem på (og for de nationalliberales vedkommende: ikke at tælle sine allierede, inden man kaster sig ud i en krig).

Under disse konvergenser ligger der en matematisk ligning, der underforstår en sidestilling af Jensine med den folkevalgte danske regering (inklusive den elskede borgerkonge) og af Alexander med det magtfulde,

absolutistisk indstillede tyske aristokrati (og det kommende kejserdømme). Som det vil fremgå, er denne sidestilling ikke uden fodfæste i fortællingen, men sprænges så alligevel til slut. Idet Alexander og hans adelige officerskolleger viser sig at være genstand for ikke mindre ironi end den danske folkelige opinion fra forfatterens side.

1864 i *Berliner Illustrierte* – variant vs. beskæring

Spørgsmålet er i første omgang, hvorvidt fraværet af disse konvergenser i den tyske version skal tydes som vidnesbyrd om en tilblivelsesvariant (nemlig i det engelske manuskriptforlæg fra 1939) eller som følge af et redaktionelt tysk indgreb i teksten. Umiddelbart forekommer det jo ikke indlysende, at en nazistisk bladredaktion, der løbende bringer fotos og artikler fra den tysk-italienske krigsindsats, skulle beskære de dele af en fortælling, som bygger på, at Tyskland med usvigelig sikkerhed vil besejre en (ganske vist ubetydelig) fjende.

Den tydning forliges imidlertid dårligt med det faktum, at der i *Berliner Illustrierte* rent faktisk indgår en enkelt fragmentarisk passus om den oprækkende dansk-tyske konflikt, som følger umiddelbart efter Jensines henvendelse til skomageren i Odde:

In den folgenden Wochen wurden die Schatten des Krieges um Schleswig-Holstein bedrohlich. Jensine, die an einem Soldaten verheiratet war, hatte vielerlei zu bedenken, so dass sie den Schuster beinahe vergass⁷⁰

I betragtning af, at *der Krieg um Schleswig-Holstein* her figurerer aldeles abrupt, for både første og sidste gang i den tyske version, må det anses for rimelig sandsynligt, at der er tale om en redaktionel udeladelse af de passager vedrørende 1864, som findes i alle ellers kendte versioner af »The Pearls«. Ovenstående citat erstatter således også den anden af de to omtalte passager, dvs. godt en halv side i det omtalte manuskript, startende med: »In the following weeks the shadow of the war grew deeper« og slutende med: »With all this Jensine had much to think of, so that she half forgot about the shoemaker«. ⁷¹ Antagelsen bekræftes da også af, at konflikten mellem Jensine og Alexander, ligesom i de engelske og danske versioner, tidligt i fortællingen præsenteres som »der seltsame Kriegszustand, von dessen Vorhandensein nur einer der Kriegführenden etwas wusste«. ⁷²

Antagelsen af en redaktionel beskæring bliver til vished, når det viser sig, at Erik Petri på forfatterens vegne i et brev af 4. december 1939 bad Gyldendal indskyde en enkelt sætning i det manuskript til »The Pearls«, som han fire dage tidligere havde fremsendt sammen med de tre andre *Anecdotes of Destiny*. Indskuddet forudsætter nemlig tilstedeværelsen i 1939-versionen af de passager, som konstituerer konvergenserne mellem danskernes krig og Jensines:

I fortsættelse af mit Brev af 30’f. M. beder jeg om, at følgende Ret-telse maa blive foretaget i Novellen »The Pearls«:

Side 11, Linie 6 f.o. skal staa: »The King, who had given the people its free constitution«. ⁷³

Indskuddet optræder i den første af de to passager vedrørende krigen 1864 og lyder i sammenhængen således i 1941-versionen:

Jensine was an ardent patriot and loyal to the King, who had given the people its free constitution, the rumours put her into the highest agitation. She thought the young officers, Alexander’s friends, frivolous in their light, boastful talk of the country’s danger, – if she wanted to debate it seriously she had to go to her own people. With her husband she could not talk of it at all, but in her heart she knew that he was as convinced of Denmark’s invincibility as of his own immortality. ⁷⁴

Og det er så i den sammenhæng, at hun fra Carl Berlings avis henter mot-det til, for første gang siden hjemkomsten fra Norge, at løsne perlekæden om sin hals og tælle perlerne: »The moment is grave to the nation. But we trust in our just cause, and we are without fear«. ⁷⁵

Skønt sandheden om nationens »retfærdige Sag« var, at proklamatio-nen af marts 1863, ligesom novemberforfatningen et halvt år senere, ikke alene blev gennemtruffet i strid med Preussen og Det Tyske Forbund, men også i strid med de internationale aftaler, Danmark frivilligt havde indgået ved fredsslutningen i London efter Treårskrigen elleve år tidligere. Det var en af grundene til, at de europæiske stormagter, der i 1852 havde taget Danmarks parti imod Det Tyske Forbund, i 1864 hovedrystende valgte at holde sig udenfor, både da krigen brød ud, og da fredsforhandlingerne senere på dansk foranledning brød sammen i Lon-don. ⁷⁶

Når redaktionen af *Berliner Illustrierte Zeitung* derfor vælger at beskære fortællingen med, hvad der i forhold til 1941-versionen af »The Pearls« kvantitativt beløber sig til under en tiendedel – som samtidig vedrører fortællingens væsentligste historiske perspektiv, så kan dette dårligt begrundes alene med pladshensyn. Snarere med hensynet til Danmarks status af mønsterprotektorat inden for det tyske besatte Europa. Formulere eksemplarisk med de berømte ord om landet som »Hitlers tamme kanarieugl«, der efter krigen blev tilskrevet Winston Churchill (og som af Karen Blixen, ligeledes efter krigens slutning, blev genbrugt om Lucan og Zosines rolle som legitimering for den hvide slavehandler, pastor Pennhallow, men altså kun i de engelsksprogede versioner af *Gengældelsens Veje*).⁷⁷

Ud fra den tydning har redaktionen af *Berliner Illustrierte* i 1943 ageret efter samme retningslinjer, som Karen Blixen havde givet udtryk for i det omtalte interview året forinden – vedrørende uforeneligheden af den tyske besættelse med en fortælling om 1864.

Det drejede sig for de nazistiske magthavere jo ikke bare om at bevare det danske produktionsapparat intakt som underleverandør af fødevarer og maskiner til den rullende tyske krigsmaskine. Det drejede sig lige så meget om at fastholde det ideologiske (og endnu kun let krakelerede) glansbillede af den dansk-tyske forhandlingspolitik som vareprøve på en fremtidig nyordning af efterkrigstidens *Neuroopa*.

Meningen og hensigten med at bringe »Zweiundfünfzig Perlen« ville, i den nazistiske bladredaktions øjne, blive forrykket, hvis skygger fra fortiden fik lov at blande sig forvirrende ind i det faktum, at en verdensberømt dansk forfatterinde som en anden kanarieugl frivilligt havde valgt at lade sit tredje værk udkomme hos den tyske besættelsesmagt. Skæbneanekdotens historisk detaljerede indslag vedrørende *die Schatten des Krieges um Schleswig-Holstein* og den afsluttende ydmygende fredsslutning i november 1864 (som næsten halverede monarkiet), risikerede således at levere en ganske anden baggrund end tilsigtet.

Og så skulle man hellere lade være!

15. november 1863

Der er i »Zweiundfünfzig Perlen« derfor ikke nogen national skæbne på spil og heller ikke nogen, der kan dø af den. Ja, faktisk bliver liv og død i den tyske version på intet tidspunkt knyttet til antallet af perler. Det er

derfor kun i de engelske og danske versioner af historien, at Jensine efter at have læst brevet fra skomageren i Odda kan indse, at hun har taget fejl, når hun troede, at antallet af perler var bestemmende for antallet af ægteskabelige år.

Nu går det så op for hende, at det ikke er de 52 perler, der tæller, ligesom det ikke er ægteskabets varighed, der tælles. Det er kun de sidste to af perlerne, og de tæller kun gavegiverens år. I bedstefarens tilfælde de to, som blev ham beskåret efter guldbrylluppet. Og i hans barnebarns tilfælde altså kun den halve tid: det ene år, som annonceres ved den overtalige perle. Jensine har jo selv over for sin fars førstemand, Peter Skov (og indirekte over for svigerfamiliens guldsmed) tillagt Alexander rollen som giver af den perle, der er mere værd end alle de andre tilsammen. Begge mænd har da også (helt i 'mesalliancens' baner) hver for sig tænkt, »at det var letkøbt Ædelmod for en Løjtnant at gøre den rige Arving, han havde faaet til Kone, en kostbar Present«. ⁷⁸ Og har Alexander ikke også allerede med et ubekymret kys foregrebet sin egen helledød og sin hustrus kommende enkestand?

Døden foregribes sammen med kongens, da Jensine efter læsningen af brevet fra Odda bryder ud i Cleopatras klage over Antonius' død ved slutningen af Shakespeares tragedie: »Er da (...) hver Forskel borte? Og er der intet mærkeligt tilbage her under Maanens Vandring?« ⁷⁹ Der er nemlig det kontekstuelte (eller altså: anekdotisk) underspillede ved »En Historie om en Perle«, at den kun omtaler Frederik 7.s sygdom, men slutter umiddelbart før hans død, 15. november 1863, som det er overladt læseren selv at tilføre handlingen.

Kongens død kom som et politisk chok to dage efter, at Rigsrådet havde vedtaget novemberforfatningen på et møde om aftenen den 13. november 1863. ⁸⁰ Under mødet meddelte Bismarck telegrafisk sin gesandt i København, at gesandtskabet den følgende dag ville modtage en instruks, der i diplomatiske vendinger ville lade den danske regering forstå, at en ny forfatning fra tysk side ville blive betragtet som en krigserklæring. Mens gesandten om formiddagen 15. november 1863 læste instruksens højt for den danske konseilspræsident C.C. Hall, døde kongen på Glücksborg Slot. ⁸¹

Hver forskel borte

Men ligesom det treoghalvtredsindstyvende kort i et spil kort kan antage hvilken værdi, det skal være, fra den højeste til den laveste, ligger der i

den overskydende perle, forstået som historiens joker, også andet og mere end et forvarsel om Alexanders død.

I gentagelsen af Cleopatras spørgsmål: *Er da hver forskel borte?* ses umiddelbart forliset for den overbevisning, der har båret Jensine igennem hele den foregående ægteskabelige strid. Nemlig overbevisningen om, at hun var et bedre, mere ansvarligt og mere moralsk væsen end sin mand. Hun kommer jo af en gudfrygtig familie, der ved klogskab og flid har skabt sig en formue, hun behersker fransk og tysk, og hun er hjemme i litteraturen og historien. Hun er kort sagt indbegrebet af borgerlig fortjenstmoral. Alexander derimod gemmer sig, når han møder sin skrædder på gaden, og er parat til at sætte alt på spil i et kasino, endog sit eget liv i en ligegyldig duel.

Efter modtagelsen af brevet fra Odda er den overbevisning taget fra hende. Af skomageren får hun ganske nøjagtigt forklaret, hvorfor der var en perle for meget, i stedet for en for lidt, da han gav hende kæden retur – fordi hun ved indleveringen af det brudte smykke talte perlerne så nøje-regnende og omhyggeligt, som tiltroede hun skomageren at stjæle en af dem. Det kan da også kun være på denne ubevidste eller undertrykte mistanke, at hendes månedlange efterfølgende skræk for en manglende perle har været baseret.

Nu er hun så endnu en gang slået tilbage til start: »Skomager, bliv ved din læst«. Blot en tand værre. Da hun i sin tid, efter læsningen af de opbyggelige ord i *Berlingske Tidende*, var blevet konfronteret med den overskydende perle, havde hun hørt ligesom en djævelsk latter i rummet omkring sig.⁸² Men nu, hvor hun rent faktisk ved, at hun er blevet holdt for nar af skomageren, kan hun stadig ikke le med. Indtil dette øjeblik har hun nærmest anset sin ægteskabelige magtkamp for en slags hellig strid (»Hvis det er muligt, da tag denne Kalk fra mig!«).⁸³ Nu indser hun så, uden skygge af selvironi, at hun må rette de beskæmmende ord imod sig selv, som hun ved historiens begyndelse vendte imod sin mand, da han havde fortalt hende, hvordan han på kasinoet i Baden-Baden havde vundet alle sine tabte penge tilbage på sin sidste krone: »Du er jo i Virkeligheden en Tyv. Eller om ikke en Tyv, saa en Hæler, – og Hæleren er lige saa god som Stjæleren«.⁸⁴ Hvorved den oprindelige mistanke til skomageren som »Stjæler« faktisk er opretholdt.

Også i den forstand er *hver forskel borte* – forstået som Jensines indbildte fortrin i forhold til Alexander (som jo aldrig var blevet udsat for noget kombineret forbedrings- og degraderingsprojekt, hvis han var blevet gift med den engelske lady). Men sammen med udslettelsen af Jensi-

nes moralske og sociale ambitioner på ægtemandens vegne, der udløstes ved tante Marens anekdote, åbner der sig et nyt og dybere fjendskab, som beror på noget helt andet end mere eller mindre uoverkommelige klasseforskelle.

»Det er forbi. Nu ser jeg klart, at jeg aldrig kan faa Bugt med disse Mennesker. Det er som i Bibelen«, lyder den konkluderende spidsformulering (hvis slutpointe det kan være ganske vanskeligt at få anbragt inde i hovedet på den kvindelige hovedperson): »Jeg skal knuse deres Hæl, men de skal knuse mit Hoved!«⁸⁵ Hvormed Jensine altså samtidig har skiftet side, fra at identificere sig med den lidende Kristus til at se sig selv som slangen, der forbandes af Gud i paradiset.

Dermed rettes et nyt projektørlys ind over fortællingens historiske konstellationer, det tidligere omtalte menneskehedsperspektiv, der rækker tilbage til Genesis' paradiseretning, men aktualiseres i en interpersonel konflikt mellem de frie og de faldne, hverken ved nogen gudsforbandelses eller nogen samfundspagts mellemkomst, men som en grundkonstellation hele vejen igennem *Vinter-Eventyr*: Alexander versus Jensine, Alkmene versus hendes adoptivfar Jens, Peter versus Rosa. Hvad enten det er Jensine, Jens eller Rosa, så er de alle slanger, som får deres hoved knust efter selv at have knust hælen på deres dødsfjende og hjertenskær.⁸⁶

Selvom Alexander lever sorgløst, uden at skænke en tanke, hvem han er eller hvor lang en skygge han kaster, er han dog inden for historiens rammer kun udleveret til sin kones dom, fordi hans adfærd savner materiel legitimering (idet han som yngste søn står uden for de gamle stamhusets arveret og formue).⁸⁷ Men det betyder som påvist samtidig, at den ægteskabelige konflikt inden for disse rammer er anbragt på en skæbneanekdotisk ligning, der sidestiller den borgerlige Jensines kamp og nederlag til den adelige Alexander (eller altså: til den engelske lady) med det demokratisk-civile Danmarks kamp og nederlag til det militært-absolutistiske Tyskland (eller rettere: til det restituerede kriger- og adelsvælde under Bismarck, der om nogen inkarnerer, hvad Alexander kun i miniformat repræsenterer). Dette er fortællingens yderste perspektiv, der siden udgivelsen i 1942 er gået lige så upåagtet hen som offentliggørelsen af »The Pearls« i *Berliner Illustrierte Zeitung* året efter.

Da den tyske gesandt 14. december 1863 lettere konsterneret telegraferede tilbage, at det var for sent at fremkomme med den omtalte instruks over for de danske politikere, eftersom novemberforfatningen allerede var vedtaget, lød Bismarcks svar: »Der er tænkt på den mulighed, at instruksen ankommer efter afstemningen i Rigsrådet«. Den danske regering var

gået i en fælde, Bismarck igennem flere år havde haft for øje. Den slesvig-holstenske krig blev vendepunktet i hans karriere, idet den succesrige krig trak grundlaget væk under tidens demokratisk-folkelige strømninger, som i 1849 havde grebet magten i Danmark. I stedet blev den første trin i den absolutistisk funderede, tysk-militære ekspansion, der ikke sluttede før firs år senere, ved sammenbruddet i 1945.⁸⁸

Skomager, bliv ved din læst!

Men der er endnu en betydning af den overtallige perle, som rigtig nok har været kendt og anerkendt i dansk Blixenforskning, siden fortællingen første gang blev udlagt af Hans Brix i *Karen Blixens Eventyr* fra 1949 – ligesom tilfældet var med Aage Henriksens udlægning (dog uden nogen mellemregning og uden reference til Brix) i *Guder og galgefugle* fra 1956.⁸⁹ Begge behandler de fortællingen som en ren kvindehistorie, helt uden hensyn til konvergenserne med 1864 i Aage Henriksens tilfælde og hos Brix kun som lokalkolorit.⁹⁰

Mellemregningen må, ligesom tilfældet var med de to foregående værditilskrivninger af perlen, knyttes til Cleopatras udgangsreplik fra Shakespeares tragedie. Men nu til replikkens andet spørgsmål: »Og er der intet mærkeligt tilbage her under Maanens Vandring?»⁹¹ – idet månen og dens faser, sammen med det gyngende gulv under hende, får Jensine til at forstå eller indse, at hun er med barn. Dette faktum har for Aage Henriksen at se ligget implicit i den udvej fra nederlagets låste situation, som Jensine finder ved tanken på en ung mand, der engang om hundrede år forærer kæden til sin forlovede og fortæller hende Jensines historie, ligesom Jensine af Alexander fik fortalt hans bedstemors. Skønt det ejendommelige først og fremmest er, at Jensine ingen glæde finder i at være gravid, og heller ikke drømmer om at fortælle det til sin mand, men søger sin næring så fjernt som ved tanken om et oldebarn, hun aldrig vil komme til at se.⁹²

Det gør hun, fordi hun for tredje og sidste gang i historien ender på værkstedet i Odda, men denne gang for at blive hængende. Ikke på grund af skomageren, men grund af Henrik Ibsens udlægning af hans metier. »You have not lost your sole in the mountains?» lyder den norske forfatters første forvirrende spørgsmål til hende, da de mødes efter hendes besøg i skomagerværkstedet.⁹³ Hvortil hun, der ikke kan høre ordspillet, forvirret svarer, at nej, hun har tværtimod bragt ham nogle perler. Hvad der kun

eskalerer nordmandens vid yderligere: »Det er ellers, hvad jeg selv prøver at tage med hjem fra ham«. ⁹⁴

Det er i denne tautologiske udlægning af fortællingens titel (historien om en perle, der er en perle af en historie, der osv.), at Jensine (og fortolkerne med hende) til slut tror at have genfundet sin »soul« og en forskel i verden, frigjort fra enhver ægteskabeligt begrænset livshorizont: »Jo, der var noget, sagde Jensine til sig selv, som var af afgørende Betydning i Verden, og som om hundrede Aar endnu vilde bestaa og bevare denne Betydning: – Perlerne«. På den måde kan hun alligevel – ligesom skomageren, der er et af målene for det rejsestipendium, Henrik Ibsen havde fået tildelt i sommeren 1863 – blive ved sin læst: som eventyrfortæller! ⁹⁵

I den overbevisning tager Jensine dog ikke mindre grundigt fejl, end den norske forfatter gør i sin overbevisning om, at rollefordelingen imellem den danske kvinde og hendes mand svarer til den, Ibsen selv havde beskrevet i *Kærlighedens Komædie*: »Jeg tænkte mig nok til, at han var Fuglen, der maatte stævne mod Vinden, dersom den skal Højden naa, – og De det Vift, der bar ham mod det blaa«. ⁹⁶

Jokerperlens tredje værdi

På den baggrund er det ejendommeligt, at ingen har gjort sig tanker om, hvad det da er for en historie, Jensine tænker sig, hendes oldebarn skal fortælle sin forlovede. Alle synes at have taget for givet, at den vil være identisk med »En Historie om en Perle«, skønt den historie næppe kan fortælles videre til noget 'levende' menneske inden for fortællingens rammer.

Jensine kan dårligt vise sin mand brevet fra skomageren i Odda. For hvordan skulle hun forklare, hvorfor hun på bryllupsrejsens sidste dag afviste at tælle perlerne, når hun samtidig havde talt dem så nøjeregnende ved afleveringen, at skomageren til straf satte den overtallige perle på? Hun kan heller ikke fortælle ham om perlen, i hvert fald ikke uden udsigt til, at han vil forlange den fjernet, som et fremmedlegeme, fra den adelige slægtshistorie. Så meget mere, som perlen ikke bare bryder meningsløst ind i den historie, ægtemanden har fortalt sin brud, den har også røbet, at grandpapas gave til grandmama var af stærkt begrænset økonomisk værdi.

Den historie, Jensine må tænkes at give videre til sit oldebarn, kan kun være den, hun selv halvt om halvt allerede har fortalt Peter Skov: at da hun

af sin brudgom i bryllupsgave fik hans bedstemors guldbryllupssmykke, havde han – uden at fortælle hende det – tilføjet en ekstraordinært værdifuld perle, som hun først opdagede, da kæden gik i stykker, men som efter hans helledød blev hendes pant, ikke bare på deres store indbyrdes kærlighed, men også på det barn, han forinden havde nået at skænke enken. Den historie forudsætter som sagt hendes mands død i krigen i 1864.⁹⁷

Derfor kan den frugtsommelige hustru heller ikke gå ind til sit barns far, da han fra den anden stue til slut fornøjet fortæller hende, at tante Maren er på vej med en buket blomster, men må i stedet gå hen til vinduet i sin egen stue.

Fra nu af kan de to kun forenes i »historien«, aldrig i virkeligheden.

»Perlen« som vintereventyr

Men heller ikke i »historien« kan de i virkeligheden forenes. Det skyldes to omstændigheder, hvoraf den ene har at gøre med fortællingen forstået som vintereventyr, den anden at gøre med fortællingen forstået som skæbneanekdote.

Det ene vedrører identiteten af det barn, Jensine ifølge sin »historie« har fået skænket af krigshelten inden hans død. Det sidste, hun i fortællingen indser, da hun anråber de himmelske magter om nåde (som hun ellers har svoret skulle blive Alexanders rolle), er, at hun vedrørende det ufødte barns herkomst på fædrene side, for resten af livet vil svæve i samme uvished som den, hvori hun de foregående måneder har været op-hængt vedrørende perlekædens materielle værdi (den overtallige/undertallige perle). Fordi hun ikke kan vide, om det er hendes elsker, Peter Skov, eller hendes mand, Alexander, der er barnets biologiske far.⁹⁸

Da Alexander – under indtryk af Jensines tilsyneladende vilde vove-mod på bryllupsrejsen i de norske fjelde – stolt tænker, at denne overrumplende forvandling af den borgerlige pige til »Valkyrie« skyldes hans natlige evner som elsker, træffer hans hustru den tidligere omtalte stik modsatte beslutning, i grevinde Danners ånd: »'Naar jeg kommer tilbage til København, da, ved min Ære, som endnu er min' – skønt hun havde sine Tvivl paa dette Punkt – 'da tager jeg Peter Skov til Elsker!'«⁹⁹

I beslutningens øjeblik kan hun, »fra den Højde hvor hun stod, med Øjnene følge sin Mands fjerne lille Skikkelse«. ¹⁰⁰ Altså, tilsvarende situationen, da grandtanten i historiens sidste scene kommer gående med buketten fra farens have – hvor Alexander ligeledes svinder ind til en »lil-

lebitte Skikkelse ved Vinduet i den anden Stue«. ¹⁰¹ Det er undervejs i fortællingen også fremgået, at farens førstemand efter parrets hjemkomst fra Norge kommer på besøg hos Jensine, når hendes mand ikke er hjemme. Og det er i en sådan anledning, Peter Skov bliver bedt om at gå et dybt fortroligt ærinde for garderofficereus hustru hos svigerfamiliens guldsmed.

»Perlen« som skæbneanekdote

Den anden omstændighed – der vedrører fortællingen som skæbneanekdote – udelukker desuden, at Jensines historie »om hundrede Aar« kan blive fortalt sådan, som hun drømmer om det ved historiens slutning. ¹⁰² Er der nemlig én ting, som står fast, foruden tyskernes sejr, så er det, at Alexander ikke fem måneder senere vil ende sine dage som krigshelt. Og det af den gode grund, at Den Kongelige Livgarde i krigen 1864 aldrig kom i kamp.

Det skulle garden ganske vist i to omgange have været. Første gang, da den efter danskernes berygtede tilbagetog (uden kamp) fra Dannevirke 6. marts 1864 blev landsat på den holstenske kyst øst for Kiel for at skræmme og skade fjenden bag hans ryg – og det viste sig at der ingen fjendtlige tropper var i området, ja, faktisk ikke i det nordøstlige Holsten overhovedet. I stedet måtte de søsyge gardere sejles tilbage med uforrettet sag.

Anden gang, da den lå som reserve ved Sønderborg og på selve skæbnedagen den 18. april 1864 blev beordret til at marchere fra Als over den nordlige pontonbro for at blande sig i slutningen af kampene ved Dybbøl. Med 4 officerer i spidsen marcherede garden i sektionskolonner taktfast over pontonbroen, mens de tyske granater piskede ned i vandet på begge side af kolonnen. Da officererne var nået to tredjedel ud af broens samlede længde, fik bataljonen kontraordre og vendte omkring – med beundringsværdig militær præcision: på én gang i hele kolonnens dybde – hvorpå den danske livgarde marcherede tilbage til Als.

De relativt få gardere, som døde senere samme dag, faldt ikke i kamp, men som passive ofre for fjendens langtrækkende artilleri fra Dybbølsiden af sundet imod skanserne ved Sønderborg Slot. ¹⁰³

Der skjuler sig således ikke nogen lille ironi fra forfatterens side, når Alexander forudsiger sin egen hittedød og fornøjet fløjter »Dengang jeg drog af sted«, eller når hans officerskammerater fra garden taler »lystigt og overmodigt« om den tilstundende krig. Heller ikke, når Jensines far og

den giftige grandtante under indtryk af samme krig og af kongens sygdom pludselig bliver helt stolte af at have fået en garderofficer i familien og benytter enhver lejlighed til sammen at fetere det unge par – som eksempelvis grandtanten på vej med buketten fra farens Strandvejsvilla i fortællingens sidste linjer.

Der kan ikke være tvivl om, at Karen Blixen kendte til livgardens rolle i 1864. Bataljonens pompøse march, tur-retur over pontonbroen – halvvejs ind i og helt ud af krigen – blev bevidnet fra den anden side af sundet af sekondløjtnant Søren Chr. Knudtson fra 18. Regiment, der ligesom Karen Blixens far, sekondløjtnant Wilhelm Dinesen fra 9. regiment, var en af de få overlevende efter den tyske grutning af danskerne ved Dybbøl tidligt om morgenen 18. april 1864.¹⁰⁴ Knudtson, der siden fik Ridderkorset for sin indsats, slutter sin skildring af det stolte syn med de bittersøde ord, inklusive det afsluttende udråbstegn: »Hvor smuk vilde ikke en saadan Afdelings Fremrykning have været, om den var blevet hidkaldt tidligere, og det var bleven den forundt at tage Del i 8. Brigades Fremstød!«¹⁰⁵

Gardens optræden frem og tilbage over sundet mellem Als og Dybbøl på krigens skæbnedag må efter alt at dømme også være inkluderet i Wilhelm Dinesens tilbageblik 25 år senere, hvor han i *Fra ottende Brigade* konkluderer, at den danske nations heltemod i 1864 hverken beroede på ledelsen eller de professionelle soldater. Det beroede ene og alene på de utrænede bønderkarle og deres sammenhold i kompagnierne: »Alt ramlede sammen, kun den danske Soldat blev staaende«, som det hedder i linjer, der bløder af skam over den nationalt selvforskyldte katastrofe. »Det er Lynglimtet i dette Mørke, det er Holdepunktet i denne Fornedrelse«.¹⁰⁶

Dette er den hemmelige note – eller altså anekdote – i »En Historie om en Perle«.

3. Del: Udslettelsen

Da Karen Blixen ved årsskiftet 1944/45 spurgte sin advokat, hvordan det var gået med den tyske udgave af *Vinter-Eventyr*, fik hun fra Erik Petri det svar, »at 'Winter's Tales' er udkommet i Tyskland. Kontrakten er af 31. Juli 1943. Den 23. November 1943 meddeler Forlaget, at 'Perlerne['] er trykt som Fortryk, og sender Honoraret RM. 300.-. Siden har jeg ikke hørt fra Forlaget«.¹⁰⁷

Det var overhovedet ikke rigtigt. Det var ikke rigtigt, at Petri ikke havde hørt fra forlaget siden november 1943, hvad vi allerede ved fra den regnskabsmeddelelse af 30. marts 1944, hvori forlaget meddeler – »nachdem die Novellen nunmehr in deutscher Ausgabe erscheinen können« – at have tilbageført de udgifter til en oversættelse, som blev fratrukket forfatterens konto i sommeren 1940. Det må være på den oplysning, og ikke på regnskabsmeddelelsen vedrørende honoraret for »The Pearls« af 23. november 1943, at Erik Petri har bygget sin ligeledes urigtige oplysning om *Vinter-Eventyrs* faktiske udgivelse i Tyskland. Endelig er det ikke rigtigt, at DVA havde afsendt de 300 Mark (som udgjorde halvdelen af honoraret fra *Berliner Illustrierte Zeitung*, idet forlaget beholdt den anden halvdel). De var kun blevet overført til forfatterens konto på forlaget.

Når dette sidste er værd at bemærke, skyldes det, at der efter Besættelsen kom politisk fokus på kollaboration, herunder økonomiske midler, som danske statsborgere via udbetalinger fra Clearingkontoret i Danmarks Nationalbank havde modtaget fra Tyskland under 2. Verdenskrig.

Da Revisionsudvalget for tyske betalinger 4. februar 1949 henvendte sig til Karen Blixen for at forhøre sig om, hvilke kontrakter om salg af litterære arbejder, der var »indgået efter 9. april 1940«, og hvilke betalinger der efter nævnte tidspunkt var ydet for salg af sådanne arbejder (som ifølge udvalgets opgørelse for de fem besættelsesår beløb sig til i alt kr. 6.741,14), kunne Erik Petri 24. marts 1949 konkludere, at i hvert fald de 6.500 kr. af beløbet var kommet til udbetaling i tiden frem til og med 28. juni 1943. Samt at dette beløb hidrørte »udelukkende fra kontrakter fra før krigen«. ¹⁰⁸ Hvorefter Clearing-udvalget 12. juli 1949 meddelte, at man »på det foreliggende grundlag ikke havde fundet anledning til at foretage videre i sagen«. ¹⁰⁹

Det ene af de to beløb, som Erik Petri ikke kunne aflægge regnskab for i 1949, havde han modtaget afregning for i et brev fra DVA 7. februar 1945. Heri beklagede forlaget, at man ikke tidligere havde været i stand til at afregne »pünktlich« for det forløbne års forfatterroyalties, samt at man »aus bestimmten Gründen« var nødt til at lade 12. september 1944 gælde som regnskabsmæssig skæringsdag for hele det foregående års forfatterindtægt, der beløb sig til alt i alt: RM. 20.59, efter fradrag af 15 procents forfatterskat – identisk med de yderst beskedne kr. 81,42, som udgjorde Revisionsudvalgets sidste regnskabspost. Hvad der var blevet af de 300 rigsmark, som DVA i november 1943 havde overført til forfatterens forlagskonto, forlød der intet om. Til gengæld var brevet fuldt af uigennemskuelige undskyldninger med henvisning til »innerbetriebliche Umstel-

lungen«, »unglückliche äussere Umstände«, »die gewohnte Ordnung zerstört«, »sind aber mit besten Kräften bemüht, sie ehestens wieder herzustellen« etc.

Det korte af det lange er, at det ikke skyldtes manglende vilje, hverken hos forfatter, forlag eller propagandaministerium, når der aldrig kom til at foreligge nævneværdige tyske honorarer for kontrakter eller kunstneriske produkter indgået eller affattet efter 9. april 1940, lige så lidt som der nogensinde udkom et eneste eksemplar af *Winter's Tales* i Hitler-Tyskland.

Det skyldtes ene og alene, at de Allierede natten mellem 12. og 13. september 1944 gennemførte det mest ødelæggende af krigens luftangreb på Stuttgart. Det skete under ledelse af den britiske luftmarskal Arthur Harris, hvis *Nr. 5 Bomber Squad* som sit speciale havde systematisk afbrænding af store, civile flademål – herunder udslettelsen af Hamborg og senere Dresden. Under et forudgående luftangreb 24.-29. juli 1944 havde briterne revet tagene af Stuttgart, så at brandbomberne ved midnat 12. september 1944 uhindret kunne udløse formålet med det hele: en ildstorm, der udslettede et område på omkring fem kvadratkilometer af byen.¹¹⁰

Næste morgen lå DVAs pompøse gamle forlagsbygning i grus, ikke et eneste Blixen-dokument havde overlevet.¹¹¹ Det tilbageværende personale blev forflyttet til en midlertidig adresse uden for Stuttgart, der ikke kunne gøre sig fortjent til flere allierede bombardementer: Bleichstrasse 9, Göppingen.

Udgivelsen og udslettelsen anden gang

Men det hører med til historien, at Deutsche Verlags-Anstalt nogle år efter krigen forsøgte at genoptage rettighederne til forfatterskabet.¹¹² Dog rekvirerede man først i begyndelsen af 1950'erne kopier fra forfatteren af kontrakterne til Tania Blixens værker, inklusive originalkontrakten fra 1943 til *Winter's Tales*.¹¹³

I de følgende tiår udkom flere af vintereventyrerne i udvalg sammen med nogle af de gotiske fortællinger.¹¹⁴ Men der skulle gå hele fyrre år fra Verdenskrigens slutning, før værket selv udkom på tysk.¹¹⁵ Nu ikke længere baseret på forfatterens manuskript, men på den amerikanske udgave af *Winter's Tales*, hvis indholds rækkefølge ved udgivelsen i 1943 var blevet varigt spoleret, fordi juryen for Book-of-the-Month Club året forinden

havde afvist at antage samlingen som månedens bog, med mindre »The Sailor-Boy's Tale« blev fjernet fra førstepladsen.¹¹⁶ Desuden står Jensine og Alexander i den sidste linje af »Die Perlen« ikke ved hvert sit vindue, men ved ét og samme – fordi den amerikanske redaktør på Random House i sommeren 1942 havde syntes, det gav bedre sproglig mening. Hvorved selve historiens pointe gik tabt, først i Amerika, siden også i Tyskland: »Von ihrem Fenster aus sahen Mann und Frau auf die Strasse hinab«.¹¹⁷

Endelig blev *Winter's Tales* på tysk i 1985 udstyret med den meningsforladte titel: *Wintergeschichten*, hvorved sporene fra såvel Shakespeare som Heine var visket – hvis ikke helt, så i hvert fald halvvejs ud.

The old Jew

Men det er også en del af historien, at oversætteren af de tre *Anecdotes of Destiny* fra 1939/40, Rudolf von Scholtz, af den amerikanske militærregering i sommeren 1945 blev udnævnt til overborgmester i Passau og året efter til leder af »Radio München«. Det skyldtes, at det var lykkedes ham, som intellektuel i Hitler-Tyskland, at overleve de foregående tolv år uden hverken at emigrere, blive interneret eller lade sig optage som medlem af NSDAP. Han forlod ved Hitlers magtovertagelse i 1933 øjeblikkelig en indflydelsesrig post ved Bayerische Rundfunk, gik i indre eksil og overlevede som lektor og oversætter af engelsk-amerikansk litteratur for DVA, heriblandt også af *Out of Africa*.¹¹⁸

Rudolf von Scholtz' oversættelser af såvel »Der Falke« som »Die Perlen« er da også gennemgående upåklagelige, når bortses fra, at det i sidstnævnte fortælling ikke er lykkedes oversætteren at markere Jensines monolog fra *The Tragedy of Antony and Cleopatra*, så citatet er opfatteligt for en almindelig tysk læser.

Der er dog en enkelt, helt ekstraordinær uregelmæssighed i oversættelsen af »Der Falke«, som er bemærkelsesværdig i sammenhængen. Den forekommer i forbindelse med omtalen af en russisk købmand, som fra sin bod i Bodøs havn sælger guldure, der hverken er af guld eller kan gå. Han identificeres to gange i løbet af tre linjer som jøde, både i den engelske (»a Jew«/»The old Jew«) og den danske version (»en Jøde«/»Den gamle Jøde«). Denne etniske betegnelse er i begge tilfælde udeladt af den tyske oversættelse i *Europäische Revue*.¹¹⁹

Rudolf von Scholtz må allerede i sommeren 1940 have tænkt, hvad Karen Blixen to år senere udtalte i forbindelse med umuligheden af under

Besættelsen at opføre *Købmanden i Venedig* (om jøden Shylock, der kræver sin skålfuld kød af Bassanios bryst): »Meningen og hensigten ville blive forrykket, og så skal man lade være«. ¹²⁰

Og så skal man hellere lade være

Hvorned vi altså endnu en gang er tilbage ved starten af denne fremstilling og Karen Blixens paradoksale *double speak* i sommeren 1942. På baggrund af de foregående sider er det udelukket at bedømme hendes statement som et udslag af absence eller en *slip of the tongue* hos forfatteren. Snarere en *tongue-in-cheek*. Ud fra den præmis, at man ikke taler om strikken i hængt mands hus.

Det lod sig ganske vist kun gøre, fordi »En Historie om en Perle«, ligesom »The Fish«/»Fra det gamle Danmark«, er elementært uopfattelig for andre end danmarkshistorisk ret velorienterede læsere. Ikke desto mindre lovlig upassende i 1942 at meddele en så indgående og distanceret kritik af det gryende borgerskabs greb om kærligheds-, samfunds- og regeringsmagten efter 1849 – og så oven i købet på et grundlag, der før en ideologisk-æstetisk betragtning lå den preussiske regerings ånd i 1863 nærmere end den samtidige danske.

Men man skal jo ikke glemme, at »The Pearls« i alt væsentligt blev undfanget og skrevet i en situation, hvor verdenskrigen endnu ikke var en realitet (ligesom »The Pearls« selv er henlagt til et tidspunkt, hvor krigen 1864 heller ikke er det); og afsluttet (i første omgang) efter krigens udbrud på et tidspunkt, hvor Karen Blixen stadig troede, at Danmark kunne bevare sin neutralitet, ligesom under forrige verdenskrig. Som det vil vides, planlagde hun i efteråret 1939 en journalistisk rundrejse til de tre europæiske hovedstæder, der repræsenterede krigens daværende største spillere – Berlin, Paris og London, i foråret 1940. ¹²¹ Hun nåede aldrig længere end til Berlin, hvorfra hun skrev en serie på fire kronikker efter aftale med tre skandinaviske dagblade.

Ugen efter forfatterens hjemkomst måtte kronikkerne henlægges på ubestemt tid, fordi meningen og hensigten med dem ikke længere kunne være den samme som før 9. april, og så skal man hellere lade være. Derimod var det udelukket at henlægge »The Pearls«. Fortællingen er en hjørnesteen i *Winter's Tales/Vinter-Eventyr* – anbragt på førstestpladsen inden for rammen af de to Charlie Despard-fortællinger: i symmetrisk, pointeret dialog med den sidste i bogens anden ende, »Sorg-Agre«. ¹²² I »Sorg-

Agre« ekspliciteres alt det, som er underforstået i »The Pearls« – aristokrati versus borgerskab, magten som den højeste dyd og syndefaldet som et privilegium for de magtesløse, foruden det fælles underliggende tema om det subtile forhold mellem juridisk og biologisk paternitet inden for det feudale (og borgerlige) ægteskab.¹²³

Der var derfor i sommeren 1942, hvor den tyske stillingskrig på Østfronten havde skabt begyndende tvivl om Hitlers principielle uovervindelighed, ikke andet for end offentligt at påstå, at fortællingen om krigen 1864 simpelt hen var fjernet fra *Vinter-Eventyr*.¹²⁴ Det gik aldeles strålende. I hvert fald de første halvfyerd år.

Det unikt moderne

Undtagen altså i det ene tilfælde, hvor forfatteren uden at ane det faktisk skulle få ret i sin påstand, nemlig i den version af »The Pearls«, der blev offentliggjort i *Berliner Illustrierte Zeitung* i efteråret 1943 – hvori alle konvergenser mellem den kvindelige hovedpersons skæbne og den nationale historie i 1863 som påvist var fjernet. Hvorved den tyske censur ufriwilligt kom til, ganske vist med halvfyerd års forsinkelse, at sætte fokus på et særtræk, der skiller Isak Dinesens/Karen Blixens fiktionskunst efter de gotiske fortællinger, fra så godt som al anden prosafiktion i første halvdel af det 20. århundrede.

Det drejer sig om en vending væk fra en aristotelisk præget opfattelse af fiktion som repræsentation, der i stigende grad satte sig igennem i løbet af århundredets sidste halvdel, eskalerende efter årtusindskiftet.¹²⁵ En opfattelse, der har fået sin klassiske formulering i den berømte modstilling fra Aristoteles' *Poetik* mellem fiktion på den ene side og historieskrivning på den anden. Med den indbyrdes rollefordeling hos Aristoteles, at mens historie beskæftiger sig med det, der faktisk (og tilfældigvis) er sket, dvs. det partikulære, handler fiktion først og fremmest om det, der *kan* ske, det mulige og det universale. Universalt er, hvad en bestemt person kan tænkes at gøre eller sige, ud fra sandsynlighed eller nødvendighed; partikulært er derimod, hvad en faktisk navngivne person har gjort, eller hvad der er tilstødt ham. Derfor er fiktion, ifølge Aristoteles, et mere filosofisk og seriøst foretagende end historieskrivning.

En vending, der omkring århundredets midte overraskende blev foregrebet af firmaet Dinesen & Blixen, i kraft af vintereventyrets/skæbne-

anekdotens ekstraordinære fusionering af universalet med det partikulære. Det vil sige: ved konvergensen mellem en frit konstrueret handling og en referentiel historisk begivenhedsrække, der forudsættes anekdotisk både bekendt og ubekendt af læseren, for så vidt som den kun antydes.¹²⁶

Ikke desto mindre er der i det ekstratekstuelle, singulært historiske forløb indkodet helt afgørende information – en tekst i konteksten – hvad angår læserens mulighed for at bedømme udgangene på forfatterens fiktioner efter de gotiske fortællinger (i dette tilfælde omfanget af det anti-eventyr, hvori Jensine og Alexander, modsat Peter og Rosa, – ikke omkommer, men lever tæt adskilt til deres dages ende).¹²⁷ Det kan meget vel vare halvfjerds år yderligere, før den information er afkodet.

Tak

Denne fremstilling er frugt af to års domicilering på Det Kongelige Biblioteks forskergang FOA. For dette privilegium samt for bistand og gode råd under udforskningen af forhold vedrørende Danmark og Tyskland i hhv. 1863-64 og 1933-45 takker jeg forskningsleder John T. Lauridsen, forskningsbibliotekar Bruno Svindborg og tidligere forskningsbibliotekar Jesper Düring Jørgensen.

Noter

1. Annemarie Cleeman: »Karen Blixen fortæller«. Tidsskriftet *Samleren. Dansk kunsthistorisk Tidsskrift* 1942. Citeret efter Else Brundbjerg: *Samtaler med Karen Blixen*. Gyldendal 2000, s. 103-108 (herefter: *Samtaler*).
2. Jf. Karen Blixen *Værker: Vinter-Eventyr*. DSL/Gyldendal 2010, s. 52: »Bryllupsrejsen var næsten til Ende, og den sælsomme Krig, hvormed kun den ene af de stridende Magter vidste Besked, var bestandig uafgjort« (herefter: *VE* 2010); Isak Dinesen (Karen Blixen): *Winter's Tales*, London 1942 [1943], s. 32: »The honeymoon was nearing its end, and that strange warfare, the existence of which was known to one of the belligerents only, had come to no decision« (herefter *WT* London 1942); samt *Berliner Illustrierte Zeitung*. Nr. 43, 28. oktober 1943, 52. Jahrgang (u.s. [sp. 3]; herefter: *Berliner Illustrierte* 1943): »Die Flitterwochen neigten sich ihrem Ende zu, und der seltsame Kriegszustand, von dessen Vorhandensein nur einer der Kriegführenden etwas wusste, war noch zu keiner Entscheidung gediehen«.
3. Jf. Kommentaren til *VE* 2010, s. 303.
4. *Berliner Illustrierte* 1943.

5. Jf. Joachim Freyburg und Hans Wallenberg: *Hundert Jahre Ullstein*, bd. III. Berlin 1977, s. 143 ff. (herefter: *Hundert Jahre Ullstein*, bd. III) og Christian Ferbes: *Berliner Illustrierte Zeitung. Zeitbild, Chronik, Moritat für Jedermann 1892-1945*. Berlin 1962.
6. Jf. brev fra Karen Blixen (herefter KB) til Det amerikanske Gesandtskab, 31. oktober 1941 (Karen Blixen Arkivet. Det Kongelige Bibliotek. Kapsel 61. Landsretssagfører Erik Petris arkiv c/o Højesteretssagfører, dr. jur. Hartvig Jacobsen, korrespondance med og vedrørende Karen Blixen (herefter: KB-A, ks. 61). Som det vil blive dokumenteret i en kommende artikel, består indholdet af kapsel 125 i Karen Blixen Arkivet på Det Kongelige Bibliotek for de første otte fortællingers vedkommende af en kopi af det *WT*-manuskript, som afgik til New York 31. oktober 1941. Efter at være forsynet med Udenrigsministeriets stempel blev kopien returneret til Karen Blixen og blev de følgende måneder udstyret med en række blæk- og blyantsrettelser i hånden af forfatteren (med henblik på en renskrift heraf). Manuskriptet blev i marts 1942 sendt til Bonnier som grundlag for den svenske oversættelse – for endelig i maj 1942, da den endelige renskrift af *Winter's Tales* forelå, at blive returneret til København efter Karen Blixens besøg i Stockholm. Den version af »The Pearls«, som befinder sig i kapsel 125, bliver herefter følgelig betegnet: »The Pearls« 1941-ms. (KB-A, ks. 125).
7. Jf. brev fra KB til Gyldensteen, 15. maj 1942 (Hans Michael von Folsachs arkiv, Det Kongelige Bibliotek, København: Kapsel 1, 168 breve fra Karen Blixen til Sophie Bernstorff-Gyldensteen (utilgængeligt, acc. 2001/106). Benyttet efter tilladelse fra greve Peter Emil Bernsdorff (herefter: Folsach 168, ks. 1)), samt brev fra det amerikanske udenrigsministerium til Robert K. Haas, 14. maj 1942 (Random House Papers, Rare Book and Manuscript Library, Butler Library, Columbia University, New York: »Cataloged correspondence, uncataloged correspondence«, Blixen, Karen (Dinesen, Isak), Box 68A / 3 microfilms (herefter: RH-Columbia)).
8. Jf. brev fra KB til Karen Sass, 20. april 1942 (*Karen Blixen i Danmark: Breve 1931-62*. Bd. I-II, udgivet af Frans Lasson og Tom Engelbrecht. Gyldendal 1996. Bd. I, s. 341-44 (herefter: *Breve 1996 I*)).
9. Brev fra KB til Robert K. Haas, Random House, og Constant Huntington, Putnam, dateret: »p.t. Grand Hotel, Stockholm, den 8. maj 1942« (RH-Columbia og KB-A, ks. 61).
10. Jf. *Im 110. Jahr: Almanach der Deutschen Verlags-Anstalt, Stuttgart, in Jahre der Wiedererrichtung ihres Verlagshauses, 1848-1958*. Deutsche Verlags-Anstalt. Stuttgart 1958 (herefter: *Almanach der Deutschen Verlags-Anstalt*); samt *Hundert Jahre Ullstein* bd. III.
11. Jf. *Almanach der Deutschen Verlags-Anstalt* 1958, s. 157.
12. Brev fra Deutsche Verlags-Anstalt (herefter: DVA) til Erik Petri (herefter EP), 22. maj 1943 (Karen Blixen Arkivet. Det Kongelige Bibliotek. Kapsel 61. Landsretssagfører Erik Petris arkiv c/o Højesteretssagfører, dr. jur. Hartvig Jacobsen, korrespondance med og vedrørende Karen Blixen (herefter: KB-A, ks. 61)).

13. Jf. fx *Samtaler*, s. 90.
14. Brev fra EP til DVA, 1. juni 1942 (Karen Blixen Arkivet. Det Kongelige Bibliotek. Kapsel 56. Landsretssagfører Erik Petris arkiv c/o Højesterets-sagfører, dr. jur. Hartvig Jacobsen (herefter: KB-A, ks. 56)).
15. Jf. brev fra DVA til EP, 12. juni 1942 (KB-A, ks. 56).
16. Jf. Brev fra Robert Davies til Robert K. Haas, 17. juni 1942 (RH-Columbia), samt brev fra KB til Røde Kors, 24. juni 1942 (KB-A, ks. 61).
17. Jf. brev fra KB til Gyldensteen, 12. august 1942 (Folsach 168, ks. 1).
18. Jf. Poul Behrendt: »Dansk Genesis. Efterskrift« (*VE* 2010, s. 459 (herefter: »Dansk Genesis« 2010)).
19. Jf. brev fra KB til Carl Bergstrøm-Nielsen, Rungsted 21. november 1942, samt brev fra Carl Bergstrøm-Nielsen, Gyldendal 24. november 1943 (KB-A, ks. 56). Blandt andet overså KB stadig scenen med Alkmene og den sindsforvirrede bondedreng, som det koster livet at omgås pigen fra præstegården. Uden for landets grænser forekommer den omtalte episode fra »Alkmene« derfor kun i den svenske udgave fra Bonniers Förlag, hvortil de enkelte vintereventyr var blevet sendt, efterhånden som de i sommeren 1942 forelå på dansk (som et supplement til de to forskellige engelske manuskriptversioner, svenskerne allerede havde modtaget tidligere på året). Jf. »Dansk Genesis« 2010, s. 425-426. Det tyske udvalg af indskudsstykker blev siden lagt til grund også for de oversættelser til engelsk, der ved årsskiftet 1942/43 blev fremsendt til London og New York med henblik på indføjelser i kommende oversøiske udgaver. De oversete indskudsstykker kom derfor heller ikke med i de oversættelser til engelsk, som KB senere samme år selv foretog af alle syv indskudsstykker, med henblik på indføjelser i kommende engelsksprogede udgaver af *WT*. Jf. brev fra KB til Petri, 16. januar 1943 (KB-A, ks. 61).
20. Brev fra KB til Carl Bergstrøm-Nielsen, Rungsted 21. november 1942 (KB-A, ks. 56).
21. Samtlige syv oversættelser ligger i et læg ved korrespondancen (KB-A, ks. 56).
22. Brev fra EP til KB, 24. november 1942 (KB-A, ks. 56).
23. Brev fra KB til EP, 4. januar 1943 (KB-A, ks. 56).
24. Brev fra EP til Das Deutsche Konsulat, Kulturabteilung, Kastelsvej 40, Ø, 10. april 1943 (KB-A, ks. 56).
25. Dvs. 7½ procent i royalty for de første 3.000 eksemplarer, og 10 procent for alle efterfølgende. Jf. brev fra DVA til EP, 5. maj 1943 (KB-A, ks. 56).
26. Jf. brev fra Robert K. Haas til Dorothy Canfield Fisher, 10. oktober 1937: »As to Baroness Blixen's book, due to her having put herself in the hands of a most unconscientious and unbussineslike agent, interminable delays occurred in our receipt of the manuscript« (Columbia Spec Ms Coll RH. Fisher, D.C. V. p., 1937-1942 To Robert K. Haas).
27. Brev fra EP til Ingeborg Andersen, 30. november 1939 (Karen Blixen Arkivet. Det Kongelige Bibliotek. Kapsel 54. Herefter: KB-A, ks. 54).
28. Brev fra Petri til DVA, 17. august 1943 (KB-A, ks. 56).

29. Brev fra KB til Gyldensteen, 1. januar 1945 (Folsach 168, ks. 1).
30. »Der Falke« bragtes på sidstepladsen i artikelrækkefølgen (inden kommentar- og anmeldelsessektionen »Europäische Umschau«), som tilfældet var med alle årgangens skønlitterære bidrag. Jf. *Europäische Revue*. 19. Jahrgang Juli/August 1943. Herausgegeben von Dr. Joachim Moras. Deutsche Verlags-Anstalt, s. 256-262 (herefter: *Europäische Revue* 1943).
31. *Europäische Revue* 1943, s. 257.
32. Brev fra KB til Gyldensteen, 14. november 1939 (Folsach 168, ks. 1).
33. Brev fra EP til Ingeborg Andersen, Gyldendal, 30. november 1939 (KB-A, ks. 54).
34. Brev fra EP til KB, 7. maj 1940 (KB-A, ks. 61).
35. Brev fra DVA til EP, 30. marts 1944 (KB-A, ks. 56).
36. Ibid. Jf. royaltyopgørelse fra DVA til EP, 9. oktober 1940: »... und unsere Uebersetzungskosten für drei Novellen abgehen mit 200.-- M.«
37. *Europäische Revue* 1943, s. 278.
38. Jf. Jürgen Brummach (red.): *Heinrich Heine, Epoche, Werk, Wirkung*. München 1980.
39. Brev fra DVA til KB, 5. maj 1943 (KB-A, ks. 56).
40. Brev fra DVA til EP, 23. november 1943 (KB-A, ks. 56). Af referencen til »Die Perlen« kan det enten slutes, at fortællingens titel i *Berliner Illustrierte* (i modsætning til dens undertitel) var bladredaktionens, og ikke forlagets ansvar; eller også, at forlæggeren ikke ønskede at give forfatteren lejlighed til indsigelse i DVAs redaktionelle proces.
41. Jf. brev fra DVA til KB, 15. april 1935: »Der Vorname Isa[a]k Dinesen würde in Deutschland den Anschein erwecken, es handle sich um das Buch eines Juden; dadurch wäre die Verbreitung Ihres Buches sehr erschwert. Auch der Name Dinesen deutet wohl kaum darauf hin, dass es sich um einen nordischen Autor handelt« (KB-A, ks. 56); jf. Lasse Horne Kjældgaard: »Efterskrift«, Karen Blixen Værker: *Syv fantastiske Fortællinger*. Gyldendal & Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2012, s. 675.
42. Jf. Liselotte Henriksen: *Karen Blixen. En bibliografi*. Gyldendal 1977, s. 23, nr. 40; s. 26, nr. 53 (herefter: *Blixen-Bibliografi* 1977). Af et brev fra DVA til KB, 2. august 1954, fremgår det, at KB forgæves har forsøgt at få den tyske titel på *Out of Africa* ændret (KB-A, ks. 57, 4.b).
43. *Europäische Revue* 1943, s. 256.
44. Brev fra EP til Ingeborg Andersen, 30. november 1939 (KB-A, ks. 54). På en blank side bagest i bind 12 af *Le Livre des mille nuits et une nuit* har KB opregnet i alt tolv fortællinger under betegnelsen »Anecdotes of Destiny« (heraf kan de otte identificeres som senere bidrag til *Winter's Tales*). Jf. Pia Bondesson: *Karen Blixens bogsamling på Rungstedlund. En katalog*. Gyldendal 1982, nr. 993 (herefter: KBB). Bogtitlen *Anecdotes of Destiny* står ligeledes anført på et udkast til fortællingen »The Last Day«, dateret 1. februar 1940, samt på to forskellige udaterede indholdsfortegnelser over i alt femten fortællinger i kapslen med udkast til »The Last Day« (jf. KB-A ks. 138).

45. Jf. brev fra KB til Ellen Dahl, 15. juli 1939 (*Breve I* 1996, s. 299-300) samt brev fra EP til Vesterports Centralkontorer, Bureauet, Vesterport, V., 21. juli 1941 (KB-A, ks. 61).
46. Karen Blixens bogsamling omfattede Georg Brandes' *Heinrich Heine*. København 1897, hvori »Vinteræventyr« behandles s. 120 ff. (KBB 1546).
47. »Dansk Genesis« 2010, s. 404. Definitionen alluderer til fortælleren Vilhelms karakteristik af tilstandene i præstegården efter adoptivdatterens ankomst i »Alkmene«: »Da jeg ud paa Foraaret mere jævnlige kom ned i Præstegaarden, fandt jeg alting der saa fredeligt og idyllisk, som man læser om det i Bøgerne, hvor Folk siges at leve lykkeligt til deres Dages Ende« (*VE* 2010, s. 163).
48. Jf. Gerhard Neumann: »'Anecdotes of Destiny'. Zur Struktur von Karen Blixens Novellistik«. In: Heike Peetz u.a. (red.): *Karen Blixen/Isak Dinesen/Tania Blixen. Eine internationale Erzählerin der Moderne*. Berlin 2008, s. 29.-58. Samt Joel Fineman: »The History of the Anecdote: Fiction and Fiction«. In: Aram Veeseer (red.): *The New Historicism*. New York/London: Routledge 1989, s. 49-76.
49. Jf. Poul Behrendt: *Den hemmelige note. Ti kapitler om små ting der forandrer alt*. Gyldendal 2007 (herefter: *Den hemmelige note* 2007). Samt »Dansk Genesis« 2010.
50. Jf. *WT*-London 1942, s. 113: »King Erik of Denmark, surnamed Glipping, was murdered in the barn of Finnerup, in the year of 1286, by a party of rebellious vassals. According to the tradition and the old ballads, the murderers were headed by the King's Lord High Constable, Stig Andersen Hvide, who killed King Erik in revenge, because he had seduced his wife, Ingeborg«.
51. Det var således H.C. Andersen, de engelske og amerikanske anmeldere af *Winter's Tales* hyppigst foretrak at associere til, ligesom Hans Brix gjorde det med værktitlen *Karen Blixens Eventyr*. København 1949 (herefter: Brix 1949). Jf. Mads Bunch: *Karen Blixen. The Devil's Advocate. Reading Blixen in the Light of Kierkegaard*. Københavns Universitet 2013, s. 8-11 (herefter: Bunch: *Blixen/Kierkegaard* 2013).
52. Brev fra KB til Gyldensteen, 5. februar 1940. *Breve I*, s. 313. Jf. note 60.
53. Gerhard Neumann tager da heller ingen steder højde for, at forfatterens generkriterium efter krigen ændrede sig til primært at betegne »short stories, der er beregnede paa at komme frem i Magaziner og som hedder ANECDOTES OF DESTINY.« (Brev fra KB til Lena Gedin, 28. juni 1949, KB-A ks. 57, 4.b.).
54. »Skibsdrengefortælling« undtaget. Jf. Poul Behrendt: »Juryens veto – en boghistorie om det skjulte paradigme under deklasseringen af 'Skibsdrengefortælling' i de amerikanske udgaver af Isak Dinesen: *Winter's Tales*«. *Spring* 2012, nr. 30, s. 164-186 (herefter: »Juryens veto« 2012).
55. Den efterfølgende skilsmisse omtales først i den afsluttende Despard-fortælling i bogens anden ende. Jf. *VE* 2010, s. 254.
56. Idet fortællingen står anbragt uden for Despard-rammen, jf. note 54.
57. *VE* 2010, s. 55; jf. Kommentaren s. 303.

58. Det er eksempelvis udelukkende fra *Fædrelandet*, der citeres i Johs. Nielsen: *1864. Da Europa gik af lave*. Odense Universitetsforlag 1987 (herefter: *Da Europa gik af lave* 1987). Jf. *VE* 2010, s. 57.
59. Jf. »Dansk Genesis« 2010, s. 421 samt *Blixeniana* 1985, udg. af Hans Andersen m.fl., 1985, s. 87.
60. Jf. *Breve* I, s. 313, hvor KB som svar på en sådan association fra halvkusinen på Gyldensteen skriver, 5. februar 1940 (dvs. på et tidspunkt, hvor det pågældende vintereventyr fra forfatterens hånd stadig var en *skæbneanedote*): »Jeg er meget glad over, at Du siger, at »The Pearls« giver Stof til Eftertanke, det var jo nærmest det som disse Historier skulde være, – en Bagatel med et Perspektiv. Jo, der er nok lidt om det med Bror, men denne Mand er skikkeligere, – med Bror synes jeg at Vanskeligheden var, at han virkelig efter min Opfattelse er det, man kalder »moral insane«, og det er han her ikke, – havde han været det, var det andre Forhold som havde kommet til at spille ind for hende«.
61. *VE* 2010, s. 46. Jf. »The Pearls« 1941-ms (KB-A, ks. 125): »Mademoiselle,« said Baron Rosenkrantz, »I cannot have a wife who lets herself be affected by my valet's mien. Here is your ring, Farewell forever.« Samt *Berliner Illustrierte* 1943, u.s., [sp. 1]: »Mein Fräulein', sagte Baron Rosenkrantz, 'ich kann keine Frau haben, die sich mit der Miene meines Dieners befasst. Hier ist Ihr Ring. Leben Sie ewig wohl!«.
62. *VE* 2010, s. 55. Jf. *WT* ms. 1941 »The Pearls« (KB-A, ks. 125) s. 11: »Cobbler, stay by your last«. Samt *Berliner Illustrierte* 1943, Nr. 43, u.s. [sp. 5]: »Schuster, bleib bei deinem Leisten«.
63. *VE* 2010 s. 52-53. Jf. *WT* ms. 1941 »The Pearls« (KB-A, ks. 125) s. 8: »Grandpapa gave Grandmama the string at their golden wedding, with a pearl for each of their fifty years. But afterwards added one every year, at her birthday. There are fifty-two, it is easy to remember, it is the number of cards in a pack«. Samt *Berliner Illustrierte* 1943, Nr. 43, u.s. [sp. 3]: »Grosspapa schenkte Grossmama die Kette zur goldenen Hochzeit mit je einer Perle für jedes ihrer fünfzig Ehejahre. Hernach aber fügte er noch jedes Jahr zu ihrem Geburtstag eine Perle hinzu. Es sind zweiundfünfzig, das ist leicht zu merken, soviel wie Karten in einem Spiel!«
64. *VE* 2010, s. 60. Findes ikke i *Berliner Illustrierte* 1943, Nr. 43 så lidt som hele den omliggende passus, der rummer Jensines direkte citerede diskurs (DD) fulgt af en indirekte genfortalt diskurs (ID), som glider over i en karakteruafhængig (CID) og tilbage til ID, jf. *WT* ms. 1941 »The Pearls« (KB-A, ks. 125) s. 16: »It is all over. Now I know that I shall never conquer these people, who know neither care nor fear. It is as in the Bible: I shall bruise their heel, but they shall bruise my head. And Alexander, as far as he is concerned, ought to have married the English lady.' To her own deep surprise, she found that she did not mind. Alexander himself, had become a very small figure in the background of life, what he did or thought mattered not in the least. That she herself had been made a fool of did not matter« (ibid.).
65. Jf. *VE* 2010, s. 56 og 303.

66. Jf. *VE* 2010, s. 56 samt Kommentaren, s. 303, hvoraf det indirekte fremgår, at der er en unøjagtighed i dateringen af *den tyske Note* i »En Historie om en Perle«, idet *Noten* i fortællingen fejlagtigt dateres til »juni«, i stedet for »juli« 1863. Konfererer man imidlertid den oplysning i *VE* med det tilsvarende sted i »The Pearls« 1941-ms. og de efterfølgende manuskript- og trykversioner på engelsk, viser det sig, at der korrekt står anført »July«; heraf fremgår indirekte, at den danske fejldatering ikke skyldes forfatteren, men de ekstremt pressede forhold, hvorunder gennemskrivningen af *WT* til *VE* fandt sted i sommeren 1942: i første omgang KBs simultanoversættelse af den engelske tekst som diktat til en stenograf, hvis stenogrammer i næste omgang blev transskriberet af en ny sekretær, hvorefter forfatteren gennemrettede den heraf resulterende kladde, som til slut blev renskrevet af en tredje sekretær fra forlaget. Tre år efter affattelsen af den engelske version har forfatteren ved gennemlæsningen af den omtalte datering, på tredje eller fjerde hånd, ikke bemærket den sprogligt set mikroskopiske fejl. Jf. »Dansk Genesis« 2010, s. 404ff.
67. *VE* 2010, s. 56; »The Pearls« 1941-ms., s. 12.
68. *Ibid.*
69. *VE* 2010, s. 57. Det er (selvindlysende nok) ikke lykkedes Kommentaren til *VE* 2010, s. 303 at verificere citatet fra *Berlingske Tidende*, da det sandsynligvis er konstrueret til lejligheden (idet det i sig selv overbinder konvergenserne mellem krigen og kærligheden, kongen og Jensine).
70. *Berliner Illustrierte* 1943 (u.s. [sp. 6]).
71. »The Pearls« 1941-ms., s. 15-16.
72. *Berliner Illustrierte* 1943 (u.s. [sp. 3]).
73. Brev fra EP til Gyldendal, 4. december 1939 (KB-A, ks. 54).
74. »The Pearls« 1941-ms., s. 13.
75. *Ibid.*
76. Jf. *Da Europa gik af lave* 1983, 3. kapitel.
77. Jf. Antony Beever: *The Second World War*. Hachette. London 2012: »The German regime maintained a light touch and allowed the country to basically govern itself, prompting Churchill to refer unfairly to Denmark as Hitler's tame canary«. Jf. Pierre Andrezel: *The Angelic Avengers*. Putnam & Co. London 1946, s. 147: »We are their two little canary-birds in a neat little cage! They give us bird-seed, water and clean sand with great care, and never for a day neglect us. Who shall dare, when they see the little birds hopping from perch to perch and singing out their happiness and gratitude, to call their master cruel and inhuman?« Karakteristikken stammer imidlertid ikke fra Winston Churchill, men fra en københavnsk chefredaktør, J. Søltoft-Jensen, hvis kollega Sten Gudme efter at være flygtet til London i 1941 viderebragte udtrykket, som derpå blev kendt via BBCs udsendelser til Danmark, bl.a. under formen: *The sadistic murderer's little pet canary* (jf. T. Vogel Jørgensen: *Bevingede ord*. København 1990, s. 404f.).
78. *VE* 2010, s. 57.

79. Jf. *VE* 2010, s. 60 og Kommentaren, s. 304-305.
80. Jf. *Dansk Biografisk Leksikon* 4. København 1980, s. 552, sp. 1.
81. Jf. *Da Europa gik af lave* 1983, s. 58.
82. Jf. *VE* 2010, s. 57: »Hendes Moder, vidste hun, havde troet paa Djævelen, – i dette Øjeblik gjorde Datteren det samme. Hun vilde ikke være blevet overrasket, hvis hun havde hørt en triumferende Latter bag Sofaen«.
83. *VE* 2010, s. 50.
84. *VE* 2010, s. 66; jf. samme ytring s. 49. Sidstnævnte forekomst af ytringen findes ikke, lige så lidt som episoden fra kasinoet, i den tyske version af historien, hvor passagen lyder: »Er machte sich lustig über die Schulden, die er gehabt hatte, und die Schliche, die er ersinnen musste, um seinen Schneider nicht zu begegnen. Er erzählte ihr von einem Duell ...« (*Berliner Illustrierte* 1943 (u.s., [sp. 2])). Det kan ikke afgøres, hvorvidt der er tale om en tilblivel-sesvariant eller en redaktionel beskæring.
85. *VE* 2010, s. 60; jf. Kommentaren, s. 304. Passagen findes ikke i *Berliner Illustrierte* 1943.
86. På dette sted er det så, der åbner sig en mulighed for at læse »En Historie om en Perle« som et renlivet vintereventyr i dialog med Søren Kierkegaards af-handling om syndefaldet, *Begrebet Angest*, som udgangspunkt for Jensines intuitive identifikation af det, der skiller hende (borgerskabet) fra hendes mand (adelskabet): (manglende) evne til at ængstes. Heinrich Anz har anslået temaet i »Erbauliche Geschichten. Zum Wirkungsgeschichtlichen Gespräch zwischen Karen Blixen und Søren Kierkegaard«. *At være sig selv nærværende. Festskrift til Niels Jørgen Cappelørn*, red. af Joakim Garff, Ettore Rocca og Pia Søltøft. København 2010, s. 420-429. Og Mads Bunch har i sin ph.d.-afhandling om Blixen og Kierkegaard konsekvent realiseret en sådan aristotelisk læsning af fortællingen som en eksemplificering af (men samtidig en *counter narrative* til) den kierkegaardske almengørelse af syndefaldet i *Begrebet Angest* (jf. Bunch: *Blixen/Kierkegaard* 2013, s. 59-67).
87. Kun af de engelsksprogede versioner fremgår det, at Alexander er så økono-misk ringe stillet, fordi han er yngste søn af en gammel landadelig (modsat københavnsk fortjenstadelig) familie: »the younger son of an old country family« (»The Pearl« 1941-ms., s. 1). Det var – ligesom forbytningen af »juli« med »juni« 1863 – en af omkostningerne ved den ultra pressede tilblivelse af den danske version i sommeren 1942 (jf. note 66).
88. Hovedsynspunktet i *Da Europa gik af lave*, 1987.
89. Jf. Brix 1949, s. 162-167, samt Aage Henriksen: *Budbringersken. Samlede essays om Karen Blixen 1952 til 2008*. København 2008, s. 43-47 (herefter: *Budbringersken* 2008). Jf. dog Marianne Juhl og Bo Hakon Jørgensen: *Dianas hævn. To spor i Karen Blixens forfatterskab*. Odense 1981, s. 103, hvor det på et spinkelt grundlag bestrides, at Jensine er gravid.
90. Jf. note 97.
91. Som det da også sker hos Brix 1949, s. 166.
92. Jf. Brix 1949, s. 167 samt note 97.
93. *WT* London 1942, s. 33.

94. VE 2010, s. 54.
95. Jf. Hans Brix, som vantro skriver: »Det har man aldrig hørt om Ibsen før« (Brix 1949, s. 164). Men konvergensen er lige så mur- og nagelfast som de, der vedrører krigen 1864; den norske forfatter ansøgte 6. marts 1863 om stipendium til to sommermåneders indsamling af norske folkeeventyr i fjord- og sødistrikterne omkring Trondhjem; jf. VE 2010 Kommentaren, s. 300.
96. VE 2010, s. 55; jf. Kommentaren, s. 301.
97. Jf. de ejendommelige afsluttende ord hos Brix 1949, s. 167, der står uden konsekvens af nogen art og lidt absurd bruges som en kritik af fortællingen, i stedet for en selvansøgelse af Brix' egen læsning: »For Jensines Karakter er der gjort Rede fuldt ud. Men den forvandlede Jensine, som kaster Alexander helt overbord – naa[,] han er dog Barnets Far. En Moder vil begære at han skal være en rigtig Far. Hun vilde lade ham avancere. Men Jensine synes at se ham under Vinkelen Kanonføde«. Ordene står overraskende ude af trit med tydingen af den ekstraordinære perle to sider i forvejen: »Og denne Perle betyder altsaa Jensines ny Sjæl – den hvormed hun og hendes Tid skal gaa ind til og kunne bære det ny Aar 1864. Og et Kvindesind holder sig ikke som Manden alene til at færdes i sin egen Generation, men er forankret til sin Kvinde-Opgave som Slægternes Forplanterske, uløseligt forbundet med Moderen før sig og Afkommet efter sig. Denne Sjæl, som er indelukt i den dyre store Perle, hedder Kvindens Storsind, der forener Ydmyghed med Stolthed, Tilbageskue og Fremsyn« (s. 165). Det må være på den baggrund, Aage Henriksen ellers ret uforståeligt for Jensines vedkommende konkluderer, at de »to heltinder, Heloïse og Jensine, har det fælles, at de med seksualiteten som grund etablerer sig i en ny og magtfuld position« (*Budbringersken* 2008, s. 269).
98. Dette er den fjerde og sidste dimension knyttet til Jensines gentagelse af klagesangen fra Shakespeares tragedie: parallelt med splittelsen mellem de to mænd i Cleopatras liv inden for tragediens rammer, den slagne Antonius og den sejrende Cæsar, som ikke længere repræsenterer nogen tænkelig fremtid.
99. Jf. VE 2010, s. 51.
100. Ibid.
101. Jf. VE 2010, s. 60. Jf. Brix 1949, s. 164, som registrerer hele tre gange, hvor Alexander karakteriseres som lille og lille bitte, men det kædes i intet tilfælde sammen med beslutningen i den initiale situation, der aldrig omtales, men udelukkende med mandens fysiske (eller psykiske?) format: »Løjt nanten ses nu som det han er: den lille Mand« (ibid.).
102. Jf. VE 2010, s. 48, 55, 60 og Kommentaren s. 298.
103. Jf. Gerhard Brammer: *Livgarden 1658-1908*. København 1908, s. 253-257 (herefter: Brammer 1908); hans værk om livgarden karakteriseres i tredje udgave af *Dansk Biografisk Leksikon*, red. af Sv. Cedergreen Bech, bd. 2, s. 438 af K.C. Rockstroh som »vistnok den bedste af vore afdelingshistorier«; samt vedrørende 'invasionen' i Holsten: Axel Liljefalk og Otto Lütken: *Vor sidste Kamp for Sønderjylland*. 3. oplag. København 1920, kapitel 26, s. 185ff.

104. Jf. Brammer 1908, s. 322.
105. Disse sidste, pointerede ord er så vidt vides ikke blevet citeret siden Brammer 1908 (s. 257, jf. forrige note). Anekdoten gentages ellers i alt væsentligt i *Den Kongelige Livgarde. Udarbejdet af danske Gardere ved Axel Pontoppidan*. København 1941, s. 168-83. Her forklares gardens paradoksale adfærd som en følge af, at de flygtende tropper fra Dybbøls højre fløj alligevel ikke længere havde brug for undsætning til at slippe væk fra fjenden, hvorfor garden blev kommanderet tilbage til Sønderborg igen (s. 179-180). Kammerjunker Axel Erik Pontoppidan (1882-1962), der efter at være gået af som kaptajn ved Den Kongelige Livgarde i 1944 blev chef for Hærens Arkiv, var en personlig bekendt af Karen Blixen, jf. *KBB* 1622. Jf. http://www.myheritage.dk/person-1007354_174147611_174147611/axel-erik-pontoppidan.
106. Wilhelm Dinesen: *Fra ottende Brigade*. København 1889, s. 16; jf. s. 17: »Da vor Politik viste sig fejlslagen, vor Begejstring hul, vore Planer Fantastier, vore Forholdsregler Blændværk, vor Villie Vankelmod – da blev det Bønderkarlene, der reddede Nationens Ære, da var det de mangelfuldt uddannede, slet bevåbnede menige Soldater, der frelste Danmarks Ry, ikke ved nogen glimrende Vaabendaad, men ved Trofasthed, Udholdenhed og Sejghed«.
107. Brev fra EP til KB, 23. januar 1945 (KB-A, ks. 56). Den opmærksomme læser vil have noteret, er der er skiftende ortografi (gammel/ny) i brevene fra Erik Petri. Det skete sandsynligvis ved advokatfirmaets sekretær(er)s mellemkomst, som har anvendt gammel retskrivning, mens Petri selv fra begyndelsen af 1940'erne brugte (den kommende) ny.
108. Brev fra Revisionsudvalget for tyske betalinger til EP, 23. februar 1949 samt Brev fra EP til Revisionsudvalget, 24. marts 1949. I brev fra EP til udvalget, 2. februar 1949 hedder det: »Baronessen har fra før krigen haft kontrakt med Deutsche Verlags-Anstalt om udgivelse af hendes bøger, og jeg skal undersøge, hvilke beløb der under krigen er tilgået baronessen i den anledning«. Altså, ikke et ord om kontrakten på *Winter's Tales*, som imidlertid omtales i slutskrivelsen af 24. marts: »Der foreligger en enkelt kontrakt fra 31/7 1943 angående »Vinter Eventyr«, men så vidt jeg kan se, er der ikke kommet nogen udbetaling på denne kontrakt« (KB-A, ks. 56).
109. Brev fra Revisionsudvalget for tyske betalinger til EP, 12. juli 1949 (KB-A, ks. 56).
110. Jf. Jörg Friedrich: *Der Brand. Deutschland im Bombenkrieg 1940–1945*. Propyläen/Ullstein. München 2002, s. 235-239. Der blev ifølge *Der Brand* 12. september 1944 nedkastet 75 luftminer, 4.300 sprængbomber og 180.000 brandbomber over Stuttgart Innenstadt.
111. Jf. *Almanach der Deutschen Verlags-Anstalt* 1958, s. 11 og 47.
112. I foråret 1947 modtog Karen Blixens agent efter krigen, Lena Gedin, fra Erik Petri et brev, han havde videresendt fra DVA, dateret 2. april 1947, vedrørende forlagets rettigheder, som efter verdenskrigen var principielt uafklarede, og da i særlig grad, når der ingen kontrakter forelå (jf. brev fra DVA til Erik Petri, 2. april 1947, Per I. Gedins Privatarkiv, Stockholm).

113. Jf. brev fra EP til Clara Svendsen (herefter CS) samt fra Gedin til CS, 7. februar 1952: »Jag har skrivit til Advokat Petri och bett om original eller avskrift på samtliga kontrakt med Deutsche Verlags Gesellschaft. Det är synd, att böckerna inte tryckts om i Tyskland. Jag tror, att de skulle gå utomordentligt bra, om vi kunde få nya upplagor«. Jf. Brev fra CS til EP, 11. september 1951, samt svar fra EP, 17. september 1951 (KB-A, ks. 56). Samt brev af 2. april 1947 fra DVA til Lena Gedin (jf. forrige note): »Ein Teil des Manuskriptes wurde bei der Zerstörung unseres Verlagshauses vernichtet«. Det er let at afgøre, hvilke dele der hævdedes ikke at være ødelagt, nemlig de to fortællinger, som var blevet offentliggjort i hhv. *Europäische Revue* 1943 og i *Berliner Illustrierte Zeitung* samme år. Som det er fremgået, kunne ingen af dem være lagt til grund for en troværdig oversættelse af *Winter's Tales*. – Af et brev fra Gedin til CS, 22. december 1952 (KB-A ks. 56), fremgår det, at DVA ikke længere ønskede at udgive KB, men ville lade rettighederne til *Out of Africa* gå tilbage til forfatteren. Forlaget ændrede indstilling, da Rowohlt Verlag, ifølge brev fra Gedin til CS 7. februar 1953 (KB-A ks. 56), var villig til at udgive en Ro-Ro-Ro Taschenbuch Ausgabe af *Out of Africa* i et 1.-oplag på 50.000 eksemplarer. Ifølge brev fra Gedin til KB, 9. sept. 1953 (KB-A ks. 56) havde DVA nu indgået nye kontrakter om udgivelse af både *Out of Africa* og *Winter's Tales*. Sidstnævnte blev dog opgivet igen, til fordel for de i næste note omtalte diverse udvalg.
114. Jf. *Blixen-Bibliografi* 1977, numrene 264: »Der junge Mann mit der Nelke« 1955; 266: »Das Traumkind« 1955; 267: *Die Träumer und andere seltsame Erzählungen* 1955; 410: *Kamingeschichten* 1958, samt 641: *Die Träumer und andere seltsame Erzählungen* 1962.
115. Jf. Tania Blixen: *Wintergeschichten*. Oversat af Jürgen Schweier. DVA, Stuttgart 1985. Udgivet på grundlag af en kontrakt, der var indgået i 1981 (oplyst af chef for Gyldendal Group Agency, Jenny Thor, 22. august 2013).
116. Jf. »Juryens veto« 2012.
117. Her citeret efter *Wintergeschichten*, Rowohlt Taschenbuch Verlag. Hamburg 1988, s. 132.
118. Rudolf von Scholtz, 1890-1956, jf. *Neue Deutsche Biographie*, 3. Ausg. 2006. Bd. 23, s. 448-449.
119. Også *Europäische Revue* blev i årene efter Hitlers magtovertagelse et talerør for regimet. Det første bidrag til den årgang, hvori »Der Falke« figurerede, var en hyldestartikel til regimet i anledning af 10-årsdagen for Hitlers magtovertagelse i 1933. Det første bidrag til det pågældende nummer var affattet af tyskernes marionetpræsident for Serbien, general Milan Dj. Nedic: »Serbiens Beitrag für ein neues Europa«. Jf. H.C. Kraus: *Konservative Zeitschriften zwischen Kaiserreich und Diktatur*. Fünf Fallstudien. 2003.
120. Jf. *Europäische Revue* 1943, s. 257. Det er den eneste sproglige udeladelse, som har kunnet konstateres i »Der Falke«. Til gengæld har oversætteren været nødt til at ændre vandrefalkens køn fra femininum til maskulinum, da andet ikke lader sig gøre på tysk. Ligesom også månen på tysk ulykkeligvis er hankøn. Sunniva kan i »Der Falke« således ikke bare forvandle sig

- fra rovfugl til menneske, men også fra mand til kvinde, og vice versa som himmellegeme.
121. Jf. Marianne Stecher-Hansen: »Soldier's Daughter. Karen Blixen on Nazism – 'Breve fra et Land i Krig'«. *Scandinavian Studies* 2010. Vol. 82, nr. 1, s. 53-94.
  122. Jf. »Juryens veto« 2012, vedrørende den principielt symmetriske opbygning af *WT-London 1942/VE-København 1942*, uanset den lille indbyrdes afvigelse i rækkefølgen mellem de to førstetryk fra forfatterens hånd.
  123. Jf. kapitlet om »Historien i historien. Læseren som hovedperson i 'Sorg-Agre'« i *Den hemmelige note* 2007.
  124. Jf. »Aufzeichnung« til Rigsbefuldmægtiget Renthe-Fink fra Gesandt Werner von Grundherr og Gesandtschaftsrat Dr. Georg Ludwig Schaller efter to ugers tjenesterejse Danmark rundt 10.-21. august 1942, hvori det konkluderes, at alle interviewede danske og tyske kilder, inklusive militærpersoner, samstemmende har erklæret, at holdningen i Danmark over for den tyske besættelsesmagt inden for det seneste halve år var undergået en væsentlig forværring: »Zweifellos hat dazu der Winterkrieg in Russland beigetragen, der den Dänen gezeigt hat, dass die deutsche Voraussage der Vernichtung Russlands nicht eingetroffen ist« (22. august 1942, Nachlass Renthe-Fink 299910, Auswärtiges Amt, Berlin).
  125. Jf. Aristotle: *Poetics*. Transl. By Gerald B. Else. Michigan 1970 [1967], s. 32-33 [11 [9]]; samt Poul Behrendt: »Autonarration. Karl Ove Knausgård, Anti-Proust og Nærværeffekten«. *Spring* 31-32 2011; red. af Rolf Reitan, Poul Behrendt & Marianne Barlyng, s. 292-294, samt s. 320-322.
  126. Jf. Mette Pedersen Høeg: »Fusionen af fiktion og ikke-fiktion. Udfordring af Dorrit Cohns fiktionsteori«. *K&K 115: Fiktion og fortælling* 2013, s. 69-88, hvori de generelle regimebetegnelser: fiktion og virkelighed afløses af den mere præcise polaritet mellem konstruktion og reference.
  127. Senest demonstreret i en grundlæggende nylæsning af Isak Dinesens posthumt udgivne fortælling *Ehregard* af Mads Bunch i: »'Ehregard', Kierkegaard and the Secret Note«. *Scandinavian Studies*, Winter 2013, Volume 85, ved. 4. s. 490-523. Jf. *Den hemmelige note* 2007, s. 14-15.

Tekstlandskab

Identitet og litteraritet i Thorkild Bjørnvigs tidlige lyrik

Af Anders Ellegaard

In der frühen Lyrik des dänischen Dichters Thorkild Bjørnvig (1918-2004) spielt die Frage nach Identität eine zentrale Rolle. Wie aus der sogenannten italienischen Trilogie sowie den beiden Gedichten »Barndommens Hus« und »Anubis« hervorgeht, ergibt sich die Antwort aus Natur-, Kindheits- und Todeserfahrungen, die den Blick für den Kosmos und die ihm innewohnende Weltordnung frei machen. Nicht nur der Kosmos wird aber an dieser Stelle sichtbar, sondern auch der Text, wie es ebenfalls aus der italienischen Trilogie hervorgeht, und diese texttheoretische Sichtweise deutet die Möglichkeit an, Bjørnvigs frühe Lyrik auf eine andere Weise zu lesen.

I sin bog om det lyriske jegs tilblivelse, *Die Entstehung des lyrischen Ich*, definerede Karl Pestalozzi i forlængelse af Hegel lyrikken ved dens relation til begreberne jeg og selv. »Lyrikken vedrører grundlæggende menneskets forhold til sig selv«,¹ siger han, og at dette forhold ikke altid har været det samme, illustrerer han efterfølgende gennem analyser af den måde hvorpå det såkaldte opstignings- eller elevationsmotiv er blevet realiseret hos blandt andre Dante, Petrarca, Schiller og Baudelaire.

Til denne række kunne også føjes Thorkild Bjørnvig i hvis lyrik identitetsspørgsmålet ifølge Per Dahl ligeledes udgør en drivende kraft,² og som i flere sammenhænge også har anvendt elevations-motivet. Det gælder blandt andet i en række digte der i hans efterladte manuskripter optræder under titlen »Italiensk Trilogi«,³ og som blev trykt i hans fjerde digtsamling, *Vibrationer*, fra 1966.⁴ Trilogien der består af digtene »Dalen«, »Passet« og »Højsletten«, fremstiller en opstigning som hovedpersonen, det lyriske jeg, foretager gennem et sydlandsk bjerglandskab, og blandt andet på grund af opstigningens tredelte karakter ville det være nærliggende at sammenligne med Dantes guddommelige komedie der var en del af Bjørnvigs ambitiøse læseplan for sommeren 1941.⁵ Imidlertid adskiller Dantes vandrebeskrivelse sig radikalt fra Bjørnvigs derved at den – som Pestalozzi redegør for – er tilrettelagt inden for rammerne af middelalderens teologi og verdensbillede. I forlængelse af Petrarca hvis opstigning ad Mont Ventoux ifølge Joachim Ritter indvarslede det moderne, æstetiske blik på naturen,⁶ tager Bjørnvig derimod udgangspunkt i anskuelsen af det konkrete landskab.

Landskabet er imidlertid ikke noget helt almindeligt landskab: Årstederne blandes sammen, og da et uvejr i det første af digtene bryder løs, forvandler dalen sig til en mytologisk underverden. I forlængelse af teologen Rudolf Ottos bestemmelse af det guddommelige som et på en gang farligt og dragende *mysterium fascinosum et tremendum* som Bjørnvig flere steder henviser til,⁷ reagerer digtets jeg på uvejret med en blanding af »Gru og Lyst«. Således udgør det på den ene side en trussel mod jeget der befinder sig på udslettelsens rand, men på den anden side føler jeget, »dette Korsvejsmysterium«, som det også kaldes, sig ligeledes tiltrukket af det og løber:

paa egen ekstatiske Risiko
 [...] op ad Luftens Trapper,
 brænder dem under mig, bag mig,
 en Latterflamme i lys-
 eksploderende Halvmørke –
 i Dionysostumulten
 mellem Bjærgene.

Der er – med tydelige referencer til romantikkens dyrkelse af det sublime – tale om en art chokterapi der som ad en trappe fører jeget op på et andet erkendelsestrin, i trilogiens sidste digt repræsenteret af højsletten:

Dette Plateau,
 en nedfalden Paradisslette, nedfaldet eller steget
 fra et usynligt Punkt,
 en Frugtbund i Himmeldybet –
 at se henover
 en Kloderunding,
 Antydning af en Ellipse, en af de mange,
 der løber om Klodens Kærne,
 men ellers ikke kan ses som her
 ubrudt, en Øjenfryd, uforklarlig –
 med Himmel om sig til alle Sider.

Som Ritter har redegjort for, betyder himlen i den filosofiske teoritradition altid kosmos forstået som verdensorden,⁸ og højsletten er da heller ikke blot et sted for udsigt til horisontens runding, men også for indsigt i det paradoks og mysterium at det først er når man giver slip på sig selv og

åbner sig for en større virkelighed end den af mennesket skabte at man bliver sig selv.

1. Forklarelsens bjergrand

At ikke blot naturen, men også barndommen kan fungere som katalysator for mødet med denne større virkelighed, fremgår af »Barndommens Hus« der første gang blev offentliggjort i sidste nummer af tidskriftet *Heretica* fra 1953 og efterfølgende indgik i samlingen *Anubis* (1955).⁹ Digtet består af 42 elementarstrofer fordelt på 6 afsnit med 7 strofer i hvert, og titlens sammenstilling af barndom og hus illustrerer et stilfænomen som Bjørn-*vig* i et essay selv benævnte abstraktets genitiv, det vil sige sammenstillingen af et substantiv i genitiv der betegner noget abstrakt, og et andet substantiv der betegner noget konkret.¹⁰ Men hvor sammenstillingen ifølge Bjørn-*vig* i moderne digtning for det meste udtrykker et modsætningsforhold – som eksempler anfører han blandt andet »rædselens oase« (Baudelaire) og »hjerterets hæslige marskandiserbutik« (Yeats) – dér vil kombinationen af barndom og hus hos de fleste nok vække forestillinger om tryghed, varme, glæde og harmoni.

Man kan – som Elisabeth Anna Schütz gør det – hæfte sig ved at titlen ikke eksempelvis er »Min barndoms hus«, men udtrykker tilhørsforholdet på et mere generelt niveau.¹¹ Selv om en biografisk læsning ville kunne identificere huset med en specifik adresse på Bækvej i Århus hvor Bjørn-*vig* boede som barn,¹² er der netop ikke tale om noget selvbiografisk, bagudskuende digt, og som et bogstaveligt sted er huset da også gået tabt: »andre beboer det«, hedder det. Men selv om huset er gået tabt i den konkrete verden, så kan det stadig genopføres og vedligeholdes i drømmens imaginære som det sker i digtets første afsnit der lyder:

I Nat har jeg været der, drømt igen
om Barndommens Hus, det var som at regne
stille mod Dyb af fiskerige,
stjærnemyldrende, grønne Egne.

Andre beboer det, ingen kan tyde det,
ordne det mere, men bag min Pande
staar det, sænker sin Grundvold i Søvnens
gavemægtige Moderlande.

Det Hus har jeg drømt om i aarevis,
det vokser med mig, det har min Alder;
snart hviler det magtfuldt, snart staar det med tykke
Døvnælder om sin Fod og forfalder.

Dér leger Søskenhæjter som røde
vævre Egern i Spærenes Grene;
Lofslugen lukker Sengetid nede,
og Tagruder skinner saa maanerene.

Aar efter Aar i skærmende Nætter
bygger jeg paa det med usvækket Varme,
ser over mit Hoved Lysets svævende
Støvbros forbinde de høje Karme.

Spær efter Spær, op i Himlen, Skyernes
store Dyr, som svulmer og snøfter
ved Gavlen, vandrer, ændres, og græsser
i Horisonternes salige Grøfter.

Dér spirer Stjærner saa gæslingefint,
dér lægger Vindenes Vandringsmænd Staven,
dér strutter der Tordenregnsaks, og dérfra
drær det med Støvregn ind over Haven.

Som imaginær realitet repræsenterer barndommens hus en særlig medita-
tiv, forventningsfuld og mytologisk ladet oplevelsesform som Bjørnvig i
et essay har benævnt begyndelsen,¹³ og som ikke blot hører barndommen
til, men også voksenlivet der uden berøring med barndommen visner.

Berøringen med barndommen har dog ikke blot samme livgivende virk-
ning på den voksne som regnen på en udtørret plante, men opløser slet og
ret digtets jeg i den upersonlige proces som angives af det avalente verbum
regne. At være i barndommens hus er således »som at regne / stille mod
Dyb af fiskerige, / stjernemyldrende, grønne Egne«, som det hedder i den
første strofe, og digtets jeg er i denne tilstand ikke længere et jeg i snæver,
bevidsthedsfilosofisk forstand, men derimod en del af »et drama som ud-
spiller sig uafhængigt af enhver aktant«, som den franske lingvist Lucien
Tesnière har formuleret det om konstruktioner af denne type.¹⁴ Det befrug-
ter så at sige sig selv i et lukket, cirkulært kredsløb og forvandles som en

foregribelse af det senere økologiske engagement til et mikrokosmos hvor de tre tilværelsesplaner hav (*fiskerige*), himmel (*stjærnemyldrende*) og jord (*grønne*) er integreret og det største er symbolsk forbundet med det mindste hvilket fremgår af den sidste af de netop citerede strofers sammenstilling af stjerner og organiske vækster i form af gæslinger.¹⁵

Også huset selv har karakter af et øko-hus hvor spærene er grene på et træ, men ud over sammenblandingen af organiske og arkitektoniske metaforer påkalder de netop citerede strofer sig desuden opmærksomhed i kraft af gentagelsen af adverbiet *der* som både Per Dahl og Jan Rosiek kommenterer i deres fortolkninger af digtet. Dahl konstaterer at »fem gange henvises der med det lille 'der' og 'derfra' til tagkonstruktionen der rækker op og ud til den kosmiske horisont; mest markant ved enjambementet i den næstsidste linje«,¹⁶ og Rosiek gør opmærksom på »gentagelsen af et enkelt ord fra første dels fjerde strofe: 'Der leger Søkendehjærtter som røde / vævre Egern i Spærenes Grene' i den syvende: 'Der spirer Stjærner saa gæslingefint'«. ¹⁷ Ifølge Rosiek henviser *der* i det sidste tilfælde til horisonternes salige grøfter hvilket han opfatter som »et tydeligt vidnesbyrd om digtets bevægelse ind i de rumlige og mytologiske vidder, der præger resten af digtet«. ¹⁸

På trods af uenighed om hvad der henvises til – Dahl mener tagkonstruktionen, Rosiek grøfterne – så er de altså enige om at *der* på anaforisk vis henviser til et forudgående tekstelement og er væsentligt for etableringen af digtets imaginære rum. Ud over at henviser til et forudgående sted i teksten fungerer ordet imidlertid også deiktisk, det vil sige som et pege- eller henvisningsord der inden for rammerne af digtets fiktive talesituation lokaliserer talens emne ikke blot spatiale, men – da spatiale kategorier kan anvendes som metaforer for temporale – spatio-temporalt i forhold til den der taler, nemlig digtets jeg. I kraft af den gentagne brug af adverbiet *der* betoner digtets jeg således emphatisk en afstand til oplevelsen der både er en afstand i tid og i realitet idet der henvises til en drøm som udspillede sig den foregående nat: »I Nat har jeg været der, drømt igen om Barndommens Hus«, som det hed.

Kontrasten hertil er den ikke mindre emphatiske anvendelse af adverbiet *her* i digtets andet afsnit hvis første strofer lyder:

Som graa Røg langs Væggen de fire Ryttere –
saa kommer Gøglerne, Graverne, Søgerne,
raslende sagte, som Krebs paa Vandring
med Følehorn strejfende Tingene, Bøgerne.

Saa er de borte, her gælder de ikke.
 Her er alt Fund, Forvaring og Skatte,
 Visdom og Leg og den grønne Lampe –
 her sidder jeg takkefuld, fyldt af at fatte

Synsrandens Ring, som smykker min Finger;
 jeg støtter grundende Hagen mod Armen
 til Stjærnerne kommer ned i en Ildvogn
 og skrider ind over Vindueskarmen,

og blader i mine Billedbøger
 med Fingre af Ild og raadslaar stille
 og hamrer min Guldtro fri for slagger
 og Viljen ren som et Sværd til at ville.

Mens adverbiet *der* lokaliserede barndommens hus som fraværende, lokaliserer *her* det omvendt som nærværende for digtets jeg der befinder sig i et værelse hvis grønne lampe metonymisk refererer til den grønne stue på Rungstedlund hvor digtet ifølge Bjørnvig selv blev færdiggjort på en halv snes efterårsdage i 1950,¹⁹ og som desuden har karakter af et børneværelse hvilket bidrager til at udviske grænserne mellem barn og voksen, drøm og realitet. Men derudover henviser adverbiet *her* også til et sted i digtet, nemlig det sted hvor det konkret står placeret: Her, på dette sted i digtet, er »alt Fund, Forvaring og Skatte«, og dermed fastholdes i digtets form hvad der ellers unddrager sig fastholdelse.

At man netop ikke kan bosætte sig i og fastholde begyndelsestilstanden, fremgår af digtets fjerde afsnit der skildrer modsætningen til den: titanen der »raser, og stabler Blokke / mod Himlen, prøver med Vinkel og Passer / at genrejse Huset, men glemmer det ædle / Maal, som samler de skilte Masser«. Som andre figurer hos Bjørnvig – man kan tænke på skildringerne af troldmanden Øivind, ingeniøren Brunel og filosofen Nietzsche – repræsenterer titanen det selvbevidste og utålmodige forsøg på selv at konstruere tilværelsesfylden der – fordi det er dømt til at mislykkes – ender med at slå om i destruktiv adfærd: »Da stamper Jætten, / og pisser i Trods sine Lidenskaber / til Spring mod de fire Verdenhjørner / og prøver at hele den Afgrund, der gaber«.

Dette iboende raseri og den deraf selvpåførte lidelse som det resulterer i, og som digtet udtrykker med en henvisning til myten om Prometheus, er ifølge digtet også kendetegnet på den moderne, kærlighedsløse kultur

der i femte afsnit karakteriseres som et titan-øde »hvor kun knitrende blanke / Antenner med andre Antenner har Føling«. At digtets jeg ikke finder sin virkelighedslængsel besvaret i, men tværtimod forhånet af omverdenen, fører det i fortvivlelse til randen af denne verden, i digtet manifesteret i form af en bjergrand der imidlertid ikke blot antyder det potentielle selvmord, men også den forløsning og frelse som rummes i hengivelsen til det kosmiske rum som der fra randen ligeledes først er uhindret udsigt til.

Bjergranden kaldes da også – med endnu et eksempel på abstraktets genitiv – for »Forklarelsens Bjergrand«, og anvendelsen af termen forklarelse der ligger i forlængelse af de mange bibelske allusioner i digtet,²⁰ tydeliggør omslagets religiøse karakter der ikke blot er af åndelig, men først og fremmest af sanselig art:

O Tanker ved Forklarelsens Bjergrand:
yderste Tanker, der fuldfører Nyet,
som Øjet, der aner Fuldmaanens Skive,
endnu umærkeligt overskyet,

og Øret, der hører de lange Dønningers
fødende Rytme, og Suset i Luften
af Maanefiskernes Guldnet, og nærmende
Uvejrs stærke Fortætning af Duften –

Hjem omstraaler mig, Hjem omflammer mig!
Føl, de Evige vender tilbage
som undertrykt, mægtig Forventning ved Randen
af lave røde regnfylde Dage.

At synet af nymånen kan fungere som en bekræftelse på at det billede som digtets jeg har set i drømme, har et objektivt korrelat i den verden der ellers virker som en benægtelse af det, hænger sammen med digtets grundlæggende paradoksale karakter hvor modsætninger bliver til bekræftelser på det som de er modsætninger til. Ligesom titanerne som mytologiske figurer grundlæggende er en del af hele digtets mytologiske univers som de derfor ikke udgør nogen modsætning til, og ligesom voksenlivet ikke står i modsætning til barndommen og fortvivlelsen ikke i modsætning til helbredelsen som den tværtimod er forudsætningen for, således er mørket heller ikke en modsætning til lyset, men blot den nødvendige fase i en kosmisk cyklus

der sluttelig bringer én selv tilbage til den man virkelig er, og som man på trods af alle tilsyneladende modsigelser kan nære den grad af ubetinget, barnlig tillid til som kommer til udtryk i digtets afsluttende linjer: »den vildeste Længsel finder vidunderligt / Svar et sted under Solen og Maanen«.

2. I skovens dybe, stille ro

At de netop citerede linjer ifølge Bjørnvig selv henviser til Karen Blixen,²¹ understreger at svaret ikke blot bliver til i betragtning af himmelrummet, men også i samspil med andre tekster og forfatterskaber. Til disse hører ligeledes Rainer Maria Rilke hvis digte Bjørnvig oversatte et større udvalg af,²² og hvis indflydelse kan spores helt ned i detaljen, eksempelvis når det gælder den emfatiske anvendelse af adverbiet *her*: »Her er tiden for det, som kan siges, her er dets hjem«, hedder det således i den niende af de såkaldte *Duineser Elegien* (1923).²³ Ligeledes finder man hos Rilke en række temaer foregrebet som også hos Bjørnvig spiller en væsentlig rolle. Det gælder ikke blot barndommen, men også døden der ligesom barndommen kan formidle kontakten til den større virkelighed der først gør det muligt at svare på spørgsmålet om hvem vi er. Det fremgår blandt andet af *Anubis*-samlingens titeldigt »Anubis« hvis første strofe lyder:

Hvor du er ensom, fremmed og urørlig,
siddende Stengud, stum og blank og sort;
ufattelig for Hjærtet, umedgørlig,
af Mennesker umenneskeliggjort,
beviser saligt du: jeg er en Magt!
Og hvilken? Hvor symmetrisk og retfærdigt
i dette ranke spændingsfyldte Hvil
besvarer du mig, mens du strammer værdigt,
sagligt fordybet og i spredt Foragt
dit uudgrundelige Hundesmil.

I intermedial henseende kan »Anubis« kaldes et billeddigt. Således er der for det første tale om en apostrofe, det vil sige en anråbelse hvor digtets jeg vender sig bort fra den empiriske tilhører for i stedet at adressere en skulptur af den ægyptiske dødsgud Anubis.²⁴ For det andet er det ikke blot skulpturen der fremstår som ensom, fremmed, urørlig, stum, blank og sort, men også digtets massive, asymmetrisk udvidede additivstrofer som

dermed afbilder skulpturen. På trods af sit fremmedartede præg og det sjakalhoved som den er udstyret med, er skulpturen dog ikke umenneskelig. At den virker sådan, skyldes at vi har isoleret os fra det elementære livsvilkår som den i digtet repræsenterer, nemlig at vi eksisterer som biologiske væsner der engang skal dø. Vi er, med digtets udtryk, blevet hverdagsudødelige, og paradoksalt nok er det kun ved at konfrontere os med døden, at vi atter kan blive levende.

Som en manifestation af den forrykkelse fra hverdagslivet som konfrontationen betyder, føres digtets jeg som ynglingen i den tiende af Rilkes elegier efterfølgende ind i et på en gang konkret og allegorisk sorglandskab:

... Fra Skovens Bund, om Buske, Stammer: Taage,
Novembermørke, alle Sjæles Nat,
og halvt udvisket Mølle, Led og Laage;
her er saa øde, er saa ensomt at
jeg næsten tror, den tjæresorte Bro
har ført mig til de Døde: Strandeng, Dige
og Vand med Draaberinge for mit Blik,
og bag mig, hør, fra Menneskenes Rige,
som ustemt Indbrud i min dybe Ro,
Horn og Sirenelyd, aldrig Musik.

På trods af den tilsyneladende negative karakteristik som tåget, mørkt og vinterligt er landskabet imidlertid paradoksalt nok grundlæggende positivt ladet, nemlig med en dyb ro. Forstyrrende virker kun de horn- og sirenelyde der som realitetsfragmenter dog samtidig bidrager til at fastholde sceneriets karakter af en slags mellemzone mellem de dødes og de levendes verden som ifølge folketroen glider over i hinanden netop alle sjæles nat. At være et helle for den fortvivlede der ikke længere kan finde sig til rette i menneskenes rige, er dog kun den ene side af dette landskab der ligesom bjergranden i »Barndommens Hus« på den anden også implicerer fristelsen til at gøre en ende på fortvivlelsen, i dette tilfælde ved at identificere sig med Anubis som en dyrisk og ødelæggende kraft:

Gaar jeg da, Guddom, bag din Ryg og vaager;
det mørkner, lysner, mørkner i min Skov,
højt i den store Lysning hvirvler Raager
som sorte Snefnug, sladrer Kiv og Rov;
da hæver de et tusindstemmigt skrig

saa Hjærtet, Skoven, hele Luften ryster
 af Lydstorm: ikke Bøn, slet ikke Kval,
 som vil bevæge Retfærd til den trøster –
 nej, graa, metallisk Larm, som ønsker Krig,
 og dig paa fire, gnistrende Sjakal.

Strofen transformerer på næsten brutal vis Fritz Andersens velkendte vers »i skovens dybe, stille ro / hvor sangerhære bo«. Således indgår ordet metallisk der beskriver rågernes larm, ikke blot i en metaforisk relation til fuglene, men også i en metonymisk til ordene grå og krig, da grå er metallets farve og metal det materiale som krigsmaskiner er lavet af. Fuglene larmer med andre ord som en hær på fremmarch, og til fristelsen til på titanagtig vis at lægge verden omkring sig øde svarer på det psykologiske plan fristelsen til at transformere smerten til bitterhed og forurettelse over at livet ikke lever op til de høje forventninger: »Og skal jeg derfor bittert styrte Sol / og Maane og de brune Biers Summen, / Høstsvalers Dans og Svanevingers Lyd / ved Forurettelse, Had, Nag, Forstummen / som Slaver ned for Underverdens Stol?«, spørger digtets jeg således.

Spørgsmålet er dog retorisk, og ligeledes afvises også fristelsen til den selvforglemmende lindring som sex ville kunne give, ikke fordi den er falsk, men fordi den er flygtig. At lade sig friste ville være ensbetydende med at gå bag om guddommens ryg og svigte det krav om redelighed som den stiller. I stedet bliver opgaven »selv at taale det«, det vil sige at udholde smerten der ligesom fortvivlelsen i »Barndommens Hus« også rummer løftet om en kommende salighed, og i samvittighedsfuld selv-ransagelse gøre regnskabet op. Kun et hjerte der er let som en fjer, det vil sige fuldstændig rent og uden anger, kan Anubis berøre med livgivernet.

I første omgang falder prøven negativt ud: »mit Hjærte vejes, / det vejer Fjeren op, alt, alt for tungt«, men afslutningsvis finder den forvandling sted som transformerer smerten til fryd der til forskel fra smerten ikke blot er bærende, men undfangende, det vil sige i stand til at skabe nyt. Efter at digtets jeg gennem hele digtet har været den talende og Anubis den tiltalte, byttes rollerne således om i digtets sidste strofe. Ligesom vassen i John Keats »Ode on a Grecian Urn« der udgør det metriske forlæg for digtet, og Apollon-statuen i Rilkes »Archaischer Torso Apollos« træder figuren for et øjeblik ud af sin fremmedhed, antager menneskeskikkelse, indtræder på den talendes plads og skænker på nærmest telepatisk vis digtets jeg den afgørende erkendelse der kan fungere som fundament

for livet, nemlig at tænke himmelrummet med sin krop, det vil sige at anskue livet som en del af et universelt, organisk kredsløb:

Da, gennemlynet af et Ansigt, slanke
ufattelige Dødsgud, staar du op
og skænker mig en langsom vaagen Tanke:
at tænke Himmelrummet med min Krop
og Ensomheden mellem Nat og Dag
og mellem Sjælens Satser pause, pause.
Jeg vover ikke røre Hånd og Fod,
Retfærd gaar over mig, den Fjerlet-Tavse,
og jeg er værd min Skyld, et Hjerteslag
fra Purpur, Mildhed, Latter, Overflod.

Der er imidlertid ikke tale om at digtet beskriver en transformation som vækker skulpturen til live. Apostrofen ér – som Jonathan Culler har understreget – denne transformation,²⁵ og dermed får digtet karakter af en performativ ytring som i et receptionsæstetisk perspektiv også inddrager læseren der står i samme forhold til digtet som digtets jeg til skulpturen: Selv om også digtet fra først af kan virke tavst og hermetisk forsejlet, så tiltaler læseren det i håbet om at blive besvaret.

3. Tekstens landskab

Det receptionsæstetiske perspektiv ligger i forlængelse af den opvurdering af læserens rolle som i den poststrukturalistiske gren af litteraturvidenskaben gik hånd i hånd med en understregning af tekstbegrebets intertekstuelle karakter. Således hedder det eksempelvis hos Roland Barthes, at »læseren er det rum hvori alle citater som en tekst er sammensat af, indskriver sig, uden at et eneste går tabt«,²⁶ og selve læsningen sammenligner han med en vandretur på en bjergskråning:

Hvad han [læseren] opfatter, er mangfoldigt, ureducerbart, udspringer af heterogene, forskudte substanser og lag: lys, farver, planter, hede, luft, sarte lydekspllosioner, spinkle fugleskrig, børnestemmer på den anden side af dalen, noget forbigående, bevægelser, beklædningsgenstande fra beboere tæt på eller længere væk; alle disse forekomster er delvist genkendelige: de udspringer

af bekendte koder, men deres kombination er enestående, gør vandreturen til en forskel der kun kan gentages i sin forskellighed.²⁷

Det er da heller ikke blot det lyriske jeg, men også læseren der i den indledningsvist omtalte italienske trilogi går omkring i det sydlandske bjerglandskab »paa egen ekstatiske Risiko«, det vil sige uden nogen garanti for rigtigheden af sin fortolkning. Således henviser de indeksikalske referencer »dette Plateau« og »som her« i trilogiens sidste digt ikke blot til et sted i verden, men også til et sted i digtet: Her, på dette sted i digtet, åbenbares tekstsammenhænge som – til forskel fra referencerne til eksempelvis Rilke, Blixen og Keats der snarere er af filologisk interesse – ellers ikke kan ses, men som det er litteraturens væsen at synliggøre. At tegne konturerne af dette tekstlandskab kunne være én af opgaverne for den kommende Bjørnvig-forskning.

Litteratur

- Barthes, Roland: La mort de l'auteur, i: *Oeuvres complètes* III, s. 40-45. Paris 2002.
- Barthes, Roland: De l'oeuvre au texte, i: *Oeuvres complètes* III, s. 908-916. Paris 2002.
- Bjørnvig, Thorkild: *Anubis*. København 1955.
- Bjørnvig, Thorkild: *Rainer Maria Rilke og tysk Tradition*. København 1959.
- Bjørnvig, Thorkild: Begyndelsen, i: *Begyndelsen*, s. 11-22. København 1960.
- Bjørnvig, Thorkild: *Vibrationer*. København 1966.
- Bjørnvig, Thorkild: Abstraktets genitiv, i: *Virkeligheden er til*, s. 247-268. København 1973.
- Bjørnvig, Thorkild: *Pagten*. Mit venskab med Karen Blixen. København 1974.
- Bjørnvig, Thorkild: *Solens have og skolegården*. Erindringer 1918-33. København 1983.
- Bjørnvig, Thorkild: *Jordens hjerte*. Erindringer 1938-46. København 1986.
- Culler, Jonathan: *The Pursuit of Signs*. Oxford 2001.
- Dahl, Per: *Thorkild Bjørnvigs tænkning*. København 1976.
- Dahl, Per: Kontekst, tekst og intertekst i »Barndommens Hus«, i: *Nordica* 2005, s. 79-103.
- Pestalozzi, Karl: *Die Entstehung des lyrischen Ich*. Berlin 1970.
- Rilke, Rainer Maria: *Udsat på hjertets bjerge*. København 1996.
- Ritter, Joachim: *Landschaft. Zur Funktion des Ästhetischen in der modernen Gesellschaft*. Münster 1963.
- Rosiek, Jan: *Andre spor*. København 2003.
- Schütz, Elisabeth Anna: *Die Natur in Thorkild Bjørnvigs Lyrik*. Albert-Ludwigs-Universität zu Freiburg i. Br. 1998 (Dissertation).

- Stjernfelt, Frederik: Looks like Rain. Lille note om avalente verber, poesi og totalitarisme, i: *Kritik* 114/1995, s. 58-62.
 Sørensen, Bengt Algot: Blomst og stjerne, i: *Kritik* 119/1996, s. 20-28.

Noter

1. Karl Pestalozzi: *Die Entstehung des lyrischen Ich* : »Lyrik habe es grundsätzlich mit dem Verhältnis des Menschen zu sich selbst zu tun« (s. VII).
2. Per Dahl skriver i sin bog om *Thorkild Bjørnvigs tænkning*: »Jeg har tematiseret identitetsproblematikken; den anser jeg for at være forfatterskabets drivkraft« (s. 15).
3. Det Kgl. Biblioteks håndskriftsamling utilg. 536, kapsel 4.
4. I det følgende citeres der fra den trykte version af digtene.
5. Se Thorkild Bjørnvig: *Jordens hjerte*, s. 129-133.
6. Se Joachim Ritter: *Landschaft. Zur Funktion des Ästhetischen in der modernen Gesellschaft*.
7. Eksempelvis i sin guldmedaljeafhandling om *Rainer Maria Rilke og tysk Tradition*.
8. Ritter op. cit.: »Himmel ist in der Tradition der philosophischen Theorie immer die Sichtbarkeit des Kosmos als »Weltordnung« und seine scheinende Gegenwart« (s. 14).
9. I det følgende citeres der fra udgaven trykt i *Anubis*.
10. Se Thorkild Bjørnvig: Abstraktets genitiv.
11. Elisabeth Anna Schütz: *Die Natur in Thorkild Bjørnvigs Lyrik*, s. 94.
12. Jf. Thorkild Bjørnvig *Solens have og skolegården*, s. 25-30.
13. Se Thorkild Bjørnvig: Begyndelsen.
14. Citeret efter Frederik Stjernfelt: Looks like Rain, s. 58.
15. Jf. Bengt Algot Sørensen: Blomst og stjerne.
16. Per Dahl: Kontekst, tekst og intertekst i »Barndommens Hus«, s. 90.
17. Jan Rosiek: *Andre spor*, s. 164.
18. Ibid.
19. Thorkild Bjørnvig: *Pagten*, s. 44 ff.
20. Således henfører Elisabeth Anna Schütz i *Die Natur in Thorkild Bjørnvigs Lyrik* (s. 94 ff.) eksempelvis digtets omtale af »Bjergenes Rødder« til Jonas 2,7 hos hvem også hvalfiguren optræder, »Ildvognen« til Kongernes Bog 2,11 osv.
21. På basis af dagbogsnotater genkalder Thorkild Bjørnvig sig i *Pagten* således følgende Blixen-replikker fra en samtale som han førte med hende i oktober 1950: »Til sidst talte hun om længslen, som man aldrig måtte opgive. »Jeg har altid følt saadan en vældig Længsel, og selv naar den ikke bliver opfyldt: Hvor skulde vi kunne længes efter noget, som ikke er til. Trækfuglene, som nu skal til at drage bort, de ved dog, at det Land findes, som de nu vil styre efter.' Og hun sluttede med de vidunderlige ord: 'Selve Længslen er et Pant paa, at det vi længes efter er til!'« (s. 38). Videre hedder det: »ud fra hendes ord om længslen kunne jeg i sejrrig bekræftelse og taknemmelighed slutte digtet« (s. 45).

22. Bjørnvigs oversættelser udkom i tre bind i henholdsvis 1949, 1957 og 1958. I 1996 udkom der en samlet og revideret udgave af dem under titlen *Udsat på hjertets bjerge* som der i det følgende citeres fra.
23. Rainer Maria Rilke: *Udsat på hjertets bjerge*, s. 112.
24. I *The Pursuit of Signs* definerer Jonathan Culler apostrofer som »invocations, which turn away from empirical listeners by addressing natural objects, artifacts, or abstractions« (s. 152).
25. Ibid: »Apostrophe is not the representation of an event; if it works, it produces a fictive, discursive event« (s. 169).
26. Roland Barthes: La mort de l'auteur: »le lecteur est l'espace même où s'inscrivent, sans qu'aucune ne se perde, toutes les citations dont est faite une écriture« (s. 45).
27. Roland Barthes: De l'oeuvre au texte: »ce qu'il perçoit est multiple, irréductible, provenant de substances et de plans hétérogènes, décrochés: lumières, couleurs, végétations, chaleur, air, explosions ténues de bruits, minces cris d'oiseaux, voix d'enfants de l'autre côté de la vallée, passages, gestes, vêtements d'habitants tout près ou très loin; tous ces incidents sont à demi identifiables: ils proviennent de codes connus, mais leur combinatoire est unique, fonde la promenade en différence qui ne pourra se répéter que comme différence« (s. 912).

Anmeldelser

Retskrivningsordbogen, 4. udgave, 1. oplag. Dansk Sprognævn. Alinea, København 2012. 1.056 sider. 149,95 kr. (vejl.). ISBN 978-87-23-04641-3.

Den nye, 4. udgave af Retskrivningsordbogen, der udkom 9. november 2012, er ifølge forordet en gennemrevideret udgave, og for første gang siden 1986 er hele ordbogens ordforråd blevet gennemgået og ajourført. Der er med andre ord næsten tale om en ny ordbog.

En retskrivningsordbog skal bedømmes på, hvor godt den opfylder sin opgave, og den er at hjælpe brugeren med stavning, bøjning og orddannelse i forbindelse med skriftlig produktion, når man vil følge den officielle danske retskrivning og dens principper, sådan som man ifølge loven har pligt til som uddannelsesinstitution, forvaltning, myndighed eller domstol. Brugerskaren er altså meget bred, med meget forskellige behov, når det gælder ordforrådet, og med meget forskellige sproglige forudsætninger. Dertil kommer, at retskrivningsreglerne bør være systematiske og gennemskuelige, samtidig med at de er baseret på gode og sikre sprogbrugerens praksis. Alt dette må ordbogen tage højde for i sin udformning og indhold.

Som andre ordbøger på markedet er udstyret blevet lidt mere skrabet, så lærredet er erstattet af et mat kacheret omslag, det grønne forsatspapir af hvidt og papiret af en irriterende blank, lidt hvidere kvalitet, der giver genskin. Det nye omslag giver til gengæld mulighed for flerfarvetryk, blank effekt på det gule RO og frem for alt bagsidetekst i et læsevenligt tryk. Formatet er blevet en lille centimeter bredere, den er blevet 307 sider længere, 1 cm tykkere og 50 % tungere, så den nu vejer 1370 gram. Udenværkerne i form af forord, vejledning i bogens brug og retskrivningsreglerne er sat i én spalte med samme store punktstørrelse som hidtil. Udgået er en oversigt over ændringerne i forhold til den tidligere udgave, men de findes til gengæld sammen med uddybende materiale på Dansk Sprognævns hjemmeside, selvom det ikke nævnes i bogen. Selve den alfabetiske ordbogsdelen er på 867 sider (før 573) og stadig trespaltet, nu med 57 linjer pr. spalte mod før 56 i samme skrift og lille punktstørrelse, så den ekstra sidebredde er altså gået til større margin og afstand mellem spalterne, men alt i alt er der tale om en forøgelse af ordbogsdelen på omkring 54 %. Typografisk er der ikke sket de store ændringer. Brugsoplysninger er nu sat med kapitæler, som efter min mening påkalder sig for meget opmærksomhed i forhold til resten af satsen. Og som noget nyt er der markeret orddelelsespunkter ved hjælp af lodrette streger i opslagsordet. Selve oplysningen er en rigtig god ide, men den valgte løsning er ikke vel-

lykket, fordi de lodrette streger hakker opslagsordet op og gør det svært at læse – ikke mindst for ordblinde, som en ordblindekonsulent har fortalt mig. Dette kunne man rette op på i de elektroniske udgaver, så orddelingsoplysninger gives som en separat informationstype og ikke som en del af opslagsordet. Selve trykket virker svagt, og i kombination med den spinkle kursiv, det hvide papir og genskinnet er typografien ikke så læsevenlig.

Retskrivningsordbogen skal dække »rigssprogets almindelige ordforråd, herunder en del fagord med en vis almen udbredelse« (s. 11). Ordbogen indeholder som den forrige udgave 64.000 opslagsord. Heraf er 4.500 nye ord, og de tegner et fint billede af samfundsudviklingen de seneste årtier: *cupcake, latte, quinoa; app, smartphone, streaming; trickyv, cutting, fixerum; facilitator, performe, taskforce*. Nogle er som disse låneord fra især engelsk, som dermed har fået en officiel dansk stavemåde og bøjning, men langt hovedparten af de nye ord er sammensætninger, både gammelkendte ord som *tysklærer, vinterferie, arkitektlampe* og nyere som *elevintra, fjumreår, tolvta*. Derudover er der kommet mange nye, gode og frekvente sammensætningseksempler med under førsteledet, men her har man ikke en chance for at finde dem, fordi de ikke står på alfabetisk plads (og heller ikke er søgbare i de elektroniske udgaver), og det er ærgerligt.

Til gengæld er det ikke nær så mange ord, der helt er forsvundet, fordi mange af de 4.500 slettede opslagsord nu i stedet står som sammensætningseksempler under førsteledet. Alligevel kunne der godt have været luget mere ud i bestanden af forældede og meget sjældne ord og udtryk som *sagtelig, på skakke, med eclat, åleglib, at naje* og *at lyske*, som ingen kan have brug for til skriftlig produktion.

Det kunne have givet plads til forkortelser som *arbejdsmiljørepræsentant/AMR, arbejdspladsvurdering/APV, HPV-vaccine, SU, SU-møde, SU-lån, AOP*, uformelle ord som *bagstiv, disse, duske, herrefed, hammerflot, kanon* som adjektiv, kortformen *maks* som substantiv, adjektiv og adverbium, låneord som *crossfit, gastropub, gatekeeper, phishing* og andre nydannelser som *barselshotel, bekymringsbrev, brugerdreven, børneattest, djøfisering, erhvervsakademi, fildeling, funktionsnedsættelse, genluk, hjemmerøveri, identitetstyveri, løntilskud, medmor, nemkonto, perlespelt, produktionsskole, salattern, seniorjob, sinedtskrivelse, sprogscreening, straksdom, strakspåbud, tyndskræller, valgtilforordnet*.

I det hele taget kan man diskutere rimeligheden i, at omfangsførelsen er gået til at udvide de enkelte ordbogsartikler frem for til at medtage flere opslagsord. Når man samtidig betænker, at bogsalget er i kraftig tilbagegang, mens de elektroniske udgaver tager mere og mere over, er 64.000 opslagsord på ingen måde nok. Fra ordnet.dk ved jeg, at brugere meget ofte søger forgæves på stave- og slåfejl, bøjningsformer, fremmedord, proprietær og sammensætninger (Lorentzen & Theilgaard, s. 423).

Den mest iøjnefaldende udvidelse af artiklerne er de mange betydningsforklaringer. Ifølge vejledningen gives der »betydningsoplysninger ved opslagsord som skønnes at kunne give anledning til tvivl hos især de yngste af ordbogens brugere. Betydningsoplysningerne er i de fleste tilfælde ganske kortfattede idet de kun skal sikre en hurtig identifikation af opslagsordene« (s. 13). Mange homografer har betydningsforklaringer eller et brugs- eller sammensætnings-eksempel, men det er ikke et princip, at de skal have det. Plante-bær-homografpar af typen *jordbær* har kun forklaring ved planten (bortset fra *kirsebær* og *laurbær*) og træ-ved-homografpar af typen *egetræ* har kun forklaring ved veddet. Og der gives normalt ikke betydningsforklaringer ved substantiv-verbum-homografpar som *tale*. Når det gælder ord, der kan forveksles, gives der gerne en forklaring og i mange tilfælde også en jævnfør-henvisning til det ord, som det kan forveksles med, fx mellem *dosere* og *dossere*, men af en eller anden grund ikke til *docere*. Men der findes nu betydningsforklaringer til mere end hvert tredje ord, især når det drejer sig om fremmedord og »svære« ord, og så er der ikke længere tale om ordidentifikation, men om egentlige betydningsbeskrivelser. Enkelte forklaringer kan virke forvirrende, fordi en betydning ikke er medtaget, fx *foregå* »finde sted, ske«, fordi den medtagne passivform *foregås* kun kan bruges i betydningen 'gå forud for', andre af typen *babymajs* »en lille majstype«, *overdel* »øverste del af noget« er overflødige, mens forklaringer som *absurdist* »tilhænger af absurdismen«, *intimidation* »det at intimidere«, *rotarianer* = »medlem af en rotaryklub« (hvor man ikke kan slå *rotaryklub* op) ikke gør én meget klogere, hvis man ikke ved, hvad det er i forvejen. Og hvis de især er tiltænkt yngre brugere, er jeg ikke sikker på, at en forklaring som *rufferi* »det at tjene penge på prostitueredes virksomhed« er videre forståelig. De er heller ikke altid kortfattede: *bureaukrati* »administration med faste regler og procedurer; administrativt system præget af omstændelig behandling af sagerne«. Man får den tanke, at det bagvedliggende ønske har været at gøre ordbogen til en betydningsordbog, men derved har man sat sig mellem to stole, for som sådan kommer den til kort, og det er i øvrigt heller ikke Sprognævnets opgave.

En klar forbedring er de udvidede bøjningsoplysninger, så bestemt form pluralis af substantiver og verbernes præsensformer nu er taget med. Af pædagogiske grunde så jeg også gerne, at dobbeltformer blev skrevet ud frem for at bruge komprimerende parenteser som i *trin*: *-(n)et*, *trin*, *-(n)ene*, at intetkønsformen af adjektiver på *-t* som *tosset* blev medtaget, og at metasproglige bøjningsoplysninger som *itk. d.s.* og *ubøj. adj.* blev erstattet af former.

Der er også kommet flere brugseksempler, og der kunne sagtens være flere som hjælp til at formulere sig, når det gælder præpositionsbrug som *overrasket over*, *betænke sig på* og andre faste forbindelser som *ellers tak*.

Der er også sket en del principielle ændringer i retskrivningsreglerne, som tilnærmer retskrivningen til usus. Således må appellativiske initialforkortelser nu valg-

frit skrives med store eller små bogstaver (§ 14.3), fx *it* eller *IT*. Derfor kan det undre, at *SIM-kort* ikke er tilladt. Og mens vi er ved forkortelserne, er der medtaget en del sammensætninger med forkortelser, der kan udtales som egentlige ord, og som derfor kan skrives med eller uden bindestreg (§ 57.3), fx *damp(-)barn*, *epo(-)ampul*, *cad(-)program*. Også her undrer det, at *amucenter*, *dabradio*, *sosu-assistent* og (med min udtale) *ledlys* ikke er tilladt. Og det kunne være rart at vide, om *DIN-stik*, *din-stik* og *dinstik* og *REM-søvn*, *rem-søvn* og *remsøvn* alle kan betragtes som lovlige former.

Der skal ikke længere sættes bindestreg i sammensætninger, hvor første- eller sidsteleddet selv indeholder en bindestreg (§ 57.3-4), fx *e-mailadresse*, *100-meterløber*. Dog fremgår det af eksemplerne i retskrivningsreglerne (s. 1031), at der stadig skal sættes bindestreg, når forkortelsen, taltegnet mv. står ved »sammensætningsgrænsen«, fx *dobbelt-cd-udgivelse*. Men der er ingen eksempler, der viser, om der skal bindestreg i et ord som *blonde(-)bøjle-bh* (hvad der nok ikke skal) og *top-10(-)liste* (hvad der nok skal). Og det er blevet valgfrit at sætte bindestreger i gruppesammensætninger som *gør-det-selv-mand*, også i ord, man sjældent ser med bindestreger som *a-la-carte-ret*. Denne nye valgfrihed fremgår dog kun af retskrivningsreglerne, ligesom ord med trykstærkt *-e* som *idé* nu er enerådende med accent på alfabetisk plads, og muligheden for at undlade den blot nævnes i § 5.2.

Der må heller ikke sættes apostrof i bøjningsformer af fremmedord på *-c* eller stum konsonant, og den kan sagtens undværes. Det vil sige, at det nu skal skrives *cognacen*, *succesen*.

Og det var på høje tid, at de udbredte *ie*-former blev godkendt af kulturministeren i ord som *akvarie* ved siden af *-ium*. Mere er der ikke at sige til den ændring.

En række dobbeltformer er blevet fjernet i bøjningsformer af substantiver på *-el*, *-en* og *-er*. Når det gælder *-el*, er den usynkoperede bestemt form singularis som *møbelet* udgået, men er dog stadig tilladt i nogle ord, fx *hand(e)len*, *krym(me)let*. Til gengæld er de synkoperede former nu også tilladt i ord som *dieslen*, *gyvlen*, og næste gang kan man med fordel tillade *lablen* og *baglen*, så man kan vælge altid at bruge de synkoperede former, hvis man ikke orker at lære sig de ord, hvor den usynkoperede form stadig er tilladt. Når det gælder *-en*, forholder det sig lige omvendt, idet de synkoperede former i bestemt form singularis og i pluralis som *køknert*, *køkner* har måttet lade livet. Tilbage er dog *asen*, *lagen*, *væsen* og *våben* med valgfrihed og så *figen* og *ørefigen*, som nu har obligatorisk (*øre*)*figenen* i bestemt form singularis, men valgfrihed i pluralis. Endelig er der *-er*, hvor den usynkoperede bestemt form singularis *kammeret* og *nummeret* nu er enerådende.

En af de mest almindelige fejl er sammenskrivningen af præpositionsforbindelser som *indenfor*, som nu heldigvis er blevet en valgfri sideform. I redegørelsen til kulturministeren begrundes ændringen med, at »[d]er er tale om en general regel der omfatter de ord som sprogbrugerne intuitivt sammenskriver fordi de

formentlig opfatter dem som helheder« (Jervelund & Kirchmeier-Andersen, s. 14). Desværre er der netop ikke tale om en generel regel, fordi ændringen kun omfatter 28 præpositionsforbindelser. Hvis der skal åbnes for sammenskrivning, bør det være generelt, så enhver kan lære sig det som en regel. Det er ikke engang sådan, at alle ord med samme »førsteled« opfører sig ens, fx er kun *henad*, *henimod*, *henunder* og *henved* tilladt i et ord, mens *hen mod*, *hen over*, *hen til* stadig skal skrives i to ord. Det samme gælder *fremfor* over for *frem imod*, *udover* over for *ud for*. Følgende førsteled skal fortsat altid særskrives i forbindelser som *agten om*, *alt for*, *forud for*, *ind imellem*, *langs med*, *midt imellem*, *norden* osv. *for*, *nær ved*, *næst efter*, *rundt om*, *ude fra*.

Ud over præpositionsforbindelserne er sammenskrivning også blevet tilladt i et par adverbielle forbindelser: *afsted*, *alletiders*, *allevegne*, *ombord*, mens det til gengæld nu er obligatorisk at skrive *ovenikøbet* i et ord. Og så er det blevet tilladt at skrive *allesammen*, men højst besynderligt ikke *altsammen*. Hvor er pædagogikken blevet af her? Men allermost kreperligt er det, at alle de mange adverbielle forbindelser, som sprogbrugerne ofte sammenskriver, ikke er taget med, fx *alle hånde*, *alt for*, *for længst*, *for nylig*, *for øvrigt*, *for så vidt*, *i alt*, *i dag*, *i går*, *inden døre*, *i øvrigt*, *nu til dags*, *over bord*, *på ny*, *til dels*, *til sidst*, *til stede*, *ved lige*. På dette punkt har sprogbrogen og normeringen vaklet mellem sam- og særskrivning i flere hundrede år (Galberg Jacobsen, s. 666-672), og valgfrihed ville have mindsket antallet af stavefejl betydeligt.

En mindre ændring gælder de rene adverbier på *-lig* (§ 36-37), som normalt ikke skal have *-t*. Det kan være svært at huske, fordi de er så få, og fordi nogle af dem også har homografe adjektiver, der som adverbier skal have *-t*, fx *egentlig* og *virkelig*. Derfor er det glædeligt, at *morderlig(t)* og *sødelig(t)* nu har fået følgeskab af *følgelig(t)*, *gladelig(t)*, *grangivelig(t)*, *klogelig(t)*, *rettelig(t)* og *unægtelig(t)*. Men desværre blev *antagelig*, *egentlig*, *endelig*, *formelig*, *lovlig*, *navnlig*, *pludselig*, *sandelig*, *temmelig*, *virkelig*, *visselig* ikke taget med i denne omgang, så der kunne blive en regel ud af det, især fordi de ofte forekommer med *-t*. *Fornemmelig*, *klarlig* og *sagtelig* burde være blevet stedt til hvile. Tilbage er *nemlig*, der ikke så ofte forekommer med *-t*, som eventuelt kunne bevares som eneste undtagelse fra reglen.

Ingen ordbog uden småfejl, som hermed videregives. Passivformen *imødegås* mangler, selvom den ifølge vejledningen skal medtages. *Downs syndrom* er intetkøn og ikke fælleskøn, hvilket er rettet i den elektroniske version på Sprognævnets hjemmeside, og så er der de typiske fejl i bøjningsendelser: *angstpsykose -er* for *-r*, *massepsykose -erne* for *-rne*, *ocr-scanner -erne* for *-ne*, *tidrøver -er* for *-e*, *trespringer -erne* for *-ne*, *tåhyler -erne* for *-ne*. Der er ganske vist ikke tradition for det, men den slags rettelser burde samles i en liste både ved genoptryk og på Sprognævnets hjemmeside, så man har mulighed for løbende at rette fejlene i den bogudgave, man har.

Når regnebrættet skal gøres op, er mine alvorligste anker de mange betydningsforklaringer, fordi de egentlig ikke hører hjemme i en retskrivningsordbog og samtidig beslaglægger uforholdsmæssig megen plads, som kunne have været brugt på flere opslagsord, og så den manglende almenlydighed i nogle af ændringerne, som gør, at de skal læres ord for ord og dermed ikke kan kaldes en retskrivningsregel. På plussiden tæller til gengæld alle de mange nye ord, der er blevet plads til, ordlingsforslag som ny oplysningstype og de ændringer, der har gjort afstanden mellem usus og norm mindre.

Litteratur

- Galberg Jacobsen, Henrik: *Ret og skrift. Officiel dansk retskrivning 1739-2005*. Bind 1-2. Odense 2010.
- Jervelund, Anita Ågerup og Sabine Kirchmeier-Andersen: *Forslag til principielle ændringer af dansk retskrivning til offentliggørelse i Retskrivningsordbogen 2012*. København 2011. http://www.dsn.dk/retskrivning/retskrivningsordbogen-2012/RO_Principielle_aendringer.pdf
- Lorentzen, Henrik og Liisa Theilgaard: *Netordbøger – hvordan finder brugerne frem til dem, og hvad gør de, når de har fundet dem?, i: Nordiska studier i lexikografi 11. Rapport från Konferensen om lexikografi i Norden. Lund 24-27 maj 2011*, s. 418-430. Lund 2012.

Liisa Theilgaard

Claus Drengsted-Nielsen: Grammatik på dansk. Hans Reitzel, København 2012. 223 sider. 249 kr. ISBN 978-87-412-5703-7.

Målgruppen for Claus Drengsted-Nielsens grammatik er ifølge forfatterens forord »studerende på universitetet, seminariet og handelshøjskolen samt undervisere i gymnasiet, i folkeskolen, ja hvor som helst«, ligesom store dele af bogen også vil kunne bruges af elever i gymnasiet. Når Drengsted-Nielsen har skrevet sin *Grammatik på dansk* med henblik på netop denne målgruppe, er det bl.a. på baggrund af hans undervisning i latin og spansk grammatik på universitet og handelshøjskole og hans erkendelse af at mange studerende på de videregående uddannelser bliver »konfronteret med at de mangler kendskab til elementær dansk grammatik«. Det er erfaringer der ganske svarer til dem jeg har fra min undervisning de sidste ca. 15 år af førsteårs danskstuderende ved Syddansk Universitet, Odense, og som jeg også gennem årene har hørt mange kolleger give udtryk for.

Jeg er således ikke i tvivl om at Drengsted-Nielsen har ret i at der er et behov for at der i starten af et videregående studium af et sprogfag, herunder dansk,

bliver etableret et solidt grammatisk grundlag for den studerendes videre arbejde med sit fag. Og jeg er heller ikke i tvivl om at der med den foreliggende *Grammatik på dansk* er tale om et særdeles kvalificeret bud på en lærebog der vil kunne medvirke til at etablere et sådant grundlag. Det er kort sagt en fortræffelig bog Claus Drenghsted-Nielsen har skrevet: klar, konsekvent, kompetent, ufanatisk, pragmatisk og pædagogisk. Så når jeg ikke desto mindre flere steder i det følgende fremdrager nogle kritisable eller diskutabile forhold, er der ingen steder tale om indvendinger der antaster min grundlæggende positive vurdering af bogens hele anlæg og forfatterens realisering af det, men udelukkende om mindre anmærkninger, delvis tæt på eller under petitesegrænsen, og forslag til eventuelle forbedringer.

Grammatik på dansk er udformet så den både kan bruges uden lærer af studerende eller gymnasieelever på egen hånd og som grundbog i en egentlig lærerstyret undervisning. Formidlingsmæssigt er den skrevet så den i særlig grad opfylder den første gruppes behov, eller som forfatteren selv udtrykker det: »Jeg har konsekvent formuleret mig i helt korte sætninger« (s. 9). Og når Drenghsted-Nielsen siger »konsekvent«, mener han konsekvent, og når han siger »helt korte sætninger«, så mener han helt korte sætninger – eller helt korte afsnit, om man vil. Ikke alene består bogens løbende tekst af sideordnede perioder af maksimalt én linjes længde, men derudover er der efter hver periode både sat punktum og skiftet linje så teksten for en umiddelbar betragtning mere signalerer knækprosadigt-samling end lærebog i grammatik, fx her fra afsnittet »Hvem er denne grammatik til?« (s. 11):

Mange synes de mangler noget dansk grammatik.
Denne grammatik er skrevet for dem.
Det kan være fordi man skal lære tysk, fransk eller spansk.
Grammatikken her beskriver dansk.
Men man kan overføre det til tysk, fransk og spansk
– og til mange andre sprog.
Læseren skal bare kunne dansk.
Grammatikken her kan naturligvis også hjælpe
til at lære *dansk grammatik*.
Og den kan hjælpe til at *skrive* dansk.

Den valgte opstilling vil formentlig kunne virke distraherende på en del læsere. Jeg var i hvert fald nogle sider om at vænne mig til (at se bort fra) den, og jeg havde længe svært ved at frigøre mig fra en mistanke om at den stadige opdeling i sideordnede kortafsnit næppe kunne undgå at gå ud over sammenhængen mellem de enkelte sætninger. Et nærmere eftersyn af tekstsammenhængen i bogens løbende tekst gjorde imidlertid mine betænkeligheder til skamme og viste tværtimod en i hovedsagen gennemført og vellykket bestræbelse på eksplicit markering af sammenhængen mellem perioderne/afsnittene, fx (s. 33):

Nogle verber knytter et særligt led til subjektet.

Dette led hedder fast subjektsprædikat – eller fast subjektsprædikativ.

Det er ikke altid man præciserer at et subjektsprædikativ er *fast*.

Men der findes også et *frit* subjektsprædikativ, se 4.1.

Et subjektsprædikativ angiver subjektets **tilstand**, **egenskab** eller **navn**.

Bogen består af i alt 12 kapitler plus et afsnit med opgaver (31 s.), en kort litteraturliste (1 s.) og et udførligt emneregister (11 s.). Efter et kort introduktionskapitel (3 s.), der bl.a. indeholder en instruktiv vejledning til de studerende der »læser på egen hånd – uden lærer«, følger de fundamentale kapitler 2-4. I kap. 2 (5 s.) defineres de vigtigste begreber, fx helsætning, ledsætning og periode, og det slås bl.a. fast at det sejlivede begreb »*hovedsætning* er væk« (s. 16). I kap. 3-4 (27 s.) præsenteres derefter den grundlæggende sætnings(leds)analyse, og mere specielle ledtyper som præpositionsobjekter (*Han tænkte på hende*) og lokativobjekter (*Han bor i huset*) diskuteres og henholdsvis optages i og udelukkes fra bogens analyseapparat.

Kap. 5 (28 s.) drejer sig om opbygningen og analysen af de enkelte sætningsled (og de sætninger leddene indgår i). Heri præsenterer forfatteren den hierarkiske »opstilling med indrykning« som i bogen bruges til analyse af sætninger og ordgrupper (syntagmer), og som efter min vurdering er en pædagogisk velegnet og typografisk overkommelig måde at vise ledopbygning og sammenhæng på. Efter denne model analyseres fx sætningen *Drengen gav pigen meget røde roser* sådan (s. 52):

Drengen	subjekt
gav	verbal
pigen	indirekte objekt
meget røde roser	direkte objekt
meget røde	adled
meget	adled
røde	kerne
roser	kerne

Samme kapitel indeholder en klar og overskuelig gennemgang af de forskellige forbindelsesarter (sideordning, underordning og solidaritet) og de tilhørende helhedstyper (paratagmer, hypotagmer og katatagmer), herunder en præcis og pædagogisk redegørelse for præpositionsforbindelserne og deres syntaktiske funktioner som primære sætningsled (adverbialled, fx *Margrethe bor på Amalienborg*, og prædikativ, fx *Hun er med barn*) og adled (*Faren til barnet hedder Peter*) samt som diskontinuerte led (*Hende dansede han med*).

Bogens største kapitel er kap. 6 om ordklasserne (46 s.). Vægten ligger her på de forskellige bøjningstyper og deres bøjningsmuligheder (bestemthed, tal, tid, diatese mv.), i mindre grad på fordelingen af de enkelte endelser på typerne, og

desuden på de enkelte ordklassers syntaktiske funktionsmuligheder. Kap. 7 (25 s.) drejer sig om ledsætningerne og om inddelingen af dem. Forfatteren gør her opmærksom på at man møder mange forskellige måder at inddele ledsætninger på, og redegør for det valg han selv har truffet i sin grammatik: Overordnet inddeles i komplette ledsætninger (*at*-ledsætninger), interrogative, relative og adverbelle ledsætninger, med yderligere inddeling af relativsætningerne i adjektiviske (parentetiske og ikke-parentetiske), substantiviske og adverbelle sætninger, og af de adverbelle ledsætninger i syv semantiske grupper (tid, betingelse, årsag, hensigt, følge, indrømmelse, sammenligning) plus en restgruppe. Der er her tale om et fornuftigt og praktisk valg som både afspejler en semantisk-syntaktisk forståelse af de enkelte typers særpræg, og som gør det muligt i det praktiske analysearbejde at henføre de allerfleste faktisk forekommende ledsætninger i en tekst til en bestemt type. I kap. 8 (7 s.) behandles forskellige »sjældnere strukturer«, til dels med særlig relevans i andre sprog end dansk (men stadig med danske eksempler), bl.a. absolutte konstruktioner, akkusativ (og nominativ) med infinitiv og sætningskløvning.

Med kap. 9 (8 s.) forskydes synsvinklen for en stund fra det deskriptive til det normative. Kapitlet har overskriften »Komma på dansk« og er en primært sætningsgrammatisk funderet vejledning i kommatering, såvel den traditionelle kommatering *med startkomma* som den grammatiske pausekommavariant *uden startkomma*. Det understreges at der i begge varianter sættes grammatisk komma i forbindelse med ledsætninger, og der fokuseres – efter en ultrakort introduktion af trappediagrammer (periodediagrammer) – på syntaktiske niveauskift som signal for muligt komma (s. 146):

Med *startkomma* sættes både komma ved skift **op**
og ved skift **ned** i niveau.

Uden *startkomma* sættes normalt *ikke* komma ved skift *ned*
– **kun** ved skift **op**.

Gennemgangen er klar og instruktiv og som i bogens øvrige kapitler med velvalgte mønstereksempler, desuden med videregivelse af og tilslutning til Dansk Sprognævnets anbefaling af varianten uden startkomma, som også er den variant der bruges i bogen.

Kap. 10 (8 s.) giver under overskriften »Ordenes opbygning« en kortfattet oversigt over de morfologiske grundelementer (morfemer, rødder, fleksiver, præfikser, suffikser) og de forskellige orddannelsestyper (afledninger, sammensætninger, bøjningsformer). Der gives desuden en række eksempler på analyser af fx bøjningsformer. Forfatteren holder sig her, formentlig af pladsmæssige grunde, til lineære analyser, fx *be-handl-ing*, og nøjes med at antyde muligheden for de efter min mening mere tilfredsstillende og øjenåbnende hierarkiske analyser som fx *[(be-handl)-ing]*.¹ Min kritik af bogens forfordeling af de hierarkiske analyser svækkes til en vis grad af at der i opgave 16 bag i bogen faktisk bedes om en li-

nær eller hierarkisk redegørelse for opbygningen af en række komplekse ord og ordformer – men den støttes omvendt af at der i løsningerne på forlagets hjemmeside (se note 1) til den pågældende opgave kun anføres lineære analyser.

I kap. 11, »Det danske sætningskema« (14 s.), gennemgås det diderichsenske sætningskema til analyse af hel- og ledsætninger. Den relativt kortfattede gennemgang er klar og nøjagtig og omfatter såvel standardskemaet og dets felter og pladser (førfelt – centralfelt – slutfelt: F – vna – VNA) som særforhold i forbindelse med lette led, ekstraposition før og efter standardskemaet, sætningsknode og »fravalg af ledsætningsordfølge« (dvs. helsætningsledning i ledsætning). Jeg har kun noteret en enkelt unøjagtighed blandt de mange analyserede sætninger. Det er på s. 169, hvor sætningen *Der var ingen der gad arbejde* er analyseret sådan at *ingen der gad arbejde* er placeret på N-pladsen i slutfeltet. Men i denne sætning bør jo for det første *ingen* placeres på a-pladsen i centralfeltet i overensstemmelse med reglen om særplacering af negative led (jf. *Der havde sgu ingen været (V) der gad arbejde*). Når forfatteren ikke har været opmærksom på negationsreglen her, hænger det formentlig sammen med at han i øvrigt har fravalgt at behandle konstruktioner som den nævnte eksplicit i sin grammatik, hvad der forekommer fornuftigt nok i betragtning af typens relative sjældenhed og stilistiske markerethed. For det andet burde *der gad arbejde* placeres i ekstraposition efter slutfeltet (jf. *Der var ingen tilbage på fabrikken (A) der gad arbejde / Der havde ingen været tilbage på fabrikken (A) der gad arbejde*).

Bogens sidste kapitel har overskriften »Syntaktisk analyse med materialeangivelse« (7 s.). Det drejer sig om den vigtige og undertiden vanskelige skelnen mellem funktion og materiale. Også her fremlægges stoffet klart og pædagogisk, og det pointeres at resultatet af analysen kan opstilles lige dækkende i et skema og i en træstruktur. Begge opstillinger præsenteres, og der gives en række eksempler, fx dette (s. 177):²

	Jeg	har	lige	set	pigen	med	det	lange	hår
Funktion	S	V-	adv.al	-V	DO				
Materiale	<u>pers. pron.</u>	VS-	<u>adv.um</u>	-VS	SS				
Funktion		hj.vb.		ho.vb.	kerne	adled			
Materiale		<u>finit</u>		<u>infini</u>	<u>subst.</u>	PS			
Funktion					<u>præp.al</u>	styrelse			
Materiale					<u>præp.</u>	SS			
Funktion					<u>tion</u>				
Materiale						adled	adled	kerne	
						<u>best.</u>	<u>adj.</u>	<u>subst.</u>	
						<u>art.</u>			

Sidst i bogen er der som nævnt et afsnit med opgaver. Det indeholder i alt 20 opgaver der bl.a. fokuserer på problemer der traditionelt volder besvær for de studerende, fx »direkte objekt versus fast subjektsprædikativ«, »direkte objekt versus

adverbial«, »adverbial versus subjektsprædikativ«. Hovedparten af opgaverne består i at analysere eller bearbejde sætninger der er anført i den pågældende opgave. Enkelte opgaver er dog mere selvstændige. I en af dem (opgave 8) skal de studerende selv konstruere sætninger (evt. på et fremmedsprog) med bestemte strukturer (subj.-verbal-dir.obj., subj.-verbal-adv. mv.), i en anden (opgave 20) skal de ræsonnere sig frem til svarene på forskellige grammatiske spørgsmål, fx om de kan danne eksempler »hvor man ikke frit kan udskifte *s*-passiv og *blive*-passiv«, om det lyder rigtigt »at bruge *som* i stedet for *der* som grundledsstøtte« (dvs. i en sætning som *Jeg ved ikke hvem der gjorde det*), og »hvad og hvordan der kan pronominaliseres« i eksempler som *Anne luftede hunden* og *Peter og Gitte overlod bedsteforældrene gevinsten*.

Til de fleste af opgaverne er der løsninger eller løsningsforslag på forlagets hjemmeside, i mange tilfælde med henvisninger til det sted i bogen hvor den pågældende (eller en tilsvarende) sætning er analyseret. Der er naturligt nok ikke løsninger til opgave 8. Og om opgave 20 er det blot anført at den »er velegnet til gruppearbejde i klasseforum med lærervejledning«. Det kan jeg kun være enig i, og jeg forstår godt hvis forfatteren, som vel oprindeligt har lavet spørgsmålene til brug i sin egen undervisning, ikke har følt sig fristet til også at udarbejde løsningsforslag til denne opgave, der ifølge sagens natur må blive relativt diskuterede i deres form. På den anden side er flere af spørgsmålene af en sådan art at en del brugere utvivlsomt vil føle sig usikre overfor dem, så jeg føler mig temmelig sikker på at det vil øge bogens brugsværdi, ikke bare for de studerende men også for deres undervisere, hvis der også knyttes nogle vejledende kommentarer til opgave 20.

Bogens titel er som tidligere nævnt *Grammatik på dansk* – ikke *Dansk grammatik*, hvad der falder godt i tråd med dens overordnede tværproglige sigte som hjælpemiddel ved grammatikundervisningen af ikke bare danskstuderende, men også studerende med andre sprogfag. Den bærer da også præg af en tydelig – og vellykket – pragmatisk bestræbelse på ikke at lægge sig ud med hævdvundne grammatiske beskrivelser af såvel dansk som de vigtigste fremmedsprog i Danmark. Den pragmatisk-eklektiske tilgang kommer også til udtryk ved at der flere steder gives forskellige acceptable analyser af samme konstruktion. Ved sætningen *Han tænkte på hende* (s. 44) anføres således både en analyse med *tænkte på* som sammensat verbal og *hende* som direkte objekt og en analyse (den som forfatteren foretrækker) hvor *på hende* er præpositionsobjekt. Tilsvarende nævnes det ved analysen af substantivsyntagmet *den pige jeg elsker* (*hedder Anne*) at det kan diskuteres om adleddene *den* og *jeg elsker* skal stå på samme niveau, sådan som forfatteren har placeret dem i sin analyse (s. 86). Mindre rimeligt forekommer det mig at *Bogen er blevet læst* (s. 101) ikke alene analyseres som et subjekt + det sammensatte verbal *er blevet læst*, men også som en konstruktion hvor kun *er blevet* er verbal, mens *læst* er prædikat.

Jeg kan i øvrigt helt overvejende tilslutte mig bogens analyser og beskrivelser. Kun yderligere et par steder er jeg ikke helt enig, fx når ordet *for* i sætningen *Han*

lukkede øjnene for at sove (s. 94) udnævnes til at være en præposition; her ville jeg foretrække at kalde det konjunktion (jf. også artiklen *for*⁴ i *Den Danske Ordbog*). Og når der s. 104 om adverbier afledt af adjektiver står at det i nogle tilfælde er frivilligt om man vil sætte *-t* på dem, nemlig »når adverbiet udtrykker *grad*«, savner jeg en præcisering af at det først og fremmest gælder adverbier dannet af adjektiver på *-(l)ig*, men fx ikke *godt* og *helt*, jf. *Han blev godt gal i hovedet, Vi er helt enige*. Det ville også være klargørende hvis udsagnet om at »infinitiv er en substantivisk form« (s. 94) blev præciseret til »infinitiv med *at* er ...«.

Terminologisk kommer den pragmatiske holdning til udtryk ved at begreber der introduceres, hyppigt præsenteres med både den betegnelse som forfatteren har valgt (og som i hovedsagen er i god overensstemmelse med den terminologi der anbefales af Dansk Sprognævn³), og med en eller flere andre udbredte termer. Om det *indirekte objekt* hedder det fx at »visse grammatikere foretrækker at kalde det *dativobjekt*« (s. 31), om *præpositionsobjektet* at det af nogle kaldes *præpositionalobjekt* og af andre *middelbart objekt*, og om de *ikke-parentetiske relativsætninger* at nogle kalder dem *restriktive*, andre *specificerende* eller *definerende relativsætninger* (hvorimod *bestemmende* ikke er nævnt). Terminologien og håndteringen af den er i det hele fornuftig og konsekvent. Jeg undrer mig dog lidt over at *grundledsstøtte* (og *grundledsmærke*) er valgt og gennemført fremfor *subjektstøtte*, når der i øvrigt konsekvent tales om *subjekt* og ikke *grundled* bogen igennem.

EksPLICIT henvisning til forhold i andre sprog forekommer enkelte steder. Det er fx tilfældet på s. 108, hvor det understreges at præpositional og styrelse i modsætning til på dansk ikke kan adskilles på tysk, fransk og spansk (*Ham tænker jeg på*). Og det samme er tilfældet på s. 92-93, hvor det anføres at det indirekte objekt på dansk (og på engelsk) kan blive subjekt ved passivending (*De studerende blev tildelt mere SU*), og tilføjes at »sådan må man *aldrig* konstruere på *tysk, fransk* eller *spansk*«. Også den korrekte brug af apostrof før genitiv-*s* på engelsk overfor den tilsvarende ukorrekte brug på dansk (s. 69) og brugen af store begyndelsesbogstaver i nationalitetsadjektiver på engelsk overfor små bogstaver på dansk (*English : engelsk*, s. 72) er der blevet plads til.

Fremstillingen i bogen er altovervejende deskriptiv, undervejs dog suppleret med mere normative anvisninger eller råd, som det allerede er fremgået i afsnittet ovenfor. Det gælder fx bemærkninger om at man bør undgå at bruge *at* i sætningskløvninger (s. 141) og efter *fordi* (s. 131), hvorimod man i skriftsprog bør medtage *at* i *efter at* (s. 129), mens man kan beholde det eller lade være efter *så* brugt som konjunktion i følgesætninger (s. 132). De normative indslag forekommer mig at være velvalgte, og rådgivningen balancerer fornuftigt mellem moderat fastholden af traditionelle normer og anerkendelse af nyere (og ældre) forskydninger i sprogbrugen eller normopfattelsen. Som eksempel på det sidste kan nævnes den nøgternt konstaterende kommentar »Bemærk at man kan bruge *mig* eller *jeg* efter sammenligningskonjunktionen« efter analysen af sætningen *Han har flere venner end mig* (s. 61) og en oplysning på s. 75 om at det bliver mere

og mere accepteret at lade være med at kongruensbøje subjektspredikativet i sætninger som *Vi er opmærksom på problemet* og *Er I parat?* Overraskende deskriptivt-liberal forekommer dog den tolerance overfor ikke-refleksiv henvisning til subjektet der kommer til udtryk i afsnittet om possessive pronomener. Den traditionelle regel om at der bruges *sin* ved henvisning til subjektet, er ganske vist anført som den primære regel, men den modificeres umiddelbart efter af bemærkningen »Mange bruger ikke altid refleksivt pronomen«, ledsaget af opstillingen »*Han roste hans hold* = *Han roste sit hold*« (s. 81).

Jeg har flere steder i det foregående brugt det anerkendende adjektiv *pædagogisk*, og også som en del af den samlede vurdering af *Grammatik på dansk* er der grund til at fremhæve dens pædagogiske kvaliteter. Den er overskueligt og konsekvent opbygget med markering af den hierarkiske disposition ved hjælp af decimalnummererede afsnit (fx »6.4 Pronominer«, »6.4.1 Personlige pronominer«) og med en klar progression i behandlingen af de forskellige emner. Samtidig er der taget hensyn til at bogen også vil blive brugt som opslagsbog. Denne brug støttes ikke alene af det gode emnerregister bag i bogen (som måske kunne forbedres yderligere ved at også konjunktioner og andre grammatiske formord optages som indgangsord). Men den støttes også af at der i enkelte tilfælde er (delvis) ordrette gentagelser af vigtigere passager i sammenhænge som muligvis vil blive læst uafhængigt af hinanden. Det gælder fx den allerede nævnte understregning af at præpositional og styrelse kan skilles ad på dansk (s. 60 og 108), og ligeledes oplysningen om at præpositionens funktion kaldes *præpositional*, og at det »der kommer efter præpositionen«, kaldes *styrelse* (s. 57 og 107). Blandt bogens pædagogiske fortjenester bør også fremhæves de allerede nævnte opgaver med tilhørende løsningsforslag på forlagets hjemmeside.

Internt i bogen henvises der i relevant omfang til andre afsnit ved hjælp af decimalnumre, fx »Se evt. også 6.4.5«. Det fungerer generelt udmærket, men besværliggøres stedvis af at man undertiden skal forbi flere opslag uden nummererede afsnit før man kan se hvor i dispositionen man befinder sig (fx s. 28-29 og 120-123). Dette problem kan evt. afhjælpes med levende klummetitler på alle bogens sider.

Jeg har kun fundet enkelte ubetydelige (tryk)fejl udover de par stykker som forfatteren selv har meddelt på sine rettelsesblade: *irreelt* (s. 90, 2 gange) > *irreelt*; *overfor* > *ovenfor* (s. 118); *svarere* > *svarene* (s. 209). Et enkelt overtalligt startkomma i en ellers forbilledligt kommateret bog har jeg også kunnet notere: »Det var i øvrigt ved retskrivningsreformen i 1948, bogstavet *å* afløste *aa*« (s. 67).

Men det er småting alt sammen, og det rokker ikke ved den overordnede vurdering jeg gav udtryk for allerede i indledningen til denne anmeldelse: Claus Dregsted-Nielsens *Grammatik på dansk* er en fortræffelig bog, der fortjener almindelig udbredelse som kursusbog og opslagsbog for studerende og deres undervisere ved videregående studier i dansk og andre sprog. Selv ville jeg ikke tøve med at kaste mig ud i et grammatikkursus i starten af universitetsstudiet i dansk med Claus Dregsted-Nielsens *Grammatik på dansk* som grundbog.

Noter

1. Parentesnotationen er min bekvemmelighedsløsning her i anmeldelsen, i bogen er analysen vist som en træstruktur (s. 156) – med så svagt trykte grene at de er næsten usynlige. Denne oplysning vil ikke komme bag på forfatteren, der på forlagets hjemmeside selv har gjort opmærksom på denne og et par andre småfejl, som han meddeler at han vil rette i næste oplag. Se nærmere på <http://munks.gyldendal-uddannelse.dk/Books/9788741257037.aspx>, under »Løsningsforslag til opgaver«.
2. Eksemplet er justeret i overensstemmelse med forfatterens rettelser på forlagets hjemmeside (se note 1). S = subjekt, V- og -V = første, henholdsvis anden del af diskontinuert verbal, DO = direkte objekt, VS- og -VS = første, henholdsvis anden del af diskontinuert verbalsyntagma, SS = substantivsyntagma, PS = præpositionssyntagma.
3. Dansk Sprognævn: *Grammatisk talt. Anbefalede sproglige betegnelser*. Red. af Henrik Galberg Jacobsen. Dansk lærerforening, København. Dansk Sprognævns skrifter 24. 1996.

Henrik Galberg Jacobsen

Lars P. Poulsen-Hansen (udg.): Den Ryssiske Lov 1649. Oversat og kommenteret af Rasmus Æreboe 1721. Med forord af Peter Ulf Møller. Aarhus Universitetsforlag, Århus 2013. 589 sider, 499,95 kr. ISBN 978-87-7124-070-2.

I litteraturhistoriske fremstillinger har Holberg i eminent grad skygget for sine samtidige, som nu den selvbiografiske forfatter Rasmus Æreboe (1685-1744). Den mest indgående behandling af Æreboe som person og skribent har været det portræt af ham, der indgår i Georg Brandes' »Festskrift« til og om Holberg fra 1884. Brandes' Holberg-skrift, som fortrinsvis skildrer sin genstand som manden, der – med martyriet som nærliggende risiko – hjembragte den europæiske Oplysning til ortodoksiens formørkede ravnekrog, har hyppigt, og næppe helt med urette, været betegnet som forfatterens idealiserende selvspjelling. Over en halv snes sider i skriftets andet kapitel bringer Brandes – for sammenligningens og tidsbilledets skyld – et portrætgalleri af nogle af Holberg-tidens fra selv- og andre biografier kendte personligheder. Her kommer Æreboe i selskab med folk som Johan Monrad (den selvtilfredse epikuræer, der skamred adjektivet »dejligh«), generalen Henrik Bjelke Kaas, den fra lakaj til sorenskriver avancerede Mathies Skaanlund, den berejste farmaceut Claus Seidelin samt Frederik Rostgaard, hvis negative og positive betydning for Holberg er velkendt. Man kan i Æreboes tilfælde dårligt afvise tanken om en ny selvspjelling fra Brandes' side: Æreboe fremstilles som manden, der i kraft af arbejdsevne, viljestyrke og per-

sonligt mod overvandt vanskeligheder og farer og ofte stod ene mod alle; ret en G.B.'sk idealtype.

I første bind af *Illustreret dansk Litteraturhistorie* (1929) anfører R. Paulli de vigtigste bio- og bibliografiske data vedr. Æreboe (p. 857f), medens Vilh. Andersen i værkets andet bind (1934), i kapitlet »Holbergs Samtid 1700-1750«, anskuer Æreboe som en inkarnation af et tids- og typeskifte i dansk ånds historie (p. 344). Billeskov Jansen omtaler kort Æreboes selvbiografi i Politikens *Dansk litteratur historie* (I, 1964, p. 306); omtalen findes i afsnittet »Andre Rejseerindringer fra Tiden«, der er indskudt i fremstillingen af Holberg, og lader altså endnu en gang Æreboe fremtræde som et apropos til denne. Den Gyldendal'ske, kollektivt forfattede *Dansk litteratur historie* (1984-85) nævner slet ikke Æreboe, så lidt som Johnny Kondrups monografi *Levned og tolkninger. Studier i nordisk selvbiografi* (1982), endda den sidste tilgodeser bemeldte Johan Monrad med en anerkendende karakteristik (p. 107f).

Æreboes *vita* savner ellers ikke dramatik, lige så lidt som selvbiografien, der er hovedkilden dertil, kan frakendes litteratur- og kulturhistorisk interesse. Sine skole- og studieår tilbragte Æreboe i den yderste nød og fattigdom, som han så småt kom ud af, da det lykkedes ham at gøre en heldig figur som respondent ved en Erasmus Montanus-agtig disputation om dyrenes sjæl, et problem som Holberg også var optaget af, men fandt uløseligt (epistel 31 o. a. st.). Kernen i Æreboes berettede levned udgøres dog af hans tre rejser til Rusland: På den første, tiltrådt 1709, deltog Æreboe i egenskab af søofficeren og diplomaten Just Juels sekretær (autobiografien, Groves udg. p. 76ff); trods farer og strabadser i krigs- og pesthærgede områder ser vi også vor mand som observant turist, når han fx i 1711 besøger Poltava, et aktuelt 'sight', to år tidligere skuepladsen for det berømte slag, der satte det militære punktum for den svenske »stormaktstid«. På den anden rejse, i 1712 (autobiografien, Groves udg. p. 173ff) var det Æreboes opgave at hjembringe det på den første rejse efterladede mandskab og tros. På den tredje Ruslandsrejse, i 1713 (autobiografien, Groves udg., p. 187ff) skulle Æreboe, nu selv kgl. envoyé, bringe brevskaber af politisk-militær karakter til zaren; færden måtte foregå i åben jolle over Østersøen, i kamp mod utilstrækkelig proviant, ubrugeligt kompas og mytteri i besætningen – alt klaret til zar Peters udtalte beundring (der som bekendt ikke selv var nogen tøsedreng). Fra 1715 blev det herefter forundt Æreboe at leve roligt i København som notarius publicus (med privat *Nebengeschäft* som keramikfabrikant); af hans to ægteskaber fremspirede en anselig børneflokk, af hvilken adskillige overlevede fødsel og spæd alder (man bemærker den fromme formulering: »Udj samme voris Ægteskab har Gud velsignet os [...] med én død fød Søn«, autobiografien, Groves udg. p. 238).

Selvbiografen skjuler ikke sin stolthed over den tapperhed, hvormed han overvinder strabadser og farer; han optæller løbende de situationer, hvor han har be-

fundet sig i »yderlig Livs Fahre« – og når tallet 25. Alligevel fremstår personen Æreboe som lidt af en dydsdragon: fanatisk flittig, fromt gudshengiven, blindt loyal over for foresatte, immun over for erotiske fristelser (af hvilke flere forekommer), henholdende sig til moderens advarsel ved hans afsked fra barndoms-hjemmet.

Fra Æreboes hånd og pen er vi i dag bekendt med tre skrifter: 1. autobiografien, som er hans adkomst til en plads i dansk litteraturhistorie, og som er blevet resumeret ovenfor, 2. rejsejournalen ført under Æreboes første Ruslandsrejse i Just Juels navn, nævnt i 1, for hvilken den har været kilde (Groves udg., p. 79) samt 3. den danske oversættelse af et uddrag af russisk lovgivning, hvis nyudgivelse er anledningen til disse linjer, og hvis tilblivelse omtales i 1 (Groves udg., p. 168, jf. p. 180, n. 1). Trods forfatterskabets beskedne omfang har det afsat en hel lille »Æreboe-filologi«: 1 blev sammen med den ovenfor nævnte Johan Monrads selvbiografi udgivet efter manuskripterne af apotekeren J.G. Burman Becker i 1862 og igen separat af juristen og arkivaren G.L. Grove: *Notorius Publicus Rasmus Æreboes Antobiografi (1685-1744)* Kbh. 1889, den udgave, hvortil der er blevet henvist i det foregående, og som gav anledning til en på dansk grund overraskende tidlig drøftelse af principper for textudgivelse (Groves indledning, p. ii-vi); udgiveren har suppleret Æreboes text med omfattende fodnoter med især personalhistoriske oplysninger. Grove, der herefter må betegnes som vor førende Æreboe-filolog, udgav desuden 2 under titlen *En Rejse til Rusland under Tsar Peter. Dagbogsoptegnelser* (1893), jf. hans artikel herom i *Nordisk Tidsskrift* 1891, p. 616-38. Og 3 foreligger altså nu i en tidssvarende edition.

Om denne er der næsten kun godt at sige, skønt enkelte forhold kan virke en smule forvirrende. Den flot illustrerede og stateligt fremtrædende, næsten 600 sider og godt 5 cm tykke bog (i kvartformat) indgår som bind 6 i den slavistiske skriferække *Beringiana* (efter Vitus Bering d. y., 1681-1741), hvoraf bind 2 fra 2003 udgjordes af Peder von Havens *Reise udi Rusland* (1743), i dansk litteraturhistorie kendt for Holbergs rekommanderende forord (*Samlede skrifter*, bd. XIV, 1934, p. 117). Nærværende bind er udgivet af de to fremtrædende slavister Lars P. Poulsen-Hansen og Peter Ulf Møller, hvoraf ifølge bindets forside og titelbladet dog kun den første bærer ansvaret som udgiver *sensu stricto*, medens den anden anføres som forfatter af bogens »forord«. Nu optræder et af Møller forfattet »forord« med denne betegnelse hverken i indholdsfortegnelsen eller som rubrik; derimod er han tillagt et enkelt afsnit (p. 7-15) omhandlende Æreboe i udgavens 80 sider lange indledning, medens »Udgiverens forord« som forventeligt er signeret af Poulsen-Hansen (p. 22). Læseren slutter sig til, at de øvrige dele af den omfattende indledning også er dennes værk.

I denne indledning, altså næsten en bog i sig selv, gives der grundig besked, især om to slags forhold, historiske (politisk-historiske og retshistoriske) og filologi-

ske (stemmatiske). Den Russiske Lov af 1649, som Æreboe oversatte og desuden kommenterede ud fra sit på rejserne erhvervede kendskab til landet i en kuriøs blanding af personlige erindringer og statsbeskrivelse, er den vigtigste og længst gældende lov i Ruslands historie. Den blev givet af Peter den Stores fader og forgænger Aleksej Mikhajlovitj (1645-76) som led i den zaristiske enevældes centraliseringsbestræbelser og kan altså i visse henseender sammenlignes med Christian V's *Danske Lov* fra 1683, skønt den ved sine kasuistiske spor af gammel sædvaneret (jf. lovens præambel, her p. 97-100) også stedvis bringer vore middelalderlige landskabslove i erindring. Der er tale om en straffelov, der inkorporerer strafferammen i selve lovteksten og mest omhandler alvorligere kriminalitet som blasfemi, anslag mod zarens liv og desertion; straffene er tilsvarende hårde: dødsstraf, afhugning af lemmer samt den russiske specialitet knut (exekveringen af denne straf beskrives i uhyggelig *détail* i Æreboes kommentar p. 421-24). Loven, der generelt afspejler det russiske agrarsamfund, varetager især centralmagtens (zarens) og godsejernes interesser, bl.a. ved at sikre livegenskabet (der først ophævedes i 1861).

Æreboes oversættelse af og kommentarer til *Den Ryssiske Lov* (Sobornoje ulozjenije) er – erklæret diplomatarisk (p. 41) – udgivet efter manuskriptet i Thottske Samling (347 in fol.) på KB; håndskriftet beskrives p. 23, og teksten bringes p. 81-520. Det var dette exemplar, Æreboe ifølge den i hs. indeholdte dedikation og redegørelsen i autobiografien (Groves udg. 1889, p. 168) i 1721 overrakte Frederik IV, en gestus, der nok bedst forstås på baggrund af de efter Store Nordiske Krigs afslutning opståede forventninger om et øget handelssamkøbe mellem de sejrende allierede Rusland og Danmark og deraf følgende behov blandt danske købmænd i Rusland for kendskab til russisk lovgivning. Samme sted i autobiografien nævner Æreboe en håndfuld »Afskrift[er]« (ibid., p. 169), som blev udført for at kunne overrækkes forskellige prominente og indflydelsesrige personer i Frederik IV's administration. Af disse afskrifter synes to (de til Ditlev Wiibe og Chr. Sehested overleverede) at være gået tabt, og et (til Chr. Fr. von Holstein) kun at foreligge i en fragmentarisk afskrift.

Derimod har Poulsen-Hansen kunnet spore U.A. Holsteins exemplar til den såkaldte Suchtelen-samling på Det Russiske Nationalbibliotek i Skt. Petersborg; exemplaret er tilgængeligt på mikrofilm i Rigsarkivets Danica-samling, der også rummer mikrofilm-kopier af to andre afskrifter af *Den Ryssiske Lov*, bl.a. af Chr. Fr. von Holsteins ufuldendte exemplar, og begge ligeledes fra Suchtelen-samlingen.

Ved selve etableringen af Æreboes tekst har Poulsen-Hansen dog kun benyttet sig af én supplerende tekstkilde, nemlig Rostgaards exemplar, der findes i dennes samling på KB, og som »hidtil [har] været ukendt for Æreboeforskningen« (p. 38), og da udelukkende til støtte for konjekturen i tilfælde af klare fejlskrivninger i manuskriptet. Konfronteret med indledningens redegørelse for de omtalte,

komplerede tekstforhold må den overbliksgørende læser savne et klart opstillet stemma, ligesom han undres over, at det righoldige materiale ikke har fristet udgiveren til udarbejdelse af et egl. variantapparat; de redaktionelle fodnoter under teksten angiver ikke tekstvarianter, men rummer ordforklaringer eller udrede Æreboes stedvise misforståelser af enkeltheder i den russiske lovtæst.

Bindet afsluttes med en overdådighed af registre: en liste med forklaringer af obsolete ord i Æreboes dansk (p. 521-25), »Annoteret register over russiske ord i lovtæksten og [Æreboes] anmærkninger« (p. 527-32), emneregister (p. 533-55), navneregister (p. 557-73), bibliografi (575-87), illustrationsfortegnelse (p. 588f). Man finder, hvad man søger! Udgiverne skal krediteres for et omfattende, tilbundsgående og nybrydende fagligt arbejde, forlaget for et smukt udstyr. Efter endt læsning véd en dansk litteraturhistoriker mere om Æreboe og russisk retshistorie, end han nogensinde har turdet håbe.

Jens Kr. Andersen

Erik M. Christensen: Ewalds Adam og Ewa (1769) og Verdenslitteratur. Prisopgave Aarhus Universitet 1959-60. Besvarelse 1960 scannet og trykt 2011 med Bedømmelse 1961 ved professorerne Gustav Albeck, Sven Møller Kristensen, Paul Krüger. Bind 1-3. Scanning og tryk Trykkeriet Friheden. I kommission hos Syddansk Universitetsforlag 2011. 651 + 136 sider, 495 kr. ISBN 978-87-7674-556-1.

Erik M. Christensen, der har fungeret som professor ved Freie Universität i Berlin fra 1973 til 1994 og fra 1994 ved Humboldt Universität, hvorfra han i 1996 blev emeriteret, bidrog i 1966 til *Danske Studier* med to af ham fundne Ewaldmanuskripter, som kom til at indgå i 2. oplag af DSL's *Samlede Skrifter* fra 1969 bagest i det afsluttende sjette bind. Christensen har desuden skrevet en stadig læseværdig efterskrift i 1964 i serien Gyldendals bibliotek til Ewalds *Philets Forslag om Pebersvendene, som vist vil blive iværksat* (1771) og *Levnet og Meeninger* (trykt 1804-08). Efterskriften er genoptrykt i hans artikelsamling *Zurückbleiben. Tryk 1943-2001* (2001), der også rummer en komplet bibliografi for Christensens publikationsvirksomhed i tidsrummet 1943-2000.

I efterskriften berører Christensen også Ewalds første dramatiske forsøg, hvorom han skriver: »I sit dramatiske stykke »Adam og Ewa« (1769) demonstrerer digteren, at Adams kærlighed til Ewa bliver Guds forbillede« (39). Denne overraskende tolkning hviler på et grundigt kendskab til stykket, hvis fulde titel er *Adam og Ewa eller den ulykkelige Prøve. Et dramatisk Stykke i fem Handlinger med Mellemsange*. Stykket var nemlig objektet for Christensens besvarelse af en prisopgave i 1960 ved Aarhus Universitet, hvorved han erhvervede sig en guld-

medalje og en mag.art-grad i almen og sammenlignende litteraturhistorie. Besvarelsen blev ikke publiceret i sin tid, men det har Christensen i 2011 valgt at råde bod på, dog i ubearbejdet form. Læseren bliver konfronteret med to bind på i alt 651 maskinskrevne sider, der er skannet fra den oprindelige besvarelse, og et tredje bind som rummer et omfattende og stadig meget brugbart bibliografisk materiale og diverse kildetekster. Bindenes oprindelige limrygge er blevet skiftet ud med en spiralryg og Christensen har skrevet et kortfattet personligt forord fra trykkeåret 2011 og lavet et sagregister. Derudover er bedømmelsen fra 1961 af de tre professorer Gustav Albeck (1906-95), Paul Krüger (1897-1965) og Sven Møller Kristensen (1909-91) medtaget til sidst i det tredje bind.

Christensen placerer *Adam og Ewa* (herefter *AE*) i den kontekst, som K.F. Plesner i indholdsfortegnelsen til sin disputats *Jens Schelderup Sneedorff* (1930) kalder »Milton-Striden« (281). Striden var snarere en mindre polemik mellem to personer: På den ene side Sneedorff (1724-64) og Ove Høegh-Guldberg (1731-1808) på den anden. De var begge troende kristne, men de divergerede kraftigt i synet på, hvorvidt digteren må anvende og omforme de bibelske fortællinger i poetisk øjemed. Høegh-Guldberg skriver i en prisopgave, der kan findes i Det smagende Selskabs skriftrække, *Forsøg i de skønne og nyttige Videnskaber* (Første Stykke, 1761), at »Milton er en prægtig Poet: ingen kan negte det, men han lyver for meget« (89). Af hensyn til de hellige sandheder måtte digteren ifølge Høegh-Guldberg ikke digte videre på Bibelen eller ligefrem opfinde nye historier. Sneedorff tilbageviser kontant Guldberg i en opsats i sit tidsskrift *Den patriotiske Tilskuer* (nr. 42, 1761), hvor han blandt andet ironiserer over dem, der vil betragte Rafaels og Rubens' religiøse billeder som »Mahler-Løgn«. Dernæst skriver han fyndigt med ironisk indirekte reference til Høegh-Guldberg: »for saadanne Folk er det vel forgieves at tale om andet end om Glose-Bøger, Syllogismer og Kloster-Krøniker« (354). Sneedorff bringer desuden i samme nummer en oversat passage (af C.C. Lous) fra begyndelsen af femte sang fra *Paradise Lost* (5,1-135), hvorefter læsere for første gang kan høre, hvordan Miltons sublimе epos lyder på dansk. Guldberg uddyber sit synspunkt samme år i skriftet *Tanker over Miltons Digt og den saa kaldte hellige Poesie* (1761).

Christensens prisopgave er opdelt i tre dele. I første del argumenterer Christensen for, at Ewald allerede i 1761 var på Sneedorffs side i konflikten (1,51) og var påvirket af den nævnte Milton-oversættelse i sit første ikke-overleverede forsøg på at digte om Adam og Eva (1,52), som Ewald selv nævner i sit forord fra 1780 til *Samtlige Skrifter*. Christensen bringer i første del en kompleks analyse af dramaets tilblivelseshistorie, der inkluderer inddragelse af overset kildemateriale (protokollerne fra Det smagende Selskab) og en overraskende tese om Ewalds antagonistiske forhold til et ledende medlem af selskabet, J.H. Schlegel (1726-80). Bedømmelsesudvalget kalder Schlegel-tesen for »kuriøs, men ikke usandsynlig« (3,165).

Prisopgavens formulering lyder: »En kritisk bedømmelse af tidligere litteratur- og åndshistoriske behandlinger af Ewalds Adam og Ewa og en æstetisk analyse og karakteristisk af værket set i lyset af dets forhold til relevante hovedværker i verdenslitteraturen«. Ifølge Christensen har hele kongerækken af kritikere fra Rahbek og Molbech til Vilhelm Andersen, Ernst Frandsen og Billeskov Jansen været enige om at stykket udgør »Ewalds gennembrud på den ene eller anden måde« (1,16), men den tidligere kritikhistorie bliver imidlertid i løbet af blot fire sider fejlet af banen, fordi Christensen har en række nye bud på, hvilke verdenslitterære værker, der har påvirket Ewald.

Ewald pegede selv i sin fortale fra 1780 på Klopstock og Corneille som de relevante forbilleder. Christensen diskuterer også Klopstock, men hans nye vinkel på stoffet i prisopgavens anden del er, at Racines *Athalie* (1691) er mere relevant end Corneilles tragedier og at diverse mysteriespil og Drydens Milton-inspirerede opera *The State of Innocence and Fall of Man* (1677) også er vigtige påvirkninger. Eftersom Ewald ifølge egne ord ikke læste engelsk på dette tidspunkt, må Christensen i sin Dryden-analyse finde frem til den rette tyske version, som Ewald læste stykket i. Bedømmelsesudvalget er afvisende over for Racine-tesen, men mere åben over for de andre analyser. Dryden-tesen karakteriseres ligefrem som »et af afhandlingens smukkeste resultater« (3,166). Jeg er ikke overbevist om, at der er en reel intertekstuel relation mellem Drydens værk og Ewalds drama, men det ville kræve en større forskningsindsats i sig selv at forholde sig selvstændigt til Christensens talrige teser. I sit fascinerende forord skriver Ewald: »I Hensigt til Udtrykket af mine Følelser, har jeg maaskee fundet en Rigdom i vort Sprog, som de fleste, af mine Formænd har forsmaaet at søge efter« (bd. 3, s. 252 i DSL's udgave). Det kan Ewald med stor ret fremføre, og denne poetiske rigdom er relateret til Ewalds »inddragelse« af verdenslitterære stemmer i sit lyrisk-dramatiske register, men hverken Racine, Dryden eller mysteriespillene er de rette kilder i den henseende efter mit gehør: Klopstock, Milton, Ovid og Horats er de mest relevante.

I tredje bind tager Christensen fat i en interessant diskussion af, hvorvidt Ewald intenderede sin tekst til brug for scenen eller som et læsestykke. Christensen argumenterer stærkt for det sidste. Et bemærkelsesværdigt træk ved *AE* er, at Adam og Eva og englene befinder sig i en voldsom tilstand af anspændt tvivlrådighed om, hvad der skal ske i den nærmeste fremtid: Hvad er Guds skjulte vilje? Christensen introducerer et begreb om begrænset synsvinkel (2,440), som virker særdeles relevant i den kontekst. Kun Gud besidder et ubegrænset udsyn, men i kontrast til Milton har Ewald valgt at udelade enhver repræsentation af ham. Som Christensen skriver: »Stykkets mest omtalte person, handlingens ophav og dommer, alle tings skaber, Gud, ser vi aldrig« (2,513). I forlængelse af A.D. Kittos begreb om et religiøst drama (*Form and Meaning in Drama* (1956)) formulerer Christensen sin tolkning af stykket således:

AE opleves som en demonstration af Gud. Da Gud ikke selv optræder i stykket, opleves han kun indirekte; men da alt er skabt og opretholdt af ham, forekommer hele stykket at være hans udtryk, som kan koncentreres i ordet Kærlighed. Den kærlighed straffes, som ikke har en ydre genstand hvis genkærlighed ønskes; men kærlighed som ydmyger sig for sin genstand er himmelsk og jordisk, og den er i pagt med Gud, så længe den ikke sætter kærlighedens genstand over kærlighed til Gud. Kærlighed er intet bud; den er en indre kvalitet, som tilhører hele skabningen, så længe skabningen ikke fornægter den ved at elske sig selv eller genstande uden mulighed for genkærlighed. Dermed er AE en demonstration af Guds Godhed (2,528).

Synspunktet kan diskuteres. Måske er Ewalds dramatiske stykke snarere en allegori over digterens frihedslængsler og det, som truer den, end det er en litterær teodicé. Når Ewald skriver sine religiøse lejlighedsdigte falder kvaliteten ofte drastisk, men når han digter i relation til sin egensindige mytologi om poetisk frihed, så vibrerer det danske sprog som aldrig før. Samme problemstilling gør sig gældende i *AE*. Flere steder tager det ordinært gudeligt anprisende overhånd, men i glimt høres det tydeligt, hvor langt Ewald allerede var nået som frihedsbesyngende lyriker i sporet fra antikke hedenske digtere.

Jeg har i anmeldelsen blot nævnt en meget lille del af de fra den hidtidige forskning afvigende argumenter, Christensen fremfører i løbet af prisopgaven. I forordet nævner han, at Sven Møller Kristensen ved universitetets årsfest i 1961, havde spurgt ham, om hans »fortolkning af *Adam og Ewa* virkelig kunne være sand?« (1,vii). Efter min bedømmelse forekommer Christensens udforskning af den lokale danske kontekst væsentlig mere relevant end hans forslag til oversete verdenslitterære forbilleder for Ewald. Mod slutningen af sin besvarelse kalder Christensen stykket for »en utrolig præstation i Danmark anno 1769« (2,598), og det har han ret i. Christensen tilbyder i sin prisopgave et væld af nærlæsninger og litteraturhistoriske kontekstualiseringer, som Ewald-forskere kan få glæde af i fremtiden.

Mads Sohl Jessen

Snorri Sturluson: Edda. På dansk ved Kim Lembek og Rolf Stavnem. Med indledning, noter og kommentarer ved Rolf Stavnem. Gyldendal, København 2013. 375 s. Kr. 249. ISBN 978-87-02-10928-3.

Som et smukt resultat af flere års omhyggeligt, fondsstøttet slid forelå i begyndelsen af 2013 en ny dansk oversættelse af Snorri Sturlusons »Edda«. Den længe fælt savnede afløser for Thøger Larsens fordanskning *Snorris Eddasagn* (1928) præ-

senterer til forskel fra denne oven i købet værket i dets fulde, imponerende helhed: ikke kun gudelæren, men også den grundige indføring i skjaldedigtningens vanskelige kunst. Og derved ændrer Eddaen brat status: fra en genfortælling af beretningerne om de nordiske guder og til, hvad den faktisk blev til som: en avanceret lærebog for poeter, en instruktiv forfatterskole i bogform anno 1230.

Almindeligvis ved man ikke ret meget om forfatterne til norske og islandske middelaldertekster affattet på datidens fællessprog, det såkaldt 'norrøne'. Men Snorri Sturluson (1179-1241) danner en lysende undtagelse, fyndigt skildret som han nemlig blev i de såkaldte samtidssagaer. Han var Islands mest magtfulde høvding og bestred to gange embedet som lovsigemand, hvortil kom den umådelige formue, det hurtigt lykkedes ham at skrabesammen. Men udover at samle sig gods og lave politiske intriger var han også en flittig historisk skribent og eminent i sin rolle som fortæller og poet. Det er i sidstnævnte funktion, man ser ham i hans *Edda*, hvor han dels fremstiller gudelæren med humor og menneskeligt klarsyn, dels giver opvisning i skjaldedigtningens billedsprog og komplicerede teknik.

Snorris Edda – ikke at forveksle med *Den poetiske Edda*, også kaldet Den ældre Edda, som indeholder digte om guder og helte – består af fire dele. Den åbner med Fortalen, som indsætter den nordiske mytologi i europæisk og kristen tankegang under brug af såkaldt 'euhemerisme', dvs. menneskeliggørelse af hedenske guder, efter den græske tænker Euhemeros (ca. 330-260 f.kr.), som i sin skildring af en rejse til den fiktive ø Panchaea opdager, at Zeus og andre guder egentlig er menneskelige, en tankegang, som Snorri overtager, idet han beskriver aserne som emigranter fra Troja. I stedet for at dæmonisere de nordiske guder gør han dem altså til prominente forfædre og tildeler derved nordboerne en glørværdig forhistorie.

Derefter følger »Gylfaginning« eller »Gylfis blændværk«, hvor svenske kong Gylfi opsøger aserne og får deres historie fortalt lige fra verdens skabelse og frem til enden, Ragnarok. Værkets tredje og fyldigste del, »Skáldskaparmál« eller »Det digteriske sprog«, gennemtraver siden punkt for punkt skjaldedigtningens komplicerede metaforik, hovedsagelig brugen af dens såkaldte kenninger – dét med ikke at sige »håret«, men i stedet »hjernens gårds (hovedets!) skov«, så at det hele bliver mere kunstfærdigt. Og endelig afsluttes værket med »Háttatal«, dvs. en opregning af strofeformer. »Verslisten«, som de to ferme oversættere her har valgt at kalde den, består af et 102 strofers eksemplarisk kvad, en kommenteret hyldest til norske herskere.

Man kan læse bogens anden del, om de nordiske guder, som en farverig og medrivende beretning om Odin, Tor, Freja, Loke og hele den øvrige familie, og man kan især nyde højdepunkterne, som rejsen til Udgårdsloke eller spådommen om Ragnarok. Men mytologien får unægtelig en helt anden mening og funktion, når den som her danner stofmæssig optakt til en indføring i selve det at digte efter indviklede, krævende regler.

Var Snorris *Edda* for den ikke-fagkyndige danske læser førhen en guldgrube af historier om de nordiske guder, bliver den med nyoversættelsen en art narrativt funderet poetik, som ægger til respekt for skjaldedigtningens kombination af skønhed og dyb menneskelig visdom.

Skjaldedigtning, som i modsætning til eddadigtning altid kobles til navngivne poeter, formes typisk som florumvundne hyldeste til fyrster eller som personlige følelsesudtryk, om kærlighed hos bl.a. Kormak og Halfred Vanrådeskjald eller om sorg, som Egils »Sønnetabet«. Hvad metrikken angår, dannes det grundlæggende element af en strofe på otte linjer på seks stavelser hver. Denne basisform kan så varieres i det uendelige, men stadig efter hårde rytmiske regler, med stavrim eller allitterationer og hundesvære indrim, hvor den samme stavelse bruges to gange i samme linje, og endelig kan der påhæftes enderim, som vi kender dem fra en senere tids mere eller mindre sangbare lyrik.

Et ekstremt eksempel giver Snorri i Verslistens nummer ni, som viser os varianten »seksten-sagt«. Her består kunsten i at presse hele to hele sætninger ind i hver linje, men samtidig sige noget, der giver mening:

Vex iðn. Vellir roðna.
 Verpr lind. Þrimu snerpir.
 Fæsk gagn. Fylkir eignask.
 Falr hitnar. Seðsk vitnir.
 Skekr rønd. Skildir bendask.
 Skelfr askr. Griðum raskar.
 Randr gellr. Brynjur sundrask.
 Braka spjör. Litask örvar.

Eller på dansk: »Arbejdet vokser. Slagmarker farves røde. Linden (dvs. spyddet) kastes. Kampen skærpes. Sejren vindes. Herskeren opnår den. Spyddet ophedes. Ulven mættes. Skjoldet rystes. Skjoldbe væges. Asken (dvs. spyddet) skælver. Freden brydes. Sværdet gjalder. Brynjer smadres. Spyddene brager. Pilene farves.«

Som den fineste og mest udsøgte af de versformer, som kvad er digtet i, hvis der digtes godt, anfører Snorri »hel-rimet« (*alhent*), hvis formkrav består i at fordre to helrim i hver af de otte linjer:

Frama skotnar gram; gotnum
 (gjøf sannask) røf spannar –
 menstiklir – vensk mikla –
 manndyrðir vann skýrðar;
 herfjölð – bera hólðar –
 hagnáls lagar stála
 friðask sjaldan við valdi –
 vallands svala branda.

Eller i Kim Lembeks og Rolf Stavnems ikke just smukke, men i hvert fald præcise prosagengivelse: »Hæder tilfalder herskeren. Mændene værner sig i høj grad til håndens rav (dvs. egl. *guld*), gaverne viser sig virkelige. Halsring-kasteren (dvs. *manden*) udførte tydelige heltegerninger. Den store mængde af havets kunstfærdige bål (dvs. *guld*) lades sjældent i fred hos stålets behersker (dvs. *manden*). Mændene bærer falkelandets (dvs. *armens*) kølige ild (dvs. *guld*)«.

Besyderligt er det unægtelig i kraft af den nye oversættelse at forstå, hvor lidt skjaldedigtningen i grunden udtrykker, og hvor meget den gør sig umage for at forsire og dekorere de samme og de samme lovprisninger af hærskarers herskere. Forfatterskolen i det 13. århundrede skulle angiveligt uddanne de nye hofpoeter: men indføringen i skjaldenes ædle håndværk fremstår gennem Snorris *Edda* som et brødløst studium til et allerede da døende erhverv.

Ikke uden grund har skjaldedigtningen i eftertiden fået det ry på sig at være opstyret i form og nærmest tomt for reel betydning. Datidens modtagere så formentlig helt anderledes på det. Vi må tro, at de just formåede at værdsætte kombinationen af skønhed og dunkel visdom. Og vi må formode, at de frem for at foragte det indviklede tværtimod respekterede skjalde, der beherskede brugen af omskrivninger. Ørnen er »blodets fugl«, og ravnens er »ligenes sorg«. De æder nemlig begge ådsler!

I den fuldt udbyggede form, som Snorris *Edda* har fået i denne pålidelige oversættelse, balancerer den mellem det kunstfærdigt raffinerede og det affekteret skabagtige. Sådan skal det jo være. For hos Snorri kendes en skjald på, om han kan skrive korrekte digte, der følger metrikkens love og lægger sig i forlængelse af traditionen:

De yngre skjalde har digtet efter de gamle skjaldes eksempel, og hvad der stod i deres kvad, og videreudviklet betegnelserne, så de mente, at de svarede til, hvad der tidligere var digtet.

For Snorri var respektfuld imitation en dyd. Nutidens forfattere skal derimod helst bryde reglerne og være originale.

Trods denne fundamentale holdningsforskel kan der imidlertid hentes masser af visdom i Snorris *Edda*. Den kan og bør blive brugt på gymnasier, universiteter samt i øvrigt overalt, hvor vi arbejder med litteratur. Hertil hjælper en yderst overkommelig pris og en instruktiv, saglig ledsagelse i form af indledning og kommentar. Nye poeter kommer næppe til at begynde her. Det vil til gengæld talrige undervisere og studerende kunne gøre.

Erik Skyum-Nielsen

Anmeldelsen udbygger og nuancerer en anmeldelse i dagbladet Information 12. marts 2013.

Marianne Juhl, Frans Lasson og Marianne Wirenfeldt Asmussen (udg.): *Karen Blixen i Afrika. En brevsamling, 1914-31. Bd. 1-4. Gyldendal, København 2013. 2019 sider, 995 kr. (vejl.). ISBN: 978-87-02-10928-3.*

Da Thomas Dinesen i 1974 udsendte *Tanne. Min søster Karen Blixen*, var det – som det hedder indledningvist – med det formål at »give et ærligt billede af det menneske, hun var« (s. 7). Meget var inden da og er siden blevet sagt, skrevet og ment om en af Danmarks ganske få litterære superstjerner, men få om nogen har kendt hende så indgående som broderen. Det helt nye og særlige ved *Tanne*, der har sit tyngdepunkt i beskrivelsen af Karen Blixens lange ophold i Afrika 1914-1931, er imidlertid ikke alene, at den er skrevet af én, der hele livet var meget tæt knyttet til Karen Blixen, men også at bogens beskrivelser og vurderinger i vid udstrækning er belagt med citater fra Karen Blixens breve til broderen. Karen Blixen var i Afrika-årene som senere i livet en uhyre flittig brevskriver, og hun skrev tit og ofte til broderen, der i gode som i svære tider var hendes fortrolige, med hvem hun drøftede livets glæder og genvordigheder. Lidt over halvvejs gennem bogen skriver Thomas Dinesen: »Af Tannes breve til mig fra Kenya har jeg i alt opbevaret lidt over 250 maskinskrevne sider. Af mine egne svar har jeg desværre nu kun få kopier; jeg tror dog, at jeg kan sige, at jeg svarede på hvert eneste brev, hver gang mange sider« (s. 73 f.). Af denne store mængde breve fandt en begrænset del altså vej til offentlighedens skue i *Tanne*, men størstedelen forblev endnu upublicerede. Få år senere, i 1978, blev der dog ændret på dette, da den utrættelige Blixen-udgiver Frans Lasson med Thomas Dinesens velsignelse kunne udsende to-bindsværket *Breve fra Afrika*. Brevudgaven indeholder ud over brevene fra Karen Blixen til Thomas Dinesen også en stor mængde breve til moderen Ingeborg Dinesen samt et mindre antal breve til en række andre modtagere, herunder søstrene Inger de Neergaard og Ellen Dahl og mosteren Mary Bess Westenholz. Lasson har dog langt fra medtaget det fulde materiale, som han havde adgang til, for der var ved udgivelsen en række hensyn, der skulle tages. For det første ønskede Gyldendal af økonomiske hensyn ikke, at udgaven blev alt for omfangsrig, og for det andet skulle der tages personlige hensyn, da Thomas Dinesen havde et »ønske om, at enkelte sætninger eller afsnit i brevene blev udtaget af hensyn til mennesker, der ikke overalt omtales på en måde, Karen Blixen ville vedkende sig udenfor familiens snævre kreds«. Disse udeladelser, der overalt diskret er markeret med [...], er dog ifølge Lasson »forholdsvis få og for helheden uvæsentlige« (*Breve fra Afrika*, 1, s. 11, 1978). Man skal dog ikke have læst længe i Lassons udgave, før det er tydeligt, at udeladelserne nu ikke er så få endda, men *hvor* omfattende en beskæring, der reelt var tale om, skulle først blive klart en del år senere, da en ny brevudgave dækkende Karen Blixens Afrika-år så dagens lys.

I april 2013 – 100-året for Karen Blixens udrejse fra Danmark til Afrika, nærmere bestemt Kenya – udkom nemlig *Karen Blixen i Afrika. En brevsamling*,

1914-1931, der på forbilledlig vis udfylder hullerne i Lassons brevuudgave samt tilføjer en mængde nyt materiale. Udgiverne Marianne Wirenfeldt Asmussen og Marianne Juhl har ved at gennemgå brevmaterialet i Karen Blixen Arkivet konstateret, at Lasson kun tog omkring halvdelen af materialet med i sin udgave. Ved en stor udgiverindsats har man bygget videre på Lassons udgave – den nu afdøde Lasson optræder på titelbladet som medgiver – så den manglende halvdel nu er gjort tilgængelig for alle. Alle huller er nu udfyldt, og alle tidligere udeladte breve, der er kendskab til, er medtaget. Herudover er den nye udgave suppleret med en række breve fra Karen Blixens elsker og ven, den karismatiske englænder Denys Finch Hatton, samt en række hidtil upublicerede breve fra Bror von Blixen-Finecke, Karen Blixens ægtemand indtil 1925, til både Karen Blixen og hendes mor. Medtaget er også enkelte breve fra Karen Blixens nærmeste – både til hende selv og dem imellem. Desværre har det ikke været muligt for udgiverne at få adgang til Aage Westenholz' brevarkiver, hvilket sandsynligvis kunne have kastet nyt lys over Karen Blixens forhold til »Onkel Aage«, der var hendes morbror og formand for bestyrelsen i The Karen Coffee Company Limited – det firma, der ejede den farm, hvor Karen Blixen var manager. Mange af brevene fra især de svære år på farmen emmer af vrede mod Aage Westenholz, som Karen Blixen i både dette og hint (dog: især i økonomiske spørgsmål) var lodret uenig med. Det kunne gå så vidt, at Karen Blixen til sin broder beklager sig over, at Onkel Aage, som bl.a. kaldes »den gamle Arrigtrold« (II,672), ligefrem ønsker at skade hende:

Jeg har altid været bange for Onkel Aage, jeg tror, at det er ham, ubevidst vist, en Glæde at gøre mig ondt. Hvis det ikke er muligt at stille et eller andet Bolværk, om saa bare af almindelig Forretningsopfattelse op herfor, saa tør jeg ikke være, med hele min Lykke, i hans Hænder paa den Maade, som jeg er nu. Jeg har den Følelse, at det kun betyder, at man har Taalmodighed med den ene Ting for at blive slaaet flad af den næste. Døden er at foretrække (II,655).

De få breve, der dog findes i samlingen fra Onkel Aage, synes ikke at bekræfte dette. Således skriver han i marts 1931, hvor farmen er uigenkaldeligt tabt og selskabet bag farmen har udsigt til tab, at »Skylden var ikke Din. Vi ved, at Du har kæmpet den lange Kamp med usædvanlig Dygtighed og Udholdenhed. Gid Du nu blot ikke maa have sat Dit Helbred til derpaa« (III,1652 f.). I denne forbindelse er det også særdeles interessant, at udgiverne har ladet optrykke en række årsberetninger fra The Karen Coffee Company Limited. Årsberetningerne er lidenskabsløse, men de giver mulighed for så at sige at se sagen fra den anden side af bordet end Karen Blixens, og de vidner om, at bestyrelsen, der også talte Karen Blixens moder, faktisk strakte sig vidt for at holde liv i den urentable farm. I de tidlige år er årsberetningerne forsigtigt optimistiske, senere bliver de mere dystre.

Medtaget som 'ekstramateriale' er også Ingeborg Dinesens (kortfattede) rejse-dagbøger fra to rejser til Kenya i hhv. 1924/1925 og 1927 samt en artikel fra *Hjemmet* om Karen Blixen i Afrika forfattet af Carl Søgaard, der en kort tid i 1930 fungerede som bestyrer på farmen. Medtaget er også som et absolut kuriosum – der vidner om det overskud og den gavmildhed, der generelt præger udgaven – et skriftligt indgået væddemål fra 1895 mellem Ingeborg Dinesen og hendes søster Mary Bess Westenholz:

Dersom det om 30 (skriver tredive) Aar er almindeligt at Damer inde i Stuen (ikke paa Cykle) gaar med Bukser i Stedet for Kjole (Nederdel) skal Fru Ingeborg Dinesen f. Westenholz betale Frøken Mary Bess Westenholz 100 (skriver hundrede) Kroner. / I modsat Fald omvendt (IV,1967).

Samlet er det blevet til lige over 2.000 sider fordelt på 4 smukke bind, der er rigt illustreret og aldeles nydeligt tilrettelagt af Gyldendals Sven Reiner Johansen. Man har – heldigvis – valgt at være konservativ i den valgte udgivelsespraksis og stort set respektere Karen Blixens til tider inkonsekvente ortografi og tegnsætning. For den ensretning der dog har fundet sted, er der hæderligt redegjort i indledningen (I,15 f.).

Udgaven er således stykket sammen, at brevene er kronologisk ordnet i de 3 første bind (I: 1914-1922, II: 1923-1926, III: 1927-1931), mens bind 4 rummer noter til brevene (inkl. oversættelser af svensk- og engelsksprogede breve), navneregister og ekstramateriale. Udgaven indledes med en kortfattet introduktion ved udgiverne, der også – med afsæt i Lassons arbejde – har forfattet sammenkoblende passager de steder i udgaven, hvor det har været nødvendigt, fx når Karen Blixen forlod Afrika. Udgiverne har også forfattet de glimrende noter til brevene, men ellers lader de overordnet set især, naturligvis, Karen Blixen føre ordet. Det er på mange måder klædeligt og passende, men man må håbe, at de på et tidspunkt i samlet form vil dele ud af erfaringerne fra deres store og vigtige udgivelsesarbejde. Der må endnu være meget at sige.

Det åbenlyse spørgsmål, når man får den nye udgave i hånden, må jo være, hvad det så var, som Lasson i sin tid ikke tog med. Et entydigt svar herpå kan ikke gives, men det er tydeligt, at det i høj grad var livets mere prosaiske sider med beskrivelser af det daglige liv med dets tanker og overvejelser, der blev luget ud. Et eksempel herpå kan hentes i samlingens første brev, som Karen Blixen skrev til Ingeborg Dinesen 9. januar 1914 om bord på skibet, der skulle tage hende til en ny tilværelse i Afrika. På skibet møder Karen Blixen stewardessen Martha, som hun gerne vil tage med sig, og hun skriver om hendes løn og husholdningsmæssige evner (som Karen Blixen ikke besidder):

Hun kan vadske – har vadsket nogle Bluser herombord – for mig, – koge, har lært Skræddersyning og er umaadelig ordentlig og af den Slags, som

jeg tror kunne udvikle sig til en Malla. Hun har været to Aar i Afrika og er vant til at omgaas de Sorte – og saa kender hun jo Hørsholm og Folehave Skov. – Det værste ved denne ellers herlige Person er, at hun er saa dyr. Hun faar 150 om Maanedn herombord, men vil rejse med mig for 100, men det er jo ogsaa for meget, og jeg har sagt at jeg vil ikke give hende det i Længden, men for de 6 Uger er jeg nødt til at betale hende saa højt, og det tror jeg kommer til at betale sig for mig. Saa er jeg i hvert Fald i den første Tid klar af Strømpestopning og Vadskesager, og [her fortsætter Lasson] (I,20 f.).

Meget af denne slags blev fjernet af Lasson. Således blev også mange af de ofte lange breve til moderen med deres detaljerige beskrivelser af, hvad Karen Blixen foretog sig på den og den af ugens dage, beskåret. Alt dette er nu med igen, hvilket er en berigelse og også beroligende, for de mange [...] efterlod læseren i et tomrum, hvor man var overladt til at gisne om indholdet af det udeladte. Detalje på detalje der til sammen viser billedet af en hårdtarbejdende kvinde, der tog sit arbejde og det ansvar, der fulgte med, meget alvorligt.

Livet i Afrika som bestyrer af kaffefarmen var for Karen Blixen dog ikke blot et arbejde. I Afrika fandt hun muligheder for selvudfoldelse og selvrealisering, som hun næppe nogensinde ville have fundet i datidens Danmark, hvor de kulturelle normer absolut ikke gav kvinderne tilsvarende muligheder for selvstyre og selvbestemmelse. Farmen blev så at sige hendes liv og skæbne, og derfor kom økonomiske problemer og den i hendes øjne besværlige bestyrelse til at virke som et angreb på hende personligt. Et sted skriver hun således til Thomas Dinesen: »For dem [bestyrelsen] betyder det en Masse Penge, det ved jeg; men for mig betyder det hele mit Liv« (II,611). De ovenfor omtalte problemer og sammenstød med Onkel Aage var dæmpet meget ned i Lassons udgave, men her er de med for fuld udblæsning.

Karen Blixen elskede sit liv i Afrika, og hun følte sig tæt knyttet til landets befolkning, som hun nærrede en dyb og vedvarende respekt for og kærlighed til. En holdning, der også gjorde, at hun lagde afstand til især de engelske kolonisatorer. Hun havde kun været i Afrika i ganske kort tid, da hun til mosteren Mary Bess Westenholz skrev:

Natives (...) er min største Interesse herude; men jeg tror, at jeg, – og Bror, – er noget nær de eneste herude, som virkelig har den Interesse. Englænderne er paa den Maade mærkeligt indskrænkede; det falder dem aldeles ikke ind at se paa dem som Mennesker, og naar jeg taler med engelske Damer om Forskellen paa Racerne eller lignende, ler de rørt og overlegent over min Originalitet. De Indfødte, som paa mange Maader er klogere end de, benytter sig jo heraf til deres Fordel, men nogen Forstaaelse og Samarbejde kan der aldrig komme (...) Med lidt Forstaaelse og Interesse er dette Samfund paa mange Maader ideelt (...) Ved Betragtningen af de

forskellige Racer her synes jeg, at vor hvide Races Overlegenhed er illusorisk. Vi kan lære meget mer, end de kan (...) Men fra Karakterens Side staar de, synes jeg, over os (I, 26 f).

Dette synspunkt kommer igen flere gange, og Karen Blixen lægger bestemt ikke fingrene imellem, når hun skal beskrive særlig de unge englænderes optræden. For de engelske kolonisatorer af den gamle skole følte hun en helt anderledes veneration. Selv om hun jo uægtelig var en del af kolonimagten, stod hun på en række punkter udenfor de gængse synspunkter.

Sin nysgerrighed og interesse for landet og dets indbyggere bevarede hun usvækket, men med årene udviklede livet på farmen sig mere og mere til en desperat kamp for overlevelse, hvad også et nyfundet (men dog Lasson bekendt) brev viser. Modtageren er ukendt, og brevet er udateret, men udgiverne har placeret den i sommeren 1931, altså kort tid før Karen Blixen for altid forlod Afrika. Brevets ildevarslende indhold lyder: »I know it is not right to come to your house and behave like this, but I can not help it. I *tried* to go on, but I can not do it. – Please take me back to the Ngong Hills. – Gustav Mohr, Ruiru, knows all I want done. – Please forgive me / Tania Blixen« (III,1682). Heldigvis blev, hvad der tilsyneladende skulle have været et selvmord, aldrig til noget, men det viser, hvor desperat Karen Blixen har været ved udsigten til at miste alt.

Det citerede er dog en undtagelse i samlingen, for selv om Karen Blixen til tider er dybt, dybt fortvivlet i brevene hjem – særligt i brevene til broderen, i langt mindre grad til moderen – kæmper hun sig gang på gang tilbage med en ukuelig tro på, at tingene skal lykkes, og at livet i bund og grund er stort og smukt. En vilje til at kæmpe, der også senere i livet bragte hende videre og ind på en ny bane. I det hele taget viser brevene sider af Karen Blixen, som man ikke møder i forfatterskabet, der alle steder er præget af en udtalt coolness. Det er imponerende at være vidne til, hvordan et menneske, der i den grad plages af sygdom og bekymringer på egne og andres vegne, til stadighed holder modet oppe. I 1927 skriver Ingeborg Dinesen under sit andet ophold på farmen således til Thomas Dinesen:

At hun [Karen Blixen] til Tider er baade bange og ret fortvivlet, er jo ikke underligt – hendes fremtid kan jo se mørk nok ud, men jeg synes, hun har det godt, og holder modet forbausende godt oppe (...) Jeg forstaar næsten ikke, at hun har kunnet holde til alle de vanskeligheder, hun har havt og se lige smuk ud, hun er virkelig ganske uforandret (III,1145).

Brevskrivningen var for Karen Blixen både en måde at holde kontakten med hjemmet på, men i høj grad også en vej til at reflektere over livets små og store spørgsmål. I lange og rige breve, der har karakter af afhandlinger, til især Mary Bess Westenholz og Thomas Dinesen, giver hun sit syn på store emner som religion, kønsmoral, ægteskab m.m. Frihed og sandhed er bærende og livsvigtige

størrelser. Brevene er på den måde en slags overlevelsesstrategi, da de opfylder et behov for refleksion og fordybelse, der ikke blev mødt i det daglige liv. Der er meget at tænke over og få forstand af i Karen Blixens breve. Samtidig er de en uvurderlig førstehåndskilde til en tid og leveform, der meget hurtigt forandredes og ebbede ud i begyndelsen af 1900-tallet. 1. Verdenskrig og den følgende depression betød, at det Afrika, som Karen Blixen levede i i de første år, hurtigt forsvandt. På den måde er brevenes indgående skildringer af landet og dets beboere, af kolonialismens former og tidens ånd af stor kulturhistorisk værdi. Meget ændrede sig radikalt på de – relativt set – få år, Karen Blixen befandt sig i Kenya.

Om forfatteren Karen Blixen siger brevene ikke meget, men der kan dog alligevel næppe være tvivl om, at de mange dyrtkøbte erfaringer fra Afrika-årene kom til at fungere som en forudsætning og erfaringsbase for det senere forfatterskab. Selv om Karen Blixen kom ud af en familie med litterære traditioner, og hun selv fra en meget tidlig alder havde skrevet og digtet – og også havde fået publiceret et par mindre ting – havde hun, da hun kom til Afrika ikke de store litterære ambitioner. 22. april 1914 skriver hun således til broderen: »Hvad angaar at skrive Bøger herude, saa bliver det vist smaat. Jeg er mer Handelsmand« (I,44). Fra tid til anden overvejer hun, hvad der skal blive af hendes aldrig helt forsvundne litterære ambitioner, men meget får hun ikke gjort ved det. Mod slutningen, da tingene spidsede til og livet i Afrika blev vanskeligt grænsende til det uuholdelige, søgte hun – som berettet i *Den afrikanske Farm* (1937) – tilflugt i de digteriske udfoldelser. Under alle omstændigheder kom brevene (til moderne) senere hen til at fungere som litterære huskesedler, da hun – bl.a. i et frysende koldt Skagen – skulle samle sine erfaringer fra livet som farmer i Afrika til et digterværk. Men det er en helt anden historie.

Men om alt det andet og om Karen Blixens tanker om livets store og små spørgsmål kan man nu læse i den nye brevdgave, der med ét ord er fremragende.

Nicolas Reinecke-Wilkendorff

Fra Redaktionen

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Danske Studier udkommer med ét bind om året. Abonnement på tidsskriftet kan tegnes i enhver boghandel for kr. 275 årligt inkl. moms (excl. ekspedition). Man kan dog erhverve det billigere ved at indmelde sig i Universitets-Jubilæets danske Samfund, hvis kasserer er Simon Skovgaard Boeck, Gammeldansk Ordbog, Christians Brygge 1, 1219 København K. Årskontingentet er kr. 250, hvortil lægges forsendelsesgebyr (porto + ekspedition). Medlem kan enhver blive.

To our members abroad: You are kindly requested to pay your member ship fee for 2013, DKK 275 (inclusive of postage and packing) to the Giro account of University Press of Southern Denmark, swiftbic: dabadkkk, IBAN: DK 24 3000 0008 0420 20. Please note that UJDS can bear no unintentional reduction of your annual contribution caused by charges. If you pay by a Giro transfer, either a foreign Eurogiro or a Swift transfer, you are kindly requested to pay the service charge of DKK 30 that is a total of DKK 305.

For årskontingentet får medlemmerne tilsendt en del af de i årets løb udsendte bøger, herunder altid *Danske Studier*, mens andre tilbydes dem til en favorabel subscriptionspris. Medlemmerne kan derudover købe tidligere udsendte – ikke udsolgte – publikationer til reducerede priser. Medlemsleveringen for 2013 består af *Danske Studier 2013* (nr. 583) og – efter bestilling – Jonathan Adams (ed.): *Lessons in Contempt* (581) og *Ømålsordbogen*, bd. 11 (582).

Tilsendte publikationer

Carl Erik Bay: På sporet af PH – arkitekturteori fra Klinglen til Kritisk Revy, 2012. – Palle O. *Christiansen*: Tang Kristensen og tidlig feltforskning i Danmark. National etnografi og folkløse 1850-1920. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. København 2013. – Jorunn *Hareide*: 'Kæmpe, til jeg kan ej mere'. Magdalene Thoresen. En forfatterbiografi, 2012. – Jens Anker *Jørgensen* m.fl. (red.): Himmelstiger i dansk litteratur før Guds død, 2013. – Jesper Düring *Jørgensen*: Den smilende kamæleon. Karl Larsen (1860-1931). Digter, journalist, militarist. – Aage *Jørgensen*: Tilblivelsens digter. Nedslag i Johannes V. Jensens forfatter-skab, 2013. (Johannes V. Jensen Forum; skriftserie, 6). – Aage *Jørgensen* (udg.): Johannes V. Jensen, Ord og virkelighed. Forfatterskabets hidtil ikke optrykte artikler, bind 1: 1898-1910, 2013. (Johannes V. Jensen Forum; skriftserie, 7). – Aage *Jørgensen*: Nobelpristaberen Karen Blixen < Den främmande förförerskan. Svenska synpunkter på Karen Blixen, red. Ivo Holmqvist, Göteborg/Stockholm 2013. – Aage *Jørgensen*: H.C. Andersen og P.C. Skovgaard < Anderseniana, 2013. – Aage *Jørgensen*: H.C. Andersen-litteraturen, 2011-2013 < Anderseniana, 2013. – Aage *Jørgensen*: Karen Blixens nobelprishistorie fortalt til ende < Nordica, 30, 2013. – Aage *Jørgensen*: Johannes V. Jensens himmerlandshistorier. En teksthistorisk afklaring < Nordica, 30, 2013. – Aage *Jørgensen*: Omkring Johannes V. Jensens himmerlandshistorie Wombwell < Fra Himmerland og Kjær Herred. Årbog, 2013.

Etudes Germaniques, 67e année, 1-4, 2012; 68e année, 2013, 1. – Jahrbuch des österreichischen Volkliedwerkes, 62, 2013. – Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning, 100, 2012. – Nordica. Tidsskrift för nordisk teksthistorie og æstetik 29, 2012. – studi germanici (nuova serie) 2007:3 (Indice generale 1935-2007), 2012:1 – Svenska landsmål och svenskt folkliv, 2012. – Studia anthroponymica Scandinavica. Tidskrift för nordisk personnamnsforskning, 30, 2012. – Zeitschrift für Volkskunde, 108. Jahrgang 2012/II, 2013/I-II.

UJDS

Indhold

Michael Lerche Nielsen og **Christian Troelsgård**: Litterære marginalier i Svendborg-antifonalet fra 1413. Fragmenter af en dyrefabel og to Låle-ordsprog

Jonathan Adams: Kristi mordere. Jøder i danske passionsberetninger fra middelalderen

Lasse Gammelgaard: Omvendt ordstilling i prosa og metrisk poesi

Christian Becker-Christensen: Nudansk Ordbog 1953-2010

Jens Bjerring-Hansen: Kulturformidling i det lærde tidsrum.

Om Peder Syvs *Betenkninger...* i anledning af 350-året

Mette Elholm Ishøy: En dæmpet Eksplosion.

Bevidsthedsrepræsentation i Tom Kristensens *Hærværk*

Poul Behrendt: En skæbneanedote fra Berliner Illustrierte.

Omkring *Vinter-Eventyrs* udgivelse og udslettelse i Hitler-Tyskland

Anders Ellegaard: Tekstlandskab. Identitet og litteraritet i Thorkild Bjørnvigs tidlige lyrik

Anmeldelser

Liisa Theilgaard: Retskrivningsordbogen, 4. udgave

Henrik Galberg Jacobsen: Claus Drenghed-Nielsen: Grammatik på dansk

Jens Kr. Andersen: Lars P. Poulsen-Hansen (udg.):

Den Ryssiske Lov 1649. Oversat og kommenteret af Rasmus Æreboe 1721

Mads Sohl Jessen: Erik M. Christensen: Ewalds Adam og Ewa (1769) og Verdenslitteratur

Erik Skyum-Nielsen: Snorri Sturluson: Edda. På dansk ved Kim Lembek og Rolf Stavnem

Nicolas Reinecke-Wilkendorff: Marianne Juhl, Frans Lassen og Marianne Wirenfeldt Asmussen (udg.): Karen Blixen i Afrika. En brevsamling, 1914-31

Fra Redaktionen

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Tilsendte publikationer

ISSN 0106-4525

ISBN 978-87-7674-768-8

9 788776 747688

ujds.dk
danskstudier.dk
universitypress.dk